

anno quod supra. *Iuxta flagm̄ lanare.*
In nomine dñi ego martino
donator sum adomū sc̄i cēphi cenobii. Ma
nifestum est enī quia placuit animis mīs
et placet nulli quoq; gentis impio nec sua
dentis ingemo se ppria spontanea m̄a in
hoc elegit cum deo bona uoluntas ut apre
dicto domo ul' ad ei' seruientes aliquot do
nare fecissem d̄mā pprietatē s̄c̄i r̄facio te
nā m̄a ppria q̄ abeo incomitatū barefnon
sis in t̄m̄no d̄ uilla alcalle p̄p̄ estanno lana
rie qd̄ in auenit aliqt̄ p̄uiciores mōs et
aliquot p̄cōpacionē. *Q*ui affronat d̄ouē
tis in p̄o stamo et d̄ m̄die in ip̄s lannas
fenofas. et d̄ occiduo in t̄a de adiolfo siue t̄
t̄a erma. et d̄ parte c̄reni in t̄a d̄ filios con
tam senofredo et ip̄a casa cū curte affron
ta d̄ouētis in t̄a d̄ sperādeo. et d̄ m̄die i ip̄a
ua. et d̄ occiduo in t̄a d̄ panta leo. et d̄ parte
c̄reni in casa et curte d̄ sperādeo. *Q*uantū
infra istas infrontaciones includūt omnia
hoc dono p̄dicto domo ul' ad ei' seruētēf
in tale capcione ut ego ip̄o eam teneā et la
borē et ex fructē. et de fructus ip̄is expēdā
sēdm̄ uoluntatē m̄am in om̄s dies mōs et si
ego amiberal uenō et ex inde fidelit̄. sue
cessores nōs laborare eam faciant in suph
cacionem de domū s̄ cēphi. et ip̄a tasca et ip̄a
decima p̄ singulos annos dare faciant ad
om̄i s̄ cēphi. cum exio et regressio illoz ap
p̄uo quantū ego ibidem abo et abe debō p̄
quacūq; uoce abuntegrū. et q̄ contra hac
donacione ad in rumpendū uenit in p̄mis
uram dei om̄ipotentis in curat et cū ista sea
nohis participacionē et ex limumb' s̄c̄e ec
clie extrane' fiat et in antea ista donacio
firma p̄maneat om̄iq; t̄p̄e. facta ista do
nacio. x. c. l. f. februarii. anno. xi. regn
ante leutari' rex. *M*artino q̄ hac dona
cione fecit et firma *H*ie rogau. *S*. *F*. *n*.
P ety. *S*. *F*. *n*. Constantim. *S*. *F*. *n*. *f*. *h*. *l*. *e*. *u*.
cio. *S*. *F*. *n*. biterando *U*. *l*. *l*. *l*. *l*. *l*. *l*. *l*. *l*. *l*.
q̄ ista
donacione scripsi et
die et anno quod supra.

Beca Jaume Codina de Recerca d'Història Local (2013)

*A l'ombra
de Barchinona*
Antecedents i gènesi
de la societat feudal a
l'entorn del delta del
Llobregat (segles VI-XI)

Jordi Gibert Rebull

Beca Jaume Codina de
Recerca d'Història Local (2013)

A l'ombra de *Barchinona*
Antecedents i gènesi de la societat feudal a
l'entorn del delta del Llobregat (segles VI-XI)

Jordi Gibert Rebull

Col·lecció de Textos Locals

Coordinació: Arxiu Municipal del Prat de Llobregat.
© del text: Jordi Gibert Rebull

Edició: Ajuntament del Prat de Llobregat
Plaça de la Vila, 1. El Prat de Llobregat

Document portada: *España. Ministerio de Educación, Cultura y Deporte. Archivo de la Corona de Aragón* (ACA, ORM, Monacales-Hacienda, Volúmenes, Cartulario Sant Cugat, fols. 263r-v.).
Document de l'any 965, on es fa la primera referència al lloc de Llanera, el precedent aproximat del Prat de Llobregat.

Disseny, maquetació, producció i impressió: Rúbrica Editorial

ISBN: 978-84-87486-35-7
Dipòsit Legal: B. 23454-2016

ÍNDIX

Pròleg de Josep Maria Solias.....	9
Introducció	
Objectius, metodologia i fonts.....	15
Un entorn físic canviant: la formació del delta del Llobregat.....	21
1. Els antecedents: l'extinció de l'Imperi Romà i la gènesi del poblament altmedieval (segles v-viii)	
1.1. Els precedents imperials: poblament, territori i xarxa viària en època antiga.....	31
1.2. La fi del sistema de <i>villae</i> i el nou poblament altmedieval.....	36
1.3. D'un món a un altre: transformacions socioeconòmiques a la fi de l'Antiguitat i a l'inici de l'Edat Mitjana.....	46
2. La conquesta islàmica i la integració a al-Andalus	
2.1. L'arribada dels musulmans i la intervenció carolíngia.....	55
2.2. La toponímia d'època islàmica.....	58
2.3. Un(s) <i>dirham</i> (s) d'època omeia al Garraf.....	63
3. La formació de la societat feudal	
3.1. La conquesta comtal i l'establiment de la frontera més enllà del Llobregat.....	65
3.2. L'entorn del delta del Llobregat en els segles x-xi: relacions de poder i propietat de la terra.....	70
3.2.1. El <i>Portum</i> de Montjuïc.....	71
3.2.2. Provençana.....	78
3.2.3. Cornellà.....	99

3.2.4. La vil·la d'Alcalà i els prats de Llanera	107
3.2.5. El castell d'Eramprunyà i el seu terme	141
4. Cloenda: sobre feudalisme, la formació del delta i l'ombra de <i>Barchinona</i>	171
5. Annex: arbres genealògics	189
6. Fonts i bibliografia	191
Agraïments	209

Pròleg

Per a mi és motiu de gran alegria el fet de poder presentar aquesta obra, fruit de les recerques d'en Jordi Gibert i de la iniciativa de l'Ajuntament del Prat de convocar la seva Beca de Recerca dedicada al mestre Jaume Codina. I ho és per diferents motius que passaré a exposar.

L'estudi ens ajuda a emplenar un buit historiogràfic important a la comarca. Si bé ja disposàvem d'investigacions en el camp de la història antiga i en el de l'època medieval, encara mancava un estudi que servís per bastir un pont entre aquests dos mons, separats molts cops per tradicions historiogràfiques diverses. La utilització de fonts diferents, les escasses possibilitats de professionalització d'una part dels estudiosos i erudits locals i la manca d'interrelació entre els especialistes han fet que aquesta època, entre els segles VI i X, s'hagi arribat a convertir en la "darrera frontera" del coneixement de la història del Pla del Llobregat. En aquest sentit, però, encara que en d'altres comarques ja disposem d'estudis històrics relatius a aquest moment, tampoc no hem d'oblidar l'estat embrionari dels estudis sobre aquesta època a Catalunya.

És per això que em sembla important aquesta investigació, ja que no només comença a omplir el "forat negre" en el coneixement de la comarca sinó que ho fa de manera brillant: genera una base sòlida de coneixement respecte dels inicis del procés feudal a casa nostra i segueix la línia que en aquests moments s'està treballant en grups de recerca consolidats. Com molt bé diu l'autor, ens trobem en una època convulsa des d'un punt de vista de la superestructura política, passem d'un imperi romà que es troba en un estat de descomposició avançada a un regne visigòtic que, en un moment donat, fixa la seva capital a Barcelona, abans de decantar-se per

una localització més central en la península Ibèrica, per passar, tot seguit, a una fase andalusina, seguida de la conquesta carolíngia i d'un posterior moment comtal.

Com afecta aquesta inestabilitat la comarca? de quina manera canvien les estructures nuclears en les quals s'articula? com varia la propietat? o, fins i tot, quins són els sistemes efectius de domini de la població? són qüestions que han amoïnats i dirigit la recerca d'en Jordi Gibert i han permès oferir uns interessants resultats, especialment rellevants en parlar de finals del segle X i del segle XI.

El treball presenta com a prelude una descripció acurada de l'estat actual dels coneixements de l'evolució física del delta del Llobregat i dels seus estanys i llacunes, entre els darrers segles del món antic i aquests primers segles medievals. Els estudis geològics i pol·línics amb datacions absolutes han permès iniciar una descripció més acurada de l'espai que la clàssica de "zona d'aiguamolls" que fins fa pocs anys era, encara, la tònica dominant.

L'estudi de les restes arqueològiques, toponímiques i físiques de les darreres fases d'ocupació tardoantiga, amb la constatació del trencament del model econòmic d'intercanvis comercials mediterranis, que realitza l'autor aporta una nova llum sobre com hauríem d'interpretar l'estructura de poblament i les estructures que han aparegut datables en aquell moment. L'explicació de l'època d'integració de la nostra comarca en l'emirat dona un nou marc explicatiu a una realitat en què, fins ara, s'havia anat poc més enllà de constatar la presència de monedes a can Sadurní (Begues) i la permanent cita a Alcalà i Almafà, sense aprofundir en un intent d'explicació històrica. Fins i tot l'existència d'una almúnia a la riba esquerra del Llobregat pot obrir camins per explicar l'explotació del territori en aquest moment.

Però el gruix del treball l'hem de situar en l'estudi, fil per randa, de l'estat del territori entre Provençana i Castelldefels al llarg dels segles X i XI. Es tracta de la part fonamental del treball i la que aporta més novetats. L'anàlisi documental detallada revela com es va estructurant la propietat i la seva evolució, en un moviment paral·lel al procés feudal. Si bé ja coneixíem les operacions de compravenda dels comtes i altres nobles, així com de les grans corporacions (el monestir de Sant Cugat en seria el màxim exponent, però no l'únic), la recerca d'en Jordi Gibert fa aparèixer una "classe" social formada per individus que deixen un rastre feble si s'analitzen particularment, però que estudiats en conjunt conformen una "classe" elitista vinculada als territoris al voltant de la ciutat de Barcelona.

Aquests personatges actuen directament sobre el terreny i amb una clara voluntat d'obtenir rendes de la seva actuació. És evident que aquests

moviments havien de ser promoguts des del poder comtal, com una forma d'assegurar-se que cap poder senyorial massa fort no li fes ombra prop de la ciutat.

Caldrà veure més endavant si aquesta elit terratinent, que es va afermant al llarg de l'època medieval, formava part d'un nou entramat social aparegut amb l'arribada dels francs o bé és hereva de les antigues estructures de poder de la zona i de la ciutat (els descendents dels *honestiores* romans i gots) amb tot el que això pot implicar per entendre aquesta evolució històrica. En tot cas, això serà una altra recerca.

En definitiva, ens trobem davant d'un treball que ajuda a omplir un buit important en el nostre coneixement i que, també, ajuda a formular-nos noves preguntes i hipòtesis que, de ben segur, marcaran la investigació en els propers anys.

Josep Maria Solias
Museu de l'Hospitalet

A l'ombra de Barchinona
Antecedents i gènesi de la societat feudal a
l'entorn del delta del Llobregat (segles VI-XI)

JORDI GIBERT REBULL

Any 2013

Introducció¹

Objectius, metodologia i fonts

En termes generals, sortosament, aquell tòpic que concebia els primers segles medievals com una època fosca i mal coneguda, caldo de cultiu de tot tipus de mites –locals o nacionals– i d'apriorismes historiogràfics de diversa mena, s'està convertint, poc a poc, en això, simplement, en un lloc comú que, potser massa lentament, s'anirà erosionant fins a, finalment, desaparèixer. L'aposta decidida per l'arqueologia i les seves múltiples possibilitats analítiques, la combinació crítica de fonts materials i textuais i la renovació dels marcs teòrics són elements que estan contribuint enormement a superar un bloqueig que fins fa no gaire semblava insalvable, generant en paral·lel, com tot procés renovador, debats historiogràfics de vegades ben vius i persistents.

Ara bé, aquesta tendència no es produeix a tot arreu amb el mateix dinamisme i els desequilibris territorials són ben palpables i responen a raons diverses. L'àrea avui catalana, aquella que durant l'alta edat mitjana formà part de la Tarraconesa –a excepció dels territoris nord-pirinencs–, de la frontera superior d'al-Andalus i, finalment, dels comtats carolingis i postcarolingis presenta, com era d'esperar, divergències clares pel que fa a l'estat de la recerca, en un marc en el qual, com acostuma a passar, surten més ben parades les comarques litorals davant de les interiors o les pirinenques.

Aquesta perspectiva general no pot amagar, però, desigualtats a dins mateix d'aquests sectors litorals i, en particular, dels que envolten la ciutat de Barcelona. I és que, en comparació, per exemple, amb l'àrea vallesana, el Pla del Llobregat presenta seriosos dèficits pel que fa a la recerca sobre aquests primers segles

¹ A banda d'haver-se realitzat gràcies a la Beca Jaume Codina, aquest treball s'insereix en el marc investigador del Grup de recerca consolidat en *Ocupació, organització i defensa del territori medieval* (OCORDE, 2014 SGR 1454), reconegut per la Generalitat de Catalunya i dirigit pel professor Ramon Martí Castelló, de la Universitat Autònoma de Barcelona. En concret, s'hi desenvolupen algunes de les línies de recerca traçades al projecte ministerial *Génesis de la nobleza medieval: fortificaciones y poderes territoriales en el nordeste peninsular durante los siglos VIII-XI* (HAR2015-63661-P).

medievals. Més enllà de les dinàmiques i dels interessos propis de cada sector, amb els seus museus i centres d'estudis, o de la vinculació amb institucions de recerca, hi ha un motiu ben clar que respon al poc abast i recorregut que han tingut les intervencions arqueològiques a la nostra comarca. En ella, la urbanització del territori –precoç, massiva i descurada– ha anat molts anys per davant dels arqueòlegs, arribant pràcticament a tots els racons de la comarca i destruint o sepultant per sempre una informació enorme i preciosa –només cal veure el que han aportat darrerament els jaciments altmedievals d'altres indrets–. Tant és així que, al marge de les intervencions desenvolupades –sobretot recentment– en centres històrics com els de Gavà, Sant Boi o Cornellà, són pràcticament inexistents els projectes de recerca arqueològica, de la natura que sigui, que hagin aportat un conjunt de dades prou significatiu per al període.

Els primers segles comtals, per als quals ja es disposa d'una documentació escrita més que notable, han rebut, en conseqüència, una major atenció. Estudis monogràfics com els treballs sobre art i feudalisme de M. Pagès, els d'A. Mauri sobre el territori, les recerques sobre Eramprunyà efectuades tant des del Museu de Gavà com des del Centre d'Estudis de la mateixa vila o les iniciatives d'investigadors locals –que serien llargues de citar, però que figuren a la bibliografia– han situat, d'alguna manera, la comarca en el debat sobre la formació del feudalisme a Catalunya. A això hi han ajudat, evidentment, altres investigacions externes que han treballat, en major o menor mesura, els textos altmedievals relatius a la comarca, entre els quals podem citar les tesis i els treballs de P. Bonnassie o de G. Feliu.

En qualsevol cas, en una comarca que ha orientat majoritàriament la recerca sobre si mateixa vers l'època contemporània –per raons fàcils d'entendre, vinculades a la història immediata–, l'estudi de l'alta edat mitjana ha revestit habitualment una importància ben secundària. La mateixa baixa edat mitjana i l'època moderna han suscitat majors atencions, a partir de les quals s'han generat treballs –com els del mateix Jaume Codina– en què els segles X-XI restaven com un llunyà i tèrbol punt de partida². També l'Antiguitat ha rebut la seva quota d'interès, amb l'excavació de jaciments d'època ibèrica i romana que han fornint un cert gruix de dades que han possibilitat, si més no, la realització de trobades científiques, d'exposicions monogràfiques i àdhuc d'una tesi doctoral per part d'en J.M. Solias, malauradament inèdita com a conjunt.

² L'historiador pratenc dedicava en la seva monografia sobre la "gent del fang" poc més de dues mitges pàgines als segles X i XI –mitja més si hi comptem el segle XII– d'un total d'unes 240. En el seu amplíssim i minuciós estudi sobre els pagesos de Provençana, es destinaven unes tretze pàgines –incloent-hi els registres documentals– a aquells dos segles sobre les gairebé sis-centes que ocupa el primer dels tres volums que componen l'obra sencera. Fem aquest apunt sense cap intenció de desmerèixer l'extensa obra de Jaume Codina ni les seves prioritats historiogràfiques; serveixi, però, per fer veure quin ha estat, en general, el paper atorgat a l'alta edat mitjana en els estudis d'història local, sovint reduïda a simple proemi d'èpoques posteriors.

És evident, doncs, que el present estudi partia d'una base desigual i no massa consistent. Tot i aquesta constatació, el projecte inicial es plantejava com a objecte d'anàlisi principal les transformacions que, en diversos nivells, es produïren en l'àrea del delta del Llobregat en el període històric comprès entre la fi de l'imperi romà i la consolidació de l'ordre feudal com a conseqüència de la conquesta comtal del territori. Es tracta d'un període complex en el qual s'encadenen els dominis polítics dels successius estats visigot, andalusí, carolingi i, finalment, comtal. En el marc d'aquestes transformacions, i en les coordenades del nostre estudi, s'identifiquen alguns dels factors principals que incideixen –de manera desigual i mai estàtica– sobre l'esdevenir de la població que habitava les terres del litoral llobregatí d'aquells segles, a saber; la pròpia presència del riu i del delta en formació, l'ascendència de la ciutat de *Barchinona* sobre el que era una part important del seu rerepaís més immediat, el pes de la tradició antiga o l'existència, entre els segles IX-XI, d'una frontera més o menys propera, en ocasions immediata. Sobre aquests assumptes hi tornarem en les pàgines finals; només avancem, de moment, que, en aquest context, ens hem interessat especialment per les qüestions relatives als sistemes de domini de la gent i de la producció, entre els quals s'inclou, evidentment, la propietat de la terra. Bàsicament, i seguint una periodització cronològica, hem dividit el treball en tres grans blocs temàtics que han requerit aproximacions i fonts de recerca diferents:

- Anàlisi del procés d'abandonament i/o transformació dels establiments rurals de tradició romana, especialment les hisendes del tipus *villa*, i la caracterització de les ocupacions tardoantigues que les succeeixen; unes qüestions per a les quals les fonts emprades han estat necessàriament de natura arqueològica. Més enllà de la descripció del registre material, la seva interpretació entronca amb la problemàtica referida a la seva conceptualització social i al model de producció que s'estableix en època visigoda, aspectes als quals dediquem un subapartat. Així, hem intentat integrar el registre del nostre àmbit d'estudi en el debat historiogràfic existent entre models teòrics aparentment antagònics que defensen o bé una relativa emancipació de les comunitats pageses davant de les aristocràcies propietàries o bé el manteniment d'estructures socials desiguals basades en sistemes d'explotació de tipus dominical.
- Estudi de la conquesta islàmica del territori i de la seva incorporació a la nova entitat política que fou al-Andalus. Amb unes dades arqueològiques de moment molt escasses, tot i que existents, ha calgut recórrer al registre toponímic per intentar acostar-nos, ni que sigui parcialment, a un

període que, amb característiques pròpies, s'ha mostrat tradicionalment refractari a l'anàlisi històrica, ja sigui per les dificultats que entranya el reconeixement del seu registre material o per uns posicionaments historiogràfics que sovint n'han menystingut la importància.

- Consideració del procés de conquesta de la zona per part del comtat de Barcelona en expansió vers les terres situades enllà del Llobregat, procés molt mal conegut en la seva etapa inicial i sobre el qual tenim les primeres notícies textuais fidedignes a partir dels anys inicials del segle X. La integració d'aquest territori en l'òrbita comtal comportarà la seva incorporació a la dinàmica formativa del feudalisme, fet que hem resseguit fonamentalment a partir del registre textual. La seva anàlisi ha permès identificar el sorgiment i la implantació sobre el terreny d'una aristocràcia vinculada a la cort comtal que trobarà en l'expansió l'instrument idoni per situar-se en una posició òptima en relació a la captació de rendes derivades del treball pagès, en competència o en complementarietat, segons el cas, amb els interessos de la cúria episcopal i dels grans monestirs benedictins, com ara Sant Cugat del Vallès o Sant Pere de les Puel·les. La instauració de nous districtes vinculats a la creació de parròquies i castells termenats constitueix el marc necessari en el qual s'enquadren tots aquests interessos, en què també aflora la presència d'una elit terratinent local, els membres de la qual s'integraran amb diversa sort en el nou entramat de fidelitats feudals que cristal·litza especialment durant el segle XI. A nivell formal, els resultats de l'anàlisi d'aquesta documentació es presenten en funció de les pròpies circumscripcions coetànies que envoltaven el delta del Llobregat, de Montjuïc al Garraf.

En aquest punt, cal reconèixer que aquest llibre, en tant que resultat últim derivat del projecte de recerca inicial, presenta diferències amb aquell que han de ser justificades. En principi, tots tres blocs temàtics, especialment el primer i el tercer, havien de ser tractats equitativament pel que fa als esforços i en proporció a les fonts disponibles. Fonamentalment arqueològiques per al cas de l'època visigoda, pel que fa als segles X-XI calia afegir-hi l'anàlisi d'unes fonts escrites que, en un primer moment, ja es presumien abundants tot i no ser llavors totalment conscients del seu embalum real.

A poc d'iniciar el treball sobre aquestes fonts, ja es va poder observar que el seu volum, però també l'interès si s'hi aprofundia, ens plantejava un dilema, atès que la seva anàlisi es podia dur a terme de dues maneres. Una, més superficial, limitava l'ús d'aquesta informació a la consulta de la bibliografia generada per altres autors basada en aquesta mateixa documentació i a la cita puntual dels

textos més emblemàtics o significatius; la segona, en canvi, demanava un estudi aprofundit per tal de sustentar el discurs justament en un treball directe sobre aquestes fonts, una tasca que, no cal dir-ho, implicava un esforç de proporcions considerables que desequilibrava clarament el projecte inicial.

La decisió presa en favor d'aquesta segona opció ha tingut efectes tant sobre el procés investigador com sobre el contingut final del treball, a la vegada que ha conferit al text un to en ocasions excessivament enrevessat i amb un pes important, però inevitable, de l'aparat crític. Assumint aquestes conseqüències, estic convençut que la beca m'oferia una oportunitat única –d'altra banda, ben esperada– de cercar, organitzar i treballar una informació que fins ara, i malgrat acostaments diversos, no havia estat explotada de manera ordenada i sistemàtica. Tenia a les mans l'ocasió de dur a terme una recerca que, com a medievalista –i com a pratenc–, sempre havia desitjat realitzar, donat que el recorregut acadèmic m'havia dut per diversos motius cap a d'altres sectors, com el Penedès o la Catalunya central.

Aquest mal càlcul inicial, que assumeixo com a propi, ha ocasionat alguns perjudicis i diverses víctimes. La primera damnificada per aquesta opció ha estat, mal que em pesi –i em pesa molt–, l'arqueologia. La focalització de bona part de l'esforç en la documentació d'època comtal m'ha obligat, per ajustar-me als recursos oferts per la beca, a desestimar, malgrat haver-ho contemplat inicialment, l'estudi exhaustiu del registre material que s'havia de desenvolupar a partir del treball directe sobre els fons de museus. Això ha provocat que els dos primers apartats quedin restringits, fonamentalment, a una revisió, actualització i ampliació de textos previs³, tot afegint-hi algunes consideracions que ajuden a contextualitzar i a interpretar aquest registre. En el marc d'aquest llibre, aquestes seccions han quedat, d'alguna manera i malgrat tenir entitat pròpia, com una mena d'apartats introductoris o d'"antecedents" d'un capítol molt més extens centrat en els segles X-XI. No obstant, també l'arqueologia d'època comtal ha quedat relegada a una situació secundària, tot i que algunes referències són citades puntualment.

En segon lloc, aquesta reorientació de la recerca també ha comportat una altra derivada, relativa en aquest cas a l'àmbit geogràfic de l'estudi. Prevista inicialment una recerca que havia d'abastar tot el curs inferior del Llobregat des del congost de Martorell fins al mar, la massa d'informació reunida aconsellava una reducció prou dràstica d'aquest objectiu tan ambiciós, que finalment ha quedat circumscrit a l'estudi dels territoris que voregen el delta o

³ GIBERT, J., "L'evolució del poblament tardoantic a la depressió penedesenca i els seus marges (segles V-VII)"; GIBERT, J., "La integració a al-Andalus dels territoris a ponent del Llobregat"; GIBERT, J., "Els inicis de l'Edat Mitjana (segles VIII-X) al Penedès i al Baix Llobregat: una aproximació arqueològica".

es troben a sobre seu. Tot i no quedar totalment reflectida en aquestes pàgines, la feina no ha estat en va i que s'ha generat tot un cos d'informacions que, de ben segur, motivaran altres estudis i publicacions més enllà del present llibre⁴.

Per donar una mica el detall, assenyalarem que s'ha realitzat una consulta exhaustiva de les col·leccions de textos fins avui editades –amb el benentès que no deuen ser molts els documents d'aquesta època encara per transcriure i publicar–, a saber, el cartulari del monestir de Sant Cugat del Vallès, el diplomataris de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona i els pergamins pertanyents a l'Arxiu Comtal de Barcelona, als quals cal afegir els documents recollits a l'Arxiu de Santa Anna de Barcelona (Sant Sepulcre). La revisió d'aquests conjunts ha suposat la consulta directa de prop de 6500 documents, alguns dels quals s'endinsen ja en el segle XII. A banda d'aquestes fonts principals, s'han pogut espigolar més referències d'interès en altres diplomataris, com ara els del monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa, de les esglésies de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara o de les catedrals de Vic i Urgell. També s'han consultat el recull de dotalies d'esglésies de Catalunya, els documents de l'Arxiu Capitular de Solsona o d'altres referències puntuals a documents recollides en obres genèriques, com ara la de Pròsper de Bofarull sobre els comtes barcelonins o les notes històriques sobre el bisbat de Barcelona de l'eclésiàstic i arxiver Josep Mas⁵.

Aquest buidatge documental ens ha permès comptar finalment amb un total de 647 documents que es refereixen explícitament a la vall baixa del Llobregat –per sota de Martorell–, gairebé mig miler dels quals abasten els segles X-XI (134 per al primer i 361 per al segon) i la resta al segle XII, ja fora del marc cronològic estricte del projecte, però que són útils en poder ser tractada la seva informació de manera retroactiva⁶. Tot i que la gestió d'aquest extens corpus textual ha aportat una llum considerable sobre els fenòmens històrics que preteníem analitzar, cal indicar que es tracta en realitat de diversos focus que il·luminen principalment les zones d'interès de les institucions que generen i acumulen els documents, els quals, d'altra banda, han estat sotmesos a un nivell de conservació desigual. En la seva immensa majoria constituïts per actes de compravenda, permutes i donacions, aquests testimonis són d'un valor relatiu

⁴ Han quedat al marge d'aquest treball, doncs, els sectors situats terra endins i en els vessants del voltant del pla, tot i que, com diem, la documentació que hi fa referència ha estat totalment buidada en el marc d'aquest projecte. Fonamentalment, es tracta, pel que fa a la riba esquerra, dels termes altmedievals d'Esplugues, Sant Just Desvern, *Miciano* (Sant Joan Despi), *Tiano* (Sant Feliu de Llobregat), Olorda i *Duodecimo* o Duisme (precedent de l'actual Molins de Rei), mentre que, a ponent del riu, hem hagut de prescindir de l'antic terme castral de Cervelló, amb els seus diversos annexos –*villae* i parròquies– com Santa Coloma, Torrelles, Sant Vicenç dels Horts o Pallejà.

⁵ Per a tot plegat, veure l'apartat final sobre bibliografia i fonts.

⁶ En relació estrictament a l'àrea del delta (Port, Provençana, Cornellà, Sant Boi/Llanera i Eramprunyà/Castelldefels), hem pogut reunir 76 documents del segle X, 138 del segle XI i 116 del segle XII.

pel que fa a la història “dels esdeveniments”, però són, per contra, plenament il·lustratius sobre qüestions com l'organització territorial o els sistemes de domini característics del període. Les mencions documentals es reparteixen de manera heterogènia sobre el conjunt de l'àrea geogràfica, tot seguint els interessos que les diverses institucions tenen sobre el territori, que no s'exclouen mai completament. Així, el cartulari de Sant Cugat, per exemple, ofereix una informació cabdal sobre la riba de ponent del Llobregat, on s'estableixen els grans termes castrals d'Eramprunyà i Cervelló, mentre que, en paral·lel, el diplomatarí de la seu barcelonina concentra bona part de les seves referències sobre l'arc litoral que, des de l'antic castell de Port –a Montjuïc–, s'estén fins a Sant Boi passant per Provençana, Cornellà i els antics termes de *Tiano* i *Miciano* (àrea de Sant Joan Despí-Sant Feliu de Llobregat), envoltant, per tant, l'espai on s'inclouen les zones deltaïques de Banyols i Llanera.

Sobre aquest corpus, els treballs s'han centrat en la gestió de l'abundant informació generada, unificant les referències per àrees geogràfiques i resseguint aspectes principals relatius a les diverses fórmules de domini, sovint interrelacionades entre si i vinculades ja sigui a l'organització del territori –villes, castells i parròquies– o bé, en particular, a processos acumulatius de la propietat de la terra. Malauradament opaca, amb poques excepcions, pel que fa a la població pagesa, aquesta documentació també ens ha servit per obtenir algunes clarificacions relatives a la identificació de personatges adscrits als grups dominants, com ara vescomtes, veguers, bisbes, canonges i grans terratinents.

Com a darrera conseqüència de tot plegat, segurament hom trobarà a faltar en aquest treball la inclusió d'alguns apartats específics sens dubte importants, com serien, entre d'altres, els relatius a l'organització i l'exercici del poder –establiment de les xarxes castral i parroquial, per exemple– o a les fórmules concretes de propietat de la terra i de consolidació de l'ordre social del feudalisme, per no parlar d'altres qüestions específiques en què l'arqueologia proporciona les informacions més importants, com ara la caracterització de l'hàbitat i la vida quotidiana o la gestió dels espais funeraris. En som conscients i volem deixar ben clar que concebem aquest llibre com una contribució inicial per part nostra a la història del Pla del Llobregat altmedieval, un primer avançament d'un estudi extens del qual ara pensem haver-ne establert les bases.

Un entorn físic canviant: la formació del delta del Llobregat

Si un fet singularitza l'alta edat mitjana al Pla del Llobregat és sens dubte la formació del delta a partir d'un augment de les aportacions sedimentàries

transportades pel riu en aquest període (segles VI-X); tant és així, que, a finals del segle XI, quan es clou la nostra recerca, el delta comença a presentar un aspecte ben desenvolupat, ja proper a la seva fisonomia actual.

Tradicionalment, es considera Pla del Llobregat el delta mateix i la vall baixa del riu fins al congost de Martorell, amb els seus marges muntanyencs que s'estenen pels vessants de Collserola i del Garraf⁷. En origen, el Llobregat va aprofitar una falla transversal de la Serralada Litoral per arribar fins al mar, un trencament que, d'altra banda, condiciona els nivells geològics que afloren a banda i banda i, per tant, també el paisatge que hom observa en aquest tram final del riu.

Així, al sector de llevant de la vall, que correspon a la part més aixecada de la falla, on el sòcol paleozoic és més alt, trobem alguns cims de calcàries devonians, com Santa Creu d'Olorda, i fonamentalment els esquistos típics de la serra de Collserola⁸. A ponent del riu, el massís del Garraf-Ordal, amb alguns pocs cims que depassen puntualment els 600 m.s.n.m., és compost de diverses capes geològiques sobreposades. El més antic, un sòcol paleozoic de llicorelles, aflora, per exemple, entre Gavà i Sant Boi, mentre que per damunt d'aquest es troben els gresos vermells del *Buntsandstein* observables en la línia que, curiosament, uneix els tres castells més importants de la comarca –Eramprunyà, Cervelló i el Castellvell de Rosanes–; finalment, les calcàries blanques triàsiques conformen el paisatge més conegut del Garraf, amb cims com la Morella o la Penya Blanca⁹. Entre Collserola i el Garraf, el fons de vall correspon al rebliment quaternari, mitjançant al·luvions continuats, d'una antiga entrada de mar.

Més enllà de l'actual règim de sobreexplotació, iniciat fa pràcticament un segle i mig, el Llobregat, com a bon riu mediterrani, presenta unes característiques que es poden sintetitzar en un cabal modest supeditat a la variabilitat de les estacions, en què destaquen els creixements produïts pels màxims de precipitació a la primavera i, especialment, a la tardor¹⁰. Havent rebut al llarg del seu curs importants aportacions com les del Cardener o

⁷ GIRALT, J. (dir.), *Gran geografia comarcal de Catalunya. Introducció. Barcelonès. Baix Llobregat*, 302-305. El Pla del Llobregat ja apareix com a concepte geogràfic en la primera documentació comtal. Així, trobem a la segona meitat del segle X (any 981) alguna al·lusió primerenca al "*planum de Lubricato*" (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 136 i 137). En relació expressa al lloc de Miciano (Sant Joan Despi), hi ha esments ("*planiciem Lubricati alveo*"; "*plano de Lubrichato*") dels anys 1010 i 1066 (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona*. Segle XI, doc. 136; FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 679). Altres referències entre finals del segle XI i inicis del segle següent a RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 687, a. 1076; BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona*. Segle XI, doc. 1403, a. 1082; RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 819, a. 1112.

⁸ GIRALT, J. (dir.), *Gran geografia comarcal de Catalunya. Introducció. Barcelonès. Baix Llobregat*, 22-24.

⁹ GIRALT, J. (dir.), *Gran geografia comarcal de Catalunya. Introducció. Barcelonès. Baix Llobregat*, 305-307.

¹⁰ GIRALT, J. (dir.), *Gran geografia comarcal de Catalunya. Introducció. Barcelonès. Baix Llobregat*, 307-309.

l'Anoia, aigües avall del congost de Martorell, salvant la riera de Rubí, són diversos torrents de recorregut limitat, règim discontinu i caràcter pluvial els que hi afluïxen de banda i banda, entre els quals es poden destacar les rieres de Vallvidrera, de Sant Bartomeu, de la Salut i de Sant Just, per l'est, i les de Corbera, de Cervelló i de Torrelles, per l'oest.

Més avall, ja en l'àrea d'estudi d'aquest treball, són diversos els torrents que davallen de la muntanya cap al delta, cursos que han desguassat, segons el moment, directament al mar o bé en estanys o fins i tot en algun dels braços que el riu ha format en zona deltaica en els darrers segles. A llevant del Llobregat, retallant el glacis del quaternari antic, diverses rieres baixen des de Collserola perpendiculars a la línia de costa. Així, vers l'àrea de Port i el seu estany aflüïen les aigües de la riera de Magòria un cop fou desviada del seu curs originari vers el Cagalell amb motiu de l'ampliació del recinte urbà baixmedieval de Barcelona. Nascuda al peu del Turó de Sant Pere Màrtir –el *Mons Ursa* o Mont d'Óssa dels documents altmedievals–, un destí semblant devia tenir la Riera Blanca, que seguia el traçat que avui fossilitza el carrer homònim que separa l'Hospitalet del barri barceloní de Sants i que devia correspondre al torrent d'Espodolla que hom documenta l'any 1084 justament com a límit oriental de Provençana¹¹. Més cap a l'oest, corrien el Torrent Gornal i la riera de la Creu, cursos igualment fossilitzats en l'omnipresent trama urbana del sector. També des del *Mons Ursa*, el primer d'ells transcorria pel lloc de Quart¹², mentre que el segon, amb un mateix origen, passava per Esplugues en direcció a la Torre Blanca, al centre de l'actual Hospitalet¹³. A ponent del riu, la riera de Sant Climent desguassa avui al mar a tocar de l'estany del Remolar, tot i que antigament devia haver-ho fet en el braç de riu que va acabar originant aquest mateix estany. Més a l'oest, la riera de la Sentiu –més avall, dels Canyars– ho fa ja a ponent de la Murtra, estany que sens dubte havia alimentat anteriorment. Entremig, la riera de Sant Llorenç fa de partió entre els actuals termes de Gavà i Viladecans.

Avui, el delta del Llobregat és una unitat geogràfica que ocupa una superfície emergida propera als 97 km², encaixada entre la muntanya de Montjuïc, la serra de Collserola i el massís del Garraf. De formació postglacial, la seva progradació s'ha esdevingut sobre una plataforma marina

¹¹ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1447.

¹² "torrente qui procedit de Monte Ursa et graditur per Quarto" (FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 161, a. 986).

¹³ "in ipsum collum que est ante ipsam Turrem Blancham et unde discurrit ipsum torrentem de Espluges tempore pluviarum" (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1453, a. 1085).

estreta i per sobre de tot un seguit de deltes pleistocens submergits, que formen el que hom anomena Complex Detrític Inferior, en contraposició a l'holocènic Complex Detrític Superior¹⁴.

Estudis realitzats a partir de l'obtenció recent de datacions radiocarbòniques en diversos punts del delta han permès reconèixer un cert model pel que fa a la formació del Complex Detrític Superior basat en l'índex de sedimentació¹⁵. S'adverteix així que aquest índex és clarament reduït abans del tercer mil·lenni ANE (vers 4500 cal. BP), moment en què se n'observa un increment significatiu en el context de l'establiment, a l'àrea de Barcelona, d'un clima mediterrani i d'un augment de l'aridesa¹⁶. Cal anotar que, en aquesta mateixa cronologia, que en termes (pre)històrics cal situar en un moment avançat del neolític, es detecta una intensificació de les activitats d'explotació de pastures en alta muntanya, de tal manera que, més enllà del factor climàtic, no sembla casual la correspondència entre un primer creixement de l'índex de sedimentació al delta i l'augment de certes activitats humanes a les capçaleres fluvials. No obstant, els dos pics més significatius els trobem a l'alta edat mitjana i en època moderna. El primer d'ells es vincularia a un nou període d'aridesa durant el qual, a causa d'una intensa activitat desforestadora d'origen antròpic, s'haurien aportat un gran nombre de sediments cap al delta creixent¹⁷, mentre que el segon correspondria a una represa de l'explotació del medi natural en el marc de l'expansió econòmica posterior a la crisi baixmedieval.

Més enllà d'aquest escenari genèric, es fa més complicat precisar les fases de creixement del front deltaic, vinculades a l'activitat dels diversos braços que el riu ha anat creant al llarg del període formatiu del delta

¹⁴ SIMÓ, J.A.; GÀMEZ, D.; SALVANY, J.M.; VÀZQUEZ-SUÑÉ, E.; CARRERA, J.; BARNOLAS, A.; ALCALÀ, F.J., "Arquitectura de facies de los deltas cuaternarios del río Llobregat, Barcelona, España"; CHECA, A.; DÍAZ, J.I.; FARRÁN, M.; MALDONADO, A., "Sistemas deltaicos holocenos de los ríos Llobregat, Besós y Foix: modelos evolutivos transgresivos".

¹⁵ GÀMEZ, D.; SIMÓ, J.A.; VÀZQUEZ-SUÑÉ, E.; SALVANY, J.M.; CARRERA, J., "Variación de las tasas de sedimentación en el Complejo Detrítico Superior del Delta del Llobregat (Barcelona): su relación con causas eustáticas, climáticas y antrópicas".

¹⁶ JALUT, G.; ESTEBAN, A.; BONNET, L.; GAUQUELIN, Th.; FONTUGNE, M., "Holocene climatic changes in the Western Mediterranean, from south-east France to south-east Spain", 282-285. Aquest repunt s'observa també als deltes de l'Ebre i del Roine en cronologies aproximadament semblants (GÀMEZ, D., *Sequence stratigraphy as a tool for water resources management in alluvial coastal aquifers: application to the Llobregat delta (Barcelona, Spain)*, 46).

¹⁷ No gaire lluny de la capçalera del Llobregat, el diagrama pol·línic obtingut al Pla de les Salines (Toses) constata un repunt de l'activitat humana en alçada amb posterioritat a 450 cal. NE, si bé no és fins el segle VII (vers 620 cal. NE) que es testimonien una desforestació extensa, una expansió de les pastures vers cotes més baixes i un creixement del conreu de cereals, episodi que finalitza cap a la segona meitat del segle IX amb una regeneració de la pineda (RIERA, S., "Canvis ambientals i modelació antròpica del territori entre l'època ibèrica i l'altmedieval a Catalunya: aportacions de la palinologia", 104).

actual¹⁸. Avui comptem, però, amb un gruix de dades important que ha contribuït enormement a un millor coneixement sobre aquesta qüestió. Una bona part han estat obtingudes recentment, generades en el marc dels enormes moviments de terres efectuats amb motiu de la construcció de grans infraestructures, tant aèries –autopistes, depuradora, instal·lacions aeroportuàries– com subterrànies –línia de tren d'alta velocitat o l'expansió sota el delta de la xarxa de metro barcelonina–.

Sabem així que, als peus del nucli antic de Sant Boi, prop de la masia de Cal Maurici, hi havia hagut presència humana entre el Neolític i l'Edat de Bronze (6000-4000 cal. BP), certificant allò que apuntàvem més amunt sobre els inicis del creixement del delta i testimoniant l'exploració en aquest període de sectors marítics i deltaics, els quals degueren jugar un paper important en el desenvolupament de la primera agricultura¹⁹.

Per la seva banda, P. Izquierdo ha deixat ben establert, amb els seus treballs sobre el port de Les Sorres, que la línia de costa en època romana es trobava, pel que fa al delta occidental, per sobre de l'antic camí ral de València, al llarg del traçat del qual abunden, entre Castelldefels i Viladecans, les troballes de derelictes i materials d'aquell moment²⁰. L'anàlisi d'aquests últims ha permès situar l'abandonament de l'àrea d'ancoratge cap al segle v, potser a causa del mateix creixement del delta, que aniria reblint tot el sector, però també sens dubte per la radical transformació del context, amb la liquidació del sistema de *villae* com a conseqüència de la desaparició de l'estructura imperial i, amb ella, del sistema comercial en què s'inseria el port de les Sorres.

¹⁸ RAMOS, J., "Estudi evolutiu de la xarxa viària al Prat", 89-96. Són diversos els estudis recents sobre la qüestió de la formació de la plana al·luvial deltaica, entre ells les tesis –i treballs derivats– de J.M. Palet, des de l'anàlisi arqueomorfològica, i de D. Gàmez, en aquest cas des de la geologia, autors que seguim de manera genèrica tot i que no sempre compartim totalment les seves propostes. També s'empenen dades de D. Gàmez i d'altres autors en la recent monografia de l'enginyer pratenc J.Ll. Ferrer sobre la *Formació del delta del Llobregat* (2015). No obstant, s'hi tenen poc en compte, al nostre parer, les aportacions de J.M. Palet, fet del que possiblement es derivi l'atribució d'un ritme excessivament lent pel que fa al creixement del delta si ho comparem amb els postulats dels altres autors, que defensen una progressió molt més dràstica del mateix durant el període altmedieval. Anotem, finalment, que, trobant-se aquest llibre en el seu procés últim d'edició, l'Institut d'Estudis Catalans ha publicat (novembre de 2016) una monografia amb títol *Els paisatges de l'aigua al delta del Llobregat*, de J. Sans i J.M. Panerreda; malauradament, ja no hem estat a temps d'incorporar aquest treball a la nostra bibliografia.

¹⁹ DAURA, J.; SANZ, M.; RAMOS, J.; RIERA, S.; MIRAS, Y.; ALLUÉ, E.; PICORNELL-GELABERT, L.; LÓPEZ-REYES, D.; ALBERT, R.M.; MACIÀ, L.; DOMÈNECH, R.; MARTINELL, J.; FORNÓS, J.J.; JULIÀ, R., "Palaeoenvironmental record of the Cal Maurici wetland sediment archive in Barcelona (NE Iberian Peninsula) between c. 6000 and 4000 cal. yr BP".

²⁰ IZQUIERDO, P., "Presència humana i formació del delta del Llobregat. Un enfocament arqueològic"; IZQUIERDO, P., "L'ancoratge de les Sorres: el port de la vall del Llobregat". Més enllà dels vaixells enfonsats, els materials localitzats corresponen al que hom anomena "conjunts de fons de port", formats per objectes llençats voluntàriament o caiguts de manera accidental en els llocs d'ancoratge reiterat.

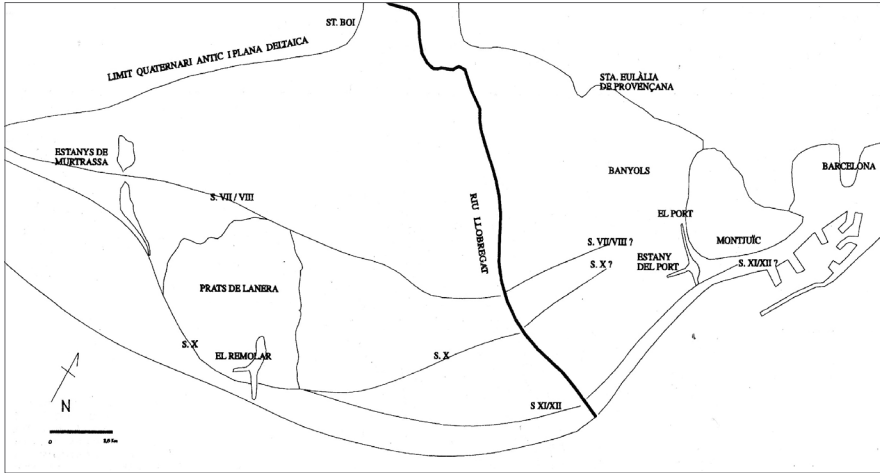

Fig. 1: Representació aproximada de les fases de desenvolupament de la plana emergida del delta del Llobregat, segons J.M. Palet²¹.

El delta, però, creixia, ja des d'abans de l'època romana, pel sector oriental a recer de la muntanya de Montjuïc. Diversos sondatges practicats entorn del passeig de la Zona Franca han detectat la presència de paleocanals derivats de l'activitat fluvial del Llobregat, un d'ells anterior a 2300 cal. ANE i d'altres amb datacions situades entre 790 cal. ANE i 650 cal. NE²². El topònim del lloc en època altmedieval (*Portum* > Port) delata inequívocament activitats portuàries vinculades bé a la desembocadura d'un braç del riu, bé a l'aprofitament d'un estany creat a partir de l'anul·lació d'aquell braç els segles VI-VII, moment a partir del qual es detecta una clara progradació del delta a partir de cordons litorals datats entre els segles VII i X²³.

Aquestes dades, per tant, no permeten posar en dubte l'existència de braços del Llobregat que haurien desguassat en el delta oriental, extrem que confirmen d'altra banda les fonts textuais. Així, sabem que l'any 995 un antic braç del Llobregat, denominat de manera prou explícita Llobregadell Vell –*Lobregadello Vetere*–, es trobava al sud de Bellvitge²⁴; llavors ja inactiu com a braç principal, hauria esdevingut un estany, tal i com era

²¹ PALET, J.M., *Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època ibero-romana i l'altmedieval, segles II-I aC–X-XI dC*, 51.

²² JULIÀ, R.; RIERA, S., "Proposta d'evolució del front marítim de Barcelona durant l'Holocè, a partir de la integració de dades geotècniques, intervencions arqueològiques i cronologies absolutes", 34.

²³ PALET, J.M.; JULIÀ, R.; RIERA, S.; ORENGO, H.A.; PICORNELL, L.; LLERGO, Y., "The role of the Montjuïc promontory (Barcelona) in landscape change: human impact during roman times", 348-349.

²⁴ FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 16.

percebut entrat ja el segle XI²⁵. En qualsevol cas, desconeixem quin era el seu recorregut ni on anava a desembocar, atès que el fet de ser considerat un estany tant podria indicar una eventual sortida al mar quan constituïa un braç actiu com el bloqueig d'algun segment de l'antiga llera²⁶.

Cal atribuir a aquest braç –o braços– que corria pel sector oriental fins a l'àrea de Montjuïc una major antiguitat relativa respecte d'altres cursos finals del riu. Així ho fan pensar aquelles datacions que situen el rebliment d'un paleocanal del Llobregat als peus de Montjuïc vers els segles VI-VII, l'absència de qualsevol referència textual –més enllà de l'esment del curs inactiu del Llobregadell Vell– a cap altre braç en aquest sector i el fet que aquest braç ha de ser per força anterior al desplaçament del curs principal del riu en direcció al sector centre-oriental del delta, donant peu a l'anomenat “braç Remolar”²⁷. De fet, les datacions radiocarbòniques efectuades en els diversos sondejos assenyalen clarament un període de creixement del delta en època altmedieval que, als peus de Montjuïc (carrer del Foc), ofereix resultats sensiblement més antics –440-650 cal. NE; 650-890 cal. NE– que els procedents del front deltaic –que no de la plana deltaica– de l'àrea central (depuradora) –680-880 cal. NE; 680-1000 cal. NE–²⁸. Per la seva banda, una datació de 690-780 cal. NE ha estat obtinguda a la base d'uns nivells lacustres situats sobre una barra sorrenca a l'antic estany de la Murtrassa, al delta occidental²⁹.

Aquesta línia de costa, que hom pot situar genèricament vers el segle VIII, fou superada àmpliament pel creixement d'un gran lòbul causat per un ràpid avenç del delta, que cal atribuir a l'acció d'un nou braç –o grup de braços– de riu que, des de l'alçada aproximada de Sant Boi, es dirigia vers el sud, en direcció a l'actual estany del Remolar, el qual no seria sinó una romanalla d'aquest mateix braç³⁰. És molt probable que en aquest context es formés

²⁵ “*stagnum Lubricatello*” (FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 235, a. 1034). El curs d'aquest antic braç potser era llavors utilitzat com a rec, si és que hi fa referència l'esment d'un “*regario de Lubrigadello*” (doc. 64, a. 1002).

²⁶ Si bé M. A. Marquès creu que aquest Llobregadell Vell podria correspondre al que anomena “braç perpendicular del sistema hidrogràfic de Montjuïc”, no es pot descartar que correspongui en realitat a una zona pantanosa, unida per un estret braç a l'estany de Port, que apareix recreada en un plànol de Barcelona realitzat amb motiu del setge de la ciutat de l'any 1697, que reproduïm a la figura 15 (MARQUÈS, M.A., *Les formacions quaternàries del delta del Llobregat*, 48-49 i 61).

²⁷ PLANAS, R., *Braços de riu, estanys i maresmes del delta del Llobregat*, 75-77.

²⁸ GÁMEZ, D., *Sequence stratigraphy as a tool for water resources management in alluvial coastal aquifers: application to the Llobregat delta (Barcelona, Spain)*, 32-33.

²⁹ PALET, J.M.; RIERA, S., “Modelació antròpica del paisatge i activitats agropecuàries en el territori de la colònia de *Barcino*: aproximació des de l'arqueomorfologia i la palinologia”, 132.

³⁰ PALET, J.M., *Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època ibero-romana i l'altmedieval, segles II-I aC-XI dC*, 48-51. Amb algunes diferències pel que fa a la cronologia proposada, veure PLANAS, R., *Braços de riu, estanys i maresmes del delta del Llobregat*, 77-81. És molt probable que sigui un record d'aquest braç el lloc conegut encara avui com “Riu Mort”, davant mateix del nucli antic de Sant Boi i immediat pel sud al curs actual del riu (CODINA, J., *La gent del fang (El Prat, 965-1965)*, 55).

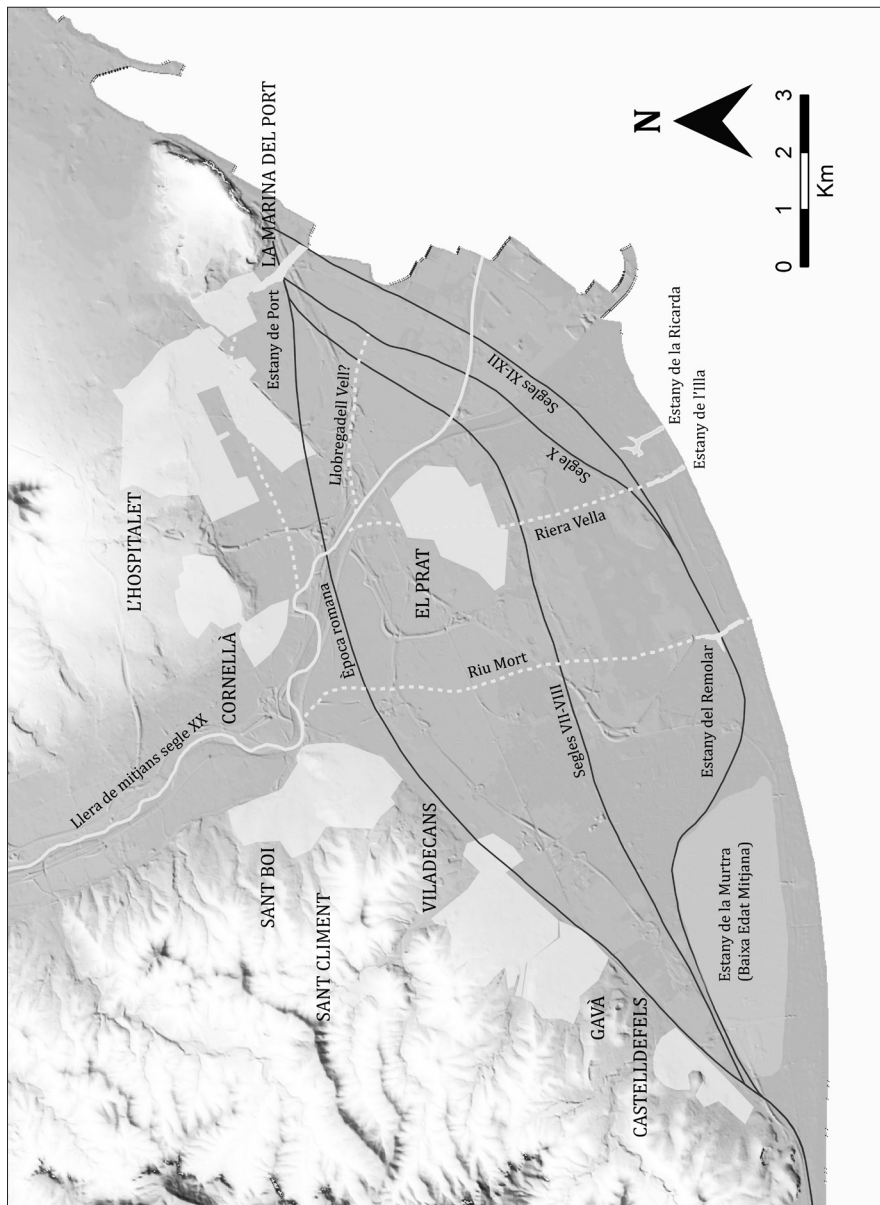

Fig. 3: Mapa amb la representació aproximada i simplificada dels principals estanys i braços de riu i de les fases generals de creixement del delta del Llobregat; per orientar, hi figuren les siluetes dels principals nuclis urbans actuals, excloses les àrees industrials i de serveis (Jordi Gibert Rebull/David Meca Caro).

nou avenç deltaic que cal atribuir a aquest braç³⁴. Partint de poc més avall de Cornellà, el nou curs travessaria l'actual nucli del Prat pel traçat que avui dibuixa el carrer de Jaume Casanovas i que fins fa no gaire seguien la carretera de l'Aviació i el camí de la Bufera en direcció a l'estany de l'Illa. Es formaria així, entre els segles X-XII, un nou lòbul central, que conferiria al delta un aspecte ja similar a l'actual i que acabaria per generar, tot i que no tothom hi està d'acord, altres estanys com la Ricarda i la Magarola.

Ja fora de l'àmbit cronològic d'aquest treball, val la pena anotar que el riu havia de fer encara un nou gran salt a principis del segle XIII, un altre cop cap a llevant, per situar-se, a grans trets, en el seu traçat actual –si més no, l'anterior al recent desviament–. Es generava, així, una illa –l'Illa de Banyols– ubicada entre el nou curs principal i l'antic braç, d'activitat intermitent fins a la seva definitiva dessecació, que serà conegut a partir d'aquest moment com la “riera vella”³⁵.

Finalment, l'estany de la Murtra, a diferència dels altres situats més a llevant, no sembla haver estat mai un braç del Llobregat³⁶. La seva formació es deuria, més aviat, al tancament d'una gran àrea lacustre per una barra litoral fruit de les deposicions del riu, posteriorment reblerta per les aportacions de les rieres que baixen del Garraf, un procés que no devia culminar fins ben entrada l'època moderna³⁷. Força més gran que avui a la Baixa Edat Mitjana, atès que s'estenia des de l'estany actual fins a Castelldefels i fins pràcticament el traçat del posterior camí ral de València, devia ser llavors navegable, com ho demostren la troballa d'un derelict del segle XIV –Les Sorres X– durant les obres del Canal Olímpic de Castelldefels o una notícia referent a l'aturada que hi va fer una esquadra de galeres l'any 1601³⁸.

Cal tenir en compte, com a darrer apunt d'aquest apartat, que la situació real del riu i el delta en aquests segles devia anar molt més enllà de l'evolució esquemàtica que, seguint els diversos autors que hi han treballat, hem exposat. És molt possible que els braços de riu siguin molts més dels que aquí hem comptat i que existeixi una realitat molt més dinàmica pel que fa als salts del riu i als moviments d'inactivitat i de represa dels diferents braços. En aquest sentit, l'activitat d'un braç principal no té perquè ser exclusiva, sinó que cal contemplar el funcionament, en alguns períodes, de dos, o potser més, braços a l'hora, així com l'existència habitual de trams de desembocadura amb múltiples canals i illes.

³⁴ Tot i endarrerir, al nostre parer injustificadament, la creació d'aquest braç fins finals del segle XI, veure PLANAS, R., *Braços de riu, estanys i maresmes del delta del Llobregat*, 81-84.

³⁵ CODINA, J., *La gent del fang (El Prat, 965-1965)*, 39-40.

³⁶ MARQUÉS, M.A., *Les formacions quaternàries del delta del Llobregat*, 45-47.

³⁷ CAMPANY, J., “La colonització del delta occidental del Llobregat (Gavà i Castelldefels)”.

³⁸ RAURICH, X.; PUJOL, M.; MARTÍN, A.; JOVER, A.; IZQUIERDO, P.; GARRIDO, E., *Les Sorres X. Un vaixell medieval al Canal Olímpic de Rem. Castelldefels, Baix Llobregat*.

1. Els antecedents: l'extinció de l'Imperi Romà i la gènesi del poblament altmedieval (segles V-VIII)

1.1. Els precedents imperials: poblament, territori i xarxa viària en època antiga

Amb les dades generades en els darrers anys aquí i arreu, avui es poden inferir algunes tendències bàsiques pel que fa a la distribució del poblament i a les característiques físiques i funcionals de les explotacions rurals d'època romana. Ens hem de referir per força als establiments que responen al tipus conegut com vil·la romana, una denominació historiogràfica genèrica sota la qual s'entén un tipus d'assentament rural que acostumava a presentar, juntament amb els àmbits clarament productius, estances residencials i d'hàbitat més o menys luxoses. Es tracta d'un tipus d'assentament l'existència del qual cal entendre en tot moment en ordre a la seva relació amb els centres urbans, des d'on s'organitzaven les estructures estatals romanes i les xarxes comercials i de distribució³⁹.

Així, el mot vil·la és utilitzat genèricament per designar un domini rural format, a banda de per les terres de conreu i les incultes, per les diverses construccions destinades tant a l'habitatge com a la producció, convencionalment designades *pars urbana* i *pars rustica*. Amb una implantació sobre el territori força estesa, les vil·les acostumaven a presentar un patró d'assentament semblant en tots els casos, condicionat pel seu caràcter de centres de producció agropecuària amb un territori sota el seu control, el *fundus*. Així, era constant la seva ubicació en les planes fluvials i litorals, cas de la vall baixa del Llobregat, en tant que establiments creats a la recerca de

³⁹ GURT, J.M., "El camp i la ciutat al llarg dels segles IV i V".

les millors condicions climàtiques i de qualitat del sòl, assumint òbviament les limitacions i característiques de cada territori en concret⁴⁰. En aquest sentit, un altre factor determinant en la ubicació espacial de les vil·les era la seva vinculació amb els centres urbans o, en el seu defecte, amb els eixos viaris que vertebraven el territori de les ciutats i la comunicació interurbana⁴¹.

Pel que fa al territori que ens interessa, es documenta evidentment l'aparició de vil·les, que s'instal·laren en funció dels paràmetres citats, seguint d'aquesta manera la tònica general que també s'observa en les regions adjacents⁴². Així, després d'una etapa republicana en què el poblament rural es caracteritzava per la presència hegemònica d'assentaments de tradició indígena, de dimensions més o menys reduïdes i dispersos arreu, s'implantà, entre finals del segle I ANE i principis del segle següent, un nou sistema basat principalment en aquestes *villae* i que implicava la culminació del procés de romanització i de formació d'oligarquies locals integrades en les xarxes clientelars de la societat romana⁴³.

En relació directa amb la ciutat de *Barcino*, l'arqueologia ha documentat l'existència d'un nombre considerable de vil·les en funcionament durant el període altimperial, algunes amb continuïtat durant el Baix Imperi, distribuïdes al voltant de l'arc litoral format per l'antic estuari del Llobregat i sobre –o a tocar de– la plana al·luvial del tram final del riu, on s'estenien els corresponents *fundi*. En paral·lel, l'anàlisi tant de la toponímia conservada com de la continguda en els textos medievals ha portat alguns autors a interpretar un determinat registre toponímic com el testimoni de la propietat exercida per part de famílies significades de la colònia de *Barcino* en sectors importants del seu territori, l'*ager Barcinonensis*. Així, sobre l'antiga línia de costa romana, els llocs de Quinçà –a l'Hospitalet–, *Tiano* –a Sant Feliu de Llobregat–, *Miciano* –a Sant Joan Despí–, Gavà o Cornellà

⁴⁰ GORGES, J.G., *Les villas hispano-romaines. Inventaire et problématique archéologiques*.

⁴¹ CHAVARRÍA, A., "Transformaciones arquitectónicas de los establecimientos rurales en el nordeste de la Tarraconensis durante la Antigüedad Tardía".

⁴² Les èpoques ibèrica i romana a la comarca del Baix Llobregat han estat tractades en diverses publicacions per Josep Maria Solias. Dos treballs de síntesi poden trobar-se a SOLIAS, J.M., "La romanització del curs inferior del Llobregat" i, de manera compartida, a IZQUIERDO, P.; SOLIAS, J.M., "El Baix Llobregat en època ibèrica i romana". Del mateix autor, en un to divulgatiu, però amb tota la informació necessària per entendre l'etapa romana a l'actual comarca, cal veure SOLIAS, J.M., *Rubricatum. Roma al Baix Llobregat*. Sobre l'àrea immediata a la ciutat de Barcelona, veure MIRÓ, C.; RAMOS, J., "Un exemple d'explotació de la carta arqueològica de Barcelona: les vil·les i els petits assentaments agrícoles. Una primera radiografia del *territorium*".

⁴³ La cronologia precisa de la implantació d'aquest sistema varia sensiblement segons els estudiosos, ja sigui cap a mitjan segle I ANE o bé més a prop del canvi d'era (OLESTI, O., "El origen de las *villae* romanas en Cataluña"; PREVOSTI, M., "Estudi del poblament rural de l'*ager Tarraconensis*. Una aplicació a la Cossetània oriental", 71; MACIAS, J.M., "Els assentaments rurals com a espais de residència: l'exemple del *territorium* de Tàrraco", 81).

poden relacionar-se amb les respectives *gentes Quintia, Titinia, Minicia, Gavia* i *Cornelia*, ben documentades a nivell epigràfic⁴⁴. La mateixa Provençana podria igualment tenir l'origen en un propietari de nom *Prouentius* o *Prudentius*, mentre que, més lluny de la costa, un *Palladius* podria haver estat al capdavant del *fundus* precedent de Pallejà i algú de la *gens Valeria* hauria donat nom a Vallirana⁴⁵.

Recolzarien aquestes identifications l'existència, en molts dels llocs esmentats, de restes pertanyents a explotacions i residències d'època imperial romana, la majoria susceptibles de correspondre a *villae* importants⁴⁶. D'altra banda, la continuïtat del nom d'aquests i d'altres molts *fundi* s'explicaria per la conservació, per part de l'administració romana, del seu apel·latiu original en raó d'un millor control fiscal i per tal de facilitar l'estabilitat del registre de la propietat malgrat els eventuais canvis de mans de les terres.

Així mateix, els treballs realitzats en alguns d'aquests jaciments han certificat l'existència d'una notable activitat econòmica relacionada amb la producció i comercialització del vi des del final de l'època republicana i, amb intensitat variable, durant tot l'Alt Imperi⁴⁷. En aquest sentit, han estat fonamentals els treballs de P. Izquierdo sobre l'existència d'un fondejador davant les costes de l'antic estuari, utilitzat, si més no, fins ben entrat el segle v i a través del qual s'hauria vehiculat gran part de l'activitat comercial tant d'aquestes vil·les com d'altres situades a l'interior⁴⁸.

L'estudi del paisatge agrari antic ha posat de relleu, en l'entorn de Barcelona i per a l'època altimperial, l'existència d'una organització del territori fonamentada en una xarxa centuriada que seguiria una sèrie d'eixos ortogonals⁴⁹. Amb totes les anomalies i irregularitats pròpies de la traducció material d'un sistema ideal, desenvolupat per l'estat romà per organitzar segons els seus paràmetres la ciutat i el seu *ager*, aquest model d'assentament

⁴⁴ OLESTI, O., "Propietat de la terra i elits locals. L'exemple de l'*ager Barchinonensis*".

⁴⁵ MORAN, J., "Toponímia romana del Baix Llobregat"; COROMINES, J., *Onomasticon Cataloniae*, vol. VI, 141 i 282-283 i vol. VII, 434-435. Menys clar, J. Coromines també aposta per un nom propi (*Cervillus*) a l'origen de Cervelló (COROMINES, J., *Onomasticon Cataloniae*, vol. III, 363-364).

⁴⁶ ESTEBAN, J.J.; ESTRADA, A.; SALAZAR, N.; SALES, J., "La vil·la romana de Sant Pere de Gavà (Baix Llobregat): de l'alt imperi a l'antiguitat tardana"; GARCÍA, J.; SEGOVIA, C., "Primers resultats de l'excauació de l'església paleocristiana de Cornellà de Llobregat (Barcelona)"; SOLIAS, J.M., "El *gorgoneion* de Provençana"; CUESTA, F.; RAMADA, F.X., "Ermita de la Mare de Déu del Bon Viatge. Sant Joan Despi".

⁴⁷ PREVOSTI, M.; MARTÍN, A. (eds.), *El vi tarraconense i laietà: ahir i avui. Actes del simposium*. Sobre el Baix Llobregat en concret, veure els treballs reunits a CARRERAS, C.; LÓPEZ, A.; GUITART, J. (eds.), *Barcino II. Marques i terrisseries d'àmfores al Baix Llobregat*.

⁴⁸ IZQUIERDO, P., "Paradoxes d'un jaciment gavanenc: l'ancoratge de les Sorres"; IZQUIERDO, P., "L'ancoratge de les Sorres: el port de la val del Llobregat".

⁴⁹ PALET, J.M., *Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època ibero-romana i l'altmedieval, segles II-I aC-X-XI dC*, 109-113; PALET, J.M.; FIZ, J.I.; ORENGO, H.A., "Centuriació i estructuració de l'*ager* de la colònia Barcino: anàlisi arqueomorfològica i modelació del paisatge".

i de gestió del territori sembla que es va mantenir relativament vigent durant l'Alt Imperi. Els mateixos estudis, tanmateix, situen la seva desestructuració a partir de l'Antiguitat Tardana, quan nous eixos viaris que responien a una nova organització de l'espai i de les activitats econòmiques desvirtuaren l'esquema original. Al Pla de Barcelona, nous camins que lligaven la Serralada Litoral i els deltes en creixement del Llobregat i el Besòs acabaren per deformar l'antiga xarxa centuriada, sense deixar mai de reaprofitar-ne alguns fragments.

S'ha proposat que hauria existit un vincle entre aquestes transformacions detectades sobre la xarxa viària i una intensificació de les activitats ramaderes i transhumants durant els primers segles medievals, un fet que estaria en estreta relació amb una sèrie de canvis dràstics que afectaren la coberta vegetal en aquest període, amb una forta desforestació i un creixement de les comunitats arbustives i herbàcies. Una de les conseqüències més evidents d'aquest procés es trobaria en un fort augment dels processos erosius que tindria com a conseqüència el ràpid desenvolupament de les planes deltaïques, les quals, de retruc, serien explotades àmpliament com a espais de pastura⁵⁰.

Cal considerar, en qualsevol cas, que l'eix viari principal d'aquest sector era, i ho va seguir sent més enllà de la desaparició de l'imperi, la *Via Augusta*, que connectava *Barcino* amb *Tarraco* remuntant la vall del Llobregat i per la depressió penedesenca, amb un traçat que es devia perpetuar, amb algunes modificacions, gairebé fins a la reforma i modernització de la xarxa en temps de Carles III. Sortint de la ciutat, seguint un traçat avui encara conservat en bona part, la via anava vers el Llobregat vorejant el talús que delimita la plana baixa i passant per Provençana fins arribar a l'alçada de Cornellà, on girava vers Sant Joan Despí (*Miciano*). És versemblant pensar que en aquesta època ja existiria una variant més recta, però amb més desnivell, el traçat de la qual resseguiria poc o molt l'actual Carretera Reial al seu pas per Sants i Esplugues fins a trobar-se amb la via inferior a l'alçada de Sant Feliu de Llobregat (*Tiano*)⁵¹. Riu amunt es produiria la fusió amb l'altre ramal de la mateixa *Via Augusta* provinent del Vallès per la riera de Rubí, i d'aquí

⁵⁰ RIERA, S.; ESTEBAN, A., "Vegetal evolution and human activity during the last 6000 years in the centre of the Catalan coast (NE Iberian Peninsula)". Tot i fonamentar-se en dades poc discutibles, aquest marc teòric, que ha estat a bastament explicat pels autors que citem en múltiples treballs, no té massa en compte, al nostre entendre, altres explicacions complementàries del fenomen del retrocés de la massa forestal, com ara l'extensió dels assentaments i dels conreus cap les capçaleres fluvials i vers espais ocupats de manera marginal en època romana (GIBERT, J., *L'Alta Edat Mitjana a la Catalunya Central (segles VI-XI). Estudi històric i arqueològic de la conca mitjana del riu Llobregat*, 299-300).

⁵¹ És evident que el traçat absolutament rectilini de la Carretera Reial és obra del segle XVIII; el camí medieval, que devia reprendre en bona mesura una via antiga, presenta un traçat molt més sinuós, encara perceptible en part en la trama urbana actual (TRAVERSET, M., "Estudi de la xarxa viària de tradició romana a l'àmbit geogràfic del Pla de Barcelona", 128-130).

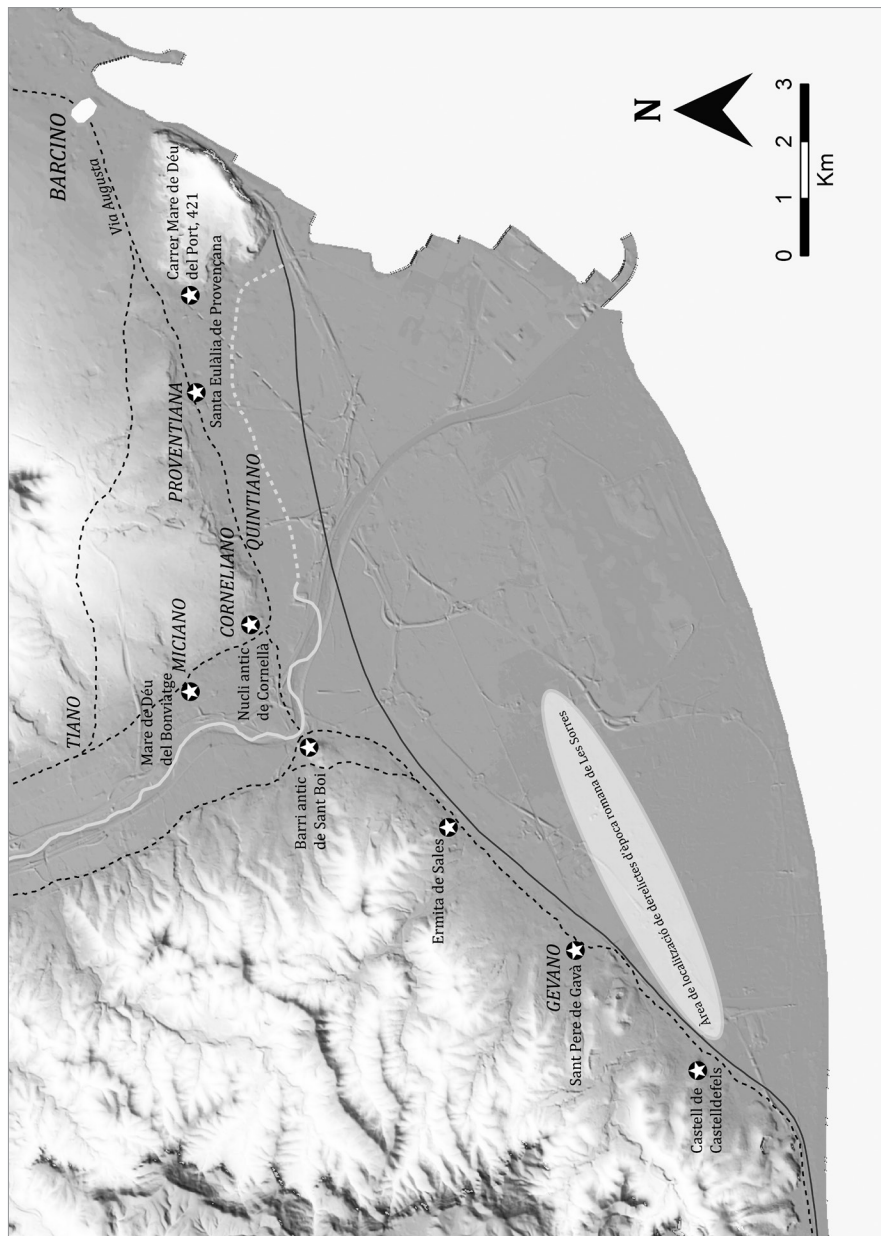

Fig. 4: Mapa amb indicació de les principals *villae* documentades, dels topònims altmedievals que revelen l'existència de *fundi* antics, de les principals vies de comunicació i de la línia aproximada de costa en època romana (Jordi Gibert Rebull/David Meca Caro).

prossequiria fins al congost de Martorell, creuant allà el riu pel Pont del Diable en direcció al Penedès i a Tarragona⁵².

A banda d'aquest eix principal d'abast supraregional, existien altres vies de comunicació que, vinculades o no amb aquest, estructuraven la totalitat del territori del que en època romana era l'estuari del Llobregat. És evident, per exemple, que una via comunicava les *villae* de la costa occidental, entre Sant Boi i Castelldefels, traçat que avui reprèn la carretera de Santa Creu de Calafell. De Sant Boi en amunt, un eix principal devia recórrer la riba dreta del riu, versemblantment vinculat a l'àrea d'ancoratge de Les Sorres. També és lògic pensar que un camí important travessava el massís del Garraf cap al Penedès per Sant Boi i Sant Climent, com ho faria posteriorment el Camí Ral⁵³. Una munió d'altres camins connectava aquests eixos principals amb tots els racons del pla i la muntanya, expandint-se cap al delta al ritme mateix del seu creixement⁵⁴. No es pot oblidar, per tancar aquest apartat, que el Llobregat, navegable almenys fins a l'actual Martorell, constituïa en aquesta època un eix principal de comunicació en si mateix, afavorint així un transport fluvial que permetia el moviment de càrregues més grans de manera més estable i probablement més barata⁵⁵.

1.2. La fi del sistema de *villae* i el nou poblament altmedieval

Estudis recents sobre l'evolució general de les vil·les en els darrers segles de l'Antiguitat mostren com aquests establiments presenten transformacions importants ja durant el Baix Imperi, estudiades amb cert detall en el nord-est de la Tarraconesa⁵⁶, on es detecta, en alguns casos i especialment per al segle IV, una fase de relativa vitalitat, amb un cert engrandiment i enriquiment dels seus sectors residencials. En general, aquest procés aniria acompanyat en paral·lel d'una disminució del nombre de vil·les existents durant els segles altimperial, que comportaria l'abandonament d'alguns dels establiments i probablement una certa concentració de la propietat al voltant d'un grup de *villae* més reduït⁵⁷.

⁵² MENÉNDEZ, X.; SOLIAS, J. M., "La *via Augusta* de Barcelone à Martorell".

⁵³ MIRET, M., "Camins de vianants, pastors i reis: la xarxa viària al massís del Garraf".

⁵⁴ PALET, J.M., *Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època ibero-romana i l'altmedieval, segles II-I aC-XI dC*, 53-87.

⁵⁵ SOTO, P. de, "Anàlisi de la distribució i la mobilitat en el territori del riu Rubricatum".

⁵⁶ Per a una visió del conjunt d'Occident veure RIPOLL, G.; ARCE, J., "Transformación y final de las *villae* en Occidente (siglos IV-VIII): problemas y perspectivas"; una anàlisi centrada en l'àrea hispànica es pot trobar a CHAVARRÍA, A., "Villas en Hispania durante la Antigüedad Tardía".

⁵⁷ Per posar uns exemples propers, per a l'àrea genèrica del que avui és la comarca del Baix Penedès, els nuclis de poblament detectats per a l'etapa baiximperial representarien només un 27% dels documentats per a l'etapa anterior (GUITART, J.; PALET, J.M.; PREVOSTI, M., "La Cossetània oriental de l'època ibèrica

És, però, durant el segle v que s'observa un procés genèric que, amb ritmes i circumstàncies específiques per a cada cas, culminà en un escenari que, amb l'abandonament o la transformació radical dels espais, permet donar per extingit, juntament amb el mateix imperi, el seu model d'ocupació i explotació del camp. Es tracta d'un procés paral·lel al que s'observa en l'interior de les ciutats; a Barcelona, per exemple, és en aquest moment que s'assisteix a la desaparició de les grans *domus* d'intramurs, ocupades fins llavors sens dubte per membres del patriciat urbà⁵⁸. És dins aquest marc general que cal considerar l'aparició de noves pautes constructives i organitzatives pel que fa als establiments rurals postromans, observables tant en assentaments de nova creació com, en particular a la zona que tractem, sobre els solars d'algunes antigues vil·les.

Si iniciem la revisió de l'arc litoral llobregatí des de l'oest, cal fer una primera referència a la vil·la romana localitzada en el subsòl del castell de Castelldefels⁵⁹. Construïda en època d'August sobre els vestigis d'un jaciment ibèric anterior, les restes més consistents es daten del segon quart del segle III i corresponen a construccions, en origen de dues plantes, que s'assentaven sobre la superfície aterassada del turó. Localitzades sota el temple medieval de Santa Maria, s'acompanyaven d'un magatzem de *dolia* de cronologia imprecisa documentat sota l'edifici del castell. Pel que fa a l'ocupació baiximperial del lloc, aquesta es testimonia exclusivament per la troballa d'alguns materials fora de context –*sigillata lucente*, ceràmica comuna i àmfora africana–. L'absència de sigil·lades africanes tardanes o d'altres materials no permet assegurar, però, la seva continuïtat estricta més enllà dels segles IV-V, tot i la presència d'unes poques tombes excavades sobre les restes amortitzades de la vil·la i anteriors a la primera església medieval.

Al nucli antic de Gavà, a l'entorn de l'actual parròquia de Sant Pere, es constata, a partir del segle v, la desaparició dels espais d'una vil·la, testimoniada per la presència de material constructiu com ara marbres, estucs i tesselles. En paral·lel, per al període situat entre els segles VI-VIII, s'observa l'aparició d'estructures productives o d'emmagatzematge, com ara nombroses sitges i algun dipòsit revestit amb *opus signinum*, o d'hàbitat, com la troballa recent d'un àmbit –construït amb murs de blocs lligats amb argila, alçat de tàpia i coberta vegetal–, un fons de cabana retallat al subsòl i

a l'antiguitat tardana: ocupació i estructuració del territori”, 152-155; PREVOSTI, M., “Estudi del poblament rural de l'*ager Tarraconensis*. Una aplicació a la Cossetània oriental”, 74). A la comarca del Garraf, la disminució d'establiments sembla seguir una tònica similar (MIRET, M., “El poblament d'època ibèrica i romana a la costa oriental de la Cossetània: la comarca del Garraf”, 372-373).

⁵⁸ RIU-BARRERA, E., “Barcelona entre els segles V i XII, de la desurbanització a la formació d'una capital”.

⁵⁹ LÓPEZ, A.; FIERRO, J.; CAIXAL, A., “Les vil·les romanes al sector meridional de l'*ager barcinonensis* i el septentrional de l'*ager tarraconensis*”, 131-132.

un parell de pous. Pel que fa als espais funeraris, es troben bàsicament tombes en caixa de *tegulae* o en fossa simple, tot i que cal destacar la troballa d'un esquelet en l'interior d'una sitja al n° 32 del carrer de Sant Nicasi⁶⁰. Així mateix, aquestes intervencions han tret a la llum una construcció absidada, de planta quadrangular a l'exterior i en forma d'arc ultrapassat a l'interior. Excavada només en part, ha estat interpretada com la capçalera d'una basílica paleocristiana, malgrat la seva anòmala orientació vers el nord-oest, fet que no permet encara ser massa categòrics al respecte, a l'espera de la continuació dels treballs i tenint en compte la relativa abundància d'àmbits absidals i polilobulats existents en vil·les baiximperials⁶¹.

A Viladecans, alguns materials tardans trobats en l'excavació de la vil·la de l'ermita de Sales permeten pensar en un perllongament de l'ocupació de l'indret més enllà del Baix Imperi, tot i que, malgrat les excavacions, és difícil precisar si hi hagué una continuïtat estricta enllaçant amb l'ocupació medieval testimoniada pels textos de finals del segle x⁶². Al mateix poble, prop de la masia derruïda de Can Guardiola, l'any 1985, una excavació d'urgència⁶³ va afectar diverses estructures molt arrasades que donaven materials que llavors es van datar en dues fases, a saber, en època romana imperial i vers els segles XII-XIII. Una posterior intervenció, també d'urgència, va permetre, a banda d'ampliar l'excavació, una revisió d'aquells materials, identificant, a partir dels materials i les estructures, la presència d'un establiment datable entre els segles V-VIII⁶⁴. Malauradament, l'estat d'arrasament provocat pels treballs agrícoles moderns no ha permès una conservació satisfactòria de les estructures, tot i que s'hi poden identificar un retall que podria correspondre a un fons de cabana, les restes d'un dipòsit revestit d'*opus signinum* amb cubeta de decantació al fons, una sitja i un probable encaix per a *dolium*.

Solar d'una vil·la important, si no d'un establiment de més envergadura, al nucli antic de Sant Boi successives intervencions arqueològiques dutes

⁶⁰ Les intervencions efectuades responen a actuacions de salvament que justifiquen el seu caràcter parcial i dispers, tot i que les restes semblen concentrar-se en el polígon format pels carrers Centre, Sant Isidre, Cap de Creus, Generalitat, Sant Josep Oriol i Sant Nicasi (ESTRADA, A.; IZQUIERDO, P.; NADAL, J.; SINTAS, E., "Excavacions a la rectoria de Sant Pere de Gavà: dades sobre l'evolució de la dieta (de la Baixa Romanitat a l'Edat Moderna)"; ESTEBAN, J.J.; ESTRADA, A.; SALAZAR, N.; SALES, J., "La vil·la romana de Sant Pere de Gavà (Baix Llobregat): de l'alt imperi a l'antiguitat tardana"; BOSCH, J.; ESTRADA, A.; SEGOVIA, J.C., *Memòria de l'excavació arqueològica: jaciment del carrer de Sant Nicasi de Gavà, n° 15-19 i n° 32*; ESTEBAN, J.J., "Gavivus en el context de la romanització del Baix Llobregat"; PRIDA, D., *Sant Nicasi 18/24. Gavà (Baix Llobregat). Any 2005*).

⁶¹ CHAVARRÍA, A., "Villas en Hispania durante la Antigüedad Tardía", 22.

⁶² MENÉNDEZ, F.X., "La vil·la romana de Sales".

⁶³ MAYORAL, F.; MIRET, J., "Jaciments arqueològics de la zona de Can Tries i Can Guardiola (Viladecans)".

⁶⁴ RIGO, A., *Memòria de la intervenció arqueològica al jaciment de Can Guardiola (Viladecans, Baix Llobregat). Febrer-abril 1997*; HUÉLAMO, J.M.; SOLIAS, J.M., "Revisió d'algunes troballes arqueològiques altmedievales a Viladecans", 88-89.

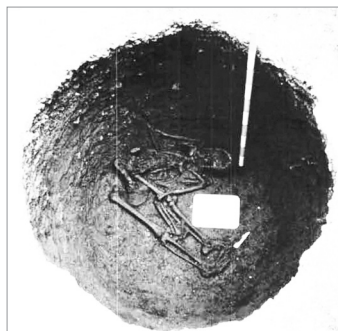
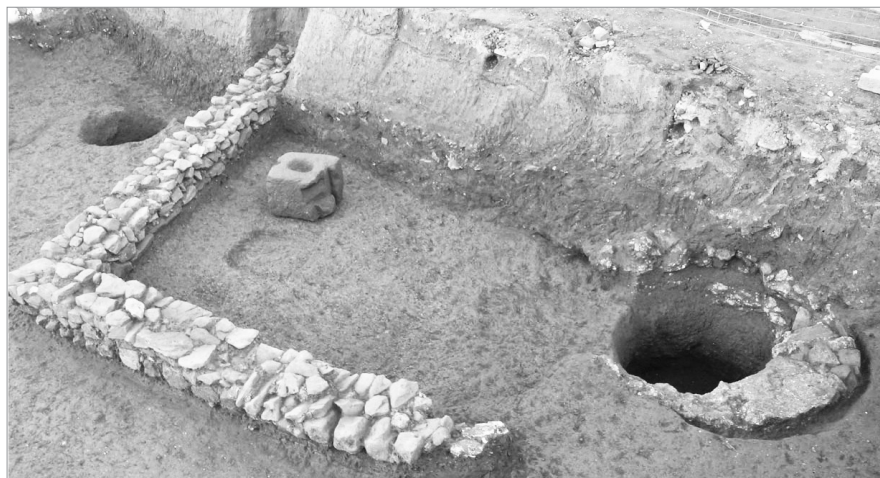

Fig. 5: Imatges del jaciment d'època visigoda dels voltants de Sant Pere de Gavà: a dalt, àmbit i fons de cabana del carrer Sant Nicasi 18-24 (Natàlia Salazar), a sota, esquelet localitzat dins d'una sitja al carrer Sant Nicasi 32 (Josep Bosch, Alicia Estrada, Juan Carlos Segovia).

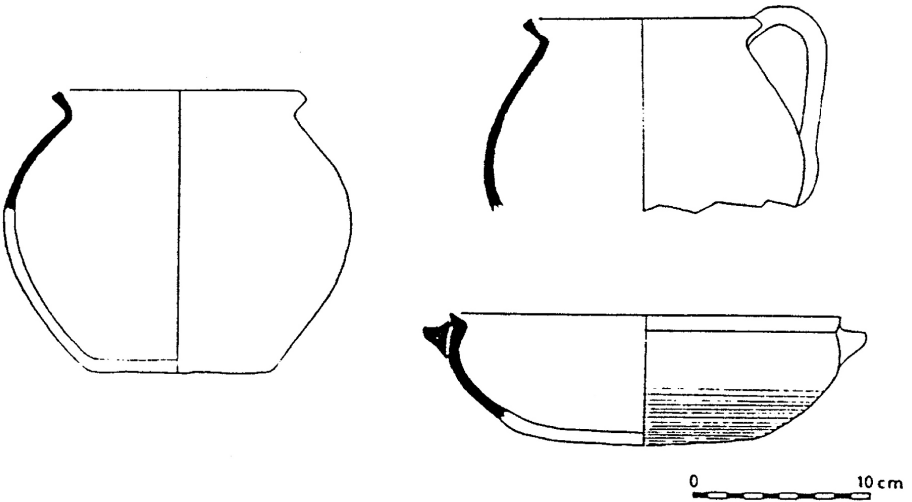

Fig. 6: Restes del *lacus* revestit d'*opus signinum* (Antoni Rigo) i peces ceràmiques procedents del jaciment d'època visigoda de Can Guardiola (Florencio Mayoral, Josep Miret).

a terme durant els darrers decennis han anat perfilant l'evolució d'aquest assentament durant els períodes ibèric i romà, unes ocupacions conegudes des de principis del segle XX, quan es localitzà i s'excavà un complex termal prop del riu Llobregat⁶⁵. Tot i que sens dubte cal considerar el lloc habitat durant l'Antiguitat Tardana i més enllà, la informació arqueològica que en tenim al respecte és encara reduïda. Tanmateix, comencem a disposar d'alguns indicis feaents al respecte, com és ara la presència, sobre els nivells romans, d'algunes sitges que contenien materials datables en aquesta època –a Can Barraquer, al carrer de l'Hospital o a la plaça de la Constitució–, o l'existència d'un espai funerari representat per dues tombes de *tegulae* –una d'elles espoliada– excavades en el paviment d'*opus signinum* de la gran cisterna d'època altimperial del carrer de la Pau, més endavant reconvertida en església romànica⁶⁶.

Encara pel que fa a Sant Boi, cal anotar la presència de diversos cossos – tres de segurs i un de probable – abocats “de qualsevol manera” en unes sitges excavades a Can Massalleres⁶⁷. El caràcter limitat de la notícia no ens permet ser taxatius sobre la cronologia d'aquestes estructures –entre les que s'hi trobaria un possible fons de cabana–, si bé hi ha indicis per ubicar-les en el període altmedieval. Tampoc no hi ha cap certesa cronològica pel que fa a una necròpolis propera, que potser calgui posar en relació amb la desapareguda església de Sant Pere, documentada per primer cop l'any 1004⁶⁸.

A Cornellà, la presència d'un establiment romà i altmedieval està documentada d'antic, si més no des de que J. Puig i Cadafalch redactà unes línies sobre la troballa de dues columnes amb capitells corintis a l'ajuntament de la localitat l'any 1928, que avui encara flanquegen la porta

⁶⁵ LÓPEZ, A.; FIERRO, J.; CAIXAL, A., “Les vil·les romanes al sector meridional de l'*ager barcinonensis* i el septentrional de l'*ager tarraconensis*”, 125-129; BARREDA, M.LI., “La terrisseria del jaciment del Barri Antic (Sant Boi de Llobregat)”.

⁶⁶ SUBIRANES, C.; CABALLÉ, G.; SALAZAR, N., “Darreres intervencions arqueològiques a Sant Boi de Llobregat (Baix Llobregat)”; PUIG, F.; MOLIST, N.; MELIÁN, R., “El carrer de la Pau (Sant Boi de Llobregat). L'evolució històrica d'un edifici”; SALAZAR, N., *Carrer de la Pau*. D'acord amb l'opinió de N. Salazar, és molt possible que les tombes excavades en intervencions prèvies en el subsòl de l'antiga cisterna, majoritàriament en fosses rectangulars amb els extrems arrodonits, siguin anteriors a l'església que es documenta a partir de mitjan segle X (GIBERT, J., “Els inicis de l'Edat Mitjana (segles VIII-X) al Penedès i al Baix Llobregat: una aproximació arqueològica”, 82). És més, el fet que sigui totalment inhabitual la presència d'enterraments a l'interior dels temples en contextos dels segles X-XI –en els quals sí que és normal trobar-hi sitges– suportaria la impressió que aquestes tombes serien d'una fase més antiga dins l'Alta Edat Mitjana (ROIG, J., “Esglésies rurals de l'Antiguitat Tardana i de l'època altmedieval al territori de Barcelona (segles V al X)”). Cal dir que, amb el registre de què disposem, tampoc no és totalment segura l'existència d'una església en època visigoda, atès que la cisterna podria haver-se aprofitat exclusivament com a espai funerari.

⁶⁷ MOLIST, N., “Les sitges de Can Massalleres (Sant Boi de Llobregat)”.

⁶⁸ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 391; DDAA, *Catalunya Romànica, XX. El Barcelonès. El Baix Llobregat. El Maresme*, 308 i 403-404.

Fig. 7: Tomba de *tegulae* localitzada al carrer de la Pau de Sant Boi de Llobregat, excavada en el subsòl de la cisterna altimperial (Natàlia Salazar).

de l'edifici⁶⁹. L'arquitecte donava compte llavors, molt succintament, de les excavacions dutes a terme, destacant la presència d'un mosaic i d'altres paviments, així com de "sepultures rectangulars de tègules i de lloses". En el plànol que s'adjuntava, s'identificava llavors la planta d'una església de nau única de 9 x 12,5 m, amb murs no gaire gruixuts i capçada per un absis poligonal de cinc cares, tant a l'exterior com a l'interior. M. Pagès aportava encara, dècades després, alguna informació al respecte, en trobar documentació que testimoniava la presència d'alguns esquelets coberts pel mosaic, fet que vindria a corroborar l'opinió de Puig i Cadafalch apuntant la possibilitat que es tractés d'una lauda sepulcral, tot i que altres notícies fan pensar en una major antiguitat del mosaic respecte dels enterraments, havent format part potser d'una estança de la *pars urbana* d'una vil·la⁷⁰. Per paral·lels amb basíliques que presenten també absis poligonals, M. Pagès proposava una datació d'entre finals del segle VI i inicis del segle següent per a l'aula absidada localitzada a Cornellà. Segons l'autora, aquest edifici romandria en actiu com a mínim fins a la segona meitat del segle XI, quan es constata documentalment la construcció d'un altre temple, situat al mateix emplaçament que l'església actual⁷¹.

Excavacions recents al voltant d'aquesta església i davant de la façana de l'ajuntament han aportat noves dades, tot ampliant les informacions disponibles i conferint certa complexitat a la qüestió⁷². L'existència d'una vil·la romana s'ha vist així confirmada amb l'aparició d'estructures al voltant de l'església actual que s'integrarien en la seva *pars rustica*, amb diverses estances i premses de vi testimoniades per les fosses de maniobra dels contrapesos⁷³. Pel que fa a l'estructura absidada, conservada a nivell de fonamentació, els nous treballs no han pogut confirmar la planta poligonal referida per Puig i Cadafalch, que ara s'endevina més aviat semicircular. Així, malgrat que els excavadors mantenen el posicionament favorable a la presència d'un temple d'època visigoda, modificat amb la col·locació al segle X de les columnes amb capitells de tipus califal, poques són les dades, si més

⁶⁹ PUIG, J., "L'església de Cornellà".

⁷⁰ PAGÈS, M., *Les esglésies pre-romàniques a la comarca del Baix Llobregat*, 66-82. Així, algunes notícies afirmen que, per encabir les sepultures, "hubo de romperse el hermoso firme del mosaico romano".

⁷¹ Efectivament, l'any 1065 es documenta una donació de dues unces d'or "ad Sancta Maria de Corneliano in opera aut in edificii", mentre que l'any 1093 el capellà de Cornellà rebia quatre mancusos "ad ipsa opera" (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxipiscopat de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 1080 i 1597).

⁷² GARCÍA, J.; SEGOVIA, C., "Primers resultats de l'excavació de l'església paleocristiana de Cornellà de Llobregat (Barcelona)".

⁷³ Una quantitat important de materials imperials havia estat documentada temps enrere en el que semblen ser uns nivells de reblliment previs a la construcció del castell de Cornellà, a uns 200 m. de l'actual ajuntament i de l'església (SERRANO, M., *Castell de Cornellà*).

no explicitades en les publicacions esmentades, que permeten confirmar aquesta asseveració. De fet, no queda clar ni que l'església documentada al segle X hagi de ser identificada amb l'absis en qüestió, atès que dues tombes antropomorfes datades per radiocarboni als segles IX-X es troben prop de la capçalera de l'actual església, a més de seixanta metres d'aquell, una distància difícil d'atribuir al radi del cementiri d'una església d'aquesta època. En canvi, una tomba situada a tocar de l'absis de l'ajuntament proporciona una data situada entre els segles XI i XII⁷⁴. Ara per ara, per tant, els dubtes es mantenen pel que fa a l'evolució del lloc de Cornellà amb posterioritat a l'època romana, si bé la continuïtat d'ocupació del lloc és innegable.

Tot i que caldria esperar, en bona lògica, l'existència d'ocupacions d'època visigoda en el sector de Provençana, ens és desconeguda tota resta material d'aquest període fins als peus de Montjuïc. Aquí, una intervenció recent a la cantonada entre el carrer de la Foneria i el passeig de la Zona Franca ha pogut localitzar, a banda d'unes poques restes d'època ibèrica, una àrea aterassada associada a un camí rural i algunes canalitzacions d'època altimperial⁷⁵. Amortitzades en bona part aquestes estructures vers el segle III, s'observa com un dels canals es dota llavors d'una mena de petita resclosa, a la vegada que es construeix un àmbit que cobreix un pou, en la sedimentació interior del qual s'han identificat algunes restes de vinya. Molt probablement, la presència del pou i de les canalitzacions, així com de diversos tubs de ceràmica destinats a construccions hidràuliques, s'ha de posar en relació amb la natura deltaica del lloc. Finalment, al segle V s'amortitzen el pou i el canal que restava en funcionament, s'excava una nova canalització i s'aixeca un nou àmbit de tàpia, estructures que s'abandonen definitivament al segle VI.

Aquests testimonis són importants perquè apunten, com ho fan també les anàlisis sedimentològiques esmentades en un apartat anterior, vers el fet que, en plena època romana –i encara prèviament–, s'haurien anat ocupant els terrenys deltaics crescuts al peu de Montjuïc, molt a prop dels quals coneixem l'existència de *villae* com l'excavada parcialment al número 421 del carrer de la Mare de Déu del Port –a tocar de l'actual plaça d'Ildefons Cerdà–, que perduraria fins els segles IV-V. Així mateix, diverses informacions semblen delatar l'existència d'un altre establiment important d'època romana –potser una vil·la– en l'entorn de l'Estadi Olímpic Lluís Companys, on s'han documentat dipòsits i paviments d'*opus signinum*, murs en pedra seca i agrupacions de sitges, algunes d'elles amb cossos abocats en el seu interior,

⁷⁴ Tot i datar en alguns moments la sepultura UE 6010 al segle X (p. 318), la datació proporcionada unes pàgines abans és inequívocament més tardana (910±40 BP).

⁷⁵ RAVOTTO, A.; JUAN, L., "Metro L9. Estació Foneria".

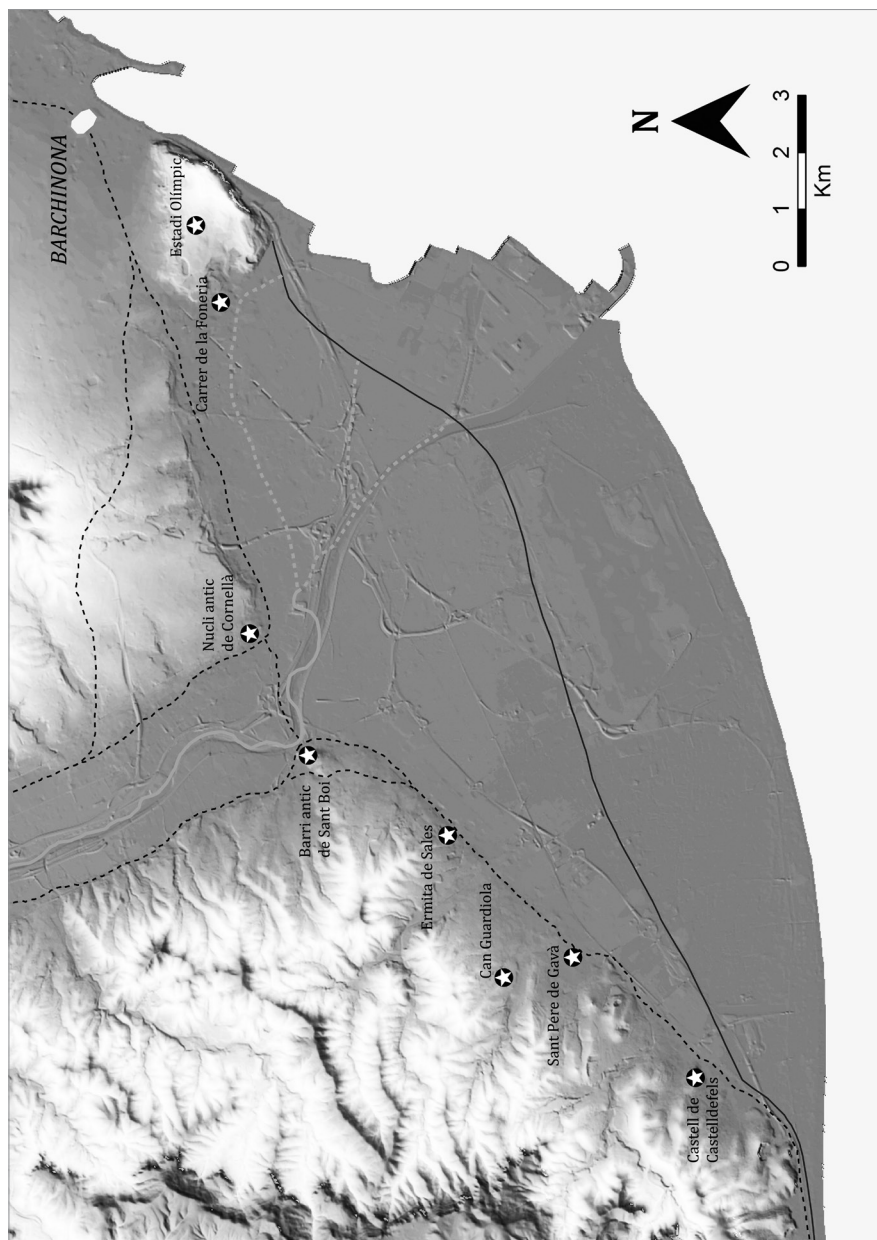

Fig. 8: Mapa amb indicació dels jaciments d'època visigoda esmentats en el text, de la línia de costa aproximada per als segles VII-VIII i dels possibles braços de riu actius a l'època (Jordi Gilbert Rebull/David Meca Caro).

una sèrie d'indicis que apuntarien igualment vers una possible ocupació medieval primerenca⁷⁶.

Arribats a la fi d'aquest limitat inventari, cal reconèixer la precarietat de les dades aportades i es fa, doncs, inevitable recórrer al registre generat en altres sectors si pretenem complementar i contextualitzar l'escenari on té lloc el final de les vil·les baiximperialis i on, més enllà del seu abandonament, es desenvolupa el posterior poblament altmedieval.

Tot i que no és el cas de la nostra comarca, urbanitzada des de fa dècades de manera pràcticament total, a l'entorn de Barcelona comencen a ser relativament nombrosos i ben coneguts els casos d'assentaments d'època visigoda que es desenvolupen tant *ex novo* com sobre els mateixos solars de vil·les romanes abandonades en el curs del segle v. Malgrat les característiques pròpies de cada cas particular, aquests jaciments presenten de forma recurrent un cert tipus d'elements i estructures que, quan són observables de manera conjunta, ofereixen la imatge bàsica del que representaven aquests assentaments a nivell material⁷⁷. Així, són comuns els fons de cabana excavats al subsòl com a estructura d'hàbitat, mentre que els espais construïts amb maçoneria semblen reservar-se als àmbits productius, en particular a aquells que contenien premses de biga, tothora presents en aquests assentaments, com els dipòsits revestits d'*opus signinum*, elements indispensables en el procés de vinificació. En paral·lel, la producció de cereal sembla constituir l'altre puntal de l'economia, atès que aquests jaciments presenten una capacitat d'emmagatzematge important, amb desenes o, en algun cas, centenars de sitges, mentre que la producció de pa es testimonia per la presència de forns excavats en part també al subsòl.

1.3. D'un món a un altre: transformacions socioeconòmiques a la fi de l'Antiguitat i a l'inici de l'Edat Mitjana

Si recapitem, veiem com, partir del segle v, especialment de la seva segona meitat, es produeix la desaparició generalitzada de molts dels espais físics de les antigues hisendes imperials, tal i com mostra pregonament la pràctica

⁷⁶ MIRÓ, C.; RAMOS, J., "Un exemple d'explotació de la carta arqueològica de Barcelona: les vil·les i els petits assentaments agrícoles. Una primera radiografia del *territorium*", 140-143. Considerades en principi d'època ibèrica, no es pot descartar que algunes d'aquestes sitges pertanyin a una època més recent, més tenint en compte els casos recentment documentats de cadàvers llençats en sitges i altres estructures d'època visigoda.

⁷⁷ ROIG, J. "Vilatges i assentaments pagesos de l'antiguitat tardana als *territoria* de Barcino i Egara (Depressió Litoral i Prelitoral): caracterització del poblament rural entre els segles V-VIII". Com a exemples més espectaculars d'aquest tipus d'assentament, podem citar els jaciments de Can Gambús (Sabadell), Els Mallols (Cerdanyola del Vallès) o La Solana (Cubelles), però en són molts més.

arqueològica⁷⁸. És clar que el fenomen de l'abandonament dels espais residencials de les *villae* ha de vincular-se per força a la mateixa desaparició de l'imperi d'occident, entesa com un procés complex en què intervingen múltiples factors i en el qual, més enllà d'una greu crisi estructural, no es pot menystenir l'impacte produït per les migracions germàniques i la seva implantació, de grat o per força, sobre sòl imperial⁷⁹. En aquest sentit, la contrastació de les dades arqueològiques amb les escadusseres informacions textuais relatives al període permet corroborar l'existència d'un període convuls entre els segles v i vi, en el qual s'inscriu la liquidació política de l'estat romà occidental. A la Tarraconesa es constaten, llavors, greus enfrontaments entre l'aristocràcia provincial i els visigots, inicialment instal·lats a l'Aquitània i zones adjacents abans de la seva expulsió l'any 507 i en oberta expansió sobre la península ibèrica a partir del darrer quart del segle v⁸⁰. És en aquest marc que cal inserir l'abandonament d'aquells espais residencials de les *villae*, en el que constitueix l'epígon agònic d'un model d'explotació del territori. A partir de llavors, les transformacions seran ben perceptibles arqueològicament.

Cal insistir, però, en què l'abandonament se centra sobretot en els sectors residencials i de representació, mentre que en alguns casos es constata la permanència en l'ocupació d'alguns dels àmbits productius existents o en la construcció de nous espais d'aquestes característiques. Així, moltes vil·les presenten una seqüència ocupacional entre els segles v i viii que desmenteix l'abandonament en termes absoluts de l'assentament. Desatesa i en bona part derruïda la *pars urbana*, lligada a la presència efectiva del *dominus* i dels seus, ara les ocupacions, quan hi són o es poden detectar, es defineixen majoritàriament per la presència d'àmbits construïts més modestament que es vinculen habitualment a estructures de transformació i emmagatzematge de la producció agrícola. Així, no cal esperar diferències substancials entre els casos propers al curs final del Llobregat i els de comarques veïnes, on es percep repetidament la presència, com dèiem, d'espais destinats al premsatge, habitualment de raïm, associats a forns, grups importants de sitges i àmbits de residència i

⁷⁸ A l'àrea catalana en general, i segons les dades proporcionades per exemples concrets i ben excavats, cal situar el final de les *villae* de forma genèrica vers la segona meitat del segle v o els primers moments del segle següent. Si bé són pocs els casos clars per a l'àrea llobregatina, cal pensar que la tendència devia ser similar a la detectada en altres àrees (CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, J.M.; SAGRERA, J., "La crisi de les *villae* i de la noblesa de la *Tarraconensis* en el canvi del segle v al vi. Fonts textuais i evidències arqueològiques", 190-191; COLL, J.M.; ROIG, J., "La fi de les vil·les romanes baiximperials a la Depressió Prelitoral (segles IV-V): contextos estratigràfics i registre material per datar-los").

⁷⁹ WICKHAM, Ch., *Una historia nueva de la Alta Edad Media. Europa y el mundo mediterráneo, 400-800*; WARD-PERKINS, B., *La caída de Roma y el fin de la civilización*.

⁸⁰ CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, J.M.; SAGRERA, J., "La crisi de les *villae* i de la noblesa de la *Tarraconensis* en el canvi del segle v al vi. Fonts textuais i evidències arqueològiques", 185-198.

treball representats per construccions aixecades amb pedra i terra i fons de cabana excavats en el subsòl.

Així mateix, aquestes ocupacions generen espais funeraris que en aquests moments han de correspondre als grups de tombes, habitualment en *tegulae* a doble vessant o en fossa simple coberta de lloses, que sovint retallen o aprofiten estructures i nivells de la vil·la abandonada, com s'observa, per exemple, en els casos de Gavà, Sant Boi o potser de Cornellà, si bé no es pot descartar que aquests cementiris coincideixin encara en una fase inicial amb els darrers moments de vida de la vil·la entesa com a tal.

Sobre l'estructura social interna i les condicions de vida d'aquestes comunitats, pocs són els indicis a nivell material que permeten caracteritzar-les. No obstant, sí que s'observa un fenomen recurrent que pot aportar una perspectiva rellevant sobre aquesta qüestió. Així, són diversos els assentaments d'aquesta època que presenten cossos humans abocats en sitges o altres retalls en paral·lel a l'existència d'un espai funerari convencional format per tombes i més o menys delimitat en l'espai, rebent els primers, doncs, un tractament funerari que els exclou dels segons. Un nombre important de jaciments de l'entorn de Barcelona i de més enllà –entre ells, a Gavà i, probablement, també a Sant Boi– ens forneixen diversos exemples contemporanis en què el mateix fenomen es repeteix de forma clara entre els segles VI i VIII⁸¹.

Les informacions proporcionades per aquests jaciments, en especial el de Can Gambús, a Sabadell, permeten encara aprofundir en l'anàlisi. Així, els estudis paleoantropològics⁸² practicats sobre els esquelets documentats en aquest jaciment mostren com els individus llençats a l'interior de sitges acostumen a presentar en conjunt una menor esperança de vida que els sebollits en tombes, així com unes carències nutricionals i unes incidències patològiques més evidents. De la mateixa manera, s'observa com el primer grup mostra indicis vinculats a la pràctica d'activitats que implicarien un més gran esforç i que, en general, no es troben en els segons. Bàsicament, es tracta de senyals inequívocs que indiquen la presència en un mateix assentament de dos grups socialment diferenciats, tant en relació al tipus de treballs desenvolupats com a l'accés als aliments; dos grups que, segons la presència diferencial de determinats caràcters epigenètics, es mostren fortament endogàmics a la vegada que aïllats entre ells. En tot cas, es tracta d'un fenomen prou recurrent i significatiu que cal entendre sota una òptica social

⁸¹ ROIG, J.; COLL, J.M., "Esquelets humans en sitges, pous i abocadors als assentaments rurals i vilatges de l'Antiguitat Tardana de Catalunya (segles V-VIII): evidències arqueològiques de la presència d'esclaus i serfs". La distribució geogràfica del fenomen, si bé irregular, és àmplia, i la seva cronologia està sustentada en alguns casos en datacions absolutes.

⁸² RUIZ, J.; VILLAR, V.; SUBIRÀ, M.E., "La població visigòtica de Can Gambús (Sabadell)".

que revela l'existència de greus diferències entre els individus que s'enterren en aquests assentaments, amb una dispersió geogràfica i una concentració cronològica que permeten descartar interpretacions suportades en suposats rituals funeraris ancestrals o episòdics actes de violència.

En aquest sentit, algunes tendències historiogràfiques recents han cregut convenient interpretar l'escenari immediat a la desaparició de l'imperi a partir d'una perspectiva basada en la concepció d'un "aprimament" aristocràtic davant del qual, com en la teoria dels vasos comunicants, les comunitats pageses assolirien un major grau d'autonomia⁸³. Seria, doncs, en aquesta etapa, i a partir de la caiguda de la superestructura imperial, que comportaria una disminució radical dels ingressos fiscals, que la pressió de les elits sobre els camperols s'afebliria, donant peu a un major marge per a la iniciativa des d'aquestes comunitats.

No obstant, les informacions proporcionades pels jaciments que s'han presentat i els seus paral·lels permeten introduir alguns matisos a tenir en compte. Queda clar, en primer lloc, que les comunitats pageses que habiten els assentaments rurals dels segles V-VIII presenten en el seu interior diferenciacions socials reflectides especialment, a nivell arqueològic, en l'exclusió reiterada de part del col·lectiu dels espais cementirials convencionals, amb un tractament funerari que se'ns presenta clarament desigual. Es dibuixen, per tant, comunitats que habiten un mateix assentament dividides netament en la seva condició i, segons es desprèn d'alguns estudis antropològics, en el seu accés als recursos i en la duresa del treball que duen a terme. Sembla lícit, com fan J. Roig i J.M. Coll, relacionar aquesta realitat amb l'existència d'esclaus, els *servi* i *mancipia* que les fonts i lleis d'època visigoda, aquestes darreres clarament segregacionistes, contemplen i regulen amb normalitat, tal i com també es pot comprovar en bona part de l'occident europeu tardoantic⁸⁴. En aquest sentit, cal convenir que el manteniment d'un sector de la societat que treballa la terra sota condició servil o esclava, per petita que sigui la proporció, no s'entén sense una classe propietària que en rep els beneficis i unes estructures estatals que sancionen aquest estat de les coses i en garanteixen la continuïtat i la pervivència.

En segon lloc, les estructures que es localitzen en aquest tipus de jaciments posen de relleu una activitat econòmica orientada vers la producció de cereal i de vi, com testimonien les nombroses sitges que s'hi troben associades i els àmbits i estructures destinats al premsatge i recollida del producte, verificats

⁸³ WICKHAM, Ch., *Una historia nueva de la Alta Edad Media. Europa y el mundo mediterráneo, 400-800*.

⁸⁴ SALRACH, J.M., "*Servi i mancipia*"; SALRACH, J.M., "Els "*servi*" de la gran propietat als segles VI-IX. Una panoràmica europea".

sovint únicament per la presència de dipòsits subterranis revestits amb *opus signinum*, com els localitzats a Gavà o a Can Guardiola⁸⁵. S'adverteix, doncs, si bé cal tenir en compte un evident canvi d'escala, una continuïtat pel que fa a la producció entre el que ens mostren els sectors productius de les vil·les baiximperials i les explotacions immediatament posteriors, fet que contrasta poderosament amb el trencament que s'adverteix en l'aspecte físic general dels assentaments.

Ara bé, si s'accepta de considerar que el món rural d'època visigoda presenta un escenari social amb diferències acusades entre els seus pobladors, i si es parteix del supòsit que existeixen certes capes aristocràtiques i funcionaries que, si més no en part, dirigeixen aquest sistema productiu, aquestes bé haurien de ser reconegudes arqueològicament. D'entrada, no sembla que aquestes elits es puguin identificar directament amb els habitants no esclaus residents en aquests establiments, ja que, si bé quan moren no són llençats amb les escombraries, no hi ha cap indicatiu ni en el seu tractament funerari ni en les seves condicions materials de vida que permeti incorporar-los a un estament social gaire benestant. En tot cas, potser puguin assimilar-se a l'entorn de la figura del *villicus*, càrrec ben present a la legislació d'època visigoda⁸⁶, que apareix com a cap gestor d'una *villa*, tot i que podria tractar-se simplement d'encarregats del funcionament d'explotacions privades⁸⁷.

D'altra banda, a partir del segle VI s'observa un nou fenomen, l'aparició d'esglésies, que efectivament es pot identificar amb la presència d'elits en àmbit rural. Únic cas ben conegut a la comarca, però allunyat del nostre sector, l'església de Santa Margarida de Martorell constitueix un exemple magnífic que il·lustra plenament les característiques d'aquestes basíliques rurals⁸⁸. S'ha de destacar, més enllà d'altres atributs i consideracions formals, el ràpid desenvolupament d'una àrea funerària extensa al voltant de l'edifici, amb un vestíbul pràcticament dedicat a una tal finalitat, que delata una de les funcions principals que cal atribuir a l'edifici. Cal pensar, doncs, que l'existència d'espais cementirials que poden considerar-se privilegiats denotaria l'expressió

⁸⁵ Les analítiques practicades en alguns d'aquests *laci* descarten la presència d'oli, en favor d'un ús destinat a la contenció de vi (ROIG, J. "Vilatges i assentaments pagesos de l'antiguitat tardana als territoris de Barcino i Egara (Depressió Litoral i Prelitoral): caracterització del poblament rural entre els segles V-VIII", 244).

⁸⁶ MARTÍ, R., "Del *fundus* a la *parrochia*", 151; CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, J.M.; SAGRERA, J., "Les *uillae* de Constantí a Carlemany. Aportacions gironines a la qüestió de l'evolució i la transformació de les vil·les o termes rurals durant l'Antiguitat Tardana (segles IV-VIII)", 32-33.

⁸⁷ DÍAZ, P.C., "Propiedad y explotación de la tierra en la Lusitania tardoantigua", 304.

⁸⁸ FARRENY, M.; MAURI, A.; NAVARRO, R., "L'església de Santa Margarida del Priorat de Sant Genís de Rocafort (Martorell)".

de poders aristocràtics en àmbit rural⁸⁹, ja estiguin aquests vinculats a la presència de famílies propietàries significades o a l'extensió del poder episcopal o, fins i tot, monàstic.

No hi ha dubte que la difusió del cristianisme constitueix un fenomen d'enorme rellevància, no només a nivell de cultura i mentalitats, sinó en el pla del desenvolupament polític de les institucions i de les estructures econòmiques i de funcionament de l'estat. Arrelat plenament als centres urbans a partir del segle IV, el procés de simbiosi entre l'aparell estatal tardoromà –i els seus successors germànics– i la jerarquia eclesiàstica, representada pels bisbes de les ciutats, acabarà per erigir aquests últims en dipositaris de l'ordre establert, amb clares atribucions fiscals i de govern⁹⁰.

De ben segur, es van construir esglésies en l'entorn meridional del territori de Barcelona en aquest període. Els indicis existeixen⁹¹, si bé cal considerar que, com hem vist, l'orientació anòmala de la construcció absidada de Sant Pere de Gavà no permet la seva identificació automàtica amb la capçalera d'una església, mentre que hem comprovat que el cas de Cornellà, donat tradicionalment per cert, presenta algunes incògnites que convindrà resoldre. Així mateix, la presència d'algunes tombes de *tegulae* i el seu ús com a cementiri i posterior església altmedieval fan de l'antiga cisterna del carrer de la Pau de Sant Boi un edifici veritablement singular, però no en garanteixen un ús cultural entre els segles V-VIII.

En tot cas, i per anar acabant amb aquest apartat, convé retenir que l'abandonament dels espais residencials de les *villae* baiximperials no implica, segons sembla, una desnaturalització dels *fundi* que les acompanyaven, si bé aquests inicien un camí que els acabarà situant, almenys en molts casos, en la base de les posteriors *villae* i *loci* altmedievals⁹². En època visigoda, si més no, i almenys pel que fa a les àrees properes a les *civitates* de la costa, on s'integra el pla del Llobregat, s'observa com explotacions dirigides vers la producció agrícola –bàsicament de vi i cereal– i ramadera es mantenen sota un règim que podríem considerar, amb tots els matisos que es vulguin, com a dominical, sense que això impliqui l'exclusió d'altres fórmules de

⁸⁹ CHAVARRÍA, A., "*Splendida sepulcra ut posteri audiant*. Aristocrazie, mausolei e chiese funerarie nelle campagne tardoantiche", 143.

⁹⁰ En aquest sentit, és diàfan l'exemple del document conegut com *De fisco barcinonensi*, amb data de l'any 592, en què trobem els bisbes de Tarragona, Ègara, Girona i Empúries autoritzant un funcionari laic, el *comes patrimonii*, per al procés de recaptació fiscal que s'ha de dur a terme sobre els seus territoris (PALOL, P. de (coord.), *Del Romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense entre els segles IV i X*, 42; FERNÁNDEZ, D., "What is *De Fisco Barcinonensi* about?").

⁹¹ SALES, J., "Esglésies tardoantigues a Catalunya (segles IV-VII): els exemples de l'Anoia, el Bages, el Baix Llobregat, el Garraf i el Penedès. Una valoració territorial".

⁹² MARTÍ, R., "Del *fundus* a la *parrochia*", 146-152.

propietat i de gestió que complementin o competeixin, segons el cas, amb el model anterior⁹³.

Som conscients de l'aparent contradicció que es pot plantejar entre el manteniment d'aquestes propietats dominicals i el seu model d'explotació i la desaparició de les aristocràcies rurals representades per les antigues vil·les, pràcticament invisibles materialment a partir d'aquest moment. Això posa sobre la taula alguns problemes d'envergadura, com ara la consideració del vigor real dels estats tardoantics successors de l'imperi per mantenir un poder efectiu malgrat una davallada evident en la seva força, que sens dubte devia afectar la seva capacitat de percepció fiscal i de control social. Tanmateix, els grups dominants –laics o eclesiàstics– que sostenien l'estat, i que a la vegada eren emparats per la seva estructura, sembla que van conservar un alt grau d'incidència sobre el món rural, com a mínim en àrees concretes que –com la nostra– se situaven ben a prop de les ciutats i en les quals el seu pes i el de l'estat es devien fer sentir amb major força.

Precisament, sobre la capacitat de les ciutats altmedievales per generar una demanda constant i consistent de productes no hi caben massa dubtes. Malgrat el pes d'una historiografia que ha tendit sovint a menystenir, sempre en comparació amb els precedents imperials, l'entitat i la influència sobre el territori de les ciutats d'època visigoda, l'arqueologia ens mostra un panorama molt més matissat en el qual mereixen ser destacats elements com la monumentalització dels centres episcopals o la vitalitat de determinats ports mediterranis fins a dates avançades. Barcelona, per exemple, sembla enfortir, envoltada per la seva imponent muralla baiximperial, el seu caràcter d'espai de poder i centre administratiu; així ho demostra el creixement del conjunt episcopal, el qual, conjuntament amb altres edificis de caràcter civil, com ara potser el palau comtal, va acabar per ocupar gairebé un quart de la ciutat *intra muros* dels segles VI-VII⁹⁴.

El manteniment de tota aquesta infraestructura de poder i de les persones que la gestionaven –i que en vivien– requeria, és clar, de l'arribada constant a la ciutat, segons els cicles biològics de cada producte⁹⁵, de recursos alimentaris, consumits o reservats en tant que riquesa per institucions i

⁹³ Es poden trobar algunes consideracions sobre aquestes qüestions a FOLCH, C.; GIBERT, J.; MARTÍ, R., "Hábitats y sociedades rurales en Catalunya (siglos VI-XI): toponimia, documentación y arqueología" i, especialment, a FOLCH, C.; GIBERT, J.; MARTÍ, R., "Les explotacions rurals tardoantigues i altmedievales a la Catalunya Vella: una síntesi arqueològica".

⁹⁴ BELTRÁN DE HEREDIA, J., "*Barcino* durante la Antigüedad Tardía"; BELTRÁN DE HEREDIA, J., "*Barcino*, de colònia romana a *sede regia* visigoda, medina islàmica i ciutat comtal: una *urbs* en transformació", 30-67. Tanmateix, recordem que això s'esdevé poc després de la desaparició de les *domus* urbanes d'època imperial i d'un empobriment material ben perceptible en comparació amb els segles anteriors (RIU-BARRERA, E., "Barcelona entre els segles V i XII, de la desurbanització a la formació d'una capital").

⁹⁵ RETAMERO, F., "El temps de les monedes. Concilis, porcs, collites i *tremisses* en època visigoda".

particulars. Òbviament, aquest flux tenia el seu origen en el propi territori de les ciutats, en el qual es trobava la xarxa d'assentaments productors, els components de la qual hem intentat descriure a partir dels exemples arqueològicament coneguts⁹⁶.

Els paràmetres segons els quals es verifica aquesta extracció són, no obstant, més complexos de dilucidar. És evident que l'estat va procurar, amb més o menys èxit, obtenir els seus propis beneficis basant-se en la imposició d'una fiscalitat durant tot el període, si bé sembla que, avançat el segle VII, aquesta hauria disminuït en proporció a d'altres fonts de riquesa, com el mateix patrimoni reial. De fet, aquesta eventual atenuació no implicaria per força un alleugeriment de la pressió extractiva sobre els productors, sinó que correspondria a la progressiva transformació de les classes dirigents, que tendrien a basar el seu poder cada cop més en la possessió de terres i no en la vinculació amb l'entramat funcional i militar d'arrel pública, seguint el mateix camí dels altres estats de matriu germànica de l'occident europeu. No obstant, i fins a la seva desaparició, el regne de Toledo va continuar requerint impostos que contribuïen a enriquir l'entorn del rei i la seva cort, atorgant rellevància política a la monarquia i una estabilitat suficient a l'estat⁹⁷.

⁹⁶ J. Roig no dubta en considerar els assentaments agrícoles del Vallès –als que podríem afegir els de la vall del Llobregat– com la “base productiva” del fisc i dels bisbats de *Barcino* i *Egara* (ROIG, J. “Vilatges i assentaments pagesos de l'antiguitat tardana als territoris de *Barcino* i *Egara* (Depressió Litoral i Prelitoral): caracterització del poblament rural entre els segles V-VIII”, 238).

⁹⁷ WICKHAM, Ch., *Una historia nueva de la Alta Edad Media. Europa y el mundo mediterráneo, 400-800*, 162-173.

2. La conquesta islàmica i la integració a al-Andalus

2.1. L'arribada dels musulmans i la intervenció carolíngia

Durant la primavera-estiu de l'any 711, un exèrcit majoritàriament berber comandat per Ṭāriq b. Zīyād va travessar l'estret de Gibraltar, seguit l'any següent per les tropes àrabs del governador d'*Ifriqiya* i d'*al-Mağrib* Mūsà b. Nuşayr. S'iniciava així la conquesta d'*Hispania* per part dels exèrcits musulmans, fruit potser de la feblesa del regne visigot, però sobretot a causa de la pròpia dinàmica expansiva islàmica, que en menys d'un segle sotmetia un amplíssim territori entre l'oceà Atlàntic i el riu Indus. Tot i que les dades proporcionades pels textos són controvertides, es pot pensar que la incorporació de la Tarraconesa podria haver tingut lloc pocs anys més tard, segurament poc abans de l'any 719, quan se sap que Narbona era sotmesa per l'emir al-Samḥ⁹⁸.

Pel que es desprèn de les fonts àrabs⁹⁹, cal entendre que de forma majoritària la conquesta d'Hispania fou verificada a partir de pactes entre els conqueridors i els quadres dirigents de les ciutats (bàsicament, bisbes i aristocràcia militar i terratinent), pactes que fixaven un nou ordre jurídic i polític basat en la subjecció fiscal dels territoris a l'estat islàmic. Es produïa, així, un acostament estratègic entre els nous governadors de les ciutats i els bisbes, principalment, que devien cooperar en la implantació d'aquesta nova fiscalitat¹⁰⁰, procés que s'hauria dut a terme en gran mesura durant

⁹⁸ SÉNAC, Ph., "Nota sobre la conquesta musulmana de la Narbonense (siglo VIII)", 173-175.

⁹⁹ Una bona síntesi, ja no massa recent però molt recomanable, sobre els primers temps d'al-Andalus, amb revisió inclosa de les fonts llatines i àrabs, la trobem a CHALMETA, P., *Invasión e islamización*.

¹⁰⁰ Aquest paper actiu de l'alta jerarquia eclesiàstica ha estat observat a ACIÉN, M., "El final de los elementos feudales en al-Andalus: fracaso del "incastellamento" e imposición de la sociedad islámica" i a ACIÉN, M., "Els rebels del Ṭāgr".

els mandats dels governadors al-Ḥurr (716-719) i al-Samḥ (719-721)¹⁰¹. No obstant, algunes aportacions arqueològiques recents permeten suposar l'existència de resistències doblengades violentament que no haurien deixat lloc als esmentats pactes de reconeixement dels drets i interessos de les poblacions sotmeses. Si més no pel que fa a la ciutat de Narbona, la troballa al jaciment de Castell-Rosselló (Perpinyà), l'antiga *Ruscino*, de diversos segells de plom amb la llegenda *maġnūm ṭayyib* / “botí lícit” i *qusima bi-Arbūnah* / “dividit a Narbona” sembla que es podria posar en relació amb la conquesta militar d'aquesta regió en temps d'al-Samḥ¹⁰².

Precisament, les fonts situen sota el govern d'aquest últim l'expansió vers la Septimània i el sud de la Gàl·lia¹⁰³, amb l'ocupació de Narbona l'any 719. A partir de 725, sota el mandat de 'Anbasa, l'expansió tornava a prendre embranzida amb la presa de Carcassona i Nimes i nous atacs dirigits cap a les regions interiors de la Gàl·lia. Les incursions es donaven també en el sector atlàntic, sent una de les més significatives la comandada per 'Abd al-Rahmān al-Ġāfiqī, derrotada prop de Poitiers l'any 732 per les tropes franques de Carles Martell, episodi que, més que assenyalar la fi de l'avanç musulmà “europeu”, marcava l'inici de la intervenció franca al sud de la Gàl·lia. En aquest sentit, la violenta caiguda de la Provença en mans franques l'any 737, on els patricis de les ciutats havien signat pactes amb les autoritats musulmanes, i la definitiva submissió política de l'Aquitània ja descobrien quins eren els veritables objectius de la dinastia franca i avançaven el que s'havia d'esdevenir a la Septimània¹⁰⁴.

D'altra banda, l'avanç dels francs coincidia amb la gestació de greus conflictes a al-Andalus, exemplificats per la revolta berber iniciada l'any 739 al nord d'Àfrica i poc més tard a la península, amb la immediata intervenció dels contingents sirians i, posteriorment, amb l'arribada i accés al poder de l'omeia 'Abd al-Rahmān al-Dāhīl. En aquest context, l'any 751 foren preses les ciutats de Nimes, Agda, Magalona i Besiers com a preludi del que havia de succeir pocs anys després, el 759, a Narbona, quan els potentats locals lliuraren la ciutat als francs.

Ja sota el comandament de Carlemany, va tenir lloc, l'any 778, la fracassada expedició a Saragossa, episodi que cal inserir en l'ambient

¹⁰¹ BALLESTÍN, X., “Dels governadors a 'Abd ar-Rahmān ad-Dāhīl”, 50-53.

¹⁰² MARICHAL, R.; SÉNAC, Ph., “Ruscino: un établissement musulman du VIIIe siècle”. Altres arguments complementaris en favor d'una conquesta tardana (719-720) de l'àrea catalano-narbonesa a GIBERT, J., “De Guissona a Magalona: consideracions entorn del topònim *palatium* en els extrems de la seva dispersió al nord-est de la Tarraconesa i a la Septimània”, 170-174.

¹⁰³ SÉNAC, Ph., “Les incursions musulmanes més enllà dels Pirineus (segles VIII i XI)”; GIBERT, J., “Els palatium septimans: indicis de l'organització territorial andalusina al nord dels Pirineus”.

¹⁰⁴ GUICHARD, P., *De la expansión árabe a la Reconquista: esplendor y fragilidad de al-Andalus*, 36-39.

d'oposició a Còrdova que preconitzaven les autoritats iemenites que llavors controlaven part de la Frontera Superior¹⁰⁵. Coetàniament, o en un moment immediatament posterior, cal situar l'annexió per part dels francs dels territoris de l'actual Catalunya Nord, de l'alta vall del Segre i, probablement, d'Empúries i Besalú, fet que acabaria per forçar l'entrega de la ciutat de Girona l'any 785.

El següent pas en l'avançament franc el constituïa, òbviament, la ciutat de Barcelona, conquesta costosa que fou precedida per l'ocupació i fortificació de places fortes a la Catalunya Central¹⁰⁶, caient finalment la ciutat l'any 801. Més enllà, però, les infructuoses temptatives carolíngies de fer arribar el seu àmbit d'influència cap a Tortosa, durant el primer decenni del segle IX, conduïren a l'establiment d'una frontera que no depassaria durant molts anys el territori tradicional de la ciutat de Barcelona¹⁰⁷. És més, la revolta antifranca de l'any 826, recolzada l'any següent amb l'arribada d'un exèrcit emiral, provocà la defecció de gran part dels territoris de la Catalunya Central i imposà un *statu quo* fronterer similar al dels últims anys del segle VIII, amb l'excepció de l'àrea de Barcelona, ciutat que, tot i mantenir-se sota domini carolíngi, restaria durant molts anys en una situació crítica¹⁰⁸.

Aquest estat de les coses va promoure un equilibri, mantingut sovint mitjançant l'acord de treves imposades per les regulars expedicions emirals, que no es va veure pertorbat fins a l'últim quart del segle IX, quan nous poders a banda i banda de la frontera tornaren a endegar un panorama d'hostilitats. En terres comtals, Sunyer d'Empúries i Guifré de Cerdanya, en un enrarit clima de tensions internes i amb èxit diferent, protagonitzaven nous intents polidireccionals d'annexió de nous territoris. A l'altre cantó de la frontera, coincidint amb un període d'instabilitat general que va acabar cristal·litzant en la primera *fitna*, eren poderosos llinatges, sovint d'ascendència indígena com els Banū Qasī, els qui, recolzats per les seves clienteles, conduïen la defensa i la fortificació de la frontera i les incursions més enllà d'aquesta¹⁰⁹.

¹⁰⁵ CHALMETA, P., *Invasión e islamización*, 371-381.

¹⁰⁶ ABADAL, R. d', *Catalunya Carolíngia I-1. El domini carolíngi a Catalunya*, 89.

¹⁰⁷ La divisòria entre els territoris de Barcelona i Tarragona es trobava, en època romana, al Pont del Diable, a Martorell. Ara bé, es fa molt difícil saber si, en aquesta conjuntura concreta que abraça pràcticament tot el segle IX, el límit polític de la ciutat de Barcelona s'estenia sobre el sector oriental del Garraf-Ordal o si amb prou feines tocava les aigües del Llobregat.

¹⁰⁸ MARTÍ, R., "La defensa del territori durant la transició medieval", 104; GIBERT, J., *L'Alta Edat Mitjana a la Catalunya Central (segles VI-XI). Estudi històric i arqueològic de la conca mitjana del riu Llobregat*, 263-286.

¹⁰⁹ GARCIA, J. E., "La creació d'una frontera: al-Ṭāgr al-A'la".

Fig. 10: Vista del turó del castell de Sant Boi sobre el riu, on devia alçar-se la fortalesa que recorda el topònim àrab (Jordi Gibert Rebull).

2.2. La toponímia d'època islàmica

No cal insistir en l'aclaparadora manca de fonts d'informació per aquest període, especialment quan hom ha volgut estudiar-lo en zones on la presència islàmica no depassà els dos segles, com és el nostre cas. La vaguetat i la imprecisió que revesteixen moltes de les fonts escrites àrabs, elaborades en bona part en moments ben posteriors, no permeten conèixer més que l'esdeveniment d'alguns episodis puntuals i algunes consideracions geogràfiques que afecten molt indirectament el territori que aquí es pretén estudiar¹¹⁰. D'altra banda, l'incipient coneixement que avui es té del registre arqueològic vinculat als segles VIII-IX en aquesta àrea específica tampoc permet aproximacions significatives des d'aquest àmbit¹¹¹. És, doncs, en aquest context de mancances que pren especial rellevància el recurs a l'estudi i la interpretació del registre toponímic com a font d'informació i com a potencial eina directora de la recerca arqueològica.

Sense ser nombrosos, aquests topònims, conservats fins avui o únicament coneguts a través d'esments documentals antics, són significatius en delatar una arabització incipient de la població que dona nom al paisatge a través de referències senzilles i comunes ("la cova", "la sinia" o "el castell"). En tot cas, es tracta d'un nombre reduït i dispers de mots que, no obstant, mostra un

¹¹⁰ MILLÀS, J.M., *Textos dels historiadors àrabs referents a la Catalunya carolíngia*; BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans, Textos del 713 al 1010*.

¹¹¹ GIBERT, J., "Els inicis de l'Edat Mitjana (segles VIII-X) al Penedès i el Baix Llobregat: una aproximació arqueològica".

gruix relativament més elevat que el de comarques veïnes per orient, com ara el Vallès (on tampoc no en manquen, però), i més similar al del Penedès o el Camp de Tarragona, per exemple, fenomen obvi i determinat pel propi procés conqueridor a partir del segle X¹¹². Els ressenyem i comentem tot seguit¹¹³:

Alcalà (*al-qal'a*).

Entès com a fortificació, aquest topònim presenta una fixació força primerenca en el territori¹¹⁴, constatant-se una vinculació recurrent dels establiments amb aquest nom amb els grups pròpiament àrabs. Es tracta d'un topònim que, sovint fossilitzat ràpidament (esdevenint *hiṣn* o *madīna*), mostra una gran dispersió tant al Proper Orient¹¹⁵ com a al-Andalus, on s'estén d'un extrem a l'altre de la península, tenint el cas més septentrional a l'actual localitat de Sant Boi, sobre el marge dret del riu Llobregat¹¹⁶.

A la primera documentació comtal, aquesta població apareix sota la denominació, entre d'altres variants, de "*villa Alcalē*"¹¹⁷. Cal pensar, per tant, que la fortificació a què al·ludeix el topònim es trobaria situada dalt del turó que presideix el nucli antic de l'actual població, on avui en dia hi ha l'edifici d'un hotel, la construcció del qual va malmetre les restes de construccions anteriors, que principalment corresponien a un castell modern¹¹⁸.

Certament, el cas de Sant Boi presenta una complexitat evident pel que fa a la seva evolució durant els inicis de l'Edat Mitjana. Com hem vist en un apartat anterior, al vessant mateix del turó del castell es va desenvolupar durant l'Antiguitat Tardana un nucli d'hàbitat sobre les restes d'una vil·la romana. No obstant, la connexió esdevinguda entre aquest poblament i la fortificació —d'època islàmica o anterior— establerta al capdamunt del turó queda absolutament fora del nostre coneixement. En relació a això,

¹¹² Ens cenyirem als topònims localitzats estrictament en l'arc litoral de l'època. Deixem fora, així, casos significatius com l'almunia documentada vers Sant Joan Despí o els *palatia*/palaus que alguns vinculem al primer fisc islàmic a partir de diversos indicis. De tot plegat se'n parla en treballs ja publicats, per exemple: GIBERT, J., "La integració a al-Andalus dels territoris a ponent del Llobregat"; GIBERT, J., "De Guissona a Magalona: consideracions entorn del topònim *palatium* en els extrems de la seva dispersió al nord-est de la Tarraconesa i a la Septimània"; MARTÍ, R., "El *palatium* rural, una institució fiscal del siglo VIII".

¹¹³ Agraïm les observacions fetes al respecte pel professor Xavier Ballestín, de la Universitat de Barcelona.

¹¹⁴ ACIÉN, M., "Poblamiento y fortificación en el sur de al-Andalus. La formación de un país de *husūn*", 141.

¹¹⁵ VILADRICH, M., "Toponimia històrica de la primera organització del Estado omeya en el Próximo Oriente: verificando una propuesta sobre la Catalunya Vella", 449. La concentració de *qila'* més important es dona a les províncies bizantines de Palestina, Fenícia i Síria, sotmeses abans de l'any 640.

¹¹⁶ MARTÍ, R., "La defensa del territori durant la transició medieval".

¹¹⁷ El primer esment és de l'any 965 (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, doc. 76). És curiós, d'altra banda, l'esforç dels escrivans d'època comtal per substituir, sembla que sense gaire èxit, el topònim àrab per l'adaptació romànica de "*castelló*" (PAGÉS, M., *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, 22). Tanmateix, no es pot excloure que aquesta ambivalència delati una certa dualitat en la parla popular per referir-se al lloc.

¹¹⁸ Una antiga planta es troba reproduïda a BARREDA, M. L.; GARCIA, J.; SERRET, C., *Història de Sant Boi de Llobregat*.

cal considerar quin fou l'abast cronològic de la fortificació. Seguint l'opinió abans citada que advoca per una implantació primerenca de les *qila*ʿ, cal pensar que tindria el seu origen en paral·lel a la submissió de Barcelona, poc abans de l'any 719. Hi ha, però, una altra opinió¹¹⁹ segons la qual aquesta fortificació es bastiria com a resposta a la presa franca de la ciutat l'any 801, funcionant durant part del segle IX com a punt de partida d'incursions contra territori enemic. De fet, no hem de descartar tampoc un origen anterior a l'època islàmica per a la fortificació que el topònim àrab assenyala, el qual podria haver estat en origen un simple nom comú per a referir-se a una realitat prèvia. Avui sabem, de fet, que les ocupacions en alçada i les fortificacions foren un element destacat en el paisatge d'època visigoda, en què els *castra*, d'altra banda ben documentats en els textos de l'època, prenen formes diverses segons el context d'origen i la seva evolució¹²⁰.

En qualsevol cas, el segle IX fou en general un moment complex, que començava amb la conquesta franca de Barcelona i les expedicions contra Tarragona i Tortosa, que seguia amb la revolta d'Aïssó i la defecció de tota l'àrea de la Catalunya Central i que acabava amb la mort del comte Guifré en el marc dels enfrontaments provocats per l'inici de l'expansió barcelonina sobre la línia del Llobregat. En aquest escenari, no dubtem que la *qal'a* de Sant Boi, ubicada en un indret estratègic –encara més en aquells moments–, devia jugar un rol destacat, ja fos en mans dels uns o dels altres.

Per tancar la qüestió, val a dir que, malgrat els dubtes, no hem d'excloure la possibilitat que el turó del Calamot, al sud-est del nucli de Gavà, pugui contenir el mateix element en el topònim, tot i que no pot descartar-se un origen preromà, atès que el lloc presenta una ocupació en època ibèrica¹²¹.

Almafar.

Topònim d'inequívoc origen àrab, els documents dels segles X-XII situen el lloc d'*Almafar* prop d'Alcalà, vers l'àrea de l'actual Sant Climent de Llobregat. Amb una primera menció de l'any 978¹²², des d'inicis del segle XI s'hi esmenta la presència d'una torre¹²³. S'ha proposat relacionar la seva base etimològica amb l'arrel àrab *f-r-*, amb el sentit de “pujar” o “ramificar-se”

¹¹⁹ PAGÈS, M., *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, 22.

¹²⁰ CATALÁN, R.; FUENTES, P.; SASTRE, J.C. (Eds.), *Las fortificaciones en la Tardoantigüedad. Élités y articulación del territorio (siglos V-VIII d.C.)*. De fet, hi ha notícia de la troballa d'àmfores tardanes (segles V-VII) al turó del castell (BARREDA, M.LI.; GARCIA, J.; SERRET, C., *Història de Sant Boi de Llobregat*, 70).

¹²¹ IZQUIERDO, P., “El terme d'Eramprunyà, de la baixa romanitat al feudalisme. Una revisió crítica”, 291.

¹²² “in terminio de Erapruniano, in locum que dicunt Almafari” (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 131).

¹²³ “suas casas et curtes et turre et columbario, simul cum ipsa terra vel cum ipso orto vel ipsi pomiferis quod abebat in Almafar” (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 372, a. 1002); “ipsa turre de Almafar” (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 611, a.1058). Veure més endavant l'apartat sobre el lloc als segles X-XI.

i amb la qual poden produir-se derivats com ara *al-mafārrī*¹²⁴. Aquest, per pèrdua normal de la *ʿayn* final, donaria la forma apocopada *almafar*, a la que J. Coromines atribueix el sentit de “(torre o rafal) frondosos, voltats d’arbres”¹²⁴. D’altra banda, el topònim podria també correspondre a un dels noms d’acció (*mašdar*) del verb *fārra-yafīrru* (“fugir, escapar”), que pren la forma *al-mafarr* i que es pot traduir com “el refugi”¹²⁵.

Tot i que aquesta darrera pot semblar més sòlida, cap d’aquestes hipòtesis ens resulta excessivament convincent, de manera que, al nostre entendre, la qüestió roman certament irresolta. En aquest sentit, i atès que les aspirades àrabs *-/ħ/, /h/, /h/-* acostumen a transformar-se en */f/* en català a la vegada que emmudeixen en castellà¹²⁶ –els exemples són nombrosos: albufera, rafal, alfàbrega, Alfama, Mafumet...–, no es poden excloure altres possibilitats. Amb tota la prudència necessària, caldrà tenir en ment l’arrel *ħ-m-r*, que dona peu als derivats de “vermell”, tot i que això demanaria una metàtesi de la qual, de moment, no n’hem sabut trobar altres exemples¹²⁷.

Almugara.

Lloc situat en el terme del castell d’Eramprunyà i en l’entorn de la vall de la Sentiu¹²⁸. La seva etimologia remet versemblantment a l’àrab *al-mağāra* o *al-muğāra* (“la cova”), probablement en relació amb el relleu càrstic del massís del Garraf i amb les seves múltiples cavitats i avencs¹²⁹.

Garraf.

En relació a aquest topònim s’han proposat diferents hipòtesis que tenen a veure amb l’arrel àrab *ġ-r-f*, que conté la idea d’“extreure”

¹²⁴ COROMINES, J., *Onomasticon Cataloniae*, vol. II, 150-151.

¹²⁵ CORRIENTE, F., *Diccionario árabe-español*, 576.

¹²⁶ RUBIERA, M.J., “Els topònims aràbigos-catalans del Baix Segura (Alacant)”.

¹²⁷ L’ús com a pedrera dels afloraments de gresos rogencs del *Buntsandstein* (del Calamot a Eramprunyà, i encara més enllà) podria haver tingut alguna cosa a veure amb l’origen d’alguna construcció d’aspecte vermellós, potser un *burj al-ajmar* (>*al-ajmar*>*al-mafar*). Tot i poder trobar-se en el seu entorn, val a dir que aquesta “torre roja” no pot correspondre estrictament a l’homònima de l’actual terme de Viladecans, posterior clarament als primers esments del topònim en els textos. Sobre aquesta discussió, hi tornarem més endavant. D’altra banda, Dolors Bramon ha vinculat recentment el color vermell d’aquests gresos amb l’esment de la fortalesa de *T.m.r.ħ/T.m.r.ħ* citada pel geògraf del segle XII al-Idrīsī entre els ports del sud de Barcelona, en aquest cas a dotze milles de la ciutat, que interpreta com l’arabització d’un “torm (o penyal) roig” (BRAMON, D., *Reivindicació catalana del geògraf al-Idrīsī*, 21-23). Demem a P. Izquierdo la notícia d’aquesta referència, que ens havia passat per alt en un primer moment.

¹²⁸ L’any 1127 el monestir de Sant Cugat rebia un alou situat “*in terminio Castrī Erapruniani, in locum quem vocant ad ipsa Almugara*” (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 889), topònim que probablement sigui el mateix que s’esmenta l’any 1204, ara en relació a un “*manso de Almugara*” (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 1249). Tot atribuint al topònim un origen ibèric (i una posterior arabització de la seva forma), J. Campmany aporta altres referències baixmedievales que permeten l’associació del lloc amb la Sentiu (CAMPMANY, J., “Els camins de la Sentiu: de l’antic camí ral per travessar el Garraf al camí del castell”, 1-2).

¹²⁹ DOZY, R., *Supplément aux dictionnaires arabes*, 231; CORRIENTE, F., *Diccionario árabe-español*, 566.

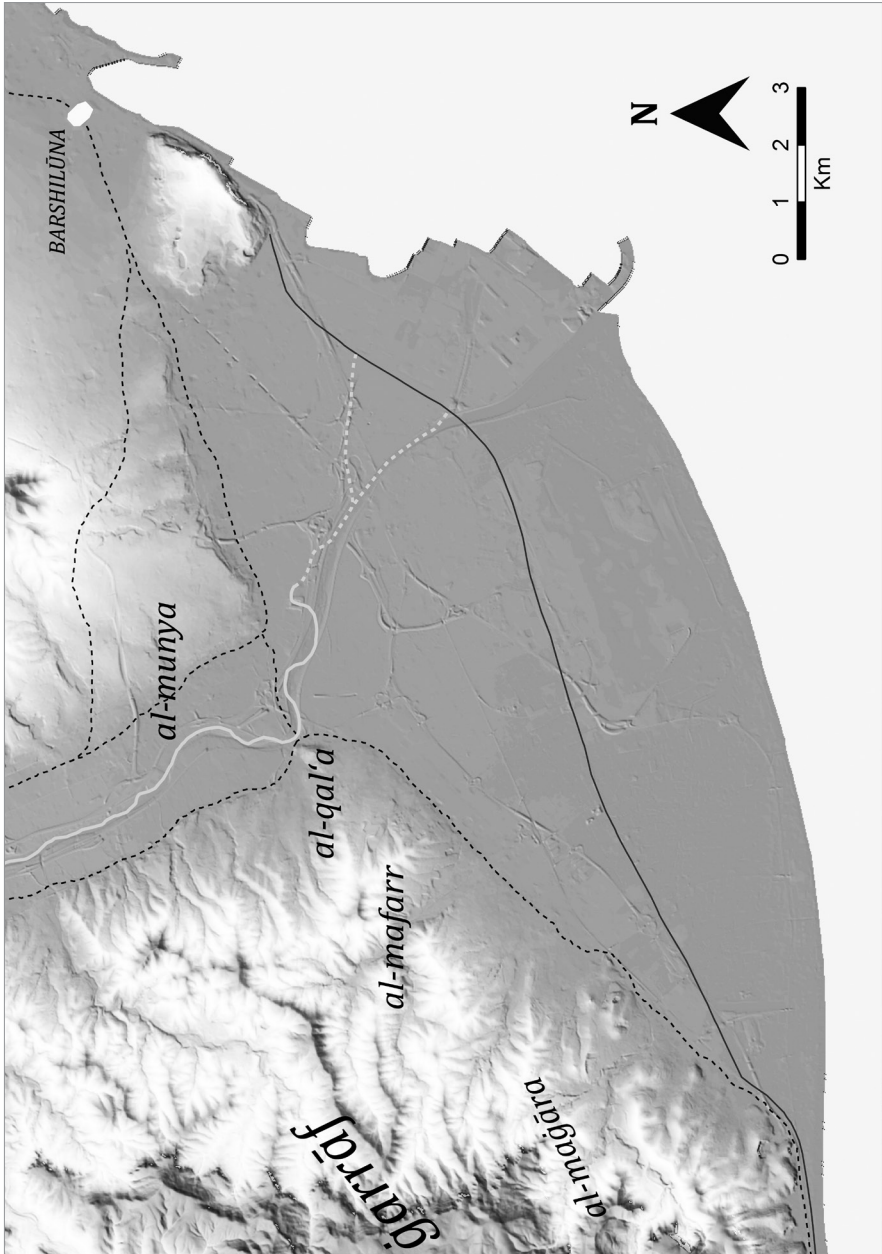

Fig. 11: Mapa amb indicació dels topònims d'origen àrab propers al delta del Llobregat (Jordi Gibert Rebull/David Meca Caro).

(amb la mà o amb un cullerot, per exemple) i que hauria derivat cap al sentit de “poar o treure aigua”¹³⁰. Així, alguns autors han proposat que el topònim podria prendre el sentit de “lloc d'aigües corrents”, en referència als nombrosos torrents que solquen el massís¹³¹. Habitualment secs aquests, pensem que és molt més plausible que tinguin relació amb un dels mots de què disposa l'àrab per referir-se a una sinya (*ḡarrāf*), és a dir, l'enginy per mitjà del qual s'eleva l'aigua a través d'una roda moguda per un animal¹³². De fet, al cor del mateix massís, a Olesa de Bonesvalls, la Sinya de Can Parellada es troba associada a un sistema de captació d'aigües que presenta algunes característiques pròpies d'un *qanāt*¹³³.

2.3. Un(s) *dirham*(s) d'època omeia al Garraf

Pel que fa al registre numismàtic d'època islàmica, cal destacar la troballa d'un important conjunt de monedes de plata –*darāhim*, sing. *dirham*– a l'àrea del Garraf a mitjan segle XX¹³⁴. D'un total desconegut, segons sembla situat a l'entorn de les dues-centes peces, se'n pogueren catalogar cent setanta-sis, de les quals la gran majoria pertanyien a seques orientals, principalment *Wāsiṭ*, a l'Iraq, i Damasc, a Síria, tot i que se'n trobaven d'altres d'emeses en localitats armènies i perses. L'arc cronològic descrit per aquestes peces anava de l'any 698 al 745 (75H-128H), raó per la qual el seu primer analista en situava l'ocultament en el context genèric de les revoltes berbers i de l'adveniment a al-Andalus (742) dels exèrcits sirians encarregats de reprimir-les, tot destacant la idoneïtat de les costes del Garraf per a l'embarcament. Desconegut tradicionalment l'origen del tresor, ha estat finalment l'adscripció al segle VIII d'un *dirham* trobat a la cova beguetana de Can Sadurní –atribuït inicialment a l'any 820 i que pertanyeria a un

¹³⁰ CORRIENTE, F., *Diccionario de arabismos y voces afines en iberorromance*, 331.

¹³¹ COROMINES, J., *Onomasticon Cataloniae*, vol. IV, 321-322; BALANÀ, P., “Semàntica dels arabismes toponímics penedescens”, 42.

¹³² DOZY, R., *Supplément aux dictionnaires arabes*, 208; CORRIENTE, F., *Diccionario árabe-español*, 553. L'àrab ha donat altres mots per referir-se al mateix enginy, com ara *nā'ūra* (“noria” en castellà i altres llengües) o *sāniya* (la sinya catalana) (CORRIENTE, F., *Diccionario árabe-español*, 377 i 770). De fet, si l'etimologia proposada fos correcta, Garraf compartiria arrel i origen amb la nostra “garrafa”, si bé sobre això no sembla haver-hi unanimitat entre els lingüistes (DOZY, R.; ENGELMANN, W.H., *Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe*, 274).

¹³³ LLOPART, J.; MARUGAN, C.M.; SANCHO, M., “El *qanāt* de la Sinya, a Olesa de Bonesvalls. Un sistema de captació d'aigües”.

¹³⁴ MATEU, F., “Hallazgos numismáticos musulmanes”; MARTÍN, F., *El tesoro de Baena. Reflexiones sobre circulación monetaria en época omeya*, 50-52.

Fig. 12: Anvers i revers del dirham conservat al Museu de Gavà (Sébastien Gasc/Jordi Gibert Rebull).

conjunt avui desaparegut— la clau que ha permès situar aquesta cova com l'emplaçament originari d'aquella ocultació¹³⁵.

Cal pensar que l'encunyament d'aquestes monedes i la seva posada en circulació estarien orientades al pagament de les tropes i a l'organització d'una estructura fiscal a la qual justament l'exèrcit estava directament lligat¹³⁶. Com en el cas d'altres tresors similars, és probable que una part important de les monedes pertanyents a l'ocultació garrafenca tingui efectivament relació amb l'arribada l'any 742 de membres dels exèrcits (*ajmād*, sing.: *jund*) sirians i la seva instal·lació progressiva com a força armada principal de l'emirat¹³⁷.

En qualsevol cas, la relectura de l'esmentada moneda, avui exposada al Museu de Gavà, permet proposar, amb pocs dubtes, que es tracta d'un dirham batut al nord d'Àfrica (*Ifriqiya*) l'any 106 de l'Hègira (724-725), tal i com es llegeix en la llegenda marginal de l'anvers (“*bismi Al-lah duriba hada al-dirham bi-Ifriqiya sana sitta wa mi'a*”) > “en el nom de Déu fou encunyat aquest dirham a *Ifriqiya* l'any 106”¹³⁸.

¹³⁵ IZQUIERDO, P., “Gavà i els gavanencs, del món romà al feudalisme”, 8; CAMPANY, J., “El Garraf entre dos imperis. Conquesta franca i reculada sarraïna (900-970)”, 148. L'atribució inicial de la peça a l'emirat d'al-Ḥakam i a la seca d'al-Andalus a BLASCO, A.; EDO, M.; MILLAN, M.; BLANCH, A., “La cova de Can Sadurní, una cruïlla de camins”, 16.

¹³⁶ MARTÍN, F., “Hallazgos de dirhames omeyas: estudio e interpretación”, 1617.

¹³⁷ MANZANO, E., “Moneda y articulación social en al-Andalus en época omeya”; MARTÍN, F., “Tesoros numismáticos. Mucho más que monedas acumuladas. Hallazgos monetarios de los Emiratos Dependiente e Independiente”. És evident que el tresor conté monedes posteriors a la data estricta d'entrada de les tropes sirianes a al-Andalus (any 742) en el marc de la gran revolta berber dels anys 739-743, però això no treu que la seva formació tingui probablement a veure amb aquest context general, que s'estendria fins a l'arribada al poder de l'omeia fugitiu 'Abd al-Rahmān al-Dāḥil (CHALMETA, P., *Invasión e islamización*, 307-348).

¹³⁸ Aquesta revisió s'ha dut a terme juntament amb el doctor Sébastien Gasc, de l'Universitat de Toulouse 2, amb qui esperem publicar properament l'estudi integral de la peça.

3. La formació de la societat feudal

3.1. La conquesta comtal i l'establiment de la frontera més enllà del Llobregat

Des de la conquesta franca de Barcelona l'any 801 i durant el segle IX, el territori d'aquesta ciutat vers occident i cap al sud va esdevenir una franja de terra de control precari, més quan a partir de l'any 826 bona part de la Catalunya central abandonà l'òrbita franca, deixant el territori barceloní constrenyit entre la serralada prelitoral i el mar¹³⁹. Les fonts àrabs semblen confirmar aquesta situació quan, tot descrivint una incursió enviada l'any 856 per l'emir Muḥammad b. 'Abd al-Rahmān contra l'àrea de Barcelona, fan esment de la presa del castell de Terrassa, considerat llavors l'últim de la jurisdicció de Barcelona –“*ḥiṣn Ṭarrāḥa wa ḥwa min 'āḥir aḥwāz Barṣālūna*”, diu el cronista Ibn 'Idārī–, expedició amb el cinquè del botí de la qual es feren addicions a la mesquita aljama de Saragossa¹⁴⁰. Així mateix, l'historiador Ibn Hayyān sembla referir-se també a Terrassa o Ègara (*Awra*) quan cita el lloc on s'enfrontaren l'any 897 Lubd b. Muḥammad b. Qasī, llavors governador de Lleida, i el comte Guifré I, mort poc temps després a causa de les ferides rebudes¹⁴¹. Aquest episodi vindria a reflectir l'àrea geogràfica en conflicte tot just a finals del segle IX, si és que no hem de prendre la iniciativa de Lubd b. Muḥammad com una resposta a algunes primeres

¹³⁹ GIBERT, J., *L'Alta Edat Mitjana a la Catalunya Central (segles VI-XI). Estudi històric i arqueològic de la conca mitjana del riu Llobregat*, 263-286.

¹⁴⁰ MILLÀS, J.M., *Textos dels historiadors àrabs referents a la Catalunya carolíngia*, fragments 111, 112 i 113; BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans*, 208. Cal dir que l'altre cronista que esmenta el mateix fet, Ibn al-Athīr, escriu “*ḥiṣn Ṭarrāḥa*” (amb africada postalveolar sonora), potser de manera més propera al “*Terracium castellum*” que, d'altra banda, es documenta, com a mínim des de mitjan segle IX, en els preceptes reials carolíngis (ABADAL, R. d', *Catalunya Carolíngia, II. Els diplomes carolíngis a Catalunya*, 2 vol., 400-423).

¹⁴¹ BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans*, 238-240. Cal dir que la identificació d'aquest topònim ha donat lloc a diverses hipòtesis, tot i que la que aquí presentem ens sembla la més raonable si fem cas dels esdeveniments.

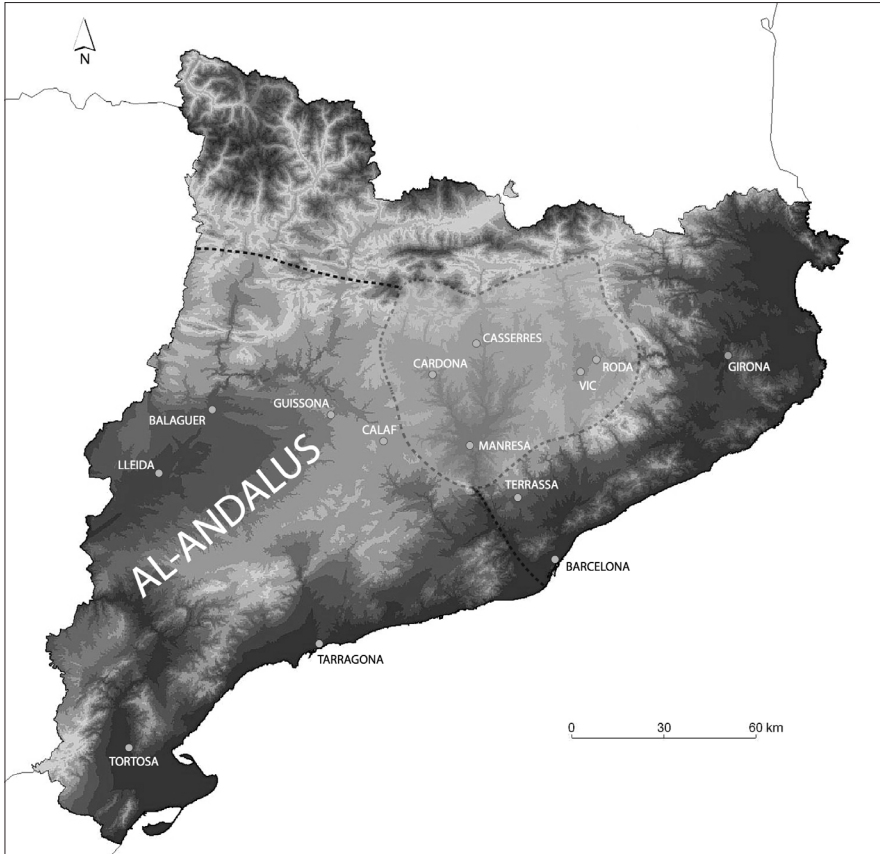

Fig. 13: Mapa de la Catalunya actual on es dibuixa aproximadament el context polític entre els anys 826 i c. 875; s'hi aprecia la situació precària del territori de Barcelona davant d'al-Andalus i sota els territoris de la Catalunya central, escindits l'any 826 del domini carolingi (Jordi Gibert Rebull).

experiències expansionistes del comte de Barcelona en direcció cap al Garraf i el Penedès.

De fet, podríem incloure en aquesta dinàmica de conflicte l'esment, un any després, d'alguns màrtirs tortosins caiguts a *Bīḡuṣ*, “en el camí de Barcelona”, lloc que diversos autors han identificat amb el poble de Begues, situat en un dels passos que travessen el massís del Garraf entre el Penedès i Barcelona¹⁴². Fins i tot, podríem relacionar l'inici d'aquest nou període d'hostilitats amb la demanda, entre els anys 888-889, per part de la gent de Tortosa a l'emir 'Abd Al lāh d'un nou delegat o *'āmil*, potser per fer front a

¹⁴² BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans*, 241-242.

aquesta situació. Entrat el segle X, podem resseguir encara alguns episodis de confrontació, com l'atac protagonitzat pel governador d'Osca, Muḥammad al-Ṭawīl, a l'àrea de Barcelona, en què acabà trobant la mort¹⁴³.

A partir d'aquí, però, les fonts àrabs, úniques en referir-se a aquest període d'enfrontaments militars prop de Barcelona a finals del segle IX, centren la seva atenció en els conflictes continuats pel poder a la Marca Superior, especialment a l'àrea avui aragonesa, entre els diversos llinatges de poderosos, període convuls que fou paral·lel a la revolta d'Ibn Hafsūn al sud d'al-Andalus. De fet, aquesta etapa crítica per al poder omeia de Còrdova, coneguda amb el nom de primera *fitna*, no finalitzà fins l'arribada al poder de 'Abd al-Rahmān al-Nāṣir l'any 912, la seva definitiva victòria contra els rebels i la seva proclamació com a califa l'any 929. Es tracta, com és fàcil d'observar, d'un fenomen que cronològicament ve a coincidir de manera eloqüent amb la primera expansió comtal més enllà del Llobregat¹⁴⁴.

Així, no és fins entrat el segle X que comencem a trobar els primers testimonis documentals que delaten una presència efectiva de les forces comtals a l'altra banda del riu. De fet, és al mateix comte Guifré Borrell a qui trobem l'any 910 al castell de Cervelló "*quod situm est ultra fluvium Lubricatum*", donant a Sant Cugat, acompanyat del bisbe Teuderic, el lloc i l'església de Santa Creu¹⁴⁵. Pocs anys després, eren els magnats ("*viros venerabiles*") Ermenard, marquès, i el seu germà Udaldard els qui, residents al castell de Subirats, donaven al monestir de Sant Cugat el lloc on es trobava l'església dedicada a Santa Maria, Sant Pere i Sant Joan de Monistrol d'Anoia, que ells tenien *de illorum aprisione*¹⁴⁶.

¹⁴³ Les notícies biogràfiques conservades relatives a alfaquins i ulemes testimonien la participació d'aquests savis en les guerres frontereres d'aquest període (SÉNAC, Ph., "Linajes muladíes, juristas y fortificaciones en la Marca Superior de al-Andalus (siglos VIII-X)").

¹⁴⁴ De fet, pocs anys després de la proclamació del califat, fou enviada una expedició marina que saquejà el litoral dels comtats catalans, segons reporta l'historiador Ibn Ḥayyān. Compost per vint naus incendiàries i unes altres vint carregades de combatents, l'estol va sortir d'Almeria el juny de l'any 935, i va atacar diversos punts situats entre el Rosselló i la ciutat de Barcelona. Instal·lada davant de la ciutat el 15 de juliol i sense poder prendre-la, l'esquadra es dirigí cap a l'àrea del Llobregat (*Rubriqāf*), on, segons diu l'historiador cordovès, els musulmans venceren els "francs" i es desplegaren per la comarca abans de dirigir-se de retorn cap a Tortosa (BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans, Textos del 713 al 1010*, 278-282).

¹⁴⁵ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 4 (a. 910). Essent manifestament falsa una donació prèvia de l'any 904 (doc. 2) (FELIU, G., "Alguns exemples de manipulacions falsificadores en documents altmedievals catalans", 53-60), tampoc aquest document no ens sembla lliure de tota sospita. En qualsevol cas, altres textos certifiquen que l'àrea de Cervelló es trobava en mans comtals a inicis del segle X.

¹⁴⁶ "*residentes viros venerabiles marchione Ermenardo, Udaldardo, filios qd. Udaldardi, in Kastro Subiratos, in territorio Barch. quod situm est ultra fluvio Lubricato, prope territorio Penetese*" (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 9, a. 917). Fills d'un Udaldard, és difícil de considerar una casualitat la coincidència antroponímica amb els membres de la família vescomtal barcelonina de la segona meitat del segle X, més quan sabem que el castell de Subirats es trobava a inicis del segle XI en mans de Geribert, fill i germà dels vescomtes Guitard i Udaldard (DDAA, *Catalunya Romànica*, XIX, *El Penedès. L'Anoia*, 194-195).

Dins aquest mateix marc cronològic en què situem la conquesta efectiva dels territoris a ponent del Llobregat, trobem també, si hem de fer cas de la dotàlia de la seva església de Sant Miquel de l'any 992, el primer esment relacionat amb la incorporació d'Olèrdola i el seu terme immediat en l'òrbita comtal. En aquest document es rememora la participació del comte Sunyer i del bisbe Teuderic en la delimitació del seu terme, en el qual s'inclouien altres diverses esglésies¹⁴⁷, acció que només podria haver-se efectuat, per coincidència d'ambdós personatges, entre els anys 911 i 937.

Queda ben clar, en tot cas, que l'expansió fou una iniciativa del casal comtal barceloní, recolzat, això sí, en un grup de famílies vinculades a la cort que hi contribuïren de manera decisiva. Més enllà de l'adquisició de botí i terres, la recompensa que es cobraren aquests grups de poderosos, probablement fruit d'un pacte previ, va venir donada per la concessió de la titularitat sobre les noves divisions territorials establertes en el territori conquerit, els castells termenats, domini que es justificava tot invocant el dret d'aprisió com a subterfugi legal d'un efectiu "dret de conquesta"¹⁴⁸.

Aquest repartiment de dominis, al capdavant del qual trobem, evidentment, la pròpia família comtal, queda prou reflectit en les escriptures. Fou, de fet, en l'entorn del massís del Garraf, tot just passat el Llobregat, on es van constituir els termes castrals més amplis, amb importants fortificacions al capdavant. Trobem així, per exemple, el castell de Cervelló en mans de la família comtal fins a finals del segle X, quan els comtes Ramon Borrell i Ermengol l'acabaren venent al magnat Ènnec Bonfill¹⁴⁹, tal i com havia fet amb el castell de Masquefa el seu oncle Miró¹⁵⁰.

Sense voler ser exhaustius, atès que aquesta qüestió ja ha estat ben descrita¹⁵¹, foren diversos els llinatges senyorialment detentors de castells, al voltant dels quals orbitava tota una munió de senyors menors i potentats locals, tots ells guerrers, jutges o religiosos, que es constituïen en veritables xarxes clientelars i de fidelitat.

Entre els grans senyors castellans podem destacar, per exemple, els Castellvell, descendents del veguer Sendred –pare d'Ènnec Bonfill, Unifred Amat i Sendred Mâger–, una nissaga aristocràtica estretament vinculada a la casa comtal que, ja a la fi del segle X, havia acumulat la titularitat de no pocs castells més enllà dels seu solar originari a Castellví de Rosanes¹⁵².

¹⁴⁷ ORDEIG, R., *Les dotàlies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, doc. 108, a. 992.

¹⁴⁸ BATET, C., *Castells termenats i estratègies d'expansió comtal*, 93 i 96.

¹⁴⁹ FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 232 (a. 992).

¹⁵⁰ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 65, a. 963.

¹⁵¹ BATET, C., *Castells termenats i estratègies d'expansió comtal*, 56-62.

¹⁵² MARTÍ, R., "Els Castellvell durant el segle X. Artífexs i veguers de la Marca de Barcelona".

De fet, aquests grans conjunts patrimonials es movien al ritme dels pactes promoguts entre els diversos grups de magnats, que sovint s'expressaven en aliances matrimonials que incloïen el traspàs de béns i drets. És d'aquesta manera que Hug, un dels fills d'Ansulf de Gurb, un altre dels grans possessors de la marca, aconseguí heretar l'importantíssim patrimoni d'Ènnec Bonfill, tot casant-se amb la seva filla, i afegint, així, aquests béns al seu propi conjunt de castells termenats en les marques de Barcelona i Osona. Encara un altre llinatge important, que podrem resseguir en aquest treball, fou el de Galí de Santmartí, veguer del castell d'Eramprunyà i senyor d'altres castells a la marca que finalment anaren a parar a mans de la família vescomtal, titular també de diverses fortificacions que, al seu torn, acabaren, com les anteriors i ja entrat el segle XI, en mans de Mir Geribert, el conegut *princeps Olerdulae*.

Juntament amb els magnats laics, es troben els grans dominis eclesiàstics distribuïts bàsicament entre el monestir de Sant Cugat del Vallès i la seu episcopal barcelonina, sense oblidar altres institucions com el cenobi femení de Sant Pere de les Puel·les. Pel que fa al monestir vallesà, és en l'anàlisi de la documentació generada per ell mateix que s'observa una intensa activitat, especialment entre mitjans del segle X i el primer quart del segle següent, dirigida a posar sota el seu domini, més enllà del Llobregat i tal i com s'esdevenia també en terres del Vallès, parcel·les agrícoles de diversa importància així com drets sobre la terra i la seva producció¹⁵³. Aquesta concentració de propietats i drets es va veure sancionada per diverses butlles papals emeses a inicis del segle XI, en consonància amb l'acostament cap a la seu romana com a garant de la legalitat de l'estatut jurídic del monestir i de les seves possessions i privilegis¹⁵⁴. La gran quantitat de donacions, sospitosament voluntàries, que es documenten en aquesta època no fan sinó mostrar-nos la plena implicació del monestir en un procés d'acumulació de propietats característic d'aquest moment per part de les senyories laiques i eclesiàstiques, que tenia per objectiu l'erosió del sistema de propietat previ i contemporani a la conquesta —ho veurem en les pàgines que segueixen—. Ara bé, tot i que semblen clars l'objectiu i les conseqüències d'aquest procés, resten encara poc nítids els mecanismes que induïen els antics propietaris a alienar d'una manera tan aparentment submissa els seus béns. En qualsevol cas, es fa palès que les ambicions del monestir no quedaven restringides a la propietat i explotació del parcel·lari agrari, sinó que esdevenia un partícip

¹⁵³ Admetent que el recull de textos que constitueix el cartulari del monestir pot presentar possibles distorsions, el pic d'adquisicions se situa en particular entre els anys 975-1000 (SALRACH, J.M., "Formació, organització i defensa del domini de Sant Cugat en els segles X-XII").

¹⁵⁴ GUASCH, D., "L'activitat repobladora del monestir de Sant Cugat del Vallès vers el Penedès al darrer quart del segle X i primer de l'XI", 123-132.

Fig. 14: Imatge actual des del sud-oest del monestir de Sant Cugat del Vallès, una de les principals institucions propietàries de terres a l'àrea del delta del Llobregat als segles X-XI (Jordi Gibert Rebull).

capdavanter en el control dels castells termenats i en el repartiment dels drets a ells inherents, erigint-se en la institució eclesiàstica amb més dominis sobre aquestes fortificacions i els seus termes¹⁵⁵.

Com en el cas del monestir de Sant Cugat, la seu episcopal barcelonina tenia dipositats interessos evidents en l'expansió del comtat enllà del Llobregat, per tal com aquesta comportava el consegüent i immediat creixement del bisbat¹⁵⁶. No obstant, la mateixa especificitat de la marca quant a l'organització i exercici del poder a partir dels castells termenats, va bloquejar o, si més no, dificultar la presència i el protagonisme de la mitra barcelonina en la recaptació del delme, una de les taxes bàsiques de l'època i que s'assignava en terres de marca a les esglésies castrals, vinculades als propietaris dels castells¹⁵⁷.

3.2. L'entorn del delta del Llobregat en els segles X-XI: relacions de poder i propietat de la terra

Les pàgines que segueixen tenen per objectiu fer un seguiment detallat de les fonts textuais relatives als diversos termes administratius que envoltaven i

¹⁵⁵ BATET, C., *Castells termenats i estratègies d'expansió comtal*, 57.

¹⁵⁶ Sobre el patrimoni de la seu barcelonina, són fonamentals els treballs derivats de la tesi doctoral inèdita de Gaspar Feliu (per exemple: FELIU, G., "Els inicis del domini territorial de la Seu de Barcelona"; FELIU, G., "El bisbe Vives de Barcelona i el patrimoni de la catedral (974-995)"; FELIU, G., "El patrimoni de la seu de Barcelona durant el pontificat del bisbe Aeci (995-1010)").

¹⁵⁷ BATET, C., "L'església i les esglésies en els inicis del domini comtal a la marca de Barcelona", 243.

ocupaven el delta del Llobregat en aquesta etapa de formació de la societat feudal, immediatament posterior a la conquesta comtal. De nord-est a sud-oest, és a dir, de Montjuïc a Castelldefels, ens ocuparem de diversos sectors que s'atribueixen a esglaons diversos en l'escala territorial, des de la vil·la primigènica al castell termenat passant per la implantació de la xarxa parroquial.

En aquest escenari, ens interessa destriar quines foren les relacions socials i econòmiques que s'establiren entre els protagonistes dels textos, ja fossin particulars o institucions. El que ja es pot avançar és que pocs pagesos –entès el terme com aquell que treballa directament la terra– trobarem entre ells; malauradament, els productors directes esdevenen opacs en aquesta documentació¹⁵⁸. Però aquesta és una certesa que només s'obté des de l'anàlisi detallada d'aquests textos i de la identificació, en la mesura que aquests ho permeten, dels personatges que hi figuren, habitualment en tant que propietaris de béns transaccionats.

I com a teló de fons, un delta en formació, espai de colonització i d'explotació, però també d'establiment immediat de propietats senyoriales i d'acumulació d'interessos d'aristòcrates i institucions religioses. Esmentats sovint de manera col·lateral, estanys, canyars, prats i braços de riu conformen l'escenari físic on es desenvolupen les relacions socials i econòmiques que els textos ens mostren i que ara intentarem observar de prop.

3.2.1. EL *PORTUM* DE MONTJUÏC

LES AIGÜES DEL VEGUER

Amb el nom de Port (*Portum*) es coneix ara i d'antic el sector sud-occidental de la muntanya de Montjuïc i la plana deltaica formada als seus peus, travessada antigament per un braç del Llobregat, extingit vers el segle VII, però que podria haver afavorit fins llavors el desenvolupament d'activitats portuàries en època ibèrica i romana¹⁵⁹. Així mateix, el topònim ha motivat el plantejament

¹⁵⁸ L'àrea d'Eramprunyà, amb una documentació extraordinària generada especialment entre els anys 966-1002, constitueix una certa excepció a aquesta invisibilitat documental de la pagesia. El grup de persones esmentades directament o indirecta en les actes de donació o compravenda és d'un nombre prou elevat com per no dubtar que en el seu si s'hi troben persones d'extracció social diversa (ESTRADA, A.; IZQUIERDO, P.; SINTAS, E., *Excavacions arqueològiques de salvament a la necròpoli alt-medieval de Rocabruna*, 217-233).

¹⁵⁹ ASENSIO, D.; CELA, X.; MIRÓ, C.; MIRÓ, M.T.; REVILLA, E., "El nucli ibèric de Montjuïc. Les sitges de Magòria o de Port. Barcelona"; PALET, J.M.; RIERA, S., "Landscape dynamics from iberian-roman (2nd-1st centuries BC) to early medieval times (12th century) in the Montjuïc-El Port sector (Plain of Barcelona, NE Iberian Peninsula)"; PALET, J.M.; JULIÀ, R.; RIERA, S.; ORENGO, H.A.; PICORNELL, L.; LLENGO, Y., "The role of the Montjuïc promontory (Barcelona) in landscape change: human impact during roman times", 348-349; GÀMEZ, D., *Sequence stratigraphy as a tool for water resources management in alluvial coastal aquifers: application to the Llobregat delta (Barcelona, Spain)*, 44-45. Cal anotar, tanmateix, que les anàlisis litològiques practicades en sondejos recents a l'àrea del Passeig de la Zona Franca permeten

d'algunes hipòtesis relatives al desenvolupament d'un nucli d'activitats comercials en aquest sector durant el segle x i part del segle següent que fins i tot hauria generat una certa trama urbana identificada amb una “*Villa Nova*” documentada una única vegada l'any 938 a Montjuïc¹⁶⁰. La vitalitat d'aquest nucli decauria entrat ja el segle xi, en relació amb el desplaçament de les activitats portuàries vers les platges immediates a la ciutat¹⁶¹.

Sense cap més informació que permeti validar de manera taxativa aquestes afirmacions, la documentació sí que ens permet, però, afirmar que aquest sector fou objecte d'interès per part d'institucions i magnats ja des del mateix segle x. Trobem, així, l'any 970 un veguer de nom Ervigi adquirint una heretat situada en l'estany de Port per 30 sous¹⁶². Cinc anys més tard, un Ervigi fill de Riquer, segurament el mateix veguer, comprava per 20 sous més dues parts de l'aigua (“*ipsa aqua nostra propria*”) que els esposos Bladí i Saborida tenien a Port, a la vegada que per 12 sous afegia encara noves terres al costat de l'estany al seu patrimoni¹⁶³. Es tracta, per tant, de l'adquisició d'una part de l'estany de Port i de les terres limítrofes, un estany que, a banda de limitar pel sud amb el mar, es trobava envoltat per propietats de magnats com el mateix comprador o com el vescomte Guitard, en una primera notícia de la presència d'aquesta família a l'àrea de Port.

EL CASTELL DELS VESCOMTES I ELS RAMATS DEL DELTA

L'any 984 tenim notícia per primer cop de l'existència d'una fortificació situada al lloc de Port, quan el monestir de Sant Cugat rebia per una permuta amb el de Ripoll una torre amb terres “*prope Monte Iudaico, ad ipsa*

pensar que l'estany de Port documentat en aquest moment podria no correspondre estrictament a l'estany que apareix en la cartografia dels segles XVII-XX, més proper al litoral (JULIÀ, R.; RIERA, S., “Proposta d'evolució del front marítim de Barcelona durant l'Holocè, a partir de la integració de dades geotècniques, intervencions arqueològiques i cronologies absolutes”, 33-35). En qualsevol cas, sobre el lloc de Port i el castell homònim, cal veure la recent síntesi publicada a MIRÓ, C.; MORENO, I.; RAMOS, J., “El Castell de Port a Montjuïc: un enclavament estratègic per a la consolidació d'un territori (segles XI-XV)”.

¹⁶⁰ Es tracta de la donació a la catedral d'una terra “*in Monte Iudeigo, in terminio de Villa Nova*” que passaven a gestionar el sagristà Teodisclè i els seus successors (FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 20).

¹⁶¹ Sobre aquesta qüestió, veure els comentaris de Pierre Bonnassie (*Catalunya mil anys enrera: creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle X al final del segle XI*, vol. I, 424-425) i de Philip Banks (“Montjuïc, the Port and the City: a reconsideration”; DDAA, *Catalunya Romànica, XX. El Barcelonès. El Baix Llobregat. El Maresme*, 46).

¹⁶² “*Quem uero predicto stancio, que dicunt Porto, qui est subtus Monte Godigo*” (FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 96).

¹⁶³ FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, docs. 115 i 116. És molt plausible que el veguer Ervigi i el seu homònim fill de Riquer, comprador, siguin la mateixa persona, atès que l'adquisició seguida de drets sobre l'estany apunta en aquesta direcció. Hi afegim certa confusió, no obstant, la presència de dos personatges homònims que apareixen en els mateixos documents: Ervigi fill de Gondebert, venedor, i Ervigi fill de Petroni, propietari d'una terra a tocar de l'estany.

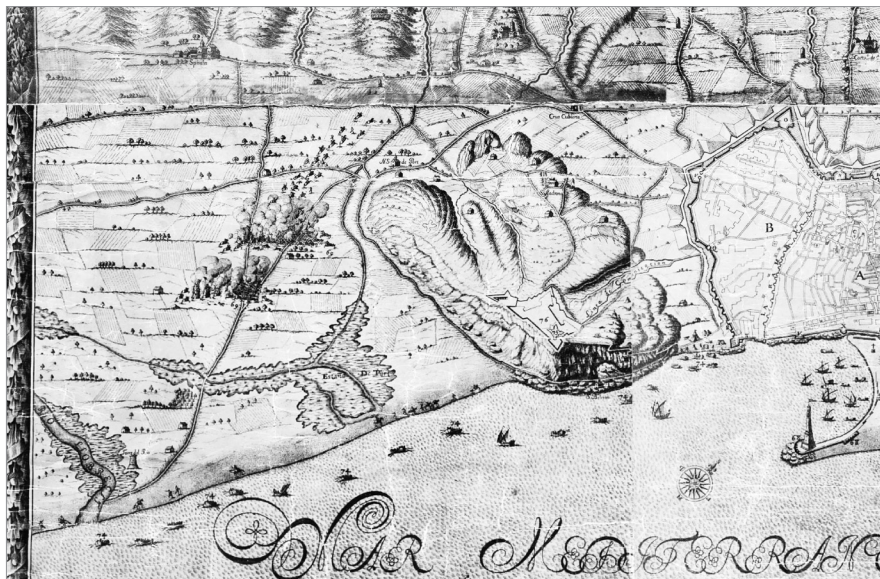

Fig. 15: Fragment d'un plànol del setge de Barcelona de l'any 1697, on s'aprecia l'estany de Port sota Montjuïc, alimentat per un curs que ve de Collserola, que ha de correspondre a la Riera Blanca, i pel que sembla un antic braç del Llobregat, potser el Llobregadell Vell que es documenta a finals del segle X. També s'hi aprecien la desembocadura del riu en aquell moment, prop de la Torre del Riu, així com els principals camins que travessaven el delta, entre ells, a dalt de tot, l'antiga via romana que passava per Provençana i L'Hospitalet, per sota l'actual carretera del Mig i, més avall, l'antic camí del Gual dels Tarongers que duia al Prat (© Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya, autors: G. Gianola i F. Gazan)¹⁶⁴.

*porto*¹⁶⁵. No podem saber del cert si es tracta de la mateixa possessió que el monestir vallesà permutava l'any 994, a canvi de béns prop del riu Ripoll, amb el comte Borrell "*in ipso porto de Monte Iudaico*", atès que llavors no s'hi esmentava la torre i sí unes terres i un prat¹⁶⁶.

Cal esperar fins l'any 1020, però, per trobar la que, amb certa seguretat, sigui la primera menció expressa del castell de Port, aquí anomenat "*castrum de Geriberto*", en relació amb el germà, llavors ja difunt, del vescomte Udaldard¹⁶⁷. És a partir d'aquest text que podem identificar aquell veguer de nom Ervigi que anteriorment comprava terres i aigües a l'entorn de l'estany de Port amb

¹⁶⁴ Veure un comentari sobre aquest plànol i d'altres de semblants a MARQUÈS, M.A., *Les formacions quaternàries del delta del Llobregat*, 45-59.

¹⁶⁵ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 159.

¹⁶⁶ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 297.

¹⁶⁷ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 324. Sobre aquesta identificació, veure DDAA, *Catalunya Romànica, XX. El Barcelonès. El Baix Llobregat. El Maresme*, 59.

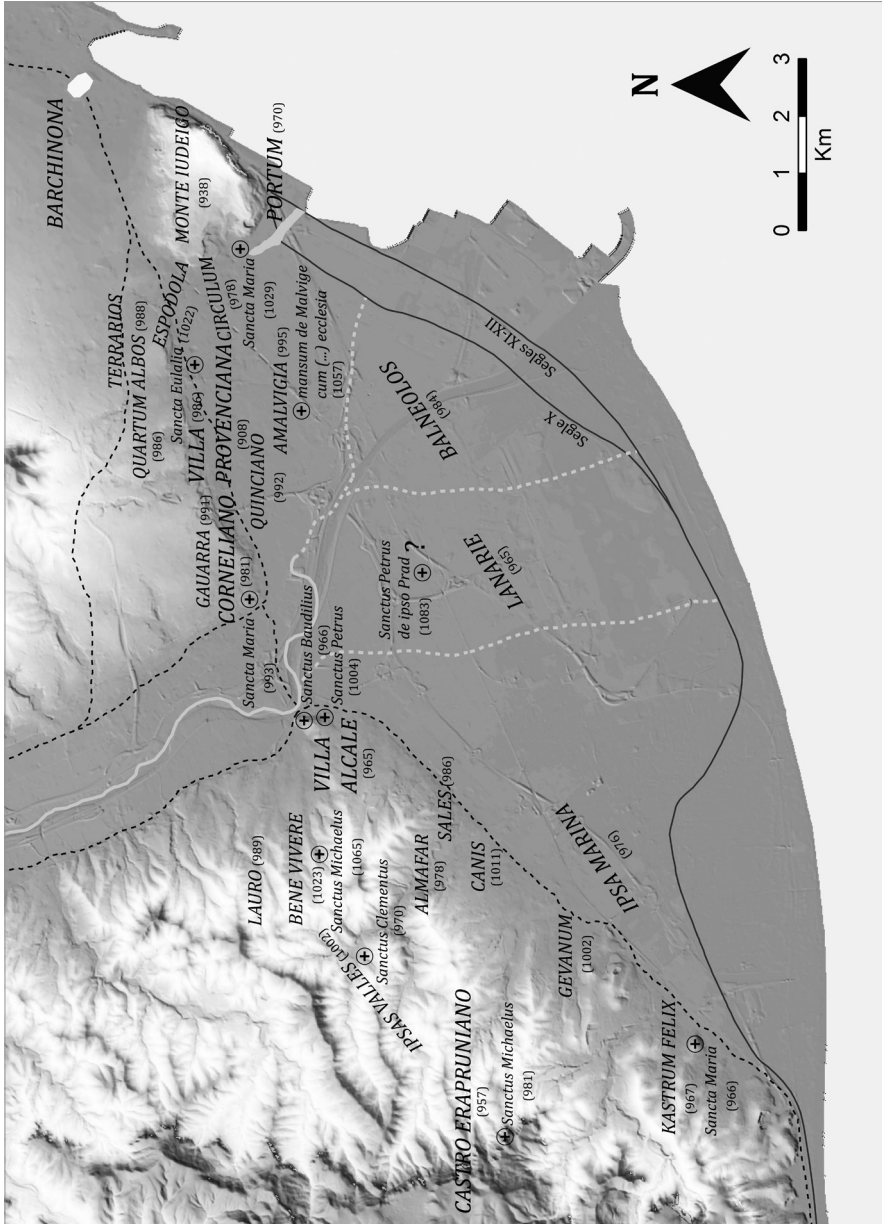

Fig. 16: Mapa amb indicació dels sectors i de les esglésies documentades als segles X-XI amb la data de la seva aparició en els textos; s'assenyalen, també, els possibles braços de riu principals i les línies de costa genèriques entre els segles X-XII (Jordi Gibert Rebull/David Meca Caro).

el pare de Guifré de Mediona (“*Guifredus Midionensis, prolis condam Eroigii*”)¹⁶⁸, qui llavors donava a laatedral terres, prats i la meitat de l’esmentat estany. La propietat cedida, conformada per diverses peces, afrontava en la majoria de casos amb terres dels esposos Geribert i Ermengarda, de la família vescomtal, fet que demostra l’acumulació de béns en aquest sector per part de la parella.

Destaca l’esment que trobem al document d’una “*terra qui fuit rafegaria de Geriberto*”, un nom que també apareix l’any 1143, quan Guillem Ramon de Santa Oliva, castlà d’Eramprunyà, esmentava un molí de Rafeguera que havia de trobar-se a Castelldefels¹⁶⁹ i que no s’ha de confondre amb un establiment homònim que cal situar al Penedès¹⁷⁰. El que queda clar és que, pel que fa a les possessions de Geribert a Port, no es tracta d’un topònim, sinó d’un nom comú que, de fet, fa referència a la funció que havia tingut una terra. Per tot plegat, i malgrat les diferents propostes que contemplen un origen àrab per al mot¹⁷¹, ens queden pocs dubtes que es tracta efectivament d’un derivat de *rafica*, mot donat a una taxa d’època carolíngia que s’aplicava sobre el pas de ramats¹⁷². Per tant, cal entendre aquestes “rafegueres” com llocs on es cobrava aquesta taxa o, per extensió, com les vies per on passaven els ramats, si és que no fan referència, fins i tot, a espais específics i reconeguts, de titularitat privada, de pastura del bestiar. A banda de la seva vinculació als poderosos, no sorprèn, per tant, la ubicació d’aquests llocs en espais deltaics –de manera segura pel que fa a Port i probable en relació al cas de Castelldefels–, més si ens atenim als resultats de les anàlisis pol·líniques realitzades al delta que advoquen per una pràctica extensiva de la ramaderia en aquest sector durant l’Alta Edat Mitjana¹⁷³.

Una part, si més no, de les possessions reunides per la família vescomtal al sector de Port haurien estat comprades per aquella Ermengarda –filla del comte Borrell– a membres del llinatge dels Claramunt l’any 1014, quan el

¹⁶⁸ Deixem per a l’apartat sobre Sant Boi i Llanera, on trobarem de nou el rastre del veguer Ervigí, algunes consideracions sobre els orígens d’aquesta nissaga.

¹⁶⁹ “*ipso molino de Rafegera, cum capudrego de aqua et vineas quas habebant in chastrum de Felix*” (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 946).

¹⁷⁰ Un “*mansum de ipsa Rafagera*” és esmentat l’any 1127, segurament el mateix, segons els indicis que aporta el text, que donava nom l’any 1130 a un rec o sèquia que el monestir de Sant Cugat tenia vers Santa Margarida, llavors d’Olèrdola. Dos molins de Rafeguera apareixen en el mateix entorn l’any 1164, mentre que possiblement tot plegat faci referència a una “*dominicaturam de Rafagera*” que figurava l’any 1234 entre les possessions de Sant Cugat (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 890, 904, 1051 i 1320).

¹⁷¹ S’han apuntat diverses possibilitats, entre elles el mot *rafīq* (“company”) o el nom propi *Rahīq*, que podrien confluir amb l’arrel *r-f-’* (“alçar, aixecar-se”) (COROMINES, J., *Onomasticon Cataloniae*, vol. VI, 326-327).

¹⁷² NIERMEYER, J.F., *Mediae latinitatis lexicon minus*, 881; DU CANGE et al., *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, 563. Aquest darrer ho vincula també a la part que el senyor es quedava dels naufragis en els seus dominis. Ambdues possibilitats són ben adients en el context a què ens referim –no pel que fa al cas penedesenc, evidentment–, si bé ara mateix ens inclinem per la idea de les pastures.

¹⁷³ RIERA, S.; ESTEBAN, A., “Vegetal evolution and human activity during the last 6000 years in the centre of the Catalan coast (NE Iberian Peninsula)”; CAMPANY, J., “El Garraf entre dos imperis. Conquesta franca i reculada sarraina (900-970)”, 149.

Fig. 17: Emplaçament de l'antic castell de Port sobre el Fossar de la Pedrera i l'actual Zona Franca (Jordi Gibert Rebull).

bisbe Deodat, amb la seva mare Senegonda i els seus germans, es desprenien d'una casa amb terres i altres béns “*ad ipsum circumulum sive ad ipsum Portum*” que els havien pervingut de Bonuç de Claramunt i del seu germà, l'arxilevita Sunifred Llobet¹⁷⁴. Aquesta propietat, de fet, afrontava per diversos costats amb terres d'un tal Geribert, en qui possiblement calgui veure el marit d'Ermengarda i el germà del vescomte Udalard.

Pel testament d'Ermengarda, de l'any 1029, sabem que el castell de Port romanía en possessió d'aquesta branca de la família vescomtal, a la vegada que trobem en aquest document el primer esment de l'església de Santa Maria de Port¹⁷⁵. La integració del castell en el patrimoni familiar es mantigué fins a l'any 1058, quan Mir Geribert, fill d'Ermengarda, el cedia, juntament amb la seva esposa Guisla i els seus fills Bernat i Gombau, als comtes Ramon Berenguer I i Almodis en reparació dels seus delictes¹⁷⁶.

¹⁷⁴ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 225. Sobre els Claramunt, veure DDAA, *Catalunya Romànica, XIX. El Penedès. L'Anoia*, 459.

¹⁷⁵ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 437.

¹⁷⁶ FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 524. Sobta, en aquest sentit, un document expedit amb poques setmanes d'antelació per part del mateix Bernat Miró, levita, en què també donava a la canònica el castell de Port (BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 958). Si no ens trobem davant d'un document fals o més probablement sense efecte, podria tractar-se de donacions parcials de drets sobre el mateix terme castral.

Com sigui, Mir Geribert devia retenir el domini sobre el castell malgrat aquesta donació als comtes, que probablement només implicava el reconeixement de la seva autoritat després dels diversos episodis de rebel·lia protagonitzats per ell mateix i els seus. Tant és així que en el seu testament sacramental de l'any 1060 llegava a la seva dona Guisla el castell de Port, entre d'altres, si ella romania en viduïtat¹⁷⁷. No obstant, el comte seria el senyor últim del castell, que sembla ja fora de les mans del llinatge de Mir Geribert l'any 1076, quan Ramon Berenguer I el cedia en feu a Rotllà Bernat tot reconeixent que l'havia adquirit de la potestat d'aquell¹⁷⁸.

EL LLOC DE *CIRCULUM*, ENTRE PORT I PROVENÇANA

Amb aquest nom, sovint emprat com a indicador geogràfic (“*ad ipso Circulo*”), es coneixia una àrea que cal ubicar, segons les poques precisions proporcionades pels textos, vers l'extrem occidental de Montjuïc, per damunt del lloc de Port. De fet, la seva adscripció resulta ambigua en els textos, atès que tant figura com una part del mateix Montjuïc o del Port, com encara dins la parròquia de Santa Eulàlia de Provençana.

El primer esment del lloc correspon a una permuta efectuada l'any 978 entre l'abat de Sant Pol de Mar i el vescomte Guitard, rebent aquest darrer una terra “*in Montegudaico, in locum ubi dicunt ad ipso Circulo*”, indret on el vescomte ja hi tenia possessions i que afrontava a ponent amb la via que duia a Port¹⁷⁹. Les possessions vescomtals, àmpliament documentades a Port, s'estenien, doncs, vers aquest sector de *Circulum*. De fet, ja hem vist en l'apartat anterior com Ermengarda, filla del comte Borrell i esposa del vescomte Geribert, comprava l'any 1014 al bisbe Deodat i a d'altres membres de la família dels Claramunt un predi “*ad ipsum circulum sive ad ipsum Portum*”¹⁸⁰. La propietat en qüestió afrontava a l'est amb la via que anava de Barcelona a Port i al sud amb la que duia de la ciutat al Llobregat, referències aquestes a vies antigues que travessaven el delta i que, per tant, permeten situar el lloc de *Circulum* en relació a aquest espai¹⁸¹.

¹⁷⁷ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1014.

¹⁷⁸ “*ipsum castrum de Portu ad fevum, secundum quod illud adquisistis a potestate Mironis Geriberti*” (FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 888). El castell de Port figura, de fet, en les propostes de repartiment de béns i drets entre els comtes germans Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II (BAIGES, I.J.; FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, doc. 97, a. 1079).

¹⁷⁹ UDINA, F., *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos*, doc. 183.

¹⁸⁰ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 225.

¹⁸¹ PALET, J.M., *Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època ibero-romana i l'altmedieval, segles II-I aC–XI dC*, 145-155. Les referències en aquest document a prats i aigües també són significatives a aquest efecte.

Poc temps després, l'any 1020, veiem com la seu barcelonina i la canònica adquirien nous predis, un d'ells situat “*prope ipsum Circulum sive prope Montem Iudaicum*” i l'altre, de manera més explícita, “*in terminio de Porto, in loco ubi dicunt ad ipso Circulo*”¹⁸². Noves referències a prats i recs o a la “*strata publica que pergit al ipsum Portum*” permeten ubicar, al nostre entendre, el lloc de *Circulum* en l'àrea deltaica propera a Montjuïc, a ponent de l'indret de Port, en el terme del qual s'integrava, si fem cas del darrer dels textos. És possible que aquestes possessions conformessin l'alou (“*totius alodii de ipso Circulo*”) que, anys més tard, el 1078, el bisbe Humbert cedia en servei de la seu a l'ardiaca Bernat Guillem, indicant que afrontava amb la “*viam qua itur ab urbe Barchinona usque ad marina littora*”¹⁸³.

La seva relació amb el lloc de Port es manifesta encara en altres textos del segle XI. Així, una peça de terra i vinya situada “*ad ipsio Circulo qui est prope Port*” era citada l'any 1049 en una relació de béns que Ermengol Oruç, important propietari a qui trobarem també operant a Provençana i en altres llocs, tenia en feu pel senyor de Castellvell¹⁸⁴. Aquest mateix Ermengol Oruç, de fet, hauria tingut una cort en algun lloc proper a *Circulum*, atès que sabem que una via unia tant aquest indret com la cort aquella amb el reguer d'Amalvígia –en relació al posterior lloc de Bellvitge–, tot constituint una de les afrontacions septentrionals d'un alou amb torre situat a Banyols¹⁸⁵.

3.2.2. Provençana

El terme de Provençana, precedent de l'actual Hospitalet de Llobregat¹⁸⁶, comprenia una extensió de terreny considerable a la riba esquerra del tram final del riu, on s'integraven diverses divisions menors testimoniades per

¹⁸² BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 327 i 328. La canònica ampliava encara l'any 1024 les seves possessions a *Circulum* (doc. 351).

¹⁸³ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1341. Aquest document és el que manifesta de manera explícita que aquest lloc de *Circulum* pertanyia a la parròquia de Provençana, fet que sembla entrar en contradicció amb l'anteriorment indicada pertinença al terme de Port, vinculat, segons documentació d'èpoques posteriors, al terme de Sants. Sense descartar que el lloc pogués trobar-se partit en dos termes parroquials o que s'ubiqués sensiblement més a l'oest d'on el situem, cal dir que les delimitacions parroquials a l'època són difícils de precisar. De fet, la dotalia de Santa Eulàlia de Provençana de l'any 1101 situa els seus límits orientals en la línia que anava de la “*villam Sanctis*” al castell de Port, sense que això ens estalvi els dubtes precedents (ORDEIG, R., *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, doc. 278).

¹⁸⁴ FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 357.

¹⁸⁵ “*de circi in via que vadit super ipsos domos de Ollegarii et pergit ad ipso regario que vocant de Amalviia et ad ipso Circulo et ad curte qui fuit Ermengaudi Orucio*” (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1118, a. 1066).

¹⁸⁶ CODINA, J., *Els pagesos de Provençana (984-1807). Societat i economia a L'Hospitalet pre-industrial*.

la documentació dels segles X-XI. En les pàgines següents, resseguirem els textos referents al nucli originari de Provençana i als sectors situats –o que pensem que es poden situar– en l'àrea propera al delta o directament sobre aquest. Deixarem així de banda, en aquesta ocasió, els sectors del que era conegut com el Samuntà, és a dir, la part més elevada del terme situada als peus del Turó de Sant Pere Màrtir i, per tant, més allunyada de l'àrea deltaica. Fonamentalment, es tracta dels llocs de Terrers Blancs (*Terrarios Albos*, vers l'actual Collblanc) i de Quart (*Quartum*, probablement en l'entorn de Ca la Pubilla Cases)¹⁸⁷.

LES PROPIETATS DE LES MONGES A FINALS DEL SEGLE X

Provençana és, de fet, la primera referència segura a una *villa* (“*villa Provençana*”) que trobem a la comarca, on el prevere Radulf, fill del comte Guifré el Pilós, adquiriria l'any 908 als esposos Bonemir i Ermessenda una casa amb cort i terres¹⁸⁸. Malgrat aquesta menció precoç, cal esperar fins a l'any 986 per trobar un nou esment explícit del lloc, en el qual ara ja figura l'església de Santa Eulàlia i on tenim notícia de l'existència del lloc anomenat la “Torre”. Es tracta de la venda d'una terra per part del comte Borrell, en aquest indret, a la monja Orúcia, propietària en aquell moment de terres contigües a les llavors comprades i a tocar d'altres en mans d'una altra monja, Honerada, que havia estat esposa del jutge Odesind¹⁸⁹. Es fa difícil situar aquest lloc de *Turrís*, si bé el fet que afronti al nord amb una *strada publica* i al sud amb el prat de Port (“*ipso prado de Porto*”) permet proposar-ne la ubicació vers el sector oriental del terme, anomenat Espodolla en documents posteriors, com es defensarà més endavant.

Probablement ambdues dones siguin religioses de Sant Pere de les Puel·les, per tal com aquest monestir era beneficiari de béns en el testament d'Orúcia de l'any 992¹⁹⁰. És justament en aquestes deixes que observem que Orúcia era una terratinent important, amb béns

¹⁸⁷ Sobre els Terrers Blancs, existeix prou documentació primerenca en tenir-hi béns la catedral. Pel que fa a Quart, previsiblement una referència a una milla quarta d'alguna de les vies que sortien de Barcelona, s'esmenta per primer cop l'any 986 com a límit occidental d'aquells Terrers Blancs i com a lloc per on passava un torrent que baixava del Turó de Sant Pere, previsiblement el Torrent Gornal (MORAN, J., “Toponímia antiga de l'Hospitalet de Llobregat”, 158).

¹⁸⁸ JUNYENT, E., *Diplomatari de la catedral de Vic (segles IX-X)*, doc. 44.

¹⁸⁹ “*in terminio de Sancta Eulalia Prouencianna, in locum que dicunt Turrís*” (FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 160). Val a dir que el comte tenia aquests béns per herència i per alienació del patrimoni públic avalada per un precepte reial (“*per uoce parentum meorum siue per uoce fischalia quod obtinuerunt parentes mei, sicu[t]i et ego obtineo per preceptum donacionis regie potestatis*”).

¹⁹⁰ FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 220.

Fig. 18: Vista actual de l'església de Santa Eulàlia de Provençana, amb elements que es poden datar entre finals del segle XI i inicis del segle XIII¹⁹¹ (Jordi Gibert Rebull).

tant a l'interior de Barcelona com en l'entorn proper de la ciutat¹⁹². En relació a Provençana, el seu testament permet veure com aquelles terres comprades al comte passaven llavors a mans dels esposos Eldefred i Sinnulo, com també succeïa amb un altre alou al mateix terme que ella havia comprat a un grup de jueus. També a Provençana, ara en el lloc de Quinçà (*Chinciano*), tenia una propietat que deixava a Riquer, familiar seu (“*Richario consanguineo meo*”).

No només les monges a títol particular, sinó també el propi monestir de Sant Pere de les Puel·les hi tenia béns, com ho certifica la confirmació d'un alou de Provençana –i també a Banyols– entre les possessions del cenobi en l'acta de consagració de la seva església de l'any 1147¹⁹³. Sembla que Sant Pere hauria anat augmentat les seves propietats en el terme des de finals del segle X, quan només consta que tenia unes terres a Terrers Blancs¹⁹⁴. Per la seva banda, cal anotar que el monestir de Sant Cugat tenia també

¹⁹¹ DDAA, *Catalunya Romànica, XX. El Barcelonès. El Baix Llobregat. El Maresme*, 263-264.

¹⁹² L'any 989, ella mateixa comprava un casal en el burg o raval situat prop del portal de Regomir, el més proper al mar, on ja n'hi tenia un altre (FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 182). El casal havia estat de Moció, mort durant la presa de la ciutat per al-Manşūr i germà d'Esteve, que era qui executava la venda.

¹⁹³ ORDEIG, R., *Les dotatives de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, doc. 366.

¹⁹⁴ MAS, J., *Notes històriques del Bisbat de Barcelona*, volum XIII, ap. XXIII (a. 991).

propietats a Provençana, com les que permutava amb Amat l'any 998¹⁹⁵. De fet, ja entrat el segle XII, una butlla emesa pel papa Calixte II incloïa les “*dominicaturis de Provinciana*” entre els nombrosos béns que el monestir tenia en l'àrea del Pla del Llobregat¹⁹⁶.

ELS BÉNS DELS MAGNATS I DELS SENYORS

Un personatge poderós amb béns a Provençana a inicis del segle XI era Sunifred, senyor del castell de Rubí (*domno Seniefredus*), qui, amb la seva dona Inguilrada, hi comprava unes terres l'any 1010¹⁹⁷. Allà devia fer pactes amb propietaris menors per tal de posar en conreu sectors erms de les seves propietats. Sabem així que l'any 1055 el levita Guifré, en qui cal veure un fill seu, adquiria una vinya que els venedors tenien per complantació “*in terra domno Seniofredi Riorubensi*”¹⁹⁸. Ell mateix, com es dicta en el seu testament sacramental de l'any 1065, llegava a la seva germana Nèvia els alocs que tenia en el territori de Barcelona, a Banyols, Provençana, Sants i Terrers Blancs¹⁹⁹, àrea aquesta darrera on també hi tenia béns l'altre germà, Ramon Sunifred²⁰⁰.

La nissaga de Bernat Gelmir, magnat important de l'àrea barcelonina i senyor de Calders pel monestir de Sant Cugat a partir de l'any 1037, disposava també de béns al terme de Provençana. Així ho testimonien les darreres voluntats de l'any 1084 del clergue i levita Ermengol, fill de Bernat, en què es prescriu la donació a la canònica de tot el que tenia entre el riu Llobregat i el torrent d'*Espodolla*, i del mar fins a la muntanya de Sant Pere Màrtir, excepció feta de dues peces de terra i vinya situades a Provençana²⁰¹.

¹⁹⁵ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 338. No hi ha prou dades per, com sembla suggerir M. Pagès (*Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, 591), determinar si aquest Amat és la mateixa persona que Unifred Amat, senyor de Castellvell, si bé és cert que sigui possiblement el seu fill el “*Uuilelmo prolis Amati*” propietari de béns a Terrers Blancs segons un document de l'any 995 (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capítular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 273).

¹⁹⁶ També confirmades posteriorment per Jaume I (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 849 (a. 1120) i 1320 (a. 1234)).

¹⁹⁷ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capítular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 149.

¹⁹⁸ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capítular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 889. Aquest levita Guifré podria correspondre al canonge homònim fill de Sunifred de Rubí (DOLSET, H., *Frontière et pouvoir en Catalogne médiévale. L'aristocratie dans l'ouest du comté de Barcelone (début du Xe-milieu du XIIe siècle)*, 1162-1163).

¹⁹⁹ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capítular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1078. Sobre Nèvia, tot i que no és identificada com la filla de Sunifred de Rubí, veure ALARCÓN, X., “Nobles, cavallers i altres poderosos homes. El Mataró del segle XI”, 12-13.

²⁰⁰ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capítular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1162 (a. 1068).

²⁰¹ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capítular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1447.

Hi afegia encara el sagrer que tenia a Santa Eulàlia amb el cup i la tona que es trobaven en el seu interior. També el seu germà Arbert Bernat, senyor del castell de Lliçà i amb àmplies possessions a Barcelona, al Maresme, al Vallès o a l'Anoia, donava, en el seu testament de l'any 1098, a la seva dona Ermengarda i als fills Ramon, Gerbert i Pere diversos alous prop del Llobregat, entre ells el que tenia a Provençana²⁰². A ells mateixos donava la Torre Blanca (“*ipsa mea turem que vocant Blanca*”) amb els drets, terres i vinyes que hi pertanyien, mentre que algunes parellades dels horts del Prat de Banyols havien de ser per al fill Bernat i l'alou que tenia a Quart havia de passar a mans dels seus néts, descendents del seu difunt fill Arnau.

Tenint en compte que, probablement vers les darreries del segle XII, s'hi fundarà l'hospital que, per davant del nucli originari de Provençana, acabarà per donar nom al municipi modern²⁰³, convé donar alguna notícia d'aquest lloc de Torre Blanca durant el segle XI. Els seus primers esments són relativament tardans, de mitjans de segle, sabent que les abundants al·lusions a una *Turrus Alba* o *Blanca* que trobem en documents anteriors –des de finals del segle X– fan referència a un lloc homònim que cal situar a l'àrea de Provençals, proper als indrets d'*Auro Invento* i *Parietes Delicatas*²⁰⁴. Així, no és fins l'any 1057 que en tenim la primera notícia explícita, quan s'esmenta com a referència d'uns béns en el testament d'Ermengarda, filla d'Aeci²⁰⁵, mentre que l'any 1076 apareix en el testament d'un gran propietari de nom Ramon Bernat, a qui tornarem a trobar tot seguit²⁰⁶. És, però, un text de l'any 1085 el que ens la situa ja prop d'on hi haurà l'hospital, en ubicar-la prop del torrent que davallava d'Esplugues –la riera de la Creu–, entre la via que duia al coll de la Gavarra, a Cornellà, i la via de Llanera, al centre del delta²⁰⁷.

²⁰² “*ipso meo alodio de ipso Ulmo prope Lubricato, cum ipso (alodio) alaude de ipsas Pereras qui ibidem est, cum alodio (quod) de Provinciana que vocant ad ipso Curso*” (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1659).

²⁰³ CODINA, J., *Els pagesos de Provençana (984-1807). Societat i economia a L'Hospitalet pre-industrial*, 58-59.

²⁰⁴ FELJU, G., “La toponímia del Pla de Barcelona al segle X”, 111-112. Pot haver aportat certa confiança sobre aquesta qüestió el fet que membres de la família de Vives de Provençals, dels que parlarem poc més endavant, tinguessin propietats tant al sector de Sant Martí com al de Provençana.

²⁰⁵ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 917, 943 i 960. Com es veurà en l'apartat dedicat a Eramprunya, aquesta Ermengarda era membre d'una branca de la família dels Santmartí.

²⁰⁶ La canònica rebia llavors un camp “*ad Turem Blancam*” (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1301). Vinculat a la Seu i potser canonge de la mateixa, alguns indicis, entre els quals la possessió de béns a la Torre Blanca o la coincidència en els noms d'alguns familiars, ens podrien fer pensar en una possible filiació amb Bernat Gelmir, tot i que no existeix cap prova conloent al respecte.

²⁰⁷ Aquestes precisions es desprenen de les afrontacions d'un alou situat a Quinquà i a Banyols, que limitava “*de parte orientis in ipsum collum que est ante ipsam Turrem Blancham et unde discurrit ipsum torrentem de Espluges tempore pluviarum, de circi in strata publica qui pergit ad ipsum collum de ipsa Gavarra, de mericid in ipsa via de Lanera, de occiduo in alveo Lubrichati*” (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1453).

Tancat aquest parèntesi i tornant a les propietats de les grans famílies senyoriales, sabem que el llinatge dels Cervelló també disposava de propietats a Provençana, com ho permet comprovar el testament d'Humbert, fill de Gerbert (i nét, per tant, d'Hug de Cervelló), que llegava a la seva mare l'any 1089 l'alou que tenia en aquest terme, sense més precisions²⁰⁸. Els interessos de la família a Provençana encara es poden resseguir en ple segle XII, quan trobem que Guerau Alemany II s'havia emparat injustament d'un alou, que l'any 1131 el seu germà Pere Guerau retornava al legítim propietari, qui llavors l'entregava al monestir de Sant Cugat²⁰⁹.

També hi tenia propietats Amat Eldric, qui, juntament amb la seva esposa Adelaida, n'empenyorava algunes l'any 1055 al jueu Jucifià²¹⁰. Es tracta molt probablement del personatge del mateix nom que ocupà el càrrec de senescal a la cort comtal, senyor d'Orís i d'altres castells a Osona i Girona²¹¹. Encara, finalment, podem citar el cas de Bonfill Sal·la, senyor de Toudell, al terme de Terrassa, i important magnat d'aquella àrea, amb béns a Provençana que l'any 1065 cedia a la seva dona Guisla²¹².

ELS TESTAMENTS DELS TERRATINENTS DEL SEGLE XI

En relació al segle XI, especialment pel que fa a la seva segona meitat, ens són especialment útils els documents que recullen les darreres voluntats de diversos propietaris, pertanyents al que podríem considerar el grup de senyors situats per sota dels grans magnats com els que acabem de citar. Vinculats molt sovint a la canònica, en la qual tenen familiars propers, si és que no en són membres ells mateixos, els seus béns acostumen a trobar-se dins de la ciutat o dispersos en el seu entorn, si bé coneixem alguns personatges amb propietats en indrets més allunyats, fins i tot en altres comtats. A continuació en citarem alguns com a mostra.

Podem començar pel testament del levita Ramon, de l'any 1045, pel qual sabem que aquest terratinent disposava d'un alou "*in Provinciano*" que llavors cedia a la catedral de Barcelona, tot i que el retindria en vida el sagristà

²⁰⁸ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 731. Aquest magnat disposava d'un gran nombre de béns a l'àrea del Llobregat. Germà d'una Ermessenda i d'una Mindònia i pare d'un Ramon, no sembla que s'hagi de confondre amb el seu homònim bisbe de Barcelona, del qual seria nebot (DOLSET, H., *Frontière et pouvoir en Catalogne médiévale. L'aristocratie dans l'ouest du comté de Barcelone (début du Xe-milieu du XIIe siècle)*, 1143-1144).

²⁰⁹ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 916.

²¹⁰ ALTURO, J., *L'arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200*, doc. 67.

²¹¹ DDA, *Catalunya Romànica*, III, Osona II, 434-436.

²¹² PUIG, P., *El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa. Diplomataris dels segles X i XI*, doc. 420. Sobre el lloc de Toudell i Bonfill Sal·la i la seva família, de la qual formaven part també els castllans del *castellum Terracie*, veure CARDÚS, S., "Terrassa medieval: castells, esglésies i masos", 52 i RUIZ, V., «*Homines de Terracia*». *Cultura escrita i hegemonia feudal (Terrassa, ca. 950-1150)*, 107-110.

Mir Guillem, potser son germà, al que també llegava, juntament amb un nombre considerable de bestiar i béns mobles, el sagrer i la cort que tenia en el mateix lloc, previsiblement en l'entorn de Santa Eulàlia²¹³. Aquestes darreres voluntats certifiquen que aquest levita Ramon era un propietari important, molt vinculat a la catedral de la Seu d'Urgell i amb béns radicats especialment a Badalona, on tenia una torre, si bé en disposava de molts d'altres repartits en la pròpia Provençana, a la Marca i a l'Alt Urgell, al costat dels quals figuraven una gran quantitat d'animals, producte emmagatzemat, diners, llibres, robes i armes²¹⁴.

Per la seva banda, una família de propietaris amb béns a Provençana, i en altres llocs, fou la de Bovet (o Boeci), fill de Renard, i els seus fills –el clergue Guitard, Renard, Odó i Guilla–. El seu testament de l'any 1059 certifica que posseïa una casa dins els murs de Barcelona, així com diverses propietats rústiques a Provençals i a Provençana, situades aquestes especialment a Quart i al lloc de “*ipsas Lannes*”, a Banyols²¹⁵. Part de la seva fortuna devia derivar-se de la producció de vi, com testimonien el celler, el trull i els diversos objectes i utensilis –cups, tones, barrils– que obraven en el seu poder, riquesa que li permetia, en l'hora de la seva mort, fer diverses donacions monetàries a la canònica o per a la coberta de l'església de Sant Miquel. Pocs anys després, era el fill Odó qui moria. En el seu testament sacramental de l'any 1065, en què se'ns mostra com un home d'armes amb cases a la ciutat de Barcelona²¹⁶, es llegava a Santa Maria del Mar una feixa de terra a Provençana situada sobre la via i davant la casa de son germà Renard, mentre que una feixa per sota de la via la rebia la seva germana Guilla.

L'any 1076 era un tal Ramon Bernat, a qui hem trobat en parlar de la Torre Blanca, qui deixava en testament una gran quantitat de béns mobles i immobles, principalment a Provençana i en alguns sectors del Vallès, en particular vers Montornès i Vilanova²¹⁷. A banda d'alous a Banyols, donava a la canònica barcelonina, de la qual potser era membre, les vinyes i la meitat

²¹³ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 687.

²¹⁴ Sobre aquest personatge i el seu testament, veure FERNÀNDEZ, M., “Ramon levita, a l'església parroquial de Santa Maria de Badalona, fa testament quan vol peregrinar a Sant Jaume Apòstol mil anys endarrere”.

²¹⁵ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 993, a. 1059.

²¹⁶ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1079. Per fer-nos una idea del context social del personatge, anotem que validava les seves voluntats el jutge Guillem Marc; de fet, Ermengol Oruç ja havia estat marmessor del seu pare.

²¹⁷ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1301

d'un farraginal que havia estat de Ramon Guitard—de qui parlarem tot seguit—, un cup i una tona i la meitat d'unes cases i corts que tenia a Santa Eulàlia de Provençana, així com el camp que havia estat de Guillem Sendred a la Torre Blanca. Hi afegia quatre cafissos de vi del millor que tenia a Provençana, així com quatre pernills que tenia al costat de l'església de Santa Eulàlia. Al monestir de Sant Pere de les Puel·les li pertocaven dues peces de porc i una somera, mentre que a Ramon Miró li llegava l'altra meitat del farraginal esmentat més amunt, que havia estat de Ramon Guitard. Per la seva banda, la seva neboda Guilla rebia altres béns de mal precisar a Provençana, pels quals hauria de donar anualment a la catedral mitja aimina d'oli, mentre que el nebot Guillem Ramon rebia vinyes, terres i un farraginal prop de la Torre Blanca, així com una tona “menor” que el testador tenia a Provençana. València i la neboda Adaleis rebien altres béns mobles a Provençana, així com els preveres de l'església. Finalment, la seva germana Ermengarda i Berenguer Guillem rebien la meitat de les cases que tenia prop de Santa Eulàlia.

Ja cap a les darreries de segle, el testament sacramental de Ramon Miró de l'any 1094 permet comprovar com aquest propietari disposava d'una quantitat remarcable de béns a Provençana, entre ells la casa on, malalt, testava i moria²¹⁸. Vinculat a la nissaga dels Claramunt, deixava a la canònica barcelonina una vinya prop de la torre de Provençana i a Ermessenda, vídua de Guillem Bernat de Claramunt, tot el que tenia per compres que havia fet en aquell terme. Així mateix, llegava a Ramon Guitard la torre amb les cases i les terres que tenia a Provençana i a la seva germana Ermessenda, potser la citada vídua de Guillem Bernat de Claramunt, els béns que tenia a Montjuïc i Banyols. Tres anys després, el 1097, era Ramon Guitard qui, juntament amb els canonges, permutava amb diversos propietaris la meitat d'aquella torre que havia rebut de Ramon Miró, situada prop de la via pública, a canvi de dues parts de l'església de Sant Fruitós de Montjuïc i altres béns²¹⁹. Aquest Ramon Guitard, que exercia el càrrec de jutge, pertanyia a una família de terratinents vinculada a l'àrea de Mataró i en el terme de Provençana se li coneixen béns al sector d'Espodolla, com veurem més endavant²²⁰.

Un altre propietari que trobem recurrentment en la documentació de la segona meitat del segle XI vinculada a Provençana és el clergue Guillem Sendred, molt probablement canonge de la seu barcelonina. Amb béns

²¹⁸ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1612.

²¹⁹ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1636.

²²⁰ ALARCÓN, X., “Nobles, cavallers i altres poderosos homes. El Mataró del segle XI”, 16-17.

als llocs de Quart i *Arnoverdo*, el seu testament sacramental fou publicat l'any 1093 davant l'altar de Sant Joan de l'església de Santa Eulàlia de Provençana²²¹. Segons les seves voluntats, s'atribuïen tot de donacions dineràries a diverses esglésies i capellans de la zona (Esplugues, Provençana, Sant Just, Sant Boi, Cornellà), mentre que els seus fills Bernat i Arnau rebien els alous que tenia a Banyols, juntament amb altres béns repartits pel Vallès i el Penedès.

BANYOLS O EL DELTA SENYORIALITZAT

El sector de Banyols, d'etimologia diàfana²²² i que es correspon amb la marina del terme de Provençana, en terra deltaica, apareix per primer cop a la documentació l'any 984, en una permuta entre els abats de Sant Cugat i de Ripoll²²³. En aquesta transacció, el monestir ripollenc aportava, ho hem vist en un apartat anterior, una torre amb cort i terres situada al Port, prop de Montjuïc, així com terres a Banyols²²⁴. A banda de certificar, com és natural, la presència de prats, coneixem així per primera vegada el nom de diversos propietaris terrers en aquest lloc, principalment els de Virgília, amb diverses possessions, i Orúcia, probablement la mateixa monja terratinent que trobem comprant béns al comte Borrell a Provençana dos anys després²²⁵.

Així, pel que fa als particulars que ostentaven propietats a Banyols, es pot afirmar que en gran part dels casos, si més no, es tractava de grans terratinents o magnats, molts d'ells vinculats a la seu barcelonina²²⁶. Levites, canonges i clergues foren protagonistes de bona part dels processos d'acumulació de béns, si bé també es registren possessions de nissagues nobiliàries i del que podríem considerar grups senyoriais menors. Tot plegat dibuixa un paisatge fortament senyorialitzat, en què les explotacions documentades formen part del patrimoni de personatges o institucions dominants i en el qual esdevé

²²¹ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1597.

²²² De *balneolum* o "petit estany", la mateixa arrel hauria donat peu al nom de Banyoles a través d'un plural llatí neutre (*balneola*) reforçat encara amb un plural romànic en essa (COROMINES, J., *Onomasticon Cataloniae*, vol. II, 336-337).

²²³ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 159.

²²⁴ "et sunt ipsas terras cum ipsa turre in pago Barchinonense, prope Monte Iudaico, ad ipso porto, vel in Balneols".

²²⁵ Sobre la propietària de nom Virgília, sabem que, dos anys més tard, el vescomte Geribert cedia a la Seu un alou situat imprecisament "in suburbio ciuitatis Barchinona", que afrontava a llevant amb la terra de Sant Pere (de les Puel·les) i d'una *Uirgilla Deo dicata*. Sense més indicis per poder afirmar que es tracta de la mateixa persona, afegint-se, en aquest supòsit, al grup de monges de Sant Pere propietàries a l'àrea de Provençana-Banyols, anotem que els vescomtes, com hem vist, tenien possessions en l'entorn de Montjuïc, mentre que el jueu *Beneuenisti*, un altre dels afrontadors, tenia béns a Magoria i en altres llocs de l'entorn de la ciutat (FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 154, a. 986 i doc. 253, a. 994).

²²⁶ CODINA, J., *Els pagesos de Provençana (984-1807). Societat i economia a L'Hospitalet pre-industrial*, 43-52.

Fig. 19: Vista dels antics sectors deltaics de Port i Banyols, avui completament urbanitzats, des de l'emplaçament del desaparegut castell de Port; al fons s'hi observa el barri de Bellvitge-Gornal, i a baix a la dreta, l'actual església de la Mare de Déu del Port (Jordi Gibert Rebull).

comú l'aixecament de torres en predis²²⁷. Intentarem mostrar-ho amb cert detall tot examinant els textos a l'abast.

Per exemple, pel que fa als grans senyors, com havíem observat en parlar en general del terme de Provençana, també Sunifred de Rubí figura entre els magnats posseïdors de béns a Banyols, atès que una terra de la seva propietat apareix com a afrontació d'unes terres venudes l'any 1011 entre diversos particulars²²⁸. De fet, dècades més tard, encara trobem un dels seus fills, Ramon Sunifred, llegant al seu fill, el levita Guilabert, entre d'altres béns, l'alu que tenia a Banyols²²⁹.

Si continuem resseguint els textos més antics, veiem com havia de trobar-se a Banyols, malgrat no explicitar-se inicialment, el lloc de Llobregadell Vell, on Elo, dita Bonadona, venia l'any 995 als esposos Ferriol i Ferosa un prat situat entre el rec d'Amalvígia al nord i el propi curs del Llobregadell Vell al

²²⁷ La construcció de torres a Banyols –i en altres indrets de Provençana– és un fenomen que té continuïtat en el segle XII, especialment en els predis vinculats a la Seu i a la canònica. Coneixem el cas, per exemple, de la Torre Eslampegada, que el prevere Ademar havia de construir en pedra i calç l'any 1127 (BENITO, P., *Senyoria de la terra i tinença pagesa al comtat de Barcelona (segles XI-XIII)*, 268).

²²⁸ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 164.

²²⁹ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1361 (a. 1080).

Fig. 20: Imatge actual de l'ermita de la Mare de Déu de Bellvitge (Jordi Gibert Rebull).

sud²³⁰. Cal ubicar el prat en qüestió, així, prop de l'actual Bellvitge²³¹ i, per tant, en el terme de Banyols, tal i com ho confirma, ara sí, la venda feta l'any 1002 d'una casa amb terres amb afrontacions idèntiques per part d'aquells esposos Ferriol i Ferosa a Vives, fill de Llorenç²³². Sobre aquest darrer, cal assenyalar que formava part d'una documentada nissaga de terratinents originaris de l'àrea de Provençals, que anirem trobant reiteradament durant tot el segle XI operant en aquest sector²³³.

Si bé des de mitjan segle XI el *regario* d'Amalvígia apareix puntualment com a afrontació de béns diversos, és en un document de l'any 1057 on s'esmenta explícitament l'existència d'una explotació —“*ipsum mansum de Malwige*”— i d'una església, de la que no se'n cita l'advocació, en el lloc que

²³⁰ “*in locum que dichunt Lobregadelo, que dichunt Vilo, campo l de ipso prato*” (FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 16). Es tracta, ja ho hem vist, d'un antic braç de riu, esdevingut un estany amb el temps (FERRET, J.L.I., *Formació del delta del Llobregat*, 57).

²³¹ La hipòtesi més acceptada sobre l'origen del topònim defensa una etimologia popular del nom Amalvígia en tant que “mal viatge” i una posterior inversió del significat (CODINA, J., *Els pagesos de Provençana (984-1807). Societat i economia a L'Hospitalet pre-industrial*, 40; MORAN, J., “Els noms de lloc al Baix Llobregat”, 41). Sembla clar que l'Amalvígia que va donar nom al rec devia ser un personatge important. Essent un nom relativament rar, anotem que així es deia l'esposa d'un Udalard que l'any 921 donava a Sant Cugat un molí que tenia a Cervelló i que molt possiblement sigui el mateix que apareix poc abans al castell de Subirats amb el seu germà, el marquès Ermenard (Rius, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 9 i 10).

²³² “*in terminio de Bagneolus*” (FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 64). La venda fou feta conjuntament amb els esposos Morató i Odesinda. Cal pensar que aquesta propietat s'afegia al prat que havien adquirit anteriorment (doc. 16), si bé també podria ser que la casa esmentada hagués estat construïda dins de la mateixa finca, de la qual, en aquesta ocasió i de manera poc habitual per a l'època, es donaven les mesures.

²³³ BONNASSIE, P., “Une famille de la campagne barcelonaise et ses activités économiques aux alentours de l'An Mil”.

més endavant es coneixerà com Bellvitge²³⁴. Objecte tot plegat llavors d'una venda, s'especificava en el text que el delme del mas quedaria en mans de la catedral, mentre que la primícia romandria en benefici de Santa Eulàlia de Provençana, cap de la parròquia a la qual s'adscrivia aquella església²³⁵.

Tornant al seguiment dels propietaris, la venda d'una terra a Banyols l'any 1000 permet comprovar una certa concentració de béns en mans del matrimoni format per Gotmar i Casta, que adquirien terres que afrontaven en bona part amb possessions pròpies²³⁶. El mateix text desvela que en el lloc hi havia terres en mans d'un jutge Oruç, en qui cal veure al mateix Oruç Grec posseïdor de béns en diversos llocs de l'àrea barcelonina²³⁷ i pare d'Ermengol Oruç, a qui hem trobat, i trobarem més endavant, com a propietari, entre d'altres llocs, a Port o a Quinçà, al mateix terme de Provençana.

Potser parent d'Oruç, Guitard Grec comprava l'any 1005 al bisbe Aeci i als canonges una casa a Barcelona i una terra a Banyols, on ja tenia propietats adjacents a la novament adquirida²³⁸. Guitard Grec era, sens dubte, un personatge rellevant, potser un clergue, en els ambients oligàrquics de la Barcelona d'inicis del segle XI, amb possessions dins la ciutat i en el seu entorn²³⁹.

És justament a tocar d'una terra de Guitard Grec que l'any 1016 trobem esmentada la presència d'una torre al terme de Banyols, construcció central

²³⁴ FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 392 (a. 1051); BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 939 (a. 1057), 993 (a. 1057) i 1118 (a. 1066). Les limitades excavacions dutes a terme en l'exterior nord-est de l'actual ermita confirmen la presència d'una primera fase d'enterraments anterior, si més no, al segle XII, atès que aquests es troben per sota d'altres sepultures datades en aquest moment per la presència d'aixovar en forma d'olles col·locades als peus o entre les cames dels individus (LÓPEZ, A., "Excavacions a l'ermita de la Mare de Déu de Bellvitge. L'Hospitalet de Llobregat, Barcelonès. Campanyes 1979-1981").

²³⁵ Caldrà esperar fins a l'any 1279 per trobar un esment de l'església amb la seva advocació i associada al topònim actual, ja transformat en Bellvitge (PAGÈS, M., *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, 603).

²³⁶ FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 50.

²³⁷ BONNASSIE, P., "Une famille de la campagne barcelonaise et ses activités économiques aux alentours de l'An Mil", 283; ALARCÓN, X., "Els inicis de la parròquia de Santa Maria. Història de la Civitas Fracta fins a l'any 1008", 29-30. Vinculat a la seu barcelonina i captiu durant la presa de la ciutat per al-Mançūr, sobre aquest personatge cal consultar les pàgines que se li dediquen a FONT, J.M., "L'escola jurídica de Barcelona", 78-82.

²³⁸ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 62. Anys més tard, les seves diverses possessions a Banyols són evocades reiteradament (docs. 248, a. 1016 i 856, a. 1054).

²³⁹ Hi tenia cases i un clos o recinte tancat ("*in clauso de Guitardo Greco*", "*domos qui fuerunt de Guitardi Greci*", BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 237 (a. 1015), 836 (a. 1053)). Sabem, per altra banda, que havia tingut béns a Esplugues que havia venut a Eigo, filla del vescomte de Conflent i esposa del veguer Ènnec Bonfill, i a la seva filla Eliarda, dona d'Hug de Cervelló (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 254, a. 1016). Sobre diversos personatges de l'època portant l'apel·latiu "Grec", sovint de fortuna considerable i ostentant càrrecs diversos, veure BANKS, Ph., "«Greeks» in early medieval Barcelona?".

d'una propietat on hi havia també cases i conreus, que integrava fins i tot un estany i que Calvúcia i els seus fills venien llavors a un tal Ermemir²⁴⁰. El document és també interessant perquè mostra com les parcel·les limítrofes a la venuda es trobaven en mans, a banda de l'esmentat Guitard Grec, de magnats com el vescomte Udalard o d'institucions com la seu episcopal barcelonina. Confereix, però, certa confusió a aquesta notícia el fet que, l'any següent, una dona anomenada Sensenna, amb propietats que afrontaven per diverses bandes amb la torre i l'alou anterior, vengués al bisbe Deodat la meitat d'una torre a Banyols, amb una casa, arbres, un pou i terres i encara la meitat del "braç" de l'"estany llong" ("*et in ipso bracio de estan longo ipsa medietate*")²⁴¹. Es tracta de la mateixa torre o d'una altra d'adjacent? El detall dels béns i la presència de l'estany permeten pensar que probablement es tracti de la mateixa propietat, essent potser Sensenna l'esposa d'aquell Ermemir que inicialment comprava la torre l'any anterior i que ara en venia la meitat al bisbe. Per altra banda, aquest document precisa relativament els límits del terme de Banyols, que vers el nord acabaria en l'antiquíssima via de Barcelona a Provençana i Cornellà, comprnent així tot el sector deltaic de Provençana, entre el Coll d'Enforcats –antic coll de la Creu Coberta, vers l'actual Plaça d'Espanya de Barcelona– i Montjuïc, el riu i el mar²⁴².

Sí que sembla ser una torre diferent la que l'any 1026 Bel·lid i la seva esposa Adelaida venien a Sendred, capellà de Cerdanyola ("*presbiter Cerdaniolensis*")²⁴³. Tal i com aclareix el document, Bel·lid era fill d'Hugbert i Espetosa, essent Hugbert el germà d'aquell Vives de Provençals citat més amunt. Veiem com els interessos d'aquesta nissaga a Banyols anaven encara més enllà si identifiquem com a filla de Vives de Provençals la Bonadona que, juntament amb el seu marit Ermengol,

²⁴⁰ "*Per hanc scriptura vindicionis nostre vindimus namque tibi casas cum solos et superpositos, et turre, et ortos, et arboribus, et terra vel cultum vel eremum, et puteo, et stangnum nostrum proprium. Qui nobis advenit per genitorum nostrorum vel de comparacione sive per omnesque voces. Quod habemus in territorio Barchinona in terminio de Bannolos*" (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 248).

²⁴¹ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 275 (a. 1017).

²⁴² "*Et est ipsa ec omnia in chomitatu barchinonense, in locum que dicunt Bannolos. Et afrontat de parte circii in ipsa estrada puplica que pergit de Barchinona a Sancta Eulalia de Provençiana vel a Corneliano, de aquilonis in ipso collo de Inforcados vel in ipso monte de Iudicho, de meridie in litore maris, de occiduo in alveo Lopregado*"; PALET, J.M., *Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època ibero-romana i l'altmedieval, segles II-I aC–XI dC*, 123-124.

²⁴³ FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 174. La torre s'acompanyava de cases, reguers, prats i pastures.

permutava cases i terres a Banyols per diverses terres a Provençals²⁴⁴. Encara més, és molt possible que Ermengol sigui el fill del jutge Oruç citat més amunt i que, amb la seva esposa Bonadona, adquiria béns per permuta l'any 1051 prop del rec d'Amalvígia, on ja tenia terres²⁴⁵, i comprava béns a Quinçà l'any 1053.

Seguint aquest mateix fil, veiem com dos fills de Vives de Provençals, Bonuç i el levita Bonfill, germans per tant de la Bonadona anteriorment esmentada, compraven l'any 1030 una terra a Banyols²⁴⁶. Les operacions conduïdes per ambdós germans tenien continuïtat pocs anys després amb l'adquisició d'una terra a tocar de l'estany del Llobregadell²⁴⁷. Encara l'any 1044, els trobem com a propietaris de diverses finques que limitaven amb les terres que els esposos Dalmau Gerbert i Ermessenda venien a Geribert Guimerà²⁴⁸, situades “*ad ipsas landas*”²⁴⁹ i que afrontaven també amb propietats d'altres poderosos com Bernat Gelmir, el levita Guerau o Ramon Miró. En tot cas, sembla que ambdós germans acabarien per adquirir –o fer construir– una torre a Banyols, la meitat de la qual era cedida per Bonuç a la canònica l'any 1083 per a salvació de la seva ànima i de la del seu germà Bonfill²⁵⁰.

²⁴⁴ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 426. L'acta de contrapartida (doc. 427) confirma que els béns de Provençals els tenia Bonadona dels seus pares, probablement Vives i Ermovígia, atès que les terres afrontaven amb propietats de Bonuç, Bonfill, Pere o Truitel-la, els seus eventuals germans (veure quadre genealògic a BONNASSIE, P., “Une famille de la campagne barcelonaise et ses activités économiques aux alentours de l'An Mil”, 262).

²⁴⁵ FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 392.

²⁴⁶ FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 203.

²⁴⁷ “*in locum vocitatum Bagneolos, iusta stagnum Lubricatello*” (FELIU, G., SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 235, a. 1034).

²⁴⁸ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 671. Cal dir que el comprador, Gerbert Guimerà –igual que el seu fill Ramon Gerbert–, estava emparentat amb la nissaga de Provençals (BAIGES, I.J.; FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, doc. 73, a. 1077).

²⁴⁹ Sobre aquest topònim, la seva etimologia i la seva relació amb la Llanera de l'altra banda del riu, veure l'apartat corresponent a Sant Boi i Llanera. Situat a Banyols indubtablement, en el testament de Bovet Renard de l'any 1059, document citat en l'apartat anterior sobre Provençana, aquest lloc de *Landas* o *Lannes* apareix associat a un “vall antic” –potser el traçat d'una antiga llera fluvial?– que no sabem identificar, però que no era lluny de Bellvitge (“*ipsam fexam terre de ipsas Lannes de ipso Valle Antico et pervadit a parte meridiei usque ad ipsa via qui vadit ad regario de Amalviga*”, BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 993, a. 1059).

²⁵⁰ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1430. La torre li era retornada l'any següent pel bisbe, mentre visqués i a canvi del pagament de la tasca (BAIGES, I.J.; FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, doc. 153, a. 1084).

Si bé és difícil precisar el seu context familiar, no ens queda dubte sobre el caràcter de potentada que presenta una tal Reciverga en el seu testament de l'any 1034²⁵¹. Amb possessions al Penedès i a la ciutat de Barcelona, llegava la tercera part de l'alou que tenia a Banyols a la seva germana Llobeta i al seu –suposem– cunyat Ramon Guillem, mentre que les altres parts de l'alou, on tenia “*casulas et curtes*”, serien per a la seva germana Ledgarda i d'altres persones, per tal que fessin cantar misses per la seva ànima. Igualment, altres senyors radicats a la rodalia tenien interessos a Banyols. Trobem, per exemple, a Guifard Enric, senyor a Cornellà, venent l'any 1042 terres i cases a Banyols a Ermengol Oruç²⁵². Ell mateix, amb la seva esposa Dispòsia i el fill Bernat, venia l'any 1047 terres amb prats i canyars prop del mar²⁵³, mentre que sabem que tenia terres prop de Bellvitge per una permuta de l'any 1051²⁵⁴.

Un altre propietari important era el levita Gerard Atilà, que disposava de béns també en altres indrets de Provençana. L'any 1054 rebia de la seva mare Bonadona una terra amb cort a Banyols, que afrontava amb les d'altres potents com l'esmentat Guitard Grec –llavors ja difunt– o Bernat Egib²⁵⁵, mentre que l'any 1057 adquiria per permuta amb els esposos Ermengarda i Bonfill béns diversos a Quart i a Banyols²⁵⁶. De fet, un dels seus fills, Bonfill Gerard, evacuava l'any 1064 en favor dels seus dos germans Bernat i Ponç l'alou a Banyols que fou del pare, on hi havia una torre de pedra i calç, juntament amb cases i prats, mentre que l'any 1066 el mateix Bonfill Gerard rebia de mans de la seva mare Ermessenda i del seu germà Ponç terres al mateix terme de Banyols, que revenia poc després²⁵⁷.

No es pot descartar, malgrat la vaguetat de les afrontacions, que aquesta torre pugui identificar-se amb alguna de les citades precedentment. És

²⁵¹ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 504.

²⁵² FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 302. Sobre la família de Guifard Enric i el seu vincle amb Cornellà, veure'n l'apartat corresponent. Sobre Ermengol Oruç, a qui trobem reiteradament posseïent béns a Provençana, veure més amunt.

²⁵³ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 719. Tot i que el text reproduïx “*Gisardus*”, el context familiar indica que són la mateixa família i que es tracta d'un probable error de lectura del copista.

²⁵⁴ FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 392.

²⁵⁵ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 856.

²⁵⁶ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 930.

²⁵⁷ “*turre facta ex petra et calce*” (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 1063, 1104 i 1114).

justament el testament del levita Bernat, un dels germans, el que permet observar que aquesta nissaga, juntament amb la torre de Banyols, disposava de cases, horts i altres béns a la ciutat de Barcelona i el seu entorn²⁵⁸. Pel que fa a la torre, veiem com el mateix any 1066 Ermessenda i el seu fill Ponç Gerard, que sabem que era clergue, la venien, amb tota la hisenda (cases i corts, terres i prats, recs, pous i canyars), als esposos Bernat Ramon i Ermengarda, amb àmplies i properes possessions a Quinçà, com veurem més endavant²⁵⁹. De nou, alguns dels propietaris de les afrontacions ens són ja coneguts, atès que hi figuren la cort que fou d'Ermengol Oruç i les propietats de Gombau Vivà, probablement un altre dels fills de Vives de Provençals, o del llavors ja difunt Oliba Gondiscle, pel que sembla primer marit de la mateixa Ermengarda. Finalment, torre i alou acabarien poc després en mans de la canònica barcelonina, permutada per l'esmentada parella a canvi d'unes altres terres al mateix Banyols i d'una plaça o solar davant de l'església de Sant Miquel de Barcelona²⁶⁰. Ponç Gerard devia, però, retenir encara béns a Banyols, que deixava en testament a la canònica a condició que en disposés la seva mare Ermessenda mentre visqués²⁶¹.

També tenia terres a Banyols la família del levita Guillem Sendred, que no hem de confondre amb el seu homònim a qui hem trobat operant en altres sectors de Provençana²⁶². El veiem, juntament amb el seu germà Berenguer, venent l'any 1076 una terra que tenien dels pares prop d'un estany i que afrontava tant amb altres terres seves com del comprador, Salomó Baró²⁶³. En el seu testament de l'any 1082, en el qual es percep clarament el seu estatus de senyor, deixava el seu alou de Banyols a Sant Pere de les Puel·les²⁶⁴.

²⁵⁸ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1087 (a. 1065).

²⁵⁹ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 1118 i 1120. Anotem que aquesta Ermengarda ha de ser filla de Bonadona i néta de Vives de Provençals i, per tant, filla segurament també d'Ermengol Oruç (BAIGES, I.J.; FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, doc. 107, a. 1080).

²⁶⁰ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1123 (a. 1067).

²⁶¹ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1343.

²⁶² Sense que sigui aquest el lloc per aportar el conjunt de proves que els identifiquen com a individus diferents, només cal anotar que ambdós personatges, propietaris més o menys coetanis de béns diversos a l'àrea del Llobregat, redactaven sengles testaments amb pràcticament deu anys de diferència.

²⁶³ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1293.

²⁶⁴ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 708. El seu germà Berenguer Sendred també disposava de béns a Banyols, que havia llegat a la seva filla Nèvia sota la tutela de Guillem Sendred (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1403, a. 1082).

Citat en un apartat anterior, Ramon Bernat, probablement canonge de la catedral i pertanyent a una nissaga de senyors que no podem identificar amb precisió, posseïa diversos béns a Banyols que en el seu testament de l'any 1076 cedia al monestir de Sant Pere de les Puel·les i a la mateixa catedral²⁶⁵. També fou propietari a Banyols Guitard Bovet (o Boeci), la família del qual hem vist que, com Ramon Bernat, tenia béns en altres sectors de Provençana. El seu testament de l'any 1095, a banda de testimoniar la seva considerable riquesa en béns mobles i immobles, ens serveix per anotar el llegat d'una casa amb terres a Banyols en favor de la seva néta Maria i de Sant Pere, mentre que una altra terra al mateix lloc era per a Santa Maria de Ripoll²⁶⁶.

Altres propietaris en qui cal reconèixer membres de llinatges nobles de diversa categoria apareixen aquí i allà com a afrontadors de béns transaccionats. Sabem així que a Banyols tenien terres Guillem Ramon de Madrona, Guitard de Mata o Bernat Egib l'any 1053²⁶⁷ o que Ramon Guislabert de Barberà, juntament amb el seu fill Berenguer i la seva esposa, oferia l'any 1100 a la canònica el seu nét Ramon Berenguer tot lliurant en paral·lel l'alou que tenia a Banyols per herència dels pares²⁶⁸.

Per la seva banda, la principal institució propietària a Banyols —o, si més no, la millor documentada— era la catedral de Barcelona, ja fossin el bisbe mateix o la canònica —o ambdós— els protagonistes de les operacions. A banda de la torre citada més amunt, sabem que el bisbe Deodat, de la família dels Claramunt, disposava d'altres béns a Banyols, com els que l'any 1023 permutava amb el matrimoni format per Truitel·la i Quirze, possessors també d'altres finques a Banyols mateix²⁶⁹. Les afrontacions de la terra permutada són interessants en tant que s'hi observa la presència d'institucions com la mateixa catedral o el monestir de Sant Cugat, o de particulars com el propi Quirze o un tal Regiat, que semblen acumular diverses finques. De fet, és segurament aquest darrer el mateix Regiat que, juntament amb la seva dona Adelaida i el seu fill Guitard, l'any 1028 reconeixia haver disposat injustament d'un alou a Banyols que pertanyia de dret a la Seu i que havia obtingut de Bonadona, germana

²⁶⁵ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1301.

²⁶⁶ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1621.

²⁶⁷ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 823.

²⁶⁸ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1674.

²⁶⁹ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 363.

del bisbe Vives de Barcelona²⁷⁰. Tot plegat deu fer referència a un mateix alou que, posteriorment, era cedit pel bisbe Guadall a Guislabert Marcús, confirmant-se que havia estat Regiat qui l'havia ofert a l'església barcelonina²⁷¹. Anys més tard, el 1049, la canònica barcelonina ampliava propietats a Banyols amb els béns que hi llegava el levita Ramon Borrell en el seu testament²⁷², si bé se'n despenia d'altres en favor de particulars en anys següents²⁷³.

L'any 1072 la canònica rebia dels esposos Gerbert Miró i Ermessenda una terra anomenada "*Kappus de Mirel*", a Banyols, al costat de la propietat del canonge Guislabert Sunifred, que passava també a posseir-la i gestionar-la²⁷⁴. En la mateixa línia, bisbe i canonges optaven per cessions en precària per tal de gestionar les seves terres a Banyols; és així com l'any 1074 el bisbe Humbert, el sagristà Ponç i la resta de canonges establien una terra al prevere Martí i a Guisball per tal que la treballessin i hi construïssin cases²⁷⁵, donant a la Seu la tasca i la dècima. Cal assenyalar que les terres en qüestió es trobaven no gaire lluny de la "*turrem de Emma*", construcció que no sembla que es pugui identificar amb cap de les torres fins ara documentades a Banyols.

ESPODOLLA

El lloc d'Espodolla o Espolla (*Expodolla*) apareix l'any 1022 formant part de Provençana, quan un tal Miró hi venia cases i conreus que tenia per herència a Marcuç, anomenat Guitard, i la seva dona Sança²⁷⁶. Molt probablement sigui el mateix comprador, llavors identificat com Guitard Bernat, qui, de nou amb l'esposa Sança, comprava cases i terres "*in terminio*

²⁷⁰ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 410. Sense proves concloents, però atenen a les sorprenents reiteracions antroponímiques, cal apuntar un probable vincle familiar entre el bisbe Vives (mort vers 995) i la família de propietaris de Provençals que han anat apareixent en el text (BONNASSIE, P., "Une famille de la campagne barcelonaise et ses activités économiques aux alentours de l'An Mil"). D'altra banda, no està de més recordar que la família de l'esmentat bisbe donarà peu al poderós llinatge dels Claramunt (DDAA, *Catalunya Romànica*, XIX. *El Penedès. L'Anoia*, 459).

²⁷¹ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 481 (a. 1032).

²⁷² BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 756. Un dels executors de la donació era el mateix Guislabert Marcús tot just esmentat, juntament amb Sunyer i Guillem, potser germans del testador.

²⁷³ BAIGES, I.J.; FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, docs. 447 (a. 1055), 470 (1056).

²⁷⁴ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 1221 i 1406 (a. 1082).

²⁷⁵ "*ad laborandum per precaria et ad mansiones faciendum cum curtillione*" (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1258).

²⁷⁶ "*in locum qui dicunt Provenzana sive qui dicunt at Expodolla*" (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 350).

de *Espedicula vel de Turres*” els anys, 1030, 1034 i 1035²⁷⁷. El mateix Guitard Bernat l’any 1058 donava al seu fill, el levita Ramon Guitard –a qui hem trobat ja repetidament–, d’acord amb els seus germans Miró i Pere, l’alou que, conjuntament amb la seva dona Sança, tenia a Espodolla. De fet, en l’acord entre germans entraven també béns a Llanerres que Sança tenia d’un primer marit i diverses cases situades sota el castell de Regomir de Barcelona²⁷⁸. En qualsevol cas, aquests textos ens serveixen també per situar el lloc d’Espodolla a llevant de l’església de Santa Eulàlia, a l’entorn de la via que anava des d’aquest temple fins el lloc –o coll, més sovint– de Codines, un dels límits orientals del terme de Provençana²⁷⁹.

El lloc d’Espodolla és també esmentat en la donació d’un alou l’any 1052²⁸⁰ i en la venda d’una vinya l’any 1057, en què es precisava que aquesta es trobava entre una via pública al nord i una altra via al sud que duia a Llanera, mentre que per llevant i occident afrontava amb altres vinyes de la Seu barcelonina, que n’era llavors l’adquiridora²⁸¹. Encara, en un testament de l’any 1084, un torrent d’Espodolla apareix versemblantment com a límit oriental del terme de Provençana, fet que permet la seva identificació aparentment amb la Riera Blanca i, de retruc, la ubicació del lloc d’Espodolla vers el sector avui ocupat per la Ciutat de la Justícia²⁸².

²⁷⁷ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l’Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 449, 508 i 521. Aquest “*Espedicula*” ha de respondre a un cultisme per part de l’escrivà d’aquests dos documents –un clergue de nom Ansulf–, atès que els protagonistes d’aquesta seqüència de documents relatius a Espodolla són tothora la família de terratinents formada per Guitard Bernat i Sança. És més, i com s’ha apuntat en el seu moment, és molt probable que, per la seva situació i per la coincidència toponímica, aquest lloc de *Turres* correspongui al “*locum que dicunt Turris*” on la monja Orúcia comprava terres l’any 986 al comte Borrell (FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc.160; BANKS, Ph., “Montjuïc, the Port and the City: a reconsideration”, 118).

²⁷⁸ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l’Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 975 i 976. Anys després, el 1083, era Guisla, germana de Ramon i Pere, qui els cedia l’alou de Provençana, juntament amb altres béns al Maresme i al Vallès (doc. 1710). El 1095, aquests béns, inclòs l’alou d’Espodolla, figuraven en el testament de Ramon Guitard, que llavors es presentava com a jutge, en el qual se li atribuïa un patrimoni important als comtats de Barcelona i Girona (doc. 1625). Sobre aquest jutge Ramon Guitard i la seva família, part de la qual donaria lloc a la família dels Mata del Maresme, es pot consultar ALARCÓN, X., “Nobles, cavallers i altres poderosos homes. El Mataró del segle XI”, 16-17.

²⁷⁹ Així consta en la dotalía de l’església de Santa Eulàlia de l’any 1101: “*a parte orientis ad ipsum Collum Cudinis, et intus villam Sanctis, et in cacumine Montis Urse usque ad Castrum Port*”. (ORDEIG, R., *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, doc. 278).

²⁸⁰FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l’Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 406.

²⁸¹ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l’Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 947.

²⁸² “*ab alveo Lubricati usque ad torrentem de Espodoia, et a litore maris usque ad Montes Urse*” (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l’Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1447).

QUINÇÀ

Derivat d'un nom propi romà (*Quintius* o *Quintinus*) i, per tant, record d'un antic *fundus*²⁸³, el lloc de Quinçà, després d'aquella primera menció en el testament de la monja Orúcia de l'any 992, no torna a aparèixer en els textos fins a la dècada dels quaranta del segle XI, quan s'hi verifiquen noves operacions de venda i donació²⁸⁴.

Poc més tard, l'any 1050, Amat Guillem bescanviava unes vinyes al lloc amb Bernat Guillem (potser un germà seu), propietari que disposava d'altres explotacions limítrofes, tal i com testimonien les afrontacions donades²⁸⁵. Era ell mateix qui, dos anys després, empenyorava una mujada de vinya al mateix lloc al levita Bernat, potser el citat Bernat Guillem, i al seu germà Guillem²⁸⁶. Cal remarcar aquí que la vinya empenyorada afrontava en tres dels quatre costats amb terres del mateix Amat Guillem, fet que permet situar-lo com un propietari important a Quinçà. L'única afrontació que no corresponia amb propietats seves s'assignava a un tal Bernat Tedger, a qui veiem l'any següent, el 1053, vendre, juntament amb la seva dona Emma, unes terres a Ermengol Oruç i la seva esposa Bonadona, la majoria de les afrontacions de les quals corresponien a terres i cases tant dels compradors com dels venedors²⁸⁷.

El 1057 trobem de nou Amat Guillem empenyorant una vinya “*in terminio de ipsa Karrera vel de Quincano*”, en aquest cas a Borrell Guimerà²⁸⁸. Les afrontacions testimonien de nou la presència de propietaris ja coneguts, atès que la vinya empenyorada limitava amb béns tant de l'empenyorador com del seu possible germà, Bernat Guillem, i la seva família, així com del

²⁸³ COROMINES, J., *Onomasticon Cataloniae*, vol. VI, 315; MORAN, J., “Toponímia romana del Baix Llobregat”, 318-319. Més que un nom propi, possiblement el topònim delati un *fundus* associat en origen a la gens *Quintia*, present a *Barcino*, *Tarraco* i *Iluro* (OLESTI, O., “Propiedad de la tierra y élites locales. El ejemplo del *ager barcinonensis*”, 184-185).

²⁸⁴ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 599 (a. 1041) i 645 (a. 1043).

²⁸⁵ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 769.

²⁸⁶ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 792.

²⁸⁷ FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 425. Els esposos Bernat Tedger i Emma empenyoraven també a Quinçà una feixa amb vinya l'any 1054 (doc. 872). Pel que fa a Ermengol Oruç, fill del jutge Oruç Grec, ja l'hem anat trobant reiteradament. Personatge rellevant a l'època, figurava, per exemple, com a marmessor de Bernat Gelmir en el seu testament del mateix any 1053, juntament amb altres potentats com el bisbe Guislabert de Barcelona, Guillem Guifré bisbe de Vic o Gombau de Besora (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 836; ALARCÓN, X., “Els inicis de la parroquia de Santa Maria. Història de la Civitas Fracta fins a l'any 1008”, 29-30)

²⁸⁸ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 927.

receptor de la penyora, Borrell, o d'Ermengol Oruç, tot just esmentat. És, de fet, a aquest darrer a qui Amat Guillem empenyorava l'any 1060 una terra amb casa que tenia per herència i compra, una finca que limitava de nou amb propietats de terratinents ja coneguts²⁸⁹. Finalment, el darrer despreniment que documentem d'Amat Guillem a Quinçà és la venda de l'any 1062 d'un alou²⁹⁰ en favor d'Ermengarda i del seu marit, de nom il·legible en el document, però que, devia tractar-se amb seguretat de Bernat Ramon. Així, són justament aquest parell d'esposos, Bernat Ramon i Ermengarda, a qui hem vist adquirir ja un predi amb torre a Banyols, els qui encetaven llavors tot un seguit d'adquisicions a Quinçà, operacions que posen de relleu l'acumulació de propietats per part dels compradors, que apareixen molt sovint com a afrontadors dels béns adquirits²⁹¹.

Anys després, el 1085, la venda d'un alou situat entre Quinçà i Banyols ens serveix, gràcies a les indicacions donades pel text, per situar aproximadament el lloc entre el riu i els actuals Bellvitge, Cornellà i el barri del Centre de l'Hospitalet²⁹². En tot cas, a mitjans segle XII, trobem ja un "*mansum de Ch[i]nciano*" que havia estat en mans de Pere Ricard, previsiblement nét d'aquells Bernat Ramon i Ermengarda que havien acumulat possessions al lloc en el segle anterior²⁹³.

²⁸⁹ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 997.

²⁹⁰ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1039. La identitat dels propietaris contigus continua sent coneguda en relació als textos anteriors: Borrell, Marcovall i els mateixos compradors.

²⁹¹ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 1047 (a. 1063), 1049 (a. 1063), 1074 (a. 1065), 1109 (a. 1066), 1129 (a. 1067), 1191 (a. 1069). Ja en ple segle XII, les possessions de Bernat Ramon a Quinçà eren evocades pels seus néts (BAIGES, I.J.; FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, doc. 747).

²⁹² "*Afrontant iam dicta alodia de parte orientis in ipsum collum que est ante ipsam Turrem Blancham et unde discurrit ipsum torrentem de Espluges tempore pluviarum, de circi in strata publica qui pergit ad ipsum collum de ipsa Gavarra, de meridie in ipsa via de Lanera, de occiduo in alveo Lubrichati*" (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1453).

²⁹³ BAIGES, I.J.; FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, doc. 1066 (a. 1160). Jaume Codina, basant-se en documentació del segle XII, situa Quinçà "a muntanya", sense més precisions, mentre que d'altres autors, tot seguint-ne les indicacions, opinen que es tracta del mateix lloc on es bastirà la Torre Blanca, si bé ambdós topònims coexisteixen durant un temps a partir de la segona meitat del segle XI, sense que res, pensem, permeti confirmar aquesta successió toponímica (CODINA, J., *Els pagesos de Provençana (984-1807). Societat i economia a L'Hospitalet pre-industrial*, 44, 56 i 58; MORAN, J., "Toponímia romana del Baix Llobregat", 318-319).

CARRERA

Situat previsiblement en l'interior del terme de Quinçà segons un document de l'any 1063²⁹⁴, el lloc de Carrera apareix posteriorment sense aquesta vinculació expressa, associat únicament al terme genèric de Provençana. Hi tenia béns la canònica de Santa Maria de Solsona, adquirits en els darrers anys del segle XI a diversos terratinents del lloc²⁹⁵, entre ells Guillem Borrell, que havia estat propietari del mas de Carrera, documentat en una donació de l'any 1125 feta pels comtes Ramon Berenguer i Dolça en favor de la canònica solsonina²⁹⁶.

COVILDASES

El lloc de Covildases (*Cubili de Asinos*), documentat per primer cop l'any 1063, sembla situar-se en el sector deltaic, per tal com unes terres i un prat d'aquest indret afrontaven al nord amb l'estrada de Llanera i al sud "*in ipso Prato*"²⁹⁷.

3.2.3. Cornellà

Malgrat els orígens antics que el topònim delata i que l'arqueologia certifica²⁹⁸, el lloc de Cornellà no apareix als textos fins a una data relativament tardana en relació a d'altres nuclis del seu entorn d'importància equivalent. Els primers esments, de la dècada dels anys vuitanta del segle X, són, de fet, prou raquífics, tot i que ens permeten saber que hi tenien propietats Galí, el veguer d'Eramprunyà, que en el seu testament les cedia a Santa Maria de Castelldefels²⁹⁹, i un altre possible magnat de nom Guitard, els marmessors

²⁹⁴*in terminio de Chinciano, in loco vocitato ipsa Carrera, in parochia Sancta Eulalia de Promciana* (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1049).

²⁹⁵BACH, A., *Col·lecció diplomàtica del monestir de Santa Maria de Solsona: el Penedès i altres llocs del comtat de Barcelona (segles X-XV)*, docs. 18 (a. 1091), 21 (a. 1092), 22 (1093). Els donadors que figuren en aquests textos apareixen indistintament com a lliuradors o com a propietaris de béns limitrofs. Un d'ells, Arbert Bernat, que actua amb la seva esposa Ermengarda, pot ser identificat amb el fill de Bernat Gelmir, senyor de Calders i amb béns arreu del comtat de Barcelona, també, com hem vist més amunt, a Provençana (ALARCÓN, X., "Nobles, cavallers i altres poderosos homes. El Mataró del segle XI", 14-16).

²⁹⁶"*ipsum mansum de Carraria*" (BACH, A., *Col·lecció diplomàtica del monestir de Santa Maria de Solsona: el Penedès i altres llocs del comtat de Barcelona (segles X-XV)*, doc. 42).

²⁹⁷BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1051.

²⁹⁸GARCÍA, J.; SEGOVIA, C., "Primers resultats de l'excavació de l'església paleocristiana de Cornellà de Llobregat (Barcelona)". Clarament un *fundus Cornelianus*, les referències a la gens *Cornelia* són abundants en el marc de la colònia de *Barcino* (MORAN, J., "Toponímia romana del Baix Llobregat", 315; OLESTI, O., "Propiedad de la tierra y élites locales. El ejemplo del *ager barcinonensis*", 187).

²⁹⁹Es tractava de cases, terres, vinyes i horts que havia comprat anteriorment a un tal Sunyer i la seva esposa "*in locum que dicunt Cornelianus*" (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 136 i 137, anys 980 i 981).

del qual llegaven la seva heretat de Cornellà a la catedral barcelonina l'any 986³⁰⁰.

Per la seva banda, el testimonial de les rendes de Sant Pere de les Puel·les de l'any 991 ens informa que aquest monestir posseïa béns tant a Cornellà, a l'indret anomenat les Conques (“*ad ipsas concas*”), com a la Gavarra, lloc previsiblement integrat ja llavors en el terme del primer³⁰¹. També el monestir de Sant Cugat rebia terres a Cornellà l'any 1005 de part de Godmar, un terratinent amb béns al Barcelonès i al Vallès³⁰².

En aquests anys, un altre propietari destacat a Cornellà fou Vives, bisbe de Barcelona; pel seu extens testament sacramental de l'any 995 sabem que, a banda de múltiples possessions a l'actual comarca del Baix Llobregat i arreu, tenia un alou a Cornellà que llavors cedia a l'església de Sant Julià de Montjuïc i una terra a la Gavarra, on tenia un planter amb el seu treballador, que anava a parar a mans del seu nebot Sal·la³⁰³.

A banda de les possessions personals del bisbe Vives, tant la catedral com la canònica gaudien de propietats a Cornellà en aquests anys. La catedral, per exemple, adquiria l'any 1007, per permuta, una parcel·la de diverses hectàrees –contigua a una altra que ja posseïa– a canvi d'una terra també al mateix terme³⁰⁴. L'any 1011 rebia de mans d'un prevere de nom Mager un alou a Cornellà, al lloc del Cogoll (“*ad ipso Cucullo*”) prop del riu, que afrontava amb terres d'altres institucions com el monestir conflentí de Sant Miquel de Cuixà o l'església de Sant Julià –previsiblement de Montjuïc–³⁰⁵.

Temps després, la canònica seguia rebent donacions en els anys finals del segle XI, com la que feien d'una terra prop d'un reguer els esposos Guillem Savarig i Ermessenda, terra que, de fet, afrontava per tres dels seus costats amb

³⁰⁰ FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 164. Ens fa pensar que es tracta d'un personatge important el fet que un dels marmessors era un Giscafred anomenat Bonuç, en qui cal veure molt probablement l'homònim del llinatge dels Claramunt (DDAA, *Catalunya Romànica, XIX. El Penedès. L'Anoia, 459*). Potser sigui anar massa lluny identificar el testador amb el propi vescomte Guitard, si bé sabem que havia mort poc abans de l'any 985.

³⁰¹ MAS, J., *Notes històriques del Bisbat de Barcelona*, volum XIII, ap. XXIII. L'any 1085 s'esmenta de nou un alou de Sant Pere a la Gavarra, probablement el mateix que aquí documentem per primera vegada (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1449).

³⁰² RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, doc. 399. Godmar era propietari a Cornellà d'altres terres que afrontaven amb la donada. De fet, la cessió a Sant Cugat es feia a condició de retenir-la tot pagant la tasca al monestir.

³⁰³ FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 265.

³⁰⁴ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1687.

³⁰⁵ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 158. Potser la terra de Sant Julià és la que aquesta església havia rebut anys abans de mans del bisbe Vives en el seu testament.

finques de la canònica i la catedral³⁰⁶. Com a mostra de la presència d'aquestes institucions en tant que propietàries en aquest sector, valgui l'exemple d'una finca situada entre la Gavarra i Esplugues, venuda l'any 1084 i que limitava, entre d'altres, amb terres i vinyes de la catedral per tots els seus costats³⁰⁷. Igualment, en aquest final de segle es continuen documentant possessions de diversos monestirs, com les que ja hem citat referides a Sant Pere de les Puel·les, Sant Cugat del Vallès o Sant Miquel de Cuixà, a les quals podem afegir una terra propietat de Santa Maria de Ripoll situada a la Gavarra³⁰⁸.

ELS GUIFARD, DE SENYORS LOCALS A CASTLANS

És ja en els darrers anys del segle X que assistim a les primeres operacions econòmiques documentades d'una nissaga que no dubtem en identificar amb els principals senyors del terme i a qui es pot resseguir el rastre documentalment durant tot el segle XI i més enllà, quan arribaren a ser castlans del Castellví de Rosanes i de Corbera³⁰⁹. Sabem així que l'any 993 un tal Guifard, difunt, havia llegat a la catedral una terra a Cornellà que afrontava amb les d'altres propietaris, entre els quals la pròpia església de "*Sancta Maria de Corneliano*", de la qual és aquesta la primera notícia escrita³¹⁰. Ens pot ajudar a delimitar el context social d'aquest Guifard la consideració dels seus marmessors; deixant Enric de banda, qui, com veurem, n'era molt probablement el fill, trobem com a tals un Erimany i un sacerdot de nom Otger. Pel que fa al primer, ha de ser el mateix que dos anys abans permutava amb el jutge Oruç un hort en el raval de Barcelona per unes cases a l'interior de la ciutat, operació de la qual n'era testimoni i signatari el mateix Guifard, potser parent seu³¹¹. Per la seva banda, el sacerdot Otger podria ser el mateix "*Audegarius sacer*" que figura en nombroses ocasions, entre finals del segle X i inicis del segle XI, com a signatari en documents catedralicis en tant que membre del seguici episcopal.

³⁰⁶ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1359 (a. 1080).

³⁰⁷ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1439.

³⁰⁸ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1235 (a. 1073).

³⁰⁹ DDAA, *Catalunya Romànica, XX. El Barcelonès. El Baix Llobregat. El Maresme*, 326-328. Veure també l'arbre genealògic que en fa Henri Dolset, si bé parteix de Guifard, ja en ple segle XI (DOLSET, H., *Frontière et pouvoir en Catalogne médiévale. L'aristocratie dans l'ouest du comté de Barcelone (début du Xe-milieu du XIIe siècle)*, 1186-1187).

³¹⁰ FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 246. Els altres propietaris (un Oriol difunt, una dona Bonafilla i una Engonça que podria ser la mateixa que apareix també com a afrontadora en l'esmentat testimonial de Sant Pere de les Puel·les de l'any 991) no devien ser menors, atès que les seves terres afrontaven amb les donades en diverses direccions.

³¹¹ UDINA, F., *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos*, doc. 228 (a. 991).

Fig. 21: Columnes amb capitells que avui flanquegen l'entrada de l'ajuntament de Cornellà, atribuïdes a l'església del segle X³¹² (Jordi Gibert Rebull).

Dèiem que entre els marmessors de Guifard hi figurava també un tal Enric, a quiensem que cal identificar amb l'homònim que, casat amb Guarengarda, es venia dos anys després una finca al terme de *Tiano*, vers l'actual Sant Feliu de Llobregat³¹³. Sabem, d'altra banda, que Enric i Guarengarda tenien un fill de nom Guifard, fet que fa plausible la identificació d'aquell Guifard difunt l'any 993 com a pare, al seu torn, d'Enric³¹⁴.

Ha de ser aquest mateix Enric un dels protagonistes d'un interessantíssim document de l'any 1001 que ve a il·lustrar els conflictes creats entre el que podríem considerar unes elits territorials emergents i els habitants o terratinents menors³¹⁵. Es tracta d'una contenció en el qual es dirimia

³¹² PAGÈS, M., *Les esglésies pre-romàniques a la comarca del Baix Llobregat*, 75-82.

³¹³ FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 15 (a. 995). L'existència de propietats d'Enric a *Tiano* ja es testimonia poc abans (doc. 9).

³¹⁴ FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 182 (a. 1027). Per aquest text sabem que la família tenia propietats també al Penedès, al terme d'Olèrdola, en el lloc de Pinells. Documentats clarament en aquest lloc, pensem que un propietari de nom Enric (*Aianricus*) que trobem anteriorment en aquest mateix indret podria correspondre al mateix fill de Guifard (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, doc. 395, a. 1004). D'altra banda, un Guadall Guifard que apareix com a propietari d'una terra a *Tiano* l'any 1030 (FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 202) podria molt bé ser un germà d'Enric, que hem vist que també tenia possessions en el lloc.

³¹⁵ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 8.

l'ús dels camins que tradicionalment utilitzaven de manera comunal els habitants de Cornellà (“*homines abitatores de villula de Corneliano de Lupricato*”) per menar el bestiar a pasturar als prats del delta, unes vies públiques que Enric i un tal Pere –potser parent seu– havien bloquejat d’alguna manera en el seu propi benefici. El conflicte devia ser greu, atès que exigí la presència del jutge Oruç i de Queruç, important funcionari de palau (“*palacii custos*”), en un acte a l’església de Santa Maria de Cornellà, on diversos testimonis –deu laics i un prevere– juraren que havien disposat per més de trenta anys d’aquells camins sense impediment, arguments que obligaren Enric i Pere a renunciar als drets que pretenien tenir sobre ells.

Anys després, el 1026, encara trobem a Guarengarda donant al bisbe i a la canònica diverses mujades de vinya a la Gavarra a canvi de mantenir el presbiterat de l’església local (“*propter ipsum presbiteratum Sancte Marie de Corneliano*”), del que s’extreu que la senyora en qüestió, i per extensió la seva família, tenia el patronatge del temple i, cal suposar, dels drets que se li atribuïen, tal i com era costum (“*sicut mos fuit presbiteris eundem tenere*”)³¹⁶. Aquest pacte entre la senyora i el bisbe no devia ser aliè a la donació, any i mig més tard, de l’església de Santa Maria al prevere Bernat, potser familiar de Guarengarda (un fill?)³¹⁷. La donació es produïa de la mà del bisbe Deodat, reconeixent aquest a Bernat, tal i com ho havia fet amb l’anterior prevere, la capacitat de regir i d’administrar l’església i de gaudir de per vida dels drets i rendes que d’ella se n’extreien a condició de mantenir-se fidel a ell i als seus successors³¹⁸.

Si per tot el que anem veient es pot posar poc en qüestió la integració d’aquesta família en el que serien els grups dominants del moment, no en deixa cap dubte el plet que Bonfill i Guifard, fills d’Enric –i cal suposar que també de Guarengarda–, van mantenir amb un dels homes més poderosos del moment, Gombau de Besora, per la possessió d’un alou que tindrien per herència paterna i del que el noble osonenc se n’hauria emparat injustament³¹⁹. El judici, presidit pels jutges Vives i Bonfill, va reunir diversos

³¹⁶ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l’Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 398. Les vinyes donades per Guarengarda, d’altra banda, afrontaven en bona part amb terres seves.

³¹⁷ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l’Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 405 (a. 1027). No tenim cap certesa d’aquest vincle familiar, si bé sabem que un nét de Guarengarda es deia també Bernat, un nom que, per tant, no seria aliè a la tradició antroponímica familiar.

³¹⁸ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l’Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 405. Els drets consistien en la percepció de les oblacions, les primícies i la meitat de la dècima i dels alous de l’església, mentre que l’altra meitat era retinguda pel bisbe.

³¹⁹ FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l’Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 223 (a. 1032).

grans magnats, fet que provaria l'estatus social de tots els actors, inclosos els fills d'Enric, que endemés acabarien guanyant el plet³²⁰.

Guifard Enric, que sembla ser l'hereu principal, disposava de béns evidentment a Cornellà i la Gavarra³²¹, però també en sectors propers com ara Provençana i Banyols, on l'any 1042 protagonitzava la venda d'una finca amb cases en favor d'Ermengol Oruç, hisendat a qui hem anat trobant en parlar justament d'aquest sector³²². D'altra banda, el mateix any 1042 el trobem casat amb una tal Riquilda, anteriorment maridada amb Ponç, un home d'armes que no hem aconseguit identificar satisfactòriament³²³.

Així mateix, ha de ser fill de Guifard un Bernat que l'any 1058 venia diverses propietats a la parròquia de Sant Just Desvern. Començava per vendre, al maig d'aquell any, un alou amb una *sala* a Miró Guadall, mentre que al juliol venia a la catedral quatre mujades de vinya properes, segons indiquen les afrontacions, a l'alou anterior. Pocs dies després, venia al mateix Miró Guadall i al seu germà Berenguer una finca amb una torre situada sobre un puig acompanyada de terres, vinyes i altres béns pel preu d'un bon cavall ("*propter precium kavallum unum optimum*")³²⁴. No es pot dubtar, en qualsevol cas, de la identitat d'aquest Bernat, atès que en el darrer document s'autoanomena "*Bernardus Gifardi Aienrici*", restant així clara la seva ascendència familiar.

³²⁰ Hi figuren, entre d'altres, el mateix Mir Geribert, de la família vescomtal, Alemany Hug de Cervelló o Ramon de Madrona.

³²¹ Unes vinyes de "*Guiardi Ennalrigo*" a la Gavarra no ofereixen massa dubte, malgrat l'escriptura defectuosa, sobre la identitat del seu propietari (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 597, a. 1041). Ja previsiblement difunt, encara l'any 1065 trobem una vinya "*quod fuit de Guifardo Anaricis et de eius uxore*" (doc. 1080), mentre que l'any 1075 sabem que un alou situat entre Cornellà i Banyols afrontava per l'oest amb l'alou que fou dels fills de Guifard (doc. 1281). Deu anys després, unes vinyes a la Gavarra limitaven amb la terra i la vinya dels fills del difunt Guifard (doc. 1449, a. 1085), en relació potser a la mateixa finca.

³²² A banda de les permutades amb Ermengol, Guifard devia mantenir altres finques en el seu poder en aquest mateix punt, que cal situar no lluny de l'actual Bellvitge, per la presència com a afrontació del reguer d'Amalgia (FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, docs. 302 i 392). Ha de ser ell mateix també el "*Gisardus Aienrici*" que, amb el seu fill Bernat, venia terres a Provençana l'any 1047 (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 719).

³²³ Riquilda i Guifard pactaven amb els fills d'ella i del difunt primer marit la seva renúncia, per dotze unces d'or, als béns mobles que havien estat del seu pare, entre els que trobem ausbergs i espases (FELIU, G., SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 303).

³²⁴ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 957, 965 i 968. Les afrontacions de la torre no són precises atès que fan referència al terme genèric de Sant Just. És per això que, tractant-se del mateix comprador, Miró Guadall, no es pot descartar que la sala i la torre facin referència a un mateix edifici, si bé la diferència de data i de preu indicarien que es tracta de dues propietats diferents. Sobre la naturalesa d'aquesta sala, ha de tractar-se d'un edifici de certa entitat i amplitud. Pel que fa als germans Miró i Berenguer, han de ser els fills de Guadall Cixela, un senyor i guerrer ben documentat, vinculat als Castellvell i propietari de béns al Llobregat i al Maresme (ALARCÓN, X., "Nobles, cavallers i altres poderosos homes. El Mataró del segle XI", 11-12).

Ha de ser ell mateix el Bernat Guifard que l'any 1095 signava un document d'empenyorament amb els germans Guillem Ramon i Dorca, senyors del Castellví de Rosanes, d'uns alous a Sant Joan Despí i Sant Just Desvern³²⁵. La seva vinculació amb els Castellvell explicaria que disposés de béns en aquell terme, com el capmàs que comprava l'any 1098, els alous que sabem que tenia l'any 1102 a Sant Esteve Sesrovires o els masos que rebia de Guillem Ramon de Castellví l'any 1109³²⁶. No és, però, fins l'any 1108 que el trobem ostentant el càrrec de “*vicharius de Castello Vetuli*”³²⁷. En aquests anys tardans, podem encara resseguir-li algunes operacions a la vall baixa del Llobregat: comprant un alou a Sant Just Desvern l'any 1110 o, deu anys més tard, ja molt vell, retornant a Sant Cugat, juntament amb el seu fill Arnau Bernat, un alou que el seu germà Mir Guifard havia donat al monestir³²⁸. Arnau Bernat, per la seva banda, apareix a la documentació inequívocament associat al solar originari de la família (“*Arnallo Bernardi de Corneliano*”)³²⁹, donant continuïtat a una nissaga associada en aquests moments ja també al Castellví de Rosanes i en un context que depassa clarament els límits d'aquest treball.

Sobre Mir Guifard, germà de Bernat, sabem que l'any 1084 donava a Sant Cugat un alou al lloc de Magòria, prop de Barcelona, i uns horts a la mateixa ciutat que havia obtingut del seu oncle Guillem Sendred, un magnat a qui trobem reiteradament en tot el sector³³⁰. També sembla ser ell mateix qui apareix l'any 1090 venent un solar per construir-hi cases en el raval proper a Sant Cugat del Rec, a Barcelona³³¹. La seva carrera

³²⁵ BAIGES, I.J.; FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, doc. 278. Si bé el salt cronològic és considerable, tampoc no és impossible. Per altra banda, la nostra recerca documental no ens ha permès observar l'existència de generacions intermèdies en el cas que es tractés de personatges diferents.

³²⁶ També disposava de béns en un altre dels termes castrals en mans dels Castellvell, el de Castellví de la Marca, on l'any 1077 adquiria un alou, amb la seva esposa Ermessenda, de mans de la seva germana Adelgarda i el seu marit, el sacerdot Gombau (BAIGES, I.J.; FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, docs. 78, 307, 334 i 388).

³²⁷ BAIGES, I.J.; FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, doc. 379. És per aquesta proximitat que consta com a marçessor en el testament de Guillem Ramon de Castellví de l'any 1109 (doc. 390).

³²⁸ BAIGES, I.J.; FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, doc. 400; RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 819 i 850.

³²⁹ BAIGES, I.J.; FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, doc. 714 (a. 1136).

³³⁰ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 720; BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1424. Molt probablement siguin aquests dos germans els “*Bernardo Guisardi et Mironis Guisardi, utriusque fratribus*” que compraven una terra a la parròquia de Sant Vicenç dels Horts l'any 1075 (PUIG, P.; RUIZ, V.; SOLER, J., *Diplomatari de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara-Terrassa, 958-1207*, doc. 65).

³³¹ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1518.

sembla paral·lela a la del seu germà, atès que, com ell, sembla haver arribat a ostentar el càrrec de castlà, en aquest cas en relació al castell de Corbera, que controlava la nissaga dels Oló³³².

Molt menys documentat que els anteriors, en tractar-se d'un senyor que no tenia aquí el gruix central dels seus dominis, Sendred Miró era un terratinent a qui no aconseguim contextualitzar plenament i que tenia també terres a Cornellà i en d'altres sectors adjacents com ara a la parròquia de Sant Just, més enllà d'una àmplia sèrie de possessions mobles i immobles en els termes dels castells d'Olèrdola, Gelida, Castellví de Rosanes i Volterra que repartia en el seu testament de l'any 1065, testimoniant un nivell de riquesa important³³³. Malgrat la dispersió dels seus béns, la seva relació amb Cornellà es fa evident tant per les deixes de terres en aquest lloc com per la concessió de dues unces d'or per a les obres —a començar o en procés— de l'església de Santa Maria de Cornellà³³⁴. Com ell mateix havia estipulat llavors, pocs anys després els seus marmessors entregaven a la canònica diverses terres i vinyes situades a Cornellà i a la Gavarra, que el mateix dia eren cedides pel bisbe en usdefruit a un dels fills de Sendred Miró, Ramon, que per desig del pare havia esdevingut canonge³³⁵.

Per acabar amb aquest capítol, observem que l'existència de sagres a Cornellà es posa de relleu amb la donació que l'any 1075 els esposos Geribert Guitard i Rolanda feien a la canònica d'un alou que tenien repartit entre els termes de Cornellà i Banyols i que havien adquirit tant per compra com per compensació per la traïció que un tal Guillem Bernat els havia fet en un episodi bèl·lic sense concretar³³⁶. La propietat en qüestió contenia

³³² En un document de l'any 1098 signa, al costat del comte i d'altres magnats, com a "*Mironis Gifardi, de Corbera*" (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capítular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1649). Sobre els Oló i Corbera, veure PAGÈS, M., *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, 463-467.

³³³ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capítular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1080. L'any 1060 rebia en penyora una terra a *Tiano i Miciano*, document on rep tracte de senyor ("*domnus Sendred Mir*", FELIU, G., SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 565).

³³⁴ "*et donet ad Sancta Maria de Corneliانو in opera aut in edificii untias II auri*". Dues unces més eren per a l'obra de Sant Pere d'Abrera, fet que, juntament amb la possessió d'alous a Volterra, ens permet pensar que aquella seria l'àrea central d'interessos del personatge i la seva família. En tot cas, les obres a Santa Maria semblaven no haver finalitzat encara gairebé una trentena d'anys més tard, si fem cas dels quatre mancusos que rebia l'any 1093 el prevere de Cornellà "*ad ipsa opera*" per part de Guillem Sendred, important propietari de la zona (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capítular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1597).

³³⁵ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capítular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 1217 i 1218 (a. 1072). Cal destacar que algunes de les vinyes havien estat de Guifard.

³³⁶ "*et per emendationem quam nobis fecit Guillelmus Bernardi per bauziam quam ipse fecit nobis de ipso nostro bello*" (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capítular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc 1281).

cases, diverses altres estructures, arbres i un sagrer (“*sacrarium unum*”), previsiblement situat, malgrat no especificar-se, en l'àmbit de l'església de Santa Maria. Pocs dies més tard, el bisbe Humbert, juntament amb els altres clergues de la Seu, retornava a Geribert Guitard el mateix alou –sense esmentar ara el sagrer– tot afegint-hi altres possessions al Vallès Oriental que havien estat del seu germà, el clergue Amat Guitard, possessions totes elles sobre les que hauria de pagar la tasca a la catedral³³⁷.

3.2.4. La vil·la d'Alcalà i els prats de Llanera

Amb una potent ocupació antiga, continuïtat d'hàbitat en els primers segles medievals i en actiu com a fortificació en època islàmica, no és estrany que el turó de Sant Boi, estratègicament emplaçat sobre el Llobregat, a les portes del delta, constituís un nucli polític significat a partir de la integració d'aquesta àrea en l'òrbita comtal³³⁸. Aquest paper central com a *villa* de tradició antiga, més tard com a cap d'una important parròquia, i l'esmentada situació estratègica, en els límits de dos potents castells com Eramprunyà i Cervelló, semblen conferir-li un cert estatus singular al marge de l'organització castral, si bé veurem que els interessos dels senyors dels castells es fan aquí també tothora presents.

Fins a cert punt, el terme de Sant Boi, i la seva evolució en els segles x-xi, presenta similituds amb el de Provençana. En ambdós casos, un terme antic corresponent a una gran explotació d'època romana precedeix una *villa* altmedieval documentada en el segle x, que, al seu torn, serveix de base per a la instauració d'una parròquia de dimensions importants. Igual que Provençana, el terme de Sant Boi s'estén vers l'àrea deltaica, en la qual trobem el sector de Llanera a la riba dreta del riu, separada per aquest de l'àrea de Banyols, adscrita a Provençana. El passat de Sant Boi com a punt fortificat és, però, un clar element diferenciador entre ambdós llocs. De la mateixa manera que Provençana, el terme altmedieval de Sant Boi comprenia diversos sectors, sovint individualitzats en els textos. A banda de la zona plana de Llanera i de l'entorn del turó on es troba el nucli del terme, els textos permeten constatar, com veurem, l'existència de, si més no, dues subdivisions, les del Llor i Benviure, corresponents genèricament a sengles valls que s'obren en els estreps garrafencs i que tenien una torre senyorial com a element principal.

³³⁷ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1282 (a. 1075).

³³⁸ SUBIRANES, C.; CABALLÉ, G.; SALAZAR, N., “Darreres intervencions arqueològiques a Sant Boi de Llobregat (Baix Llobregat)”.

La primera identificació del lloc a les fonts és problemàtica. M. Pagès³³⁹ proposa vincular amb Sant Boi la “*villam Kastellionem*” que apareix en els esponsalícis atorgats vers 911 pel comte Sunyer a la seva primera esposa, Eimilda. Ho sustenta en l’aparició esporàdica d’aquesta traducció de l’arabisme original, amb exemples diàfans almenys fins mitjans del segle XI, com, per exemple, quan es parla de les possessions que el monestir de Sant Pere de les Puel·les tenia “*trans flumen Lupricatum (...) in locum uel termino de Chastellone uel de Alcalie siue de Lanaria*”³⁴⁰. Aquells esponsalícis es conserven en un pergami força mutilat en què, pel que fa al comtat de Barcelona i a banda de la vil·la de Castelló, Sunyer fa entrega dels llocs de Sant Feliu i de Sant Pere i d’una “*villam Martyres*”, que la mateixa autora proposa identificar hipotèticament amb Martorell³⁴¹. Malgrat tractar-se d’una proposta suggeridora i coherent amb el context de l’època³⁴², són identificacions que no poden donar-se per segures i respecte de les quals poden considerar-se algunes objeccions. Existeixen, en aquest sentit, altres candidats possibles: sense ubicació precisa, però en un context clarament vallesà, l’any 972 sabem de l’existència d’un lloc de *Martyres* que sembla que cal posar en relació amb l’enrunada església de Sant Miquel de Martres, a Caldes de Montbui³⁴³; també al Vallès, vers finals del segle X es documenta un lloc de Castelló³⁴⁴, potser en correspondència amb un “*Castelone*” citat l’any 1044, que cal situar igualment prop de Caldes³⁴⁵.

³³⁹ PAGÈS, M., *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, 28 i 550-552.

³⁴⁰ MAS, J., *Notes històriques del Bisbat de Barcelona*, volum XIII, ap. XXIII.

³⁴¹ “*in comitatu Barchinonense, villam Kastellionem et [] Sancti Felicis, cum sua familia; et villam Martyres cum suis mancipiis; et locum quem dicunt sancti Petri, cum suis villaribus atque familiis*” (UDINA, F., *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos*, doc. 9). A banda d’aquestes possibles identificacions, el document és interessantíssim per tal com fa referència a l’existència de *familiae* i *mancipia* associats a les *villae*, o més probablement als seus sectors explotats sota el domini del comte, amb un lèxic poc habitual en aquestes latituds que més aviat recorda el dels polítics carolíngis.

³⁴² A inicis del segle X tota l’àrea del Llobregat es trobava ja en mans comtals, com ho certifiquen els primers documents relatius als castells de Cervelló o de Subirats, caps de pont cap al Penedès (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, doc. 5, a. 912; 9, a. 917). Posats a fer hipòtesis, les lacòniques mencions als llocs de Sant Feliu i Sant Pere que figuren en els esponsalícis podrien fer també referència a emplaçaments situats al Llobregat, on comptem, per exemple, amb els llocs de Sant Feliu de *Tiano* i Sant Pere de *Duodecimo*.

³⁴³ DDAA, *Catalunya Romànica, XVIII. El Vallès Occidental. El Vallès Oriental*, 66. De fet, els editors del testament de la vescomtessa Riquilda de Narbona, de l’any 962, identifiquen amb aquest mateix indret del Vallès un alou de *Martires* que eventualment havia de passar a mans de l’església de Sant Miquel de Barcelona, receptora també, significativament, de l’alou homònim que es donava l’any 972 (SOBREQUÉS, S.; RIERA, S.; ROVIRA, M., *Catalunya Carolíngia, volum V. Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*, doc. 349; FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 102).

³⁴⁴ “*in locum Uallensem, in terminio de Castillione*” (FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, docs. 313 i 315, a. 997). Potser correspongui al mateix lloc l’alou de “*Castellione*” que adquiriria l’abat de Sant Cugat l’any 1003 i que torna a citar-se l’any 1006 (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l’Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 40; RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, doc. 404).

³⁴⁵ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, doc. 572.

MARTÍ I ELS PRIMERS PROPIETARIS DOCUMENTATS A LLANERA

Malauradament, doncs, cal esperar mig segle per trobar el primer esment inequívoc de la “*villa Alcalé*”, moment a partir del qual la documentació és relativament abundant fins a inicis del segle XI, especialment vinculada al fons de Sant Cugat i reflectint, així, la formació d'un extens –i previsiblement discontinu– domini del monestir vallesà en el terme de Sant Boi, que provarem de resseguir en les properes línies.

La primera donació que registrem, de l'any 965, és ben significativa atès que testimonia l'existència de l'estany de Llanera, prop del qual es trobava la propietat (“*terra mea propria*”), formada per terres i una cort, que un tal Martí cedia al monestir³⁴⁶. El text mereix ésser objecte de certes consideracions, tant per la seva precocitat com per la informació que conté. En primer lloc, i pel que fa a l'entorn on es troben les terres, veiem com una d'elles afrontava a orient amb l'estany, mentre que cap al sud –és a dir, previsiblement cap al mar– ho feia amb “*ipsas Lannas fenosas*”, topònim clarament relacionat amb el de Llanera i que pot aportar una certa llum sobre la seva etimologia. Interpretat per Jaume Codina com la contracció d'una *Lacunaria* original, en el sentit de “terra de llacunes”³⁴⁷, existeix una alternativa, ja proposada i defensada per altres autors, també certament coherent amb el context històric i geogràfic i probablement més convincent des del punt de vista filològic. Així, caldria cercar l'origen d'aquestes *lannas* documentades en el cèltic LANDA, amb sentit de terreny garriguenc, poc fèrtil i inculte, del qual es derivaria, a partir d'un plural neutre llatí, un nom de col·lectiu en –ARIA, per altra banda ben habitual³⁴⁸. L'adjectiu *fenosas*, per la seva banda, no presenta massa dificultats interpretatives, atès que fa clara referència al llatí *faenum*, que ha donat fenc en català i *heno* en castellà, nom que s'atribueix a algunes plantes herbàcies i, en especial, al farratge sec. No hi ha dubte, doncs, que aquestes *lannas fenosas* que donen nom a la nostra *Lannaria* han de respondre a espais de pastura i de recollida de farratge, algunes de les principals activitats econòmiques que, de ben segur, es desenvolupaven en el jove delta altmedieval³⁴⁹.

³⁴⁶ “*in terminio de villa Alcalé, prope estanno Lanarie*” (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 76).

³⁴⁷ CODINA, J., *La gent del fang (El Prat, 965-1965)*, 33. Aquesta interpretació, que cal atribuir en origen a J. Balari, és compartida també per E. Moreu-Rey a “Toponímia antiga i moderna del Pla de Barcelona”, 93.

³⁴⁸ COROMINES, J., *Onomasticon Cataloniae*, vol. V, 333-334. Un indret homònim és Llanera de Solsonès, mentre que el mateix ètim sota la forma d'un col·lectiu plural romànic donaria nom, per exemple, al poble de Llanars (amb formes antigues com *Landars* o *Landaris*). D'altra banda, són ben coneguts els topònims derivats de col·lectius, especialment animals, amb aquesta mateixa forma: *Cabrera/Caprarria*, *Piera/Apiarria*, *Voltrera/Vulturaria*, *Corbera/Corbarria*,...

³⁴⁹ ESTEBAN, A., “Vegetal evolution and human activity during the last 6000 years in the centre of the Catalan coast (NE Iberian Peninsula)”. Altres indrets del delta responien a topònims amb la mateixa arrel, com el lloc de *Lannes* –veure apartat corresponent a Banyols– o l'àrea d'erms situada entre els estanys

abla rris mōs nīnchos de sēi cēphi em̄p̄re
 p̄ hanc scriptam undicionis nre undimo
 uob t̄a nra p̄p̄a qui nob aduent ad me
 laldomar p̄ uoce parentoz & ame uenirela
 p̄ meum decimū ul̄ p̄ quacūq; uoce t̄e ipsa
 t̄a in comitatu barehnoisse in t̄mimo dera
 p̄mano. Q. u. affronat d̄oriental in t̄a de
 domemco. De m̄die in uia. De occiduo ī t̄a
 d̄ s̄c̄a maria. De curi usq; in ip̄a sena. Q. uan
 cum in istas affronaciones in cludūt sic uī
 dimo uob ip̄a t̄a ab integrū in ip̄e p̄ccū.
 sol. x. Et nichil ex inde non remansit est
 manifestū. Q. uē uō predicta ip̄a t̄a que
 uob undimo d̄ nro ure in uro tradim⁹ do
 minio & potestacē cū exio ul̄ regresso suo
 appio. Q. d̄ sinos unditores aut ullulq;
 omo qui ad ista undicione uenit. ad ī rū
 pendum aut nos uenim⁹ non ualeat un
 dicare s̄e cōponat aut cōponam⁹ uob ip̄a
 t̄a in duplo cū omniē suam in melioracion
 em & ī antea ista undicio firma p̄mane
 at omīq; t̄p̄e. Facta ista undicione. viii. i
 d̄is s̄c̄i. Anno. i. r̄gnante leudouico rege
 filio condam leutarij. p̄ ⊕ laldomar. p̄ ⊕
 senrella qui ista undicione fecim⁹ & fir
 mare rogauim⁹. p̄ ⊕ sual. p̄ ⊕ bon⁹.
 p̄ ⊕ altemuro. p̄ ⊕ r̄nauar. c̄s. a. u. il
 ta undicione. p̄ ⊕ s̄c̄phi. x. S̄. j. die &
 anno quod supra. iuxta stagmū lanare.

In nomine dñi ego martino
 donator sum adomū s̄c̄i cēphi cenobij. Ma
 nifestum est enī quia placuit animis nris
 & placē nulli quocq; gentis impio nec sua
 dentis in gemo s̄e p̄p̄a exponatēa nra in
 hoc elegit cum deo bona uoluntas ut apre
 dicto domo ul̄ ad e⁹ seruientes aliquit do
 nare fecissem d̄mā p̄p̄etacē s̄c̄a r̄facio re
 nra nra p̄p̄a q̄ ab eo in comitatu barehnoī
 sis in t̄mimo d̄ uilla alcale p̄p̄e estamo lana
 rie qd̄ in auenit aliqit p̄uicitores nros et

aliquit p̄cōpacionē. Q. u. affronat d̄orie
 tis in ip̄o stamo & d̄ m̄die in ip̄is lannas
 fenofas. & d̄ occiduo in t̄a de adalfo siue ī
 t̄a erma. & d̄ parte c̄reni in t̄a d̄ filios con
 tam semofredo & ip̄a casta cū curte affron
 ta d̄ orientis in t̄a d̄ heradeo ad m̄die ī ip̄a
 ua. & d̄ occiduo in t̄a d̄ p̄anta leo. & d̄ parte
 c̄reni in casta & curte d̄ heradeo. Q. uantū
 infra istas in fironaciones in cludūt omnia
 hec domo predicto domo ul̄ ad e⁹ seruientes
 in tale capcione ut ego ip̄o eam teneā & la
 bore & ex fructe. & de fructus ip̄o exp̄edā
 s̄c̄dm uoluntacē nram in om̄s dies mōs & s̄
 ego anubicus uenō & ex inde fidelit̄. suc
 cellores nros laborare eam faciant in suph
 cacionem de domū s̄ cēphi. & ip̄a casta & ip̄a
 decima p̄ singulos annos dare faciant ad
 omī s̄ cēphi. cum exio & regressio illoz ap
 p̄io quantū ego ibidem ab eo t̄alē debō p̄
 quacūq; uoce ab untegrū. & q̄ conata hac
 donacione ad in rumpendū uenit in p̄mis
 uram dei om̄ipotentis in curat & cū ista sca
 riobis participacionē & ex limib⁹ s̄c̄e ce
 clie extrane⁹ fiat & in antea ista donacio
 firma p̄maneat omīq; t̄p̄e. facta ista do
 nacio. x. kal̄s februarii. anno. xi. r̄gn
 ante leutario rex. p̄ p̄ martino q̄ hac dona
 cione fecit & firma p̄ re rogauim⁹. p̄ ⊕ n̄
 p̄ etz. p̄ ⊕ n̄ constantin. p̄ ⊕ n̄ calcu
 cio. p̄ ⊕ n̄ bitermido. p̄ ⊕ n̄ q̄ ista
 donacione scripsi &
 die & anno quod supra.

Indei noīe ego Etouaria f̄mā donatēe s̄c̄i
 tibi. domū s̄c̄i cēphi cenobij. Manifestū ē
 enī qz placuit animis nris & placē ut
 ego tibi churta donacionis fecissem d̄ aliq̄s
 de alodem meū p̄p̄u s̄c̄i r̄facio. Domo nā
 q̄ tibi. ip̄a nra h̄reditate ī ip̄is t̄as cultas
 ul̄ ermal simul cū ip̄o p̄rato. simul cū ip̄as

Fig. 22: Imatge dels folis del Cartulari de Sant Cugat (segle XIII) on es transcriu el document que conté la primera menció del lloc de Llanera, de l'any 965 (España. Ministerio de Educación, Cultura y Deporte. Archivo de la Corona de Aragón (ACA,ORM,Monacales-Hacienda,Volúmenes, Cartulario Sant Cugat, fols. 263r-v).

Més difícil és arribar a perimetrar amb precisió aquest indret de Llanera, tot i que és evident que es trobava en el sector deltaic adscrit al terme de Sant Boi, prop de l'actual poble del Prat. Situat a ponent del que més tard esdevindrà l'Illa de Banyols –àrea de la Bunyola–, un capbreu relatiu a béns de Sant Boi del segle XVI anomenava “*lo prat sive lanera*” el sector situat entre l'estany del Remolar i la “*carraria bovatera*”, una via ramadera –documentada així, si més no, des d'aquells temps– que creuava el delta entre Montjuïc i el Garraf. Sembla, doncs, raonable ubicar el sector de Llanera i els seus prats i estanys per damunt del Remolar, avui sota les pistes i instal·lacions de l'aeroport³⁵⁰. Si no anem del tot errats, aquesta proposta faria coincidir de manera aproximada el sector de Llanera amb el districte pratenc de l'Albufera. Es tracta d'un topònim, creat a partir d'un arabisme (*al-buḥayra*, diminutiu d'*al-bahr* > “el mar”), que apareix als textos a la Baixa Edat Mitjana i que, en aquest sentit, no té perquè ser original sinó que pot tractar-se d'un mot ja incorporat al lèxic català de l'època. En tot cas, el seu significat com a estany o llacuna litoral –d'aigua salabrosa, normalment– s'adiu amb l'existència dels estanys documentats des del segle X a Llanera o, potser, amb la d'altres originats posteriorment per l'avenç del delta, com el de l'Illa, anomenat prèviament l'Albufera, justament³⁵¹.

D. Gàmez, en el seu estudi sobre la seqüència estratigràfica i la geocronologia del delta, identifica una àrea d'aiguamolls que ocupava el sector on avui es troba la població del Prat³⁵². Partint d'aquí, J. Ll. Ferret proposa identificar aquesta àrea amb la Llanera altmedieval, tot seguint aquella hipòtesi que feia de *Lannaria* una *Lacunaria* original³⁵³. J. M. Palet, per la seva banda, situa els “Prats de Lanera” en una àmplia zona sobre l'estany del Remolar, ocupant bona part de la superfície del nou lòbul deltaic que s'hauria desenvolupat entre els segles VII/VIII i el segle X³⁵⁴.

Per la nostra part, ja hem apuntat que la nostra opinió s'acosta a la de J.M. Palet, si bé voldríem introduir alguns matisos. És probable que, al capdavant, el sector de Llanera hagués ocupat una extensió important de terreny deltaic, amb unes proporcions que poden haver variat al llarg dels

del Remolar i la Murtra, coneguda al segle XVIII –i encara avui en alguns sectors– com “Llanassos” o “Llanas” (PALET, J.M., *Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època ibero-romana i l'altmedieval, segles II-I aC–X-XI dC*, 153).

³⁵⁰ PALET, J.M., *Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època ibero-romana i l'altmedieval, segles II-I aC–X-XI dC*, 152-154.

³⁵¹ PLANAS, R., *Braços de riu, estanys i maresmes del delta del Llobregat*, 32-34, 55-56 i 76-81.

³⁵² GÀMEZ, D., *Sequence stratigraphy as a tool for water resources management in alluvial coastal aquifers: application to the Llobregat delta (Barcelona, Spain)*, 51 (figura 2.10).

³⁵³ FERRET, J.LL., *Formació del delta del Llobregat*, 61.

³⁵⁴ PALET, J.M., *Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època ibero-romana i l'altmedieval, segles II-I aC–X-XI dC*, 51.

segles. Així, tot i que en època moderna, com acabem d'anotar, “*lo prat sive lanera*” es trobava just per sobre de l'estany del Remolar i fins la “*carraria bovatera*”, que podria reproduir aproximadament la línia de costa dels segles VII-VIII, els textos dels segles X-XI permeten proposar que el lloc de Llanera arribava llavors més al nord, clarament fins el sector de ponent de l'actual poble del Prat.

Ho deduïm de les reiterades mencions a una via que, travessant el delta oriental, duia a Llanera. Sabem, per exemple, que l'any 996 un alou situat entre Sants i Provençana limitava al sud amb una “*uia qui inde pergit ad stagnum Lanaria*”³⁵⁵. De fet, quan es tracta de delimitacions de béns ubicats a l'àrea d'Espodolla o Santa Eulàlia, la via de Llanera figura sempre com a límit meridional³⁵⁶. En canvi, si ens situem a Banyols, en ple delta, les referències a la via són sempre en tant que termenal septentrional de les possessions. Així, trobem una terra en aquest sector que afrontava l'any 1011 amb una via que duia a Llanera³⁵⁷, mentre que l'any 1029 un predi situat “*in ipso plano de Bannols*” termenejava al nord amb una “*strata que pergit ad Lanaria*”, com ho feia també una terra situada a Covildases, segons una donació de l'any 1063³⁵⁸. L'any 1057, el mas de Bellvitge –“*mansum de Malvige*”– afrontava al nord amb una “*via Polvega qui venit de Lanera et vadit ad ipsas Cutinas*”, una referència que ens permet identificar molt probablement aquesta via de Llanera amb l'antic camí i actual carretera del Mig de l'Hospitalet³⁵⁹. Sembla confirmar-ho el fet que l'any 1085 s'esmenti un mas a Quinçà i Banyols que afrontava al nord amb la via que anava de Provençana a Cornellà i al sud amb la “*via de Lanera*”³⁶⁰.

Admetent que aquesta qüestió mereix una anàlisi més aprofundida que aquí no desenvoluparem, creiem, per les raons aportades, que el lloc

³⁵⁵ FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 293.

³⁵⁶ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 947 (a. 1057), 1028 (a. 1061); RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 687 (a. 1076); ALTURO, J., *L'arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200*, doc. 475 (a. 1177).

³⁵⁷ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 164.

³⁵⁸ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 426 i 1051.

³⁵⁹ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 939. Correspondria a la traça 8a identificada per J.M. Palet (*Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època ibero-romana i l'altmedieval, segles II-I aC-XI dC*, 70-71).

³⁶⁰ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1453.

de Llanera, sempre adscrit al terme de Sant Boi o Alcalà, constituïa una àmplia àrea d'herbam –aquelles *Lannas fenosas*– i estanys que s'estenia aproximadament des de la latitud de l'actual nucli del Prat fins acostarse a l'estany del Remolar, sempre a la banda de ponent del curs principal del Llobregat, com ho proven diversos documents³⁶¹. Tenint això i altres qüestions en compte, cal pensar que llavors –segles X-XI– el riu baixava principalment pel braç de l'Illa –després la Riera Vella–, atès que encara no s'havia produït el salt que faria néixer l'Illa de Banyols, mentre que el braç del Remolar –el Riu Mort– formaria llavors un corrent secundari i probablement intermitent³⁶². És per això que pensem que aquests dos braços haurien pogut constituir els límits oriental i occidental de Llanera. Així, com apuntàvem més amunt, aquest sector sembla ajustar-se en bona mesura al sector després anomenat l'Albufera, però possiblement arribant a tocar l'actual districte de la Ribera³⁶³. Sembla versemblant pensar, a partir dels estudis citats més amunt, que l'estany principal de Llanera –i els altres de més petits que esmenta la documentació³⁶⁴– s'hauria format com a conseqüència d'un sobtat creixement experimentat pel delta en direcció sud, formant un nou lòbul en aquest sector gràcies a l'activitat, sembla ser, del braç del Remolar³⁶⁵. Tanmateix, cal pensar que en un moment imprecís, si més no abans de l'any 965, quan documentem per primer cop el topònim Llanera, el llit principal del riu devia moure's cap a l'est, per passar a transcórrer pel bell mig del solar on actualment s'aixeca el poble del Prat.

En segon terme, tornant al document de l'any 965, aquest conté les claus bàsiques de tot un seguit d'actes que recullen donacions successives

³⁶¹ Per exemple, l'any 1035, Folc, un dels fills del vescomte Geribert, donava al monestir de Sant Sebastià dels Gorgs un alou a la parròquia de Sant Boi que afrontava al sud "*in ipso prato vel in stagno de Lanera*", mentre que a l'est ho feia amb el Llobregat. De l'altra riba, el riu constituïa el límit oest dels sectors de Quinçà i Banyols (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 520 i 1453).

³⁶² El llit del Remolar o Riu Mort es mostrava encara actiu, en ocasió de riuades, a inicis de l'època moderna (CODINA, J., *La gent del fang (El Prat, 965-1965)*, 55 i 67-68).

³⁶³ De fet, vindria a coincidir en bona part amb el que posteriorment es coneixeria com a "Prat de Sant Boi" (CODINA, J., *Els pagesos de Provençana (984-1807). Societat i economia a L'Hospitalet pre-industrial*, 566).

³⁶⁴ "*ipsos stannios ubi dicit Lanera*" (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc., 207, a. 987). Un estany de Castelló ("*Stagno de Casteio*") documentat a partir de finals del segle XI hauria format part d'aquest complex (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1633, a. 1096).

³⁶⁵ PALET, J.M., *Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època ibero-romana i l'altmedieval, segles II-I aC–X-XI dC*, 148-149. Un document de finals del segle XI dona fe que l'estany de Llanera estava relativament apartat del que llavors era el braç principal del riu: en la venda d'una terra a Llanera, aquesta afrontava a occident amb la riba de l'estany "*in litus de Lanera*"– i al nord amb el cap del mateix "*in caput Lanera*"–, mentre que cap a llevant i cap al sud termenejava amb alous de particulars (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 761, a. 1096).

d'immobles a Sant Cugat per part dels antics propietaris. En el cas que tractem, Martí donava al monestir dues terres, que tenia tant per herència com per compra, amb unes condicions que el text estipula de manera clara: ell mateix en conservaria la possessió per tal de treballar-les i recollir-ne els fruits, cedint a Sant Cugat la part que li semblés mentre visqués; ara bé, si mai es casava i tenia fills que heretessin aquelles terres, ho haurien de fer en servei del monestir, al qual haurien de lliurar la tasca i la dècima anualment³⁶⁶. Es fa difícil sortir del terreny de les conjectures quan intentem avaluar les causes que motivaven aquestes donacions a institucions religioses, aparentment voluntàries i sense contraprestació coneguda. L'ús, sovint exagerat, de fórmules estereotipades relatives a la pietat i al desig de salvació de les ànimes dels donants encobria molt probablement altres causes molt més terrenals que podrien explicar aquestes donacions amb reserva d'usdefruit –les anomenades *precaria oblatæ*–, com ara la liquidació de deutes o la recerca de protecció per part de propietaris menors en un context de forta competència entre senyors, laics o eclesiàstics³⁶⁷.

I això ens porta a la tercera consideració. Quin lloc ocupava Martí en l'esquema social? Era un pagès que conreava les terres que llavors donava a Sant Cugat, tot cercant la protecció del monestir, o era un terratinent rendista que pactava una relació específica amb un senyor superior –una institució monàstica, en aquest cas– per tal de defugir altres pressions més oneroses?³⁶⁸ En casos anteriors, hem pogut comprovar com existeixen indicadors que permeten pensar que una part important dels propietaris –difícils d'identificar al segle X per l'escassetat de documents, la variabilitat antroponímica i l'absència de patronímics– no poden ser considerats simples pagesos al capdavant d'un grup familiar, sinó els ancestres de senyors ben reconeguts posteriorment. En el cas del Martí de Llanera sorprèn, per exemple, la seva capacitat d'evitar un compromís escrit pel que fa a la quantia de la renda a lliurar al monestir. El problema metodològic rau, com és habitual, en la identificació d'aquests individus en els textos conservats, en els quals esdevé pràcticament impossible reconèixer amb certesa i

³⁶⁶ *“in tale capcione, ut ego ipsa eam teneam et laborem et exfructem, et de fructus ipsius expendam secundum voluntatem meam in omnes dies meos; et si ego a nubcias venero, et exinde fideliter succesoros meos laborare eam faciant in suplicacionem de domum s. Cucuphati, et ipsa tasca et ipsa decima per singulos annos dare faciant a domum s. Cucuphati”.*

³⁶⁷ GARCIA, J., “Entorn a l'origen de l'estructura agrària pre-feudal a la comarca del Baix Llobregat. Els mecanismes d'apropiació de la terra”.

³⁶⁸ La resposta de Jaume Codina en relació justament a la Llanera del segle X és clara: “Res no sabem dels habitants. Els noms que figuren a les escriptures són dels propietaris, no dels estadants” (CODINA, J., *La gent del fang (El Prat, 965-1965)*, 33).

Fig. 23: Vista actual del sector central del delta del Llobregat des del Montbaig, amb l'antiga Marina de Sant Boi i el sector de Llanera, avui ocupat pel poble del Prat i les instal·lacions aeroportuàries (Jordi Gibert Rebull).

contextualitzar socialment gent com el mateix Martí o els altres propietaris de béns limítrofs que apareixen en la donació, com són Adolf, Sunifred, Pantaleu o Esperandéu, qui, d'altra banda, era propietari de terres i una casa que afrontaven per dos costats amb una de les finques de Martí³⁶⁹.

³⁶⁹ La recerca en els textos contemporanis de l'entorn barceloní ha estat decebedora: el mateix any, un Martí i un Aduulf, marmessors d'un tal Silici, entregaven una terra a Sant Cugat situada a Plegamans, lloc on Martí també tenia terres que, poc després i juntament amb els seus fills, entregava al monestir; encara un Martí apareix com a propietari de terres a Campsentelles, també al Vallès (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 80, 83 i 87). Més a prop nostre, trobem un Martí signant l'any 983 la venda d'una terra situada a Eramprunyà a l'incipient monestir de Castelldefels (doc. 157). Pel que fa a Esperandéu, sí que podem delimitar relativament l'activitat d'un individu que manifesta una vinculació clara amb Cervelló i que podria haver estat parent del bisbe Vives de Barcelona, atès que figurava l'any 960 entre els marmessors del que ha estat identificat com a pare del prelat barceloní, de nom Oliba i gran propietari en aquell terme (FELJU, G., "El bisbe Vives de Barcelona i el patrimoni de la catedral (974-995)", 168-169; MARTÍ, R., "Els Castellvell durant el segle X. Artífexs i veguers de la Marca de Barcelona"). Esperandéu rebia llavors la part d'un molí, mentre que pocs anys després trobem un *Sperandeo* signant diverses donacions a Sant Cugat de molins ubicats en el mateix terme o, juntament amb la seva esposa Ermilda i altres membres de la seva família, participant en vendes al monestir de terres a Vallirana i Cervelló, tot plegat entre els anys 963 i 982 (FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 57; RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 67, a. 963; 70, a. 964; 132, a. 979; 144, a. 982). Aquesta forquilla cronològica impedeix que es tracti de l'individu del mateix nom que tenia terres a Eramprunyà, que ja era mort l'any 974. Curiosament, sabem que un Esperandéu tenia terres a Plegamans l'any 970 a tocar d'altres terres de Deodat, marmessor, juntament amb Martí i Adolf, del Silici esmentat més amunt (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 93, a. 970; 103, a. 974). En fi, ben poca cosa si el que preteníem era extreure'n conclusions fiables.

No obstant, que alguns veïns de Martí es comptaven entre els poderosos de l'època ho certifica un document de l'any 977, pel qual Goregelda donava a Sant Cugat unes terres en virtut de les darreres voluntats de Bersinda. L'heretat en qüestió limitava amb l'estany de Llanera, amb el mar i amb les terres d'Ervigi i d'Ermemir, individus ambdós que ostentaven el càrrec de veguer, circumstància que prova l'interès dels grans magnats del moment per aquestes terres deltaïques³⁷⁰. És evident que difícilment hauríem intuït el seu estatus de no explicitar-se el càrrec, fet, per altra banda, ben comú en la documentació d'aquest temps, en la qual sovint aquests detalls s'obvien encara que en puguem tenir la certesa per altres camins. El mutisme de les fonts és encara més absolut pel que fa a l'adscripció geogràfica del càrrec de veguer, en principi vinculat a un terme castral, una informació topogràfica que no acostuma a aparèixer mai abans de finals del segle X³⁷¹. Precisar, per tant, qui són aquests dos personatges pot ser una qüestió complicada, si bé es poden apuntar algunes hipòtesis.

Semblaria raonable d'entrada pensar que aquest veguer Ervigi és el mateix individu que hem trobat anteriorment adquirint béns a tocar de l'estany de Port en aquesta mateixa dècada, fill de Riquer i pare, com sabem, de Guifré de Mediona. Si és així, cal vincular-lo amb l'Ervigi que rebia l'any 980 el castell de Cabra del Camp de mans del comte Borrell³⁷². El text que ens ha pervingut d'aquesta donació és, de fet, un trasllat de finals del segle XII, amb alguns topònims catalanitzats de manera anacrònica que fan sospitar que es tracta d'una còpia adulterada en forma i potser en contingut, i on no podem excloure que allà on el copista transcriu el nom del pare d'Ervigi –*Bitarius*– hi figurés en realitat un *Ricarius*. Els seus protagonistes –Ervigi, l'esposa Amaltruda i el fill Guifré– són tanmateix ben identificables en altres documents, pels quals sabem del càrrec vicarial que ostentava Ervigi a la vegada que li podem atribuir també, segons sembla, la paternitat d'Ermilda, abadessa de Sant Pere de les Puel·les³⁷³. Podria ser encara que Ervigi i Amaltruda haguessin tingut una altra filla, de nom Emma, que en el seu testament de l'any 1024 deixava un alou a Sant Cugat amb la condició de

³⁷⁰ "et sunt ipsas terras in comitatum Barch., in locum que dicunt Stagnum Lanaria, prope flumen Lubercauto. Et affrontant ipsas terras: de orientis in ipso stagno, de meridie in ipsa arena de ipsa mare, de occiduo in terra de Eroigio, vicario, de circi in terra de Ermomiuro, vicario" (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 120).

³⁷¹ GIBERT, J., "Del Conflent a la Conca d'Òdena. La família del veguer Sal·la en el marc de l'expansió del comtat d'Osona-Manresa al segle X", 129-131.

³⁷² UDINA, F., *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos*, doc. 186.

³⁷³ Amaltruda, vídua del veguer Ervigi, dóna a la catedral béns al Maresme juntament amb el seu fill Guifré a FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 306, a. 997). Amaltruda i la seva filla Ermilda, abadessa, exerceixen de marmessores del difunt levita Guadamir a RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 347, a. 1000.

ser enterrada prop de la seva mare Amaltruda, de tal manera que, si aquesta circumstància no es complia, l'alou en qüestió hauria de passar a mans del seu germà Guifré³⁷⁴.

Sense poder ser concloents, sospitem que aquesta Emma podria haver estat l'esposa d'un veguer de nom Ermemir, juntament amb el qual l'any 993 es venia unes cases amb terres situades al terme del castell d'Oló³⁷⁵. Tenint això en compte, i descartat el veguer coetani i homònim de Besora en estar casat, en principi, amb una Ingilberga, cal pensar que es tractaria d'un fill del levita Eldemar, germà del veguer Sesmon d'Oló. Efectivament, l'any 989, en el testament sacramental de l'esmentat Eldemar, que devia ser senyor del castell de Clariana, es feien diverses referències al seu fill Ermemir³⁷⁶. Si la hipòtesi que exposem fos certa³⁷⁷, tot plegat implicaria un cert parentiu –de sogre i gendre– entre els veguers Ervigi i Ermemir, que apareixien junts, malgrat tot, en la donació del castell de Cabra i que posseïen predis contigus a tocar de l'estany de Llanera, a la vegada que podria explicar-se l'aparició del castell de Mediona en mans del levita Guillem d'Oló, fill del veguer Sesmon, un cop desaparegut Guifré, el fill d'Ervigi³⁷⁸.

Pel que fa a la donadora, Goregelda, trobem una *Gurigille* o *Gudrigildis* figurant en les darreres voluntats del bisbe Vives i que, posteriorment, en signava el testament sacramental³⁷⁹, pel qual sabem que el prelat barceloní tenia àmplies possessions al Llobregat i, en concret, al terme de Sant Boi.

D'altra banda, poc es pot dir d'Eldovara, que seguia amb les donacions a Sant Cugat de béns a Llanera l'any 987, quan, sense cap reserva, cedia al monestir l'alou que tenia del seu pare, format per terres, un prat i el que tenia en els estanys de Llanera i les seves aigües³⁸⁰. Sense cap menció a Alcalà/Sant Boi, en aquest cas els béns s'ubiquen únicament en relació al Llobregat i al terme de Llanera (*“in chomitatum Barchinona in apendicio*

³⁷⁴ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 491.

³⁷⁵ ORDEIG, R., *Catalunya Carolíngia, IV. Els comtats d'Osona i Manresa*, doc. 1642.

³⁷⁶ ORDEIG, R., *Catalunya Carolíngia, IV. Els comtats d'Osona i Manresa*, doc. 1565. En el testament també s'esmenta una *“Erno femina”* –sense que s'expliciti, però, cap relació amb Ermemir–, mentre que s'estipula que l'alou d'un Ervigi havia de passar a mans d'aquell.

³⁷⁷ Hipòtesi que, de fet, no és nostra; la devem, i li agràim, a Ramon Martí.

³⁷⁸ DDAA, *Catalunya Romànica, XIX. El Penedès. L'Anoia*, 128-129.

³⁷⁹ FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, docs. 199 (a. 989) i 265 (a. 995). Potser sigui la mateixa *Gorgelde* que signava, en aquells anys, la compra d'una casa a Barcelona per part del jutge Ervigi Marc (doc. 207, a. 990), escrivà i testimoni dels testaments de Vives. Malgrat la semblança del nom, no s'ha de confondre amb Goldregot, propietària a Llanera i a Montpedrós que testava l'any 1026, de qui parlarem més endavant.

³⁸⁰ *“Dono namque tibi ipsa mea hereditate in ipsas terras, cultas vel ermas, simul cum ipso prado, simul cum ipsas meas hereditates quod abeo in ipsos stannios ubi dicit Lanera, cum aquis et cum omnes atinencias, quod michi advenit de ienitori meo vel per quacumque voce”* (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 207).

Lubergado, in terminio Lanera”³⁸¹, on ara comprovem que hi havia més d’un estany. Pel que fa pròpiament a la donadora, aquell mateix any uns esposos anomenats Eldovara i Domènec venien a Sant Cugat una terra situada a Eramprunyà, mentre que sabem que el bisbe Vives tenia un alou al Penedès –a la Bleda– que havia estat d’una *Eldeuara*³⁸².

Aquestes dificultats per identificar i contextualitzar els protagonistes de les operacions que documentem només poden salvar-se relativament quan podem accedir a documents amb dosis d’informació més generoses, com ara els testaments, o bé a sèries de textos en què apareixen membres d’un mateix grup familiar que es poden interrelacionar. És només així que podem situar en context les persones i valorar el seu grau de riquesa o la seva condició social, aspectes fins llavors difícilment aprehensibles.

És, per exemple, el cas d’una dona anomenada Goldregot, que l’any 1000 permutava amb Sant Cugat dues terres i una vinya en llocs diversos de difícil identificació –Magarova, Campllong i Tapioles–, però que podrien trobar-se en l’entorn de Sant Boi³⁸³. Rebia a canvi, de mans del monestir, dos lots de terres en llocs diferents: l’un prop del Montpedrós i l’altre a tocar de l’estany de Llanera. El fet que Goldregot pugui aportar tres terres diferents –una d’elles amb cases i corts i una altra plantada de vinya–, no sabem del cert si gaire properes o allunyades entre si, ja permet intuir que es tractava d’una propietària econòmicament solvent, més quan encara afegia a la seva aportació un cavall valorat en dues unces d’or que els monjos van invertir en obres al monestir. El cas de Goldregot és interessant perquè el

³⁸¹ En el llatí dels documents d’aquesta època, el mot *apendicium* té el significat de terme o de circumscripció, sovint emprat en relació a termes parroquials i castrals. En aquest cas, però, no sabem si substitueix el terme de la *villa Alchale*, on sabem que es trobava el subterme de Llanera, o si fa referència a l’entorn geogràfic proper al Llobregat. No pensem que prengui el significat, com alguns autors interpreten, de braç de riu, si bé cal dir que una accepció semblant, en el sentit de curs d’aigua –“*aquis aquarumve decursibus*”–, és recollida en alguns textos francs (veure “*apendicia*” a DU CANGE et al., *Glossarium mediae et infimae latinatis*).

³⁸² Un *Dumenico*, per cert, signava l’any 1000 una permuta que afectava una terra a Llanera (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 200 i 349; FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260. Volum I (844-1000)*, doc. 199, a. 989).

³⁸³ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 349 i 350. Aquest lloc de Magarova era a tocar del Llobregat, fet pel qual no es pot descartar que faci referència a la riera de Magarola, que desguassa en aquest riu per sobre d’Abrera, malgrat algunes objeccions (PAGÈS, M., *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, 408). Més difícil sembla ser que tingui alguna relació amb l’actual estany de la Magarola, al terme del Prat i format, segons sembla, ja en època moderna i situat enllà de la línia de costa altmedieval (PLANAS, R., *Braços de riu, estanys i maresmes del delta del Llobregat*, 28-29). En qualsevol cas, no s’ha de confondre amb l’indret homònim proper a Sant Cugat que concentra totes les altres entrades del topònim en l’índex del seu cartulari. Pel que fa a Campllong i Tapioles, documents posteriors certifiquen que es trobarien en el terme parroquial de Sant Boi, el segon d’ells proper o immediat al Llor (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 731, a. 1089; BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNAN-DO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l’Arxiu Capítular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 498, a. 1033; 934, a. 1057; 1505, a. 1089).

seu testament, redactat anys després, el 1026³⁸⁴, ve a complementar aquestes primeres mencions, tot conferint gruix al perfil socioeconòmic que podem reconstruir d'aquesta dona, una tasca pràcticament impossible pel que fa als individus esmentats fugisserament en una única acta de compravenda.

Podem saber així que Goldregot era un personatge socialment rellevant, si més no en el seu entorn immediat, que cal situar en el terme de Montpedrós, on ja hem vist que rebia una casa amb cort, casals, terres, vinyes i arbres que potser complementava d'altres propietats que ja tenia. En presència d'un sacerdot i d'un jutge, així com d'"*aliorum bonorum hominum*", els testimonis juraven el seu testament sobre l'altar de l'església de Santa Coloma –avui de Cervelló–, temple en què probablement la testadora desitjava ser enterrada –donava un ase a tal efecte– i el prevere de la qual devia ser un tal Cixela, que llavors rebia un bou. Els béns immobles que figuren en el testament, si bé no són menyspreables, aparentment tampoc són excepcionalment extensos: el text esmenta específicament una vinya que retenien els fills sota el domini de Sant Cugat, una cort amb terres situada al pla ("*ipsa curte de ipso plano cum ipsa terra*") que rebia la filla Guisla i una heretat que havia estat d'un fill difunt, Seguí, mentre que tot plegat s'acompanyava d'una al·lusió genèrica a d'altres terres, vinyes i cases que els germans s'havien de repartir equitativament. Essent aquesta darrera prescripció tan vaga que no permet avaluar amb precisió el conjunt de propietats de Goldregot, cal tenir en compte que, vídua amb fills adults com sembla, aquests darrers ja disposarien de l'herència paterna, que, com el mateix nom del progenitor, no podem tampoc conèixer. Propietària també de diverses tones i cups, que reparteix entre els fills, el nivell de riquesa i l'ambient social que permet copsar el testament situen Goldregot clarament entre les elits locals en les quals s'integren els terratinents mitjans i els preveres de les parròquies.

UNA NISSAGA D'HISENDATS LOCALS: LA FAMÍLIA DE SAVILO I ASTOALD

Tant o més útils que els testaments, a la vegada que encara més escasses, són, com apuntàvem més amunt, les sèries documentals relatives a un mateix grup familiar. Sortosament, per al cas de Sant Boi posem diverses notícies sobre un d'aquests grups, corresponent a l'entorn del matrimoni format per Savilo i Astoald, ben documentat especialment en un seguit de donacions, verificades especialment en els primers anys del segle XI, al monestir de Sant Cugat, institució responsable de la conservació del lot documental³⁸⁵. Les primeres

³⁸⁴ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 500 (a. 1026).

³⁸⁵ Existeix un estudi previ sobre aquesta mateixa família: MONERS, J., "Una família santboiana d'ara fa mil anys". Igualment, Savilo mereix un capítol propi a CAMPANY, J., *Gavà: històries medievals. 24 personatges gavanencs del passat*, 32-37.

notícies sobre Savilo són tanmateix més antigues, si acceptem, com ho fem, la identificació proposada per J. Campmany que assimila en una única persona aquesta Savilo i la propietària homònima que trobem en el terme del castell d'Eramprunyà³⁸⁶. El seu rastre es pot resseguir en diversos documents a partir de l'any 969, quan, juntament amb la seva filla Eimila i el seu germà "*Exemeno, que vocant Rosso*", permutava vuit mujades de terra al terme de Sant Boi ("*iusta alveo Lubricato, ubi dicunt Castelione*"), que tenia per compra i per un marit difunt a qui no coneixem, per unes altres que el monestir de Sant Cugat tenia en el terme del castell de Cervelló³⁸⁷. Tant l'operació en si mateixa com els 200 sous que Savilo i els seus familiars afegeixen a la seva part ja ens indiquen que es tracta d'una família amb cabals i que disposava de predis relativament extensos en el terme de la *villa Alchale*³⁸⁸.

Sobre les propietats de Savilo al terme d'Eramprunyà, ens limitarem a dir que els anys 975-976 s'esmenten unes terres –diverses– i unes cases de "*Savilo vel heredes suos*", potser les mateixes, o no, que posteriorment li hauria comprat el veguer Galí juntament amb un molí situat a la vall de la Sentiu i que l'any 980 passaven a mans de Santa Maria de Castelldefels en virtut del seu testament³⁸⁹. La darrera notícia de què disposem en relació a Eramprunyà és de l'any 987, quan el prevere Guadamir permutava amb l'abat de Sant Cugat una sèrie de terres, entre elles una que li havia donat Savilo "*de suo luotuosos*", en què cal entendre, com fa J. Campmany, que la filla Eimila llavors ja seria morta³⁹⁰. Anotem, d'altra banda, que Savilo tenia un germà prevere, de nom Baio, que, com veurem tot seguit, rebia l'any 1002 una terra de la seva germana prop de l'estany de Llanera i que probablement sigui l'individu del mateix nom que signava el primer document conegut de Savilo, de l'any 969. No en tenim cap certesa, però potser sigui ell mateix l'escrivà d'un gran nombre de documents relatius a Sant Cugat expeditos

³⁸⁶ CAMPmany, J., "Dones a Eramprunyà al segle X", 41-44.

³⁸⁷ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 90. No acaba de quedar clar si Eximèn és germà o fill de Savilo, atès que si bé sembla un germà en el protocol ("*fratri meo*"), apareix, però, darrere de la filla Eimila, i més endavant s'explicita que les terres havien arribat a Savilo per una banda i als fills ("*nos filios*") per l'altra.

³⁸⁸ Les terres que permutaven llavors amb Sant Cugat afrontaven en dues parts amb béns propis.

³⁸⁹ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 107, 115 i 137.

³⁹⁰ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 194. D'aquesta referència, i de l'expressió "*unde iudicium obligatum teneo*", J. Campmany dedueix que Savilo hauria cedit al prevere aquesta terra per prescripció judicial. Tanmateix, cal tenir en compte que, més enllà de les bones relacions que Savilo sembla mantenir amb l'estament eclesiàstic al llarg de la seva vida, aquesta darrera locució és relativament habitual en la documentació coetània, especialment en relació als terminis legals de què disposaven els marmessors per tal d'executar les voluntats d'un testador. La *luctuosa* ha de fer referència, d'altra banda, als béns que una mare o un pare rebien després de la mort dels fills, més que no pas al dret que, en alguns llocs, tenien el senyor o el prevere de prendre alguna cosa del patrimoni d'algú en ocasió de la seva mort (veure les dues entrades corresponents a DU CANGE et al., *Glossarium mediae et infimae latinitatis*).

entre els anys 970 i 1002³⁹¹. Les relacions econòmiques mantingudes entre Savilo i el monestir podrien avalar aquesta identificació³⁹².

Cal esperar fins a l'any mil per trobar-la de nou, ara casada amb Astoald, en qui cal veure un hisendat i cap de família amb propietats radicades fonamentalment en el terme de Sant Boi i de qui no tenim cap notícia prèvia si no és ell, com semblaria, l'*Estouallo* que figurava com a propietari d'un alou en el testimonial de rendes de l'any 991 de Sant Pere de les Puel·les, institució amb grans interessos en aquell terme, o l'*Astovallo* que signava un dels documents de permuta anteriorment citats entre Goldregot i Sant Cugat³⁹³. Aquest primer –i únic– document en què ambdós apareixen en vida conjuntament és, de nou, una permuta amb Sant Cugat³⁹⁴. El matrimoni aportava la meitat d'una terra i d'un hort amb rec prop del Llobregat en el terme de Cervelló, en la zona d'horta propera al Llobregat³⁹⁵, tot afegint encara nou unces d'or. De la seva banda, el monestir aportava una parellada també propera al Llobregat, al terme de Sant Boi ("*in terminio de Castelone*"). Contraposant aquesta operació a la documentada l'any 969, J. Campmany intueix que tot plegat correspondria a l'establiment de contractes successius de cara a la millora de terres per la via de la construcció i posada en funcionament d'infraestructures hidràuliques. Entén, així, que les sumes dineràries afegides als immobles per part de Savilo i, més tard, d'Astoald responen al preu de l'arrendament d'unes terres que, un cop convertides, si més no parcialment, en espais irrigats, serien dividides entre els arrendadors i el propietari original, en aquest cas Sant Cugat, segons un mètode que recorda el de la *complantatio* de vinyes³⁹⁶. La proposta és

³⁹¹ El text més antic i el més recent redactats per ell corresponen als números 97 i 377 del cartulari.

³⁹² Tot i la coincidència, no haurien de ser ells mateixos el prevere Baio que exerceix de marmessor de Gualter, casat amb Savil, el testament del qual fou jurat a l'església d'Olorda l'any 1032 (FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxipiscopat de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 217). Aquest, en tot cas, pot ser el mateix que signa una acta judicial el mateix any a l'església de Sant Vicenç dels Horts (doc. 221).

³⁹³ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 349 (a. 1000); "*Et alium alode qui fuit de Búlgara uel de Liuulo Deo uota coniungit se cum alode sancti Cucuphati uel de Estouallo uel de Guillelmo filius Galindo*" (MAS, J., *Notes històriques del Bisbat de Barcelona*, volum XIII, ap. XXIII). A banda de Sant Cugat, comprovem que els veïns de l'alou d'Astoald eren personatges rics i poderosos, com Guillem, fill del veguer Galí, o el difunt Bulgarà, propietari també a Cervelló, i la seva vídua, la monja Llívól. Cal pensar, d'altra banda, que, com Savilo, Astoald havia estat casat anteriorment, matrimoni del que hauria nascut si més no un fill, Gerbert. Més enllà del que sabem sobre Savilo en anys anteriors, això es dedueix del fet que Gerbert no l'esmenta mai com a progenitora, cosa que sí que fa en relació a Astoald.

³⁹⁴ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 351 (a. 1000).

³⁹⁵ "*vestra terra et orto subreganeo cum arboribus, cum suo rego et suo caput aquis (...) infra termines de castrum Cervellione, ad ipsos ortos, prope flumene Lubrigato*". Els horts afrontaven amb terres i horts del monestir i d'un Bonfill, en qui cal reconèixer a Ènnec, senyor de Cervelló.

³⁹⁶ BENITO, P., *Senyoria de la terra i tinença pagesa al comtat de Barcelona (segles XI-XIII)*, 125-140. Si bé és en la plantació de vinyes en què aquest tipus de contracte troba la seva màxima aplicació, el model també es desenvolupa en altres activitats com l'edificació de castells o, per al cas que ens interessa, la construcció de recs i molins (GIBERT, R., "La «complantatio» en el derecho medieval español", 750-754).

versemblant, si bé anotem que les clàusules dels documents no esmenten en cap moment aquestes condicions, limitant-se a certificar el transvasament de la total propietat sobre els béns permutats. En aquest punt, cal dir que conservem només els textos relatius a la part del contracte corresponent a Savilo i Astoald; d'haver-nos pervingut, potser els documents expedits pel monestir, que devien romandre en mans del matrimoni, podrien oferir alguna llum sobre la qüestió³⁹⁷. En qualsevol cas, és molt versemblant que aquestes terres de Cervelló siguin les mateixes que apareixen en un i altre document, atès que Astoald reconeix, en el segon d'ells, que ell ho tenia “*per kartam donacionem quod mihi fecit uxor mea nomine Savilo*”.

Astoald devia morir poc després d'aquesta operació, atès que ja apareix com a difunt l'any 1002, quan es verifiquen, entre els dies 18 i 20 de març d'aquell any, tot un seguit de donacions a Sant Cugat per part de diferents membres de la família³⁹⁸. Tots ells precisen que el que donen ho tenen per herència del difunt Astoald, de la qual cosa es desprèn que possiblement s'estaven acomplint les darreres voluntats d'aquell, que hauria estipulat en el seu testament, com succeeix tantes vegades, que els seus hereus retindrien les seves possessions en benefici de Sant Cugat, a qui pagarien la dècima i la tasca de tot plegat³⁹⁹. No cal dir que el conjunt de béns, correspongués o no al total del patrimoni d'Astoald, que podria haver-ne derivat una part cap a d'altres receptors, el situa com un terratinent important. Així, de les cinc persones o parelles donants, dues (la vídua Savilo i el germà Vives i la seva esposa Argeleva) no especifiquen els límits dels béns, situant-los de manera genèrica dins el terme de “Llobregat”, que ha de correspondre, en principi, al de la vil·la d'Alcalà⁴⁰⁰. Els altres donadors (el fill Gerbert i els nebots

³⁹⁷ Tingui o no raó en J. Campmany, penso que la consideració que fa de Savilo en tant que “empresària tecnològica” constitueix un anacronisme excessiu.

³⁹⁸ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 365-369.

³⁹⁹ L'usdefruit s'estableix tant per als donadors com per a la seva descendència. Només en el cas de Savilo les terres havien de passar, a la seva mort, directament a mans del monestir. El mateix s'estipulava en el cas d'una peça de terra prop de l'estany de Llanera que havia de posseir, mentre visqués, el germà de Savilo, el prevere Baio.

⁴⁰⁰ Els límits del terme són idèntics en ambdós documents: a orient el Llobregat, al sud el mar, a occident l'alou de Giscafré, fill del difunt Moció, el Llor i Montpedrós, al nord el riu del castell de Cervelló. Pel que fa a Giscafré, podria tractar-se del mateix “*Giskafredus, filio Mocioni*” que el mateix any 1002 donava a Sant Cugat els seus alous d'Olièrdola i de Montsoriu, Riells i Arbúcies (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 363 i 364). La seva ascendència és fosca, tot i que cal anotar que l'any 976 (doc. 116) es documenta un “*Isemberto que vocant Mocone*” al terme d'Eramprunyà, i que ja ha estat proposat que un Isimbert que acompanya el comte Miró i el veguer Galí en diverses ocasions és a l'origen de la nissaga dels Santa Oliva i predecessor –potser avi– de Ramon Isimbert, documentat com a castlà d'Eramprunyà a mitjans segle XI (CAMPANY, J., “El terme d'Eramprunyà, entre la conquesta i la revolta feudal. Una visió actualitzada”, 29). Una altra opció plausible, i que pot ser complementària de l'anterior, és que, seguint la lògica del document, en el qual els límits occidentals del terme corresponen, en aquest ordre, a l'alou de Giscafré, el Llor i el Montpedrós, aquell primer alou faci referència al lloc de Benviure, on a mitjans del segle XI es documenta per primer cop la seva torre. Davant d'això, no podem passar per alt l'esment l'any 1007 d'un “*Giskafredus condam de Benevivere*”, sogre d'un Seniol propietari d'una vinya al territori de

Bonuç i Vives, aquest darrer juntament amb la seva esposa Especiosa) són poc o molt més precisos, acumulant entre tots ells tres lots formats per cases amb corts, terres, vinyes i altres elements, una terra indeterminada i una vinya. Aquests darrers casos són igualment més generosos pel que fa a la identificació dels propietaris veïns, entre els quals destaquen, amb pràcticament la meitat de les afrontacions donades, grans institucions eclesiàstiques, com el monestir de Sant Pere de les Puel·les i la catedral barcelonina, o magnats, com els senyors d'Eramprunyà i de Cervelló, Guillem Galí i Ènnec Bonfill (“*in terra de Guilielmo, filium qd. Galindoni (...) in terra de Bonofilio, filium qd. Sindaredi*”).

Dos anys més tard, el 17 de març de l'any 1004, registrem dues noves donacions a Sant Cugat tant per part de Gerbert, ara amb la seva esposa Blanqueta, com de Vives i Argeleva⁴⁰¹. Les diferències en les afrontacions són suficients com per no poder estar segurs de si són alguns dels béns que donaven anteriorment, tot i que sembla tractar-se més aviat d'altres predis que encara obraven en poder dels donadors –refereixen un “*alaudem nostrum*” i una “*terra nostra propria*”– i sobre els que no s'explicita l'existència de cap dret d'usdefruit. Aquests documents són, en canvi, més precisos en situar els béns: l'alou que donen Gerbert i Blanqueta, que tenien per donació d'Astoald, es trobava a Llanera, mentre que la terra oferta pels seus oncles estava a tocar de l'església de Sant Pere, apèndix del monestir de les Puel·les que donaria origen al barri de Sant Pere situat al peu del turó de Sant Boi⁴⁰². És fa evident, així, que les antigues propietats acumulades per Astoald i Savilo s'estenien per diferents sectors del terme de Sant Boi, des de l'àrea del delta, a Llanera, fins a l'entorn del turó on es trobava l'església de Sant Baldiri i en indrets que no arribem a emplaçar amb precisió, com el lloc de *Roseto*, situat inequívocament al mateix terme⁴⁰³. En qualsevol cas, de nou les afrontacions remetent majoritàriament a la catedral i al monestir de les Puel·les i a un Guillem que cal identificar tothora i amb seguretat amb el veguer d'Eramprunyà.

Barcelona, probablement a Provençals si tenim en compte alguns dels personatges que apareixen en el text (FELIU, G., SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 91). Existeixen, és clar, altres llocs amb idèntic topònim, com ara els castells o quadres de Biure de Gaïà o de l'indret homònim al terme de Veciana, que, com el Benviure de Sant Boi, no apareixen en els textos abans de mitjans del segle XI (DDAA, *Catalunya Romànica*, XIX. *El Penedès. L'Anoia*, 316; DDAA, *Catalunya Romànica*, XXI. *El Tarragonès. El Baix Camp. L'Alt Camp. El Priorat. La Conca de Barberà*, 439). Sorpren, d'altra banda, que el límit septentrional arribi fins a la riera de Cervelló, quan seria més adequat que es referís en tot cas al terme d'aquest castell.

⁴⁰¹ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 390 i 391.

⁴⁰² DDAA, *Catalunya Romànica*, XX. *El Barcelonès. El Baix Llobregat. El Maresme*, 308.

⁴⁰³ Ho certifiquen documents posteriors, per exemple: RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 611 (a. 1058) i 808 (a. 1110).

És possible que la pressió d'aquests grans propietaris sobre els hisendats locals fomentés d'alguna manera aquestes cessions en usdefruit que comportaven una clara pèrdua d'autonomia en erigir-se el monestir en patró i propietari últim d'aquells predis⁴⁰⁴, una situació que podia provocar conflictes per la resistència d'alguns dels descendents dels antics propietaris a reconèixer i respectar la nova situació de domini. En pot ser un bon exemple el plet tingut l'any 1011 entre Sant Cugat i Gerbert, el fill d'Astoald, per una de les possessions de la família situada prop de la citada església de Sant Pere (*"in terminio s. Baudilii in accessu ecclesie s. Petri"*)⁴⁰⁵. Si hem sabut llegir bé el document, Gerbert, per un deute amb el monestir, hauria empenyorat successivament el predi en qüestió, de manera il·legal atès que Gerbert el posseïa sota domini de Sant Cugat, a qui retia la tasca, per voluntat del seu pare i la seva pròpia confirmació d'unes clàusules que implicaven la impossibilitat per part seva d'alienar-lo o empenyorar-lo. Havent crescut el deute per l'aplicació d'interessos (*lucrum*), finalment l'abat duia Gerbert a judici davant dels comtes Ramon Borrell i Ermessenda, els bisbes de Barcelona i de Vic i diversos grans magnats de la cort comtal⁴⁰⁶, fallant diversos jutges i religiosos a favor del monestir. La possessió, però, restaria en mans de Gerbert a canvi de les condicions habituals, que incloïen el pagament de la tasca i de la dècima i la no alienació del bé.

Sobre aquest afer, podem emetre dues consideracions. En primer lloc, tot l'episodi ens presenta Gerbert com un individu que manté en tot moment una certa força, procedent sens dubte d'una situació social rellevant. Que el monestir l'hagi de doblegar portant-lo a judici, i que aquest es dugui a terme davant de les més altes instàncies, és significatiu d'això que diem. Encara ho és també que sigui capaç, finalment, de conservar els béns en la mateixa situació que a l'inici del conflicte. Endeutat o no, Gerbert sembla mantenir bones relacions amb la cort, si més no amb alguns dels seus membres, atès que no en surt gaire malparat. I això només pot explicar-se si es tracta d'un membre de la classe dels terratinents i hisendats locals, probablement vinculat a d'altres senyors superiors més enllà de Sant Cugat. En segon lloc, aquest assumpte, tot i que no és el cas exactament, posa llum sobre un dels sistemes de desposseïció d'aquesta mitjana propietat per part d'institucions o altres magnats. El préstec de diners amb interès, amb els consegüents i eventuais episodis d'impagament, devien motivar una

⁴⁰⁴ Els textos no només precisen les rendes a percebre, també deixen molt clara aquesta nova situació de les terres donades, que els antics propietaris retindran *"in subieccione"* o *"sub patrocinio"* del monestir.

⁴⁰⁵ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 438

⁴⁰⁶ Hi trobem a Hug de Cervelló, Sunifred de Rubí, Amat de Girona, Ramon de Cabrera, Miró d'Hostoles i Sunifred de Viver.

entrada continuada d'immobles en els patrimonis senyoriais, especialment monàstics i catedralicis, habitualment retinguts pels deutors en les ja esmentades condicions d'usdefruit.

En suma, la sèrie documental vinculada a la família de Savilo i Astoald ens serveix per observar les característiques d'aquest grup d'hisendats radicats principalment en un terme, fet que no exclou que tinguin béns en altres indrets, propers o més llunyans, com és el cas⁴⁰⁷. Opaca en la documentació posterior, la nissaga devia tanmateix perdurar, com ho demostra la signatura d'un *Estevallus Vivani*, amb tota probabilitat fill de Vives i d'Especiosa i, per tant, nét del germà d'Astoald, que trobem a mitjans del segle XI en la venda d'una vinya a l'indret santboià de Tapioles⁴⁰⁸.

ELS DOMINIS DE LES PUEL·LES A SANT BOI

Els documents citats fins ara ens han servit també per comprovar que, al costat dels hisendats locals, i sembla que sovint en competència amb ells, els principals terratinents a la *villa Alchale* de finals del segle X i inicis del segle XI eren les institucions monàstiques i els grans magnats privats, ja fossin laics o eclesiàstics. Pel que fa a les primeres, el monestir femení de Sant Pere de les Puel·les era, juntament amb Sant Cugat, la que més interessos tenia en el terme. La pèrdua del seu arxiu durant la presa de Barcelona de 985 i, per tant, dels documents més antics des de la seva fundació vers l'any 945, limiten clarament el que hom pot conèixer de la seva activitat econòmica durant aquests primers temps⁴⁰⁹. No obstant, les monges mateixes s'encarregaren, poc després, de redactar i fer valer un extens document

⁴⁰⁷ A banda de les operacions documentades a Eramprunyà i Cervelló, termes adjacents a Sant Boi, podria ser que tant l'una com l'altra disposessin de béns en altres contrades. De fet, J. Campmany assenyala que una Savilo amb béns al Vallès –al Corró i a Polinyà– podria ser la mateixa persona que actuava coetàniament al Llobregat (CAMPANY, J., “Dones a Eramprunyà al segle X”, 43), mentre que, per altra banda, cal anotar que un Astoald (*Estovallo*, *Ostallo*, *Astoualdo*) signava diverses operacions també al Vallès a la segona meitat del segle X, algunes vinculades al monestir de Sant Cugat (FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 53, a. 959; RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 220, a. 988 i 283, a. 992). Cap índex documental permet suposar, però, que aquest Astoald tingués res a veure amb la desapareguda Torre Dostal que hom situa entre Sarrià i Sant Gervasi (DDAA, *Catalunya Romànica, XX. El Barcelonès. El Baix Llobregat. El Maresme*, 60), malgrat que el topònim és inequívoc en les seves formes antigues –*Turrem Hostaldi*, *Turre de Asoallo*, *turrem de Astaldi*– (FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 89, a. 966; FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, docs. 139, a. 1018 i 243, a. 1035). De fet, l'aparició precoç del topònim ja l'any 966 i l'estat aparentment fossilitzat del mateix en desaconsellen qualsevol vincle.

⁴⁰⁸ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 934 (a. 1047).

⁴⁰⁹ La conservació de la documentació pròpia del cenobi ha estat malauradament precària, i cal lamentar especialment la pèrdua del seu cartulari (CABRÉ, M., “Les monges de Sant Pere de les Puel·les, propietàries al Pla de Barcelona (segles X i XI)”.

en el qual, lamentant-se d'aquells fets, llistaven les propietats del monestir després d'una investigació pública legitimada per testimonis que donaven fe de l'existència de les escriptures perdudes. Aquest text, redactat l'any 991, mostra com el monestir concentrava el seu patrimoni terrer en el Pla de Barcelona i en l'àrea del Llobregat, constituint el terme d'Alcalà i Llanera un dels llocs amb més concentració de béns monàstics⁴¹⁰.

La foto fixa que ens proporciona el document pel que fa a les propietats de les Puel·les a Sant Boi a finals del segle X es compon d'un mínim de vuit alous en els quals es troben cases i torres, tot i que malauradament no es dona el detall precís de la seva situació. D'un parell s'especifica que s'ubicaven prop de l'estany de Llanera i probablement no es trobessin massa allunyats, atès que ambdós afrontaven amb les terres dels fills del difunt Dac⁴¹¹. Un d'ells, a més, limitava amb l'alou d'una dona de nom Quintol, molt possiblement la mateixa que havia tingut una torre i una cort que cal situar en el terme de Sant Boi⁴¹² i que podria haver estat, segons alguns indicis, esposa de Dac i, un cop vídua, monja al monestir de les Puel·les⁴¹³.

⁴¹⁰ *"Item nouimus et uidimus terras qui sunt trans flumen Lupricatum cum casas et turres in locum uel termino de Chastellone uel de Alcalè siue de Lanaria in diuersis partibus et locibus positis, prima est ad ipsa oliuera iuxta terra de helos et Sancti Juliani et de Sancta Eulàlia, alia est prope stagnum de Lanaria et coniungit se cum terra de Pontio et cum terra de filiis condam Dachò, et alia que dicunt fexa de Adroario consociat se cum alodio sancti Cucuphati cenobio atque de Chixilo. Et alium alode qui fuit de Búlgara uel de Liulo Deo uota coniungit se cum alode sancti Cucuphati uel de Estouallo uel de Guilelmo filius Galindo. Et alia qui fuit de condam Audegario connectit se cum Guilelmo et cum alueum Lupricato, et alia que est ad stagnum Lanaria et se connectit cum terra qui fuit de condam Dachoni uel de Quintilo femina. Et alia que est ex istam partem Lupricatum qui fuit de Maruano connectit se cum terra de bono filio uichario uel cum alode sancta Cruce. Hec omnia nouimus et uidimus in ditione jamdicta. (...) Item nouimus et uidimus cartam quod fecit Bonus homo leuita filium condam Teudemari (?) ad cenobio prelibato de terra quod habebat ultra aleuum Lubricatum quod est in termino de Castelló et alcalà et est conuicina de terra sancti Cucuphati Cenobii et de Galindoni ferexio (?) quod dimisit condam Bulgarani cum uxore sua liulo ad prefato cenobio simul cum orto quod ipse bonus homo habebat forinsecus prope muros ciuitatis Barchinone ubi dicunt ad ipsa palma de sancta Maria de ipso pino conuicina"* (MAS, J., *Notes històriques del Bisbat de Barcelona*, volum XIII, ap. XXIII).

⁴¹¹ Es fa difícil identificar aquest individu, si bé sabem que un "Dacconi de Corbaria", difunt l'any 998, tenia un alou al terme d'Olèrdola, previsiblement el mateix que havia empenyorat al seu senyor Unifred Amat de Castellvell ("domno Amado") l'any 978. En un context de senyors, cal anotar igualment que un "Dacco" formava part l'any 981 del grup de signants del testament del veguer Galí d'Eramprunyà. Finalment, en l'entorn del Pla del Llobregat–Espulgues, Cornellà, Banyols– trobem diversos individus coetanis que duen el mateix nom entre els anys 963 i 986 (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 136, 159 i 331; FABREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, docs. 68, 74, 125 i 164).

⁴¹² Com veurem poc més endavant, la "turra cum ipsa curte qui fuit de Chintillo" s'esmenta després d'una referència a l'alou del Llor en el testament sacramental del bisbe Vives publicat l'any 995, i es trobava "ultra aluum Lupricato" (FABREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 265).

⁴¹³ La immediatesa entre els alous a Llanera dels fills de Dac i de Quintol ens poden portar a pensar que ambdós podrien tenir algun tipus de relació, més quan trobem que una "Chitillo femina" signava just darrere del Dac que l'any 964 donava a Sant Miquel de Barcelona una propietat que tenia a Espulgues. Com acabem de veure en una nota prèvia, podria ser que aquest Dac fos el personatge del mateix nom que, associat al castell de Corbera, cal ubicar en l'entorn dels Castellvell i que també podria haver signat, entre d'altres documents relatiu a la nostra àrea, el testament del veguer d'Eramprunyà. Desaparegut abans de l'any 991,

Un altre dels alous pertanyents al monestir de Sant Pere havia estat anteriorment del matrimoni format pels difunts Bulgarà i Llívól, “*Deo uota*”, qui, com suposem per al cas de Quíntol, hauria esdevingut monja un cop vídua, si bé en aquest cas no l’hem pogut trobar operant al costat d’altres religioses⁴¹⁴. En aquest cas, els propietaris dels alous adjacents ens són coneguts: el monestir de Sant Cugat, Guillem fill de Galí, veguer d’Eramprunyà i Astoald, a qui suposem, com acabem de veure, un ric hisendat local. Per contra, la identificació del matrimoni que havia donat o venut l’alou a les Puel·les resulta menys precisa⁴¹⁵. Suposant que siguin ells mateixos, tan sols hem reeixit a trobar un segon document en què apareguin plegats. Es tracta de la venda que Llívól feia l’any 960 a un tal Senior d’una vinya al terme de Lloberes, al Vallès, situada al costat de la vinya d’un veguer de nom Sunifred⁴¹⁶. El text precisa que Llívól era filla d’un prevere anomenat Odoagre, llavors difunt, mentre que trobem un

els darrers moviments que hom pot atribuir-li en vida s’aturen cap a mitjan dècada dels vuitanta i podria ja ser mort el desembre de l’any 985, quan en el testament sacramental de Ramió, desaparegut en l’atac d’al-Mansûr (ROVIRA, M., “Notes documentals sobre alguns efectes de la presa de Barcelona per al-Mansur (985)”, 32-33), s’esmenta un alou “*qui fuit de Daco*” al Congost, a la vegada que es concedeix un alou situat al Maresme a una “*Quintio, Deo vota*” que, a la seva mort, hauria de passar al monestir de les Puel·les. Per tot plegat, es pot pensar que probablement Dac hauria pogut morir o desaparèixer durant el mateix episodi i que la seva eventual esposa hauria decidit llavors, com tantes altres vídues riques, ingressar com a monja, tal i com la documentem repetidament des d’aquest primer esment i fins l’any 1009. Evidentment, tot plegat no passa de ser una simple hipòtesi que, de ser certa, obligaria, per començar, a descartar que sigui aquest mateix el Dac que signava la donació d’una heretat situada a Cornellà el juliol de l’any 986 (FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, docs. 74 i 164; RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 171; UDINA, F., *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos*, doc. 212; FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l’Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, docs. 21, 26 i 96).

⁴¹⁴ Exemples de l’abadessa i diverses monges de les Puel·les actuant conjuntament, per exemple, a: FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 212 (a. 989) i FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l’Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, docs. 21 (a. 996), 96 (a. 1009). És possible que no tota la comunitat participés en les operacions econòmiques del monestir, si bé també és cert que les dones considerades *deuotatae* o *deodicatae* no necessàriament havien de ser monges associades a institucions monàstiques regulars, sinó que podien ser vídues religioses amb capacitat de gestió del seu propi, i sovint ampli, patrimoni (CABRÉ, M., “*Deodicatae*” y “*deuotatae*”. La regulació de la religiosidad femenina en los condados catalanes, siglos IX-XI”). Hem trobat en indrets propers altres dones que, si bé és lícit suposar que en foren monges, tampoc hem pogut situar inequívocament a Sant Pere, com Orúcia i Honrada, *deodicatae* propietàries al terme de Provençana l’any 986.

⁴¹⁵ Són múltiples les entrades en els índexs corresponents als noms de la parella. Sabem, així, que un Bulgarà tenia terres a Vallirana l’any 949 i que un prevere amb aquest nom escriu i signa documents per a Sant Cugat entre els anys 985 i 986. Pel que fa a les dones de nom Llívól, encara menys són les notícies d’utilitat, si no fos ella la que tenia una cort l’any 971 a l’interior dels murs de Barcelona, veïna d’unes cases que havien estat de l’ardiaca Pere de Girona, fill del vescomte Ennegó de Besalú (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 30, 31, 166, 177, 179 i 805; FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 99).

⁴¹⁶ FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 55. Trobem la menció massa precoç per referir-se al veguer Sunifred de Rubí, que actua més aviat cap a finals de segle X i, especialment, a inicis del següent.

Bulgarà com a primer signador just per sota de la venedora. Encara pel que fa a Llívól pròpiament, el mateix testimonial de rendes de Sant Pere ja ens fa saber unes línies més amunt que havia tingut unes terres al lloc de la Boadella, veïnes d'altres propietats del monestir i del vescomte Udalard. Cal situar aquest lloc prop del Coll d'Enforcats, vers l'actual Plaça d'Espanya de Barcelona, on el text ubica també un "*pontenare de Liuulo*" i on ella mateixa hauria tingut unes vinyes⁴¹⁷.

Un tercer alou estaria situat en un indret anomenat "*ad ipsa oliuera*", en contacte amb terres de la catedral barcelonina, de Sant Julià de Montjuïc i d'un propietari de nom *Helos*. L'absència de més referències fa pràcticament impossible conèixer-ne la ubicació precisa. Ens hem de limitar a constatar que un tal *Eles* tenia una torre entre el Llor i el Llobregat, documentada l'any 992 entre els límits meridionals del terme castral de Cervelló i sobre la que no hi ha massa dubte que ha de correspondre a l'actual Torre Salbana⁴¹⁸. Sobre aquest *Eles*, no es pot excloure, d'altra banda, que es tracti del mateix *Els* que figurava, en dates molt properes, com a testimoni en el testament sacramental de Galí d'Eramprunyà o que signava al peu de les darreres voluntats del bisbe Vives, prelat que era propietari, com veurem, de l'alou i la torre del Llor, que en l'esmentat testament llegava a la seu barcelonina⁴¹⁹. Cal dir que, en un segon testament, sembla que Vives hauria concedit a Sant Julià de Montjuïc un alou proper al Llobregat⁴²⁰. Per tot plegat, no es pot descartar que l'alou del Llor correspongui a la terra de Santa Eulàlia que, amb la terra de Sant Julià, apareix com a límit de la propietat de les Puel·les, que, segons tots els indicis, caldria situar en el sector septentrional del barri de Marianao⁴²¹.

⁴¹⁷ "*Item uidimus et audiimus cartam donatariam de ipsa terra qui est ad ipsa buadella. Afrontat de circi in ipsa via, de aquilonis in terra de Vdalarado Vicecomite et in ejus accessu item est buada l de terra et est prope terra de liuulo femina. (...) Item uidimus et nouimus munificentiam eidem pertinencia de uineis qui fuerunt de condam Liuulo Deo uota uel et de aliis juris qui sunt separate diuise. Similiter et terras aliquantulas qui sunt in jamdicto uineali de Barchinona in ipso jamdicto pontenare de Liuulo usque in locum uocitatum forcatos, uel et in uilla de Sanctos cum illorum affrontationibus atque limitibus*". Sobre Enforcats i el Pontonar, veure FELIU, G., "La toponímia del Pla de Barcelona al segle X", 108-109.

⁴¹⁸ "UDINA, F., *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos*, doc. 232. Sobre la Torre Salbana, veure DDAA, *Catalunya Romànica, XX. El Barcelonès. El Baix Llobregat. El Maresme*, 416-417.

⁴¹⁹ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 136 (a. 981); FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 199 (a. 989).

⁴²⁰ FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 265 (a. 995). Així ho creu G. Feliu, si bé reconeix que el passatge que hi fa referència "és una mica fosc" (FELIU, G., "El bisbe Vives de Barcelona i el patrimoni de la catedral (974-995)", 188-191).

⁴²¹ Ens ha cridat evidentment l'atenció l'existència, just en aquest sector, del conjunt d'equipaments municipals anomenat L'Oliuera, en plena coincidència amb el topònim original que figura en el testimonial de rendes de Sant Pere. No hem sabut, però, trobar cap referència indicativa de l'origen o antiguitat del topònim i no voldríem, ara per ara, fer cap afirmació gratuïta.

La resta d'alous són encara de més difícil localització. Una terra anomenada “*fexa de Adroario*” afrontava amb un alou de Sant Cugat i un altre d'una dona de nom Quíxol, mentre que una terra que havia estat del difunt Odger limitaria amb un predi de Guillem, suposem que el veguer d'Eramprunyà, i amb el Llobregat, essent aquesta última l'única indicació topogràfica que obtenim⁴²².

Per la seva banda, la terra que havia estat de *Maruano* limitava amb terres del veguer Ènec Bonfill i amb un alou de la catedral⁴²³. El testimonial de rendes esmenta, finalment, la donació que havia fet el levita Bonhom d'una terra al terme d'Alcalà, a tocar d'altres propietats de Sant Cugat i de Galí i que havia arribat a les Puel·les a través de les mans dels ja coneguts esposos Bulgarà i Llívól. Difícilment aquell Bonhom pot ser un altre que el levita i jutge del mateix nom que apareix, entre finals del segle X i el primer quart del segle següent, com a escrivà o signatari en un gran nombre de documents. Amb una trajectòria que el va dur de Vic a Sant Cugat i, més tard, a la cort i la seu barcelonines, a ell mateix ha estat atribuïda l'autoria de les còpies conservades del *Liber iudicum popularis*, que recollia el corpus legal d'època visigoda⁴²⁴.

Aquesta revisió detallada de les possessions del monestir de les Puel·les a Sant Boi a finals del segle X, on tenia cases i torres que no precisa, ens permet constatar que, arreu del terme, eren majoritàries les propietats tingudes per particulars o institucions vinculades als grups dominants de l'època. Així, de divuit esments d'afrontacions que figuren en el text, i deixant de banda una de

⁴²² Poc es pot dir sobre aquest Odger, més enllà de fer-nos ressò de la proposta, que desenvoluparem en l'apartat corresponent, que identifica el vescomte homònim, tradicionalment adscrit al comtat de Girona, com a vescomte barceloní i senyor del castell d'Eramprunyà, que hauria comprat l'any 928 al seu pare, el vescomte Llopard. Mort poc abans de l'any 962, podria haver estat germà de Galí, veguer d'aquell castell i pare de Guillem, a qui trobem com a titular en diverses afrontacions dels béns de Sant Pere (MARTÍ, R., “Els Castellvell durant el segle X. Artífexs i veguers de la Marca de Barcelona”).

⁴²³ Aquest antropònim és, pensem, la llatinització de l'àrab Marwān, testimoniat en tot al-Andalus i freqüent en la dinastia dels omeies (TERÉS, E., “Antroponimia Hispanoàrabe (Reflejada por las fuentes latino-romances) (parte final)”, 25-26). Escassament present als comtats catalans, abans de l'any mil només trobem el cas que ens ocupa i un “*campo qui fuit de Maruano*” situat en principi a Cornellà i citat en el testament sacramental del bisbe Vives, als que podem afegir la “*turre de Marvano*” que documentem l'any 998 i que correspon a l'actual masia del Marvà, a Pinós de Solsonès. Entrat el segle XI, encara podem esmentar una vil·la de *Maruano* vers Sant Fruitós de Bages o potser també el *castrum Marphani* de Marfà, al Moianès (BOLÓS, J.; MORAN, J., *Repertori d'antropònims catalans (RAC)*, 393; GIBERT, J., *L'Alta Edat Mitjana a la Catalunya Central (segles VI-XI). Estudi històric i arqueològic de la conca mitjana del riu Llobregat*, 257-258). Tot i l'aparent lògica interna del text del testimonial, no ens atrevim a descartar que els casos de Cornellà i Alcalà facin referència al capdavall al mateix predi, atès que el testament de Vives pot donar peu en ocasions a equívocs; així mateix, és fins a cert punt ambigua la locució (“*ex istam partem Lupricatum*”) que es fa servir en el testimonial de Sant Pere per ubicar-lo, expressió que, de fet, podria contraposar-se a la de “*trans flumen*” o “*ultra aleuum Lubricatum*” que el mateix text emprà per referir-se a Alcalà.

⁴²⁴ VALLS, F., “El «Liber iudicum popularis» de Homobonus de Barcelona”; MUNDÓ, A.M., “El jutge Bonsom”.

Fig. 24: La coneguda avui com Torre Salbana, integrada en les restes d'un casal posterior i corresponent probablement a una *Torre de Eles* documentada a finals del segle X (Jordi Gibert Rebull).

relativa al riu, sis fan referència a institucions religioses (la catedral, el monestir de Sant Cugat i l'església de Sant Julià de Montjuïc) i quatre més a veguers i senyors dels grans termes castrals immediats –Eramprunyà i Cervelló–. Pel que fa a les set afrontacions relatives a particulars, en cinc casos hem pogut resseguir un rastre que ens condueix, amb més o menys certesa segons el cas, vers figures rellevants en l'entorn social del moment, hisendats locals o propietaris d'alous amb torre. Fins i tot pel que fa, ja no a les afrontacions, sinó als propietaris previs de béns que llavors ja tenia el monestir, també en diversos casos hem pogut proposar identificacions plausibles que situen igualment els antics propietaris entre les classes privilegiades.

LES PROPIETATS DEL BISBE VIVES

Al costat dels monestirs de Sant Cugat i Sant Pere, la catedral barcelonina es constituïa també en una important institució propietària en aquest sector, principalment en incorporar al seu patrimoni diversos alous que havien estat del bisbe Vives, qui, com hem vist, sembla procedir d'una important família de terratinents de l'àrea del Llobregat. Les seves darreres voluntats, que es conserven en un primer text de vers l'any 989 i en un testament

sacramental de l'any 995, amb algunes variacions significatives entre ells⁴²⁵, coincideixen en situar en un lloc principal l'alou del Llor amb la seva torre, al que afegeixen una sèrie d'altres propietats de més difícil localització sobre les que ambdós textos no acaben de ser sempre coincidents i que situen imprecisament segons la locució "*ultra aluum Lupricato*", si bé cal pensar que es devien trobar en el terme de Sant Boi, o, si més no, de la seva parròquia. Així, el primer testament adjunta a l'alou i torre del Llor ("*ipsum meum alaudem, que dicunt Lauro, cum ipsa turre*") els alous de Tapioles i Roset. En canvi, sí que se situen explícitament en el terme antic ("*in terminio de Castellione*") dos alous que havien estat d'uns Joan i Cusca que havia de retenir Llobeta mentre visqués abans de passar al patrimoni de la Seu, sota condició que, si tornaven de la captivitat els fills que aquesta tenia amb Joan, ho recuperarien. Ens trobem, doncs, davant de membres de famílies riques, que eren, al capdavant, els que havien estat capturats durant l'atac d'al-Manşūr amb l'objectiu d'obtenir-ne el rescat⁴²⁶.

La gestió d'aquests alous, especialment els de més entitat, era encomanada per Vives –i suposem que també pels successors– a senyors fidels que els explotaven i que s'arribaven a identificar amb ells, com l'Ervigi de Llor ("*Eruigio fideli meo de ipso Laure*") que rebia dos cafissos de gra en el primer testament del bisbe. Aquest Ervigi desapareix en el segon testament i podria haver estat substituït per un altre fidel de nom Ermemir, tot i que l'absència de cap referència al Llor no ens permet estar segurs d'aquesta successió⁴²⁷.

Aquests darrers no són els únics canvis entre ambdós documents. Així, la Llobeta que havia de posseir, a l'espera dels seus fills captius, l'alou de Castelló desapareix i és Bonadona, germana del bisbe, qui en figura com a beneficiària en vida, com també ho era d'altres béns, entre ells una casa i una terra que havia estat del pare de Vives i la meitat d'una "*insula Clusa*", que ha de correspondre a un espai irrigat immediat al riu, en aquest cas tancat⁴²⁸. A la mateixa germana Bonadona donava l'alou del Llobregat, que havia obtingut per compra feta al comte Borrell ("*ipso alode de Lupricato, quod emerat de Borrello comite*"), mentre que l'església de Sant Julià de Montjuïc rebia un altre alou

⁴²⁵ FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, docs. 199 (a. 989) i 265 (a. 995).

⁴²⁶ Vives, de fet, hauria gestionat de forma habitual alous pertanyents a captius (ROVIRA, M., "Notes documentals sobre alguns efectes de la presa de Barcelona per al-Mansur (985)", 40).

⁴²⁷ Aquest Ermemir rebia, segons el testament, béns immobles que havien estat d'Adroer, potser a Cornellà. D'altra banda, i atesa la coincidència, apuntem la possibilitat que aquests personatges puguin correspondre als veguers homònims que tenien béns a Llanera i per als quals més amunt hem proposat un cert parentiu. Llavors vèiem que Ervigi era mort, si més no, l'any 997, fet que quadraria amb la seva exclusió del segon testament de Vives.

⁴²⁸ MARTÍ, R., "Les *insulae* medievals catalanes". Podria fer referència, potser també, a un meandre fortament pronunciat.

“*iuxta Lupricatum*” que fou del pare de Vives i una terra que havia estat del clergue Oruç, béns que la imprecisió –i fins i tot la difícil intel·ligibilitat⁴²⁹– del text no ens permeten situar amb total certesa a Sant Boi.

CONFLICTES A L'ENTORN DE LA PARRÒQUIA DE SANT BALDIRI

Si transcendim ara la dimensió de la propietat de la terra per situar-nos en l'àmbit de la jurisdicció eclesiàstica, veiem que la parròquia de Sant Boi es trobava establerta ja des d'abans de l'any 966, quan figurava entre les esglésies adscrites al castell de Cervelló que els marmessors del comte Miró donaven a la catedral barcelonina juntament amb les seves parròquies, dècimes, primícies, oblacions dels fidels i altres pertinences i rendes segons el costum canònic⁴³⁰. Aquesta inclusió de Sant Boi en les esglésies de Cervelló és certament sorprenent des del moment en què sabem, per la venda de l'any 992 d'aquest castell a Ènnec Bonfill per part dels comtes Ramon Borrell i Ermengol, que el seu terme estava establert pel sud amb els d'Eramprunyà i del Llor i fins una *turre de Eles* que cal identificar, en principi, amb l'actual Torre Salbana, tot seguint, així, un límit clar situat al nord de Sant Boi⁴³¹. Aquesta compra, de fet, ja entrava en contradicció, tot lesionant els interessos de la catedral, amb el que estipulava el testament del comte Miró, atès que Ènnec Bonfill també adquiria, amb el castell, les seves esglésies amb les parròquies i les dècimes.

Per acabar-ho d'adobar, l'any 994 era el veguer d'Eramprunyà, Guillem, personatge amb importants interessos a Sant Boi, qui donava a la catedral, com a compensació pel mal que havia causat sobre l'alou de la seu a la Granada, la parròquia de Sant Boi amb la seva església i amb les corresponents dècimes, primícies i oblacions. Reconeixia llavors haver-la comprat al seu pare, Galí, qui l'hauria adquirit al seu torn de mans del comte Miró⁴³².

⁴²⁹ FELIU, G., “El bisbe Vives de Barcelona i el patrimoni de la catedral (974-995)”, 189-190.

⁴³⁰ “*Et iterum donamus ad sedem Sancte Crucis ecclesias de castro Ceruelione, id est, Sancto Stephano et Sancto Vincentio, et ecclesias de Turrillas et Sancta Eulalia de Palaiano, et ecclesia Sancti Baudilli: omnes istas ecclesias predictum domum tradimus atque donamus cum parrochiis, decimis, et [primiciis] et omne usu ip[s]ius] ecclesie pertinentia uel fidelium oblaciones more canonico*” (FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 89).

⁴³¹ “*et de meridie iniungit in termine de Erampruniano vel in termine de ipso Lauro et pergit iusta ipsa turre de Eles et peruenit usque in flumine Lubrigado*” (UDINA, F., *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos*, doc. 232).

⁴³² “*parrochiam Sancti Baudilli, cum ipsa ecclesias titulisque infra eius domum fundatis, cum decimis et primiciis et oblacionibus illius, quemadmodum retineo per cartam uinditionis que mihi fecit pater meus Galindoni condam, et ille retinuit per cartam uinditionis que fecit ei Mironi condam comiti, sicut diuidit per alueum Lupricato et cum parrochia Eraprugnano et cum parrochia Sancti Uincen*” (FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 253). A diferència de J. Campmany, pensem que les referències a les parròquies d'Eramprunyà i Sant Vicenç consten únicament com a afrontacions de la de Sant Boi, corresponent la segona a Sant Vicenç dels Horts i no a Sant Vicenç de Garraf (CAMPANY, J., “El terme d'Eramprunyà, entre la conquesta i la revolta feudal. Una visió actualitzada”, 26).

Aquestes escriptures i l'ambigüitat que comportaven pel que fa a l'estatus de la parròquia de Sant Boi van tenir conseqüències posteriors, que van derivar en sengles plets que enfrontaren, vers mitjans del segle XI, la catedral amb els descendents dels senyors de Cervelló i Eramprunyà⁴³³, tot plegat en un context de tensió entre algunes faccions de magnats, d'una banda, i l'entorn dels comtes i les institucions eclesiàstiques, de l'altra. Així, l'any 1040 el bisbe Guislabert havia de renunciar en favor d'El liarda, filla d'Ènec Bonfill i senyora de Cervelló, als drets de la catedral sobre les dècimes de Sant Boi. El jutge, entre d'altres arguments aportats per El liarda, acceptava que l'església de Sant Boi es trobava dins el terme del castell de Cervelló, un fet que contradeia clarament el document de compra del castell per part del seu pare, en el qual hem vist que el terme de Cervelló s'esgotava a tocar del Llor i cap a llevant fins al Llobregat.

Una quinzena d'anys més tard, el 1054, el mateix bisbe Guislabert reclamava als esposos Guillem Oliba de Salses i Ermengarda, filla de l'esmentat Guillem, veguer d'Eramprunyà, diverses cases i sagrers que aquests tenien en el cementiri de l'església de Sant Baldri⁴³⁴. El bisbe mostrava justament com a prova el document de donació que Guillem havia expedit una seixantena d'anys abans; tot i això, Ermengarda i Guillem Oliba van poder presentar l'acta prèvia de venda que el comte Miró havia fet amb Galí, el pare de Guillem, en què s'especificava que la transacció només afectava les dècimes i les primícies, restant el cementiri al marge del tracte⁴³⁵. El bisbe va haver de reconèixer la seva derrota, no sense abans queixar-se que la construcció de cases i sagrers en el cementiri contrariava el seu ús com a lloc on els morts havien de ser enterrats, i no, per altra banda, sota les portes de les cases⁴³⁶. Sabem, així mateix, encara que sembli contradictori, que dues parts de les dècimes de la parròquia de Sant Boi restaven abans de l'any 1060 en mans dels hereus de la nissaga dels Santmartí –la de Galí i Guillem–, en concret de Mir Geribert i dels seus

⁴³³ PAGÈS, M., *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, 556-558.

⁴³⁴ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 864. Aquest Guillem Oliba "de Salsanis" ha de ser efectivament el senyor de Salses, al Rosselló, documentat allà també vers mitjans del segle XI i probablement emparentat amb la casa comtal de Cerdanya (DDAA, *Catalunya Romànica*, XIV. *El Rosselló*, 337-338, on no s'identifica la seva esposa).

⁴³⁵ "Et perfecta fuit ipsa scriptura in ipso placito et per ipsam scripturam non vendidit ecclesiam Sancti Baudilii Miro comes Galindo cum aliis alodiis neque cum ciminterio, set tantum cum decimis et primiciis ad ipsam ecclesiam pertinentibus". Així mateix, els parroquians, a requeriment dels agents del bisbe, reconeixien que Ermengarda i els seus antecessors havien tingut sempre el cementiri en alou, on, d'altra banda, tenien plantades vinyes a tocar dels murs de l'església.

⁴³⁶ FARIAS, V., "La proclamació de la pau i l'edificació dels cementiris. Sobre la difusió de les sagreres als bisbats de Barcelona i Girona (segles XI-XIII)", 13.

fills⁴³⁷. En aquesta data, i molt poc després de la mort de Mir a al-Andalus, el bisbe Guislabert reconeixia a la vídua, Guisla, i als seus fills Gombau, Arnau i Ramon el feu episcopal que havia estat tant de Mir Geribert com del pare de Guisla, Gombau de Besora, i que contenia aquella part de les dècimes de Sant Boi.

Es tracta, en tot cas, d'operacions que tenen com a objectiu incorporar d'una manera o altra el terme de Sant Boi al domini dels senyors dels castells veïns de Cervelló i Eramprunyà, una integració que, més enllà d'aquests episodis, els textos no delaten mai. La vil·la d'Alcalà i, per tant, la parròquia de Sant Boi no formaren mai part orgànica, malgrat aquests intents i els interessos reals dels veguers en forma d'extenses propietats en el terme, de cap circumscripció castral si no ho fou, temps a venir, de la pròpia –i més tardana– del castell de Sant Boi⁴³⁸.

L'ALOU DEL LLOR

Com s'ha pogut comprovar, el terme parroquial de Sant Boi no era homogeni, sinó que integrava diversos sectors i alocs diferenciats. Podem pensar, així, que l'antiga vil·la d'Alcalà o Castelló, que sí que incloïa el subterme deltaic de Llanera, hauria estat laminat com a conseqüència de la creació d'importants alocs senyoriais com el del Llor, que es poden documentar ja des de finals del segle X⁴³⁹.

En mans de la seu barcelonina per voluntat del bisbe Vives, durant el segle XI sabem que els prelats de torn i la canònica van promoure la creació de nous assentaments en aquest terme, per la via de la concessió de terres a tercers a condició de satisfer les rendes i de mantenir-se sota la seva senyoria. En el cas d'un prevere de nom Guillem, aquest rebia l'any 1033 una terra al Llor i a Tapioles⁴⁴⁰ per tal de construir-hi cases i plantar-hi vinyes, concessió feta a perpetuïtat de la qual hauria d'entregar la dècima a la seu. Guillem, que de fet ja havia construït una casa i plantat altres vinyes al Llor mateix,

⁴³⁷ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1015. La primera esposa de Mir Geribert havia estat Dispòsia, filla de Guillem de Santmartí –i d'Eramprunyà– i germana, per tant, de l'Ermengarda que hem vist que pledejava pocs anys abans amb el bisbe pel cementiri de Sant Boi.

⁴³⁸ SERRET, C., "El castell de Sant Boi de Llobregat", 150; BARRERA, M.L.I.; MIQUEL, J., "Anàlisi territorial del Sant Boi medieval i modern". Tanmateix, J. Campmany defensa la seva inclusió en el terme d'Eramprunyà, amb arguments que no acabem de trobar definitius (per exemple, a CAMPMANY, J., "El terme d'Eramprunyà, entre la conquesta i la revolució feudal. Una visió actualitzada").

⁴³⁹ Sobre el Llor durant tota l'Edat Mitjana, veure PAGÈS, M., *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, 564-575.

⁴⁴⁰ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 498. El terme del Llor, o potser més aviat el de Tapioles, arribava fins al Llobregat, atès que els béns cedits es trobaven entre aquest riu, una "strata publica que pergit ad Sanctum Baudilium" i el torrent del Llor, amb el que afrontava pel nord.

tenia el dret d'alienar les terres si les condicions es mantenien. Evidentment, aquest capellà no era el conreador de les terres, atesa la seva dignitat i la seva capacitat per rebre i explotar predis diversos. De fet, encara podria ser ell mateix el “*Guilelmus sacer*” que comprava l'any 1057 altres vinyes al Llor i a Tapioles, potser en nom de la catedral, propietària d'altres vinyes adjacents⁴⁴¹.

Com en el cas d'aquell Ervigi de Llor, fidel del bisbe Vives a finals del segle x, en el segle següent la catedral concediria –o infeudaria, si es vol– el domini de l'alou del Llor a senyors que en podrien prendre el nom, com un Guillem Miró “*de Vall de Lor*” que l'any 1060 signava, juntament amb tot d'altres senyors, el testament de Berenguer Guadall, jurat sobre l'altar de Sant Joan de l'església de Sant Baldiri⁴⁴².

Sabem, però, que abans de l'any 1089, el Llor havia passat a mans d'un membre de la família dels Cervelló, Humbert Gerbert, que en el seu testament, redactat abans de partir a Jerusalem, enumerava i repartia els seus extensos dominis. Entre ells, l'alou del Llor havia de passar a mans de la seva mare, per, a la mort d'aquesta, retornar a la catedral, de la qual cosa es desprèn que Humbert disposava del Llor per infeudació d'aquella. És molt possible, com diu M. Pagès, que no fos aliena a aquesta cessió la relació familiar entre aquest Humbert i el seu oncle homònim, bisbe de Barcelona⁴⁴³. Humbert Gerbert afegia, així, el Llor a un dels seus nuclis patrimonials més importants, que englobava el sector meridional del terme de Cervelló amb la torre i la parròquia de Santa Coloma i la vall de Torrelles amb l'església de Sant Martí, conjunt que es completava amb altres béns diversos al terme de Sant Boi i a la resta de la comarca, a Esplugues, Sant Just, Sant Joan o Provençana.

L'ALOU DE BENVIUERE

Entre aquests grans alous, cal comptar també el de Benviuere, situat com el de Llor a muntanya, en aquest cas en els vessants occidentals del Montbaig. L'any 1023 s'esmenta per primer cop aquest terme, juntament amb una

⁴⁴¹ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 931 i 934. Com a suposició, és possible que aquestes operacions es derivin de l'extinció de contractes de comprantació entre la catedral i els venedors. Si més no, una de les parts admet tenir-la, en part, per aquesta via.

⁴⁴² FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 562. Berenguer Guadall, que havia mort acompanyant a Mir Geribert en l'expedició a Móra, i el seu germà Mir, màxim receptor de les deixes del seu testament, han de ser els fills de Guadall Cixela, un important senyor i propietari, de fet, de l'alou de Campllong, a Sant Boi, que donava als fills citats (FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 304, a. 1043).

⁴⁴³ PAGÈS, M., *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, 568-569.

Fig. 25: vista de la vall de Llor, amb la masia de Santa Bàrbara, probable emplaçament original de la torre del bisbe Vives documentada a finals del segle X; més enllà, Sant Boi i el delta (Jordi Gibert Rebull).

Vilanova, topònim aquest que ha de fer referència a un nou focus d'hàbitat, contraposat a l'antic nucli situat al puig del Castell⁴⁴⁴. No obstant, el document especifica clarament que la venda –o potser la permuta– afectava dos predis diferents, ben termenats per diversos “*bonis hominibus*”, que, amb les seves cases i terres, El liarda –molt probablement la senyora de Cervelló– posava llavors en mans d’una dona de nom Quílio.

No és, però, fins l’any 1048 que trobem documentat plenament el terme del castell de Benviure (“*kastri Benviure*”), amb la seva torre com a element principal, envoltada de cases i corts i acompanyada d’una església –potser en relació a aquella *Vilanova*?–, unes estructures primigènies de les quals, a excepció de la torre, han quedat molt poques restes, com ha demostrat l’excavació del lloc⁴⁴⁵. El terme, que contenia altres cases i terres conreades o incultes, àdhuc amb estanys, afrontava amb el Llor, el Llobregat, el mar i Eramprunyà, uns límits genèrics que dibuixen una silueta enormement irregular, si és que no s’han d’entendre en referència a la totalitat del terme de Sant Boi. De tot el que era contingut en aquests límits, el matrimoni

⁴⁴⁴ “*in parrochia Sancti Baudilii, in Vilanova vel in termine de Bevivere*” (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l’Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 365).

⁴⁴⁵ VILA, J.M., “La torre de Benviure (Sant Boi de Llobregat). Evolució i transformació d’una *turris* medieval (segles XI-XX)”.

format per Bernat Sunifred i Guilla –anomenada Beleïça– n'empenyorava llavors la meitat als comtes Ramon Berenguer I i Elisabet per raó d'un deute considerable⁴⁴⁶. No es tracta, com és d'esperar, d'un matrimoni qualsevol, ja que Bernat Sunifred seria probablement, segons l'opinió de H. Dolset, un dels fills del veguer Sunifred de Rubí⁴⁴⁷, mentre que Beleïça era filla de Company i néta de Seguí, senyors del castell de Castellar, al Bages⁴⁴⁸. Es fa difícil, d'altra banda, saber com havia arribat el castell de Benviure a mans d'aquesta parella, atès que admetien tenir-lo per herència dels pares, per compra, pel *decimum* matrimonial o per altres camins. De fet, l'empenyorament de Benviure als comtes –de la seva meitat, de fet– era conseqüència d'un seguit d'hipoteques prèvies que la parella havia establert sobre béns que tenien en el territori de Barcelona i que, com hem anotat, semblen procedir en la seva majoria de la família de Beleïça. Però d'això no es pot inferir que tinguessin Benviure per la mateixa via, sabent que la nissaga dels Rubí era un grup familiar molt potent, amb àmplies propietats arreu de les comarques de l'entorn barceloní, i que, segons un text anterior, eren els Cervelló els qui gaudien de propietats en

⁴⁴⁶ FELIU, G., SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 342.

⁴⁴⁷ DOLSET, H., *Frontière et pouvoir en Catalogne médiévale. L'aristocratie dans l'ouest du comté de Barcelone (début du Xe-milieu du XIIe siècle)*, 1162-1163.

⁴⁴⁸ D'aquesta ascendència en donen bona prova una sèrie d'empenyoraments fets per la parella en els anys immediatament anteriors. Així, els trobem l'any 1046 empenyorant diverses torres de la muralla de Barcelona, juntament amb algunes cases al raval de la ciutat i a Provençals, béns tots ells que els havien arribat pels pares de Beleïça, Company i Eimerud, que així mateix els havien rebut dels pares de Company, Seguí i Garsenda. L'any següent, la parella empenyorava un mas a Provençals i unes vinyes al territori de Barcelona que també tenien dels pares de Beleïça. Sobre les actuacions de Seguí i Company a la Catalunya Central, sabem que el primer havia participat en la conquesta de l'àrea dels Prats de Rei des del seu castell de Castellar, dominis que en el seu testament de l'any 1022 llegava al fill Company i que més endavant motivaren un litigi amb Santa Cecília de Montserrat, que es resolgué l'any 1026 amb el reconeixement al monestir per part de Company i Eimerud de la meitat de l'alou dels Prats de Rei. D'altra banda, els esmentats avis paterns de Beleïça eren, de ben segur, els mateixos Seguí i Garsenda, anomenada també Bonamossa ("*Garsindis, que vocant Bonamotia*"), que havien tingut propietats a Vilapiscina i a Ripollat. De fet, la primera referència que tenim de Garsenda, en aquest cas actuant sola, correspon a una permuta que ella mateixa feia amb l'abat de Sant Cugat d'un molí i una vinya a Ripollat per un alou que el monestir tenia, significativament, en el terme de Castellar ("*in ipsa marchia de Minorisa, in termino de Castellare*"), de la qual cosa es dedueix que llavors ja seria casada amb el senyor d'aquell castell, Seguí. En tot cas, i tenint en compte que totes aquestes propietats vallesanes i barcelonines procedien inicialment del patrimoni de Garsenda, intuïm que els altres béns abans esmentats, situats a la mateixa ciutat o en el seu entorn, podrien provenir també d'aquest mateix patrimoni, atès que Garsenda, casada amb un dels senyors de la Marca, formaria probablement part en origen d'una família barcelonina, sens dubte acabalada i que no acabem d'identificar (ALTÉS, F.X., "El diplomatarí del monestir de Santa Cecília de Montserrat, II: anys 1000-1077", doc. 143; FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 333; FELIU, G.: SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, docs. 162, 332 i 338; BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 251; RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 193).

Fig. 26: Torre de Benviure (Jordi Gibert Rebull).

aquest indret⁴⁴⁹. Sembla que, malgrat tot, la nissaga retindria el domini de Benviure, si era fill de l'esmentada parella el Bernat Bernat que l'any 1065 testava i deixava un mas a l'església del lloc, de la qual ara en coneixem finalment l'advocació: “s. *Michaelis de Bene Vivere*”⁴⁵⁰.

Com a darrer apunt sobre Benviure, no ens podem estar de retornar sobre aquella torre amb cort que havia estat d'una tal *Chintilo*, que el bisbe Vives exclòia dels béns donats a la catedral i que figurava en el seu testament de l'any 995 tot just després de ser esmentada la torre del Llor. Identificada la “*turre de Eles*”, que apareix com a límit meridional del terme de Cervelló, amb l'actual Torre Salbana, no sembla del tot forassenyat concebre una hipotètica relació entre aquella torre de Quintol i la que es conserva a Benviure, fet que endarreriria sensiblement la datació fundacional que hom tradicionalment li atribueix⁴⁵¹.

⁴⁴⁹ A banda del quart de segle que separa aquests dos primers textos inequívocs relatius a Benviure, i malgrat no ser el primer d'ells un document original, no podem identificar la “*Chilio, femina*”, compradora l'any 1023, amb la Guilla, anomenada Beleixa –*Guilga* o *Guilla* en els textos–, empenyoradora el 1048.

⁴⁵⁰ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 642.

⁴⁵¹ M. Pagès, esgrimint arguments tipològics que prova de quadrar amb la informació textual, proposa situar l'edificació de la torre entre l'any 1023, quan no és esmentada, i el 1048, quan ja en tenim la prova documental (PAGÈS, M., “La torre circular i els eremitoris rupestres de Benviure, a Sant Boi de Llobregat”, 180-183).

EL SECTOR DE LLANERA AL SEGLE XI (I LA PRETESA ANTIGUITAT DE)

LA PRIMERA ESGLÉSIA DEL PRAT

D'altra banda, les explotacions i els assentaments a Llanera continuen documentant-se durant tot el segle XI. L'any 1027, un tal Eldesind donava a la catedral i a la canònica una parellada de terra amb casa i cort, hort, arbres i un pou que afrontava a ponent amb l'estany de Llanera⁴⁵². Sense que l'haguem sabut identificar plenament, Eldesind feia la donació, juntament amb la mare Truitelda i l'esposa Llobeta, per remei de la seva ànima i "*pro redemptione exilium*", probablement en al·lusió al pagament d'un rescat en el qual la seu i la canònica haurien intervingut d'alguna manera i que motivaria aquesta donació posterior. Aquest fet, així com l'afegiment a la donació d'una vinya a Montpedrós, un cup, una tona i un parell de bous amb els arreus, indiquen que Eldesind era un propietari, si més no fins aquell moment, prou solvent. No ha d'estranyar, així, que reconeguem en el "*Bonifilio Ugoni*" que figura com a propietari de l'alou que limitava pel sud amb les terres d'Eldesind a Llanera a Bonfill, fill d'Hug de Cervelló.

La família vescomtal també tenia béns prop de l'estany, com l'alou que el levita Folc i Mir Geribert, marmessors de la seva mare, la vescomtessa Ermengarda –filla del comte Borrell–, donaven l'any 1035 al monestir de Sant Sebastià dels Gorgs⁴⁵³. El predi, que contenia una casa amb terres i vinyes, afrontava amb el riu a llevant, amb un alou de Sant Cugat al nord, a l'oest amb un alou del difunt veguer Guillem d'Eramprunyà ("*alodium de Guilelmi condam qui fuit Sancti Martini*") i al sud "*in ipso prato vel in stagno de Lanera*"⁴⁵⁴.

És justament per la confluència d'aquestes dues famílies a través del matrimoni de Mir Geribert amb Dispòsia, filla de Guillem de Santmartí, que cal dedicar unes línies en aquest punt a l'eventual existència en aquestes dates d'una església situada a Llanera i dedicada, segons quins siguin els textos emprats, a Sant Pau o Sant Pere. Deixant de banda unes primeres mencions a una "*domum s. Pauli*" que figura en el testament sacramental de l'any 981 del veguer Galí d'Eramprunyà i que cal identificar amb un dels altars de l'església de Castelldefels⁴⁵⁵ i un "*manso s. Pauli, quem vocant de Prato*",

⁴⁵² BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 403.

⁴⁵³ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 520.

⁴⁵⁴ L'aparició d'un "*rivulo qui discurret de Beni Vivere*" com a límit occidental, juntament amb l'alou de Guillem, no hauria de referir-se estrictament al torrent que passa prop de la torre, sinó a un altre procedent del terme de Benviure però que correria més al sud, des del vessant meridional del Montbaig, si no és que, de nou, les afrontacions consignades, prou ambigües, es refereixen al terme genèric de Sant Boi.

⁴⁵⁵ En aquest testament es prescriuen donacions a diverses *domus* (Sant Miquel, Sant Pere, Sant Pau, Sant Joan) totes situades en un mateix lloc ("*in ipsius loco*"), és a dir, l'església de Santa Maria de Castelldefels ("*ad predictum domum s. Marie vel ad alios domos ibidem edificatos*"). De fet, anys abans, el

citat l'any 1155 i que convé situar en el terme del castell de la Guàrdia del Bruc⁴⁵⁶, resten molt poques referències que puguin atribuir-se a aquella església.

Ben documentada l'ermita de Sant Pau a partir del segle XIII⁴⁵⁷, força anterior a la creació en un nou indret del temple de Sant Pere i Sant Pau del Prat a mitjan segle XVI, les úniques referències escrites del segle XI que podem aportar corresponen a una església de “*s. Petri de ipso Prad*” –sense més indicacions–, a l'obra de la qual una dona anomenada Eimerud llegava un sester d'ordi en el seu testament de l'any 1083⁴⁵⁸. Tres anys després, el 1086, és en el testament sacramental de Ramon Miró, vidu de l'anterior, que trobem una deixa de 2 mancusos al mateix temple, que ara apareix estranyament associat a una església de Sant Martí (“*s. Petri de ipso Prad sive s. Martini*”), si és que no es tracta d'una doble advocació, fet que posaria en dubte la relació amb el temple del delta.

Encara que M. Pagès dona per segura aquesta identificació⁴⁵⁹, aquesta no està exempta de problemes, per començar l'exigüitat dels textos que hi fan referència. És cert, però, que els testimonis d'ambdós testaments juraven sobre l'altar de Sant Martí de l'església del castell de Sant Martí Sarroca i que feien donacions a diverses esglésies, entre elles la pròpia del castell i la del monestir de Sant Sebastià dels Gorgs, on Ramon Miró havia de ser enterrat. Tot plegat apunta clarament que la parella es movia en l'òrbita dels descendents de Mir Geribert, hereus, com diem, de la nissaga dels Santmartí i, per tant, senyors també d'Eramprunyà. Pels béns mobles i immobles que figuren en els seus testaments, es tractava d'un matrimoni

972, el mateix Galí feia una donació en vida a aquesta mateixa església, cap d'un monestir embrionari, en què es descrivia la situació i advocació dels diversos altars, coincidents amb els anteriors: “*Est venerabilis domus ecclesie tue ubi me subdo mancipatum advocatus monasterium in comitatum Barch., in fine Erapruniano, in locum vocitum Castellum de Felix, ubi intra trifarie templum in medium situm est altare venerabile virgo Dei genitrice Maria, dexteram vero partem altare s. Michaelis Arcangelii, levam vero s. Iohannis evangeliste, in quo lo[co] veneranda altaria constructa sunt in honore Petri et Pauli apostolorum principes*” (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 98, 136 i 137). La coincidència amb parròquies documentades ulteriorment i situades justament en l'entorn de Castelldefels i Eramprunyà ha estat assenyalada i interpretada com un indicatiu de l'eventual creació de petites comunitats religioses adscrites a Castelldefels (IZQUIERDO, P., “El terme d'Eramprunyà, de la baixa romanitat al feudalisme. Una revisió crítica”, 300-301; CAMPANY, J., “El terme d'Eramprunyà, entre la conquesta i la revolta feudal. Una visió actualitzada”, 25-26).

⁴⁵⁶ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 1002. Es tracta d'una declaració emesa pel clergue Bernat Isarn dels béns i drets que el monestir de Sant Cugat tenia en el terme d'aquest castell.

⁴⁵⁷ CODINA, J., *La gent del fang (El Prat, 965-1965)*, 39-40; PAGÈS, M., *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, 580-585; RAMOS, J., “Estudi evolutiu de la xarxa viària al Prat”, 103-105 i 113-114.

⁴⁵⁸ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 713.

⁴⁵⁹ PAGÈS, M., *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, 582-583. L'autora, segurament portada per una mala edició del document, atribueix erròniament a Sant Pau del Prat una menció de l'any 1010 que correspon clarament a Sant Joan Despí (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 136).

ric, potser castlans dels Santmartí. Aquesta relació podria explicar, atenent els importants interessos territorials que els Santmartí tenien al delta del Llobregat i, en concret, a Llanera, on hem trobat diversos predis propietat de Guillem fill de Galí, una eventual vinculació per part de Ramon Miró i Eimerud amb una església en aquest sector, que es trobaria llavors en construcció o en reforma si fem cas de la donació *ad opera*.

Tot i reconeixent que no sabem trobar una alternativa a aquesta identificació, cal mantenir la prudència, atès que ambdós testaments contenen donacions a un nombre considerable d'esglésies situades en un àmbit geogràfic força ampli (Solsona, Montserrat, Barcelona,...) que depassa les terres catalanes per atènyer importants centres de pelegrinatge com Sant Jaume de Galícia o Santa Maria del Puig, a l'Alvèrnia⁴⁶⁰. Pot sorprendre, d'altra banda i malgrat no ser impossible, que una església a Llanera aixecada en ple segle XI no generi més referències documentals que omplin el buit de pràcticament dos segles que separa aquestes mencions de l'aparició, tot canviant l'advocació principal, de l'ermita de Sant Pau del Prat. De fet, hem vist com, per exemple, Santa Maria de Bellvitge, església que presenta certs paral·lels amb la de Llanera en trobar-se igualment situada en els terrenys deltaics d'una circumscripció més àmplia –a Banyols i en relació a Provençana, en aquest cas–, està documentada, ni que sigui fugisserament, ja des del mateix segle XI, una cronologia fundacional que les dades arqueològiques també semblen avalar.

3.2.5. El castell d'Eramprunyà i el seu terme

ELS ORÍGENS D'ERAMPRUNYÀ

L'antic terme del castell d'Eramprunyà, que abastava gairebé tota la meitat meridional del massís del Garraf⁴⁶¹, fou establert en el context de l'expansió del comtat de Barcelona a inicis del segle X. De titularitat comtal, la identificació dels seus primers veguers és una qüestió prou coneguda des de l'obra de F. de Bofarull i altres treballs posteriors que han tractat la dimensió política d'aquesta fortificació i el seu terme⁴⁶². És de destacar una abundant documentació corresponent a la segona meitat del segle X, originada en el marc de la creació d'un cenobi benedictí radicat a Santa Maria de

⁴⁶⁰ Això sense oblidar que dins de l'antic terme del castell de Sant Martí Sarroca existeix una església dedicada a Sant Pere situada en el veïnat de la Torre de Vernet, documentada a la Baixa Edat Mitjana i molt modificada ulteriorment (DDAA, *Catalunya Romànica*, XIX. *El Penedès. L'Anoia*, 59).

⁴⁶¹ CAMPMANY, J., "Campdàsens, Garraf i Jafre. Els confins occidentals del terme d'Eramprunyà de l'alta edat mitjana al segle XV".

⁴⁶² BOFARULL, F. de, *El castillo y la baronía de Arampruná*; DDAA, *Catalunya Romànica*, XX. *El Barcelonès. El Baix Llobregat. El Maresme*, 362-365.

Castelldefels, projecte de curta durada atesa l'absorció d'aquesta casa i les seves pertinences per part del monestir de Sant Cugat, que va incorporar tota aquesta documentació al seu cartulari. Aquest extens lot documental ha estat treballat reiteradament per diversos autors amb resultats i perspectives no sempre coincidents, però que ens estalvien aquí de donar el seu detall exhaustiu. Remetem, per tant i principalment, als treballs de P. Izquierdo desenvolupats a partir de l'excavació de la necròpolis de Rocabruna, a la tesi doctoral de Dolors Sanahuja i als diversos papers publicats per J. Campmany sobre el terme d'Eramprunyà⁴⁶³. Partint per força d'aquesta base, en aquest apartat ens limitarem a resseguir les principals problemàtiques que es deriven d'aquesta extensa documentació, que s'aprime en entrar al segle XI, centrant-nos especialment en el paper dels seus primers veguers coneguts i l'existència d'un efímer monestir a Santa Maria de Castelldefels.

Malgrat que el primer document inequívoc referent al terme d'Eramprunyà és una primera donació a Sant Cugat de l'any 957, hi ha motius de tot ordre per pensar que la fortificació i el seu terme foren creats, com dèiem, anys abans. L'aparició en els textos d'altres castells termenats situats en l'àmbit del Garraf es remunta a les primeres dècades del segle X⁴⁶⁴, mentre que Olèrdola figura en mans comtals amb anterioritat a la dècada dels trenta d'aquest mateix segle, tot i que el lloc presenta una ocupació altmedieval prèvia⁴⁶⁵. És evident, doncs, que el terme d'Eramprunyà devia constituir-se com a mínim en paral·lel a aquests casos, atès el context històric i la seva ubicació geogràfica. De fet, quan l'any 988 el comte Borrell permutava amb la seva esposa Eimeruda el castell d'Eramprunyà per l'alou de Tuixent, afirmava

⁴⁶³ Sobre el primer, veure "El terme d'Eramprunyà, de la baixa romanitat al feudalisme. Una revisió crítica", "Gavà i els gavanencs, del món romà al feudalisme" i, juntament amb A. Estrada i E. Sintas, *Excavacions arqueològiques de salvament a la necròpoli alt-medieval de Rocabruna*, en què, en diversos annexos, es treballa a fons la documentació de Sant Cugat. La tesi de Dolors Sanahuja ha estat publicada pel Museu de Gavà amb el títol *El territori d'Eramprunyà entre els segles X-XVI*. Per la seva banda, J. Campmany ha fet aportacions destacables a la qüestió a partir de nombrosos articles monogràfics, per exemple: "Campdàsens, Garraf i Jafre. Els confins occidentals del terme d'Eramprunyà de l'alta edat mitjana al segle XV"; "Economia, poder i territori a Gavà al voltant de l'any mil"; "El Garraf entre dos imperis. Conquesta franca i reculada sarraïna"; "El terme d'Eramprunyà, entre la conquesta i la revolta feudal. Una visió actualitzada"; "Dones a Eramprunyà al segle X". Alguns d'aquests treballs es troben reunits en les actes de les jornades "Gavà mil anys" dutes a terme l'any 2002, mentre que es poden consultar, sobre qüestions diverses, les "Trobades de centres d'estudis i d'estudiosos d'Eramprunyà", especialment la seva sisena edició (2013) dedicada al "Territori de frontera a l'Alta Edat Mitjana". Si bé són també seves les pàgines citades més amunt de la *Catalunya Romànica*, cal veure el capítol que hi dedica M. Pagès al seu *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, 236-315.

⁴⁶⁴ Hem vist anteriorment que el primer document relatiu al castell de Cervelló que no presenta cap ombra de sospita d'haver estat falsificat o interpolat és de l'any 912, mentre que Subirats ja apareix en mans de la futura família vescomtal l'any 917 (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, docs. 5 i 9).

⁴⁶⁵ BATET, C., *El castell termenat d'Olèrdola*, 37-40; GIBERT, J., "Els inicis de l'Edat Mitjana (segles VIII-X) al Penedès i al Baix Llobregat: una aproximació arqueològica"; MOLIST, N.; BOSCH, J.M., "El cementiri medieval de Sant Miquel d'Olèrdola".

tenir-lo “*per vocem de ienitores meos sive per fratri meo Mironi comiti, qui fuit condam*”⁴⁶⁶, de manera que cal atribuir al seu pare, el comte Sunyer, l'establiment del castell i el terme d'Eramprunyà, sense que es pugui descartar que fos en origen una iniciativa presa en els darrers anys de vida de Guifré el Pilós o durant el mandat del germà gran de Sunyer, el comte Guifré Borrell. Si més no, cal anotar que l'àrea del Garraf fou un escenari en què es testimonien topades armades entre l'exèrcit andalusí i previsiblement la host comtal, com la que es documenta a Begues (*Bīgūs*) l'estiu de l'any 898⁴⁶⁷.

D'altra banda, la roca d'Eramprunyà no presenta, que es conegui a dia d'avui, una ocupació altmedieval anterior a l'època comtal. Al marge d'alguns materials ibèrics, els testimonis més antics, a saber, la necròpolis de tombes antropomorfes vinculada a Sant Miquel i un lot de ceràmiques –amb alguns fragments espatulats– localitzat en unes excavacions recents⁴⁶⁸, poden situar-se en un genèric segle X i són, per tant, coherents amb les primeres notícies escrites.

Aquesta mateixa cronologia s'atribueix a la necròpolis de Rocabruna, situada en el vessant meridional del turó d'aquest nom, a uns 500 metres del lloc del Sitjar en direcció a Gavà⁴⁶⁹. Destruïda en bona part en construir-se la urbanització que avui ocupa l'indret, s'hi van poder excavar un parell de tombes de fossa simple amb coberta de lloses. Allunyades com estan de l'església del Sitjar, aquestes sepultures no representarien cap problema en poder ser atribuïdes a una necròpolis altmedieval prèvia, com tantes, a la implantació exclusiva dels cementiris parroquials –o, si més no, eclesiàstics– a partir especialment del segle X⁴⁷⁰.

Tanmateix, la troballa, a mitjans anys seixanta del segle passat, d'una làpida sepulcral en una de les tombes llavors destruïdes sí que presenta alguna dificultat interpretativa, atès que, en principi, posa data –any 945– a la mort del titular de la sepultura; formada per una placa de marbre de 42 x 31 cm, cal considerar-la a priori com una peça insòlita en un context com el de Rocabruna, car, com els seus analistes bé consideren, es tracta d'un objecte que cal associar clarament als grups dominants. De fet, la recerca de paral·lels, els quals, per altra banda, semblen no desmentir-ne la cronologia –amb fórmules i tipus de lletra semblants–, topa de seguida amb exemples

⁴⁶⁶ JUNYENT, E., *Diplomatari de la catedral de Vic (segles IX-X)*, doc. 537.

⁴⁶⁷ BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans, Textos del 713 al 1010*, 241-242.

⁴⁶⁸ CAIXAL, A., “L'excavació arqueològica del castell d'Eramprunyà (Gavà, Baix Llobregat)”.

⁴⁶⁹ A banda dels treballs sobre aquesta necròpolis citats en una nota anterior, es pot consultar també l'entrada corresponent, elaborada pel mateix P. Izquierdo, a DDAA, *Catalunya Romànica, XX. El Barcelonès. El Baix Llobregat. El Maresme*, 367-368.

⁴⁷⁰ GIBERT, J., *L'Alta Edat Mitjana a la Catalunya Central (segles VI-XI). Estudi històric i arqueològic de la conca mitjana del riu Llobregat*, 131-189.

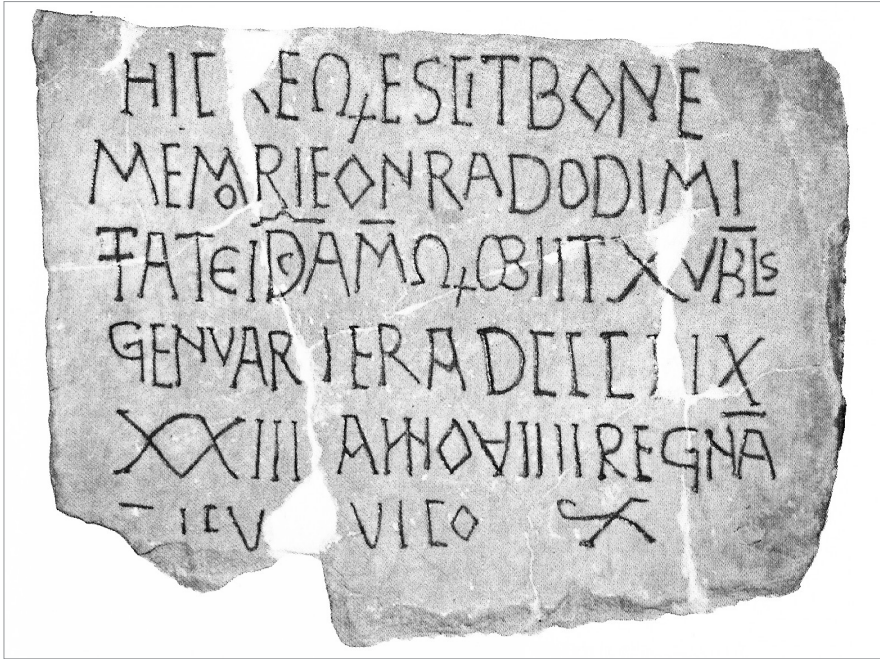

Fig. 27: Lápida funerària d'Onrado, mort l'any 945, localitzada a la necròpolis de Rocabruna (Pere Izquierdo).

dedicats a personatges poderosos, entre ells alguns membres de la família comtal com Guifré i Quíxol, fills de Guifré el Pilós.

També pel que fa a l'emplaçament on apareix, la lápida d'*Onrado* –o Honrat, així es deia el difunt– constitueix una excepció, lluny dels cementiris periurbans com Sant Pau del Camp o Sant Pere de les Puel·les i de monestirs com Sant Cugat del Vallès o Santa Maria del Camí. Tot i l'existència, sembla ser, de documentació gràfica que acredita la troballa, no deixa de sorprendre l'associació d'un objecte com aquest a una tomba com les de Rocabruna, on s'entén que restava coberta i, per tant, amortitzada. Més enllà d'aquesta aparent contradicció, els interrogants s'acumulen: o bé la lápida va arribar a la tomba per una via desconeguda, o bé hi ha una església no localitzada⁴⁷¹, o bé podria tractar-se, que sapiguem, de la primera necròpolis sense església datada en ple segle X, en el límit del pas de les necròpolis rurals als cementiris parroquials.

⁴⁷¹ Existeix alguna referència a una suposada església de Sant Martí en aquell entorn, una advocació que, com bé anoten els responsables dels treballs a Rocabruna, no apareix mai en cap dels nombrosos documents altmedievals referents al sector d'Eramprunyà.

Fig. 28: Vista de la penya i del castell d'Eramprunyà, sobre el delta (Jordi Gibert Rebull).

Tornant als orígens del castell, ja fos la seva instauració molt a finals del segle IX o durant els primers anys del segle següent, sembla que, malgrat el que hem apuntat més amunt, caldria vincular amb Eramprunyà la menció d'un enigmàtic castell de "Ravinas" que hom ubica prop de la muntanya de Begues en un document de l'any 928, segons el qual el vescomte Llopard venia al seu fill Odger aquest castell i la vil·la de Campins, al Montseny⁴⁷². Aquesta identificació, que avançaria una trentena d'anys la primera referència escrita coneguda d'Eramprunyà, s'explicaria per una mala escriptura o transcripció a partir d'un original "Rodanas" o Rosanes, que és com també s'anomena el castell en aquests primers temps⁴⁷³, en relació molt probablement amb el color vermellós del gres local, que comparteix amb

⁴⁷² "Ego Leopardus, vices comite, vinditor tibi filio meo Audegario, emtore. Per hanc scripturam vindicionis me, vindoque tibi castrum meum que dicunt Ravinas qui est situs in latere monte de Begas" (UDINA, F., *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos*, doc. 91). Cal dir que les condicions de la venda, establerta en mil sous, prescriuen que Llopard retindria tant el castell com la vil·la, que passarien a mans d'Odger a la seva mort. Costa d'entendre el sentit real de l'operació, que potser ocultí algun tipus de préstec o compensació al pare per part del fill o, més aviat, un avançament de l'herència. En tot cas, el caràcter familiar de la mateixa permet considerar que la transacció afectava el domini sobre el castell i no la seva propietat última, que devia romandre en mans comtals.

⁴⁷³ Entre d'altres exemples: "in terminio de castro Rodanas, que vocant Eraproniano" (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 92, a. 970).

el Castellvell de Rosanes i que és anomenat *rodeno* en castellà⁴⁷⁴. Llopard i Odger, considerats habitualment vescomtes de Girona, podrien haver exercit el càrrec en realitat sobre el districte de Barcelona, on sabem que el segon tenia béns vers mitjan segle X –al Vallès i entorn de la ciutat–, tot precedint el vescomte Guitard, molt més ben documentat. Segons R. Martí, a la mort d'Odger, poc abans de l'any 962, l'hauria succeït a Eramprunyà Galí, potser el seu germà, de qui tenim moltes més notícies⁴⁷⁵.

EL VEGUER GALÍ I LA SEVA FAMÍLIA

Amb una ascendència com veiem fosca, si més no, Galí fou sens dubte veguer, tot i que no figuri mai associat al càrrec en els textos, com sí que succeeix amb el seu fill Guillem⁴⁷⁶. A la vegada senyor de Sant Martí Sarroca, sabem que estigué casat amb Ermengarda, que fou germà de Bardina i que havia estat al servei del comte Miró de Barcelona, com es detalla en la donació d'un alou que feia l'any 972 en favor de Santa Maria de Castelldefels⁴⁷⁷. Tant l'esposa com el germà figuren entre els marmessors de Galí, al costat d'altres personatges propers al difunt, com eren Aeci (*Eizio, Aizio*), el monjo Sunifred, els preveres Oriol i Sendred i un tal Delà⁴⁷⁸. En aquest testament no hi figura, però, el que hauria de ser el fill gran, Guillem, potser perquè hauria rebut la seva part prèviament en ser l'hereu al capdavant dels castells d'Eramprunyà i Sant Martí. Sí que hi trobem esmentat un altre fill, Miró Llobet, que havia de rebre, a la mort de la mare, l'alou i la torre de les Gunyoles, al Penedès⁴⁷⁹.

⁴⁷⁴ IZQUIERDO, P., "El terme d'Eramprunyà, de la baixa romanitat al feudalisme. Una revisió crítica", 290.

⁴⁷⁵ MARTÍ, R., "Els Castellvell durant el segle X. Artífexs i veguers de la Marca de Barcelona".

⁴⁷⁶ Sobre Galí es pot consultar, amb certa cautela, MARGARIT, A., "El mític Galí del segle X a la llum dels documents".

⁴⁷⁷ "ut ipsa intercedat ad dominum pro me indigno iam dicto Galindo, et pro uxori mea Ermengarda, et fillis nostris, et pro fratrem meum Bardina, sive et pro seniori meo Mironi, qd., comiti" (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, doc. 98).

⁴⁷⁸ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, docs. 136 i 137 (a. 981).

⁴⁷⁹ Com en el cas de Llopard i Odger, podria ser que, totalment o en part, Guillem hagués rebut aquesta part en forma de venda, com sabem que havia succeït en relació a les rendes derivades de la parròquia de Sant Boi, tal i com hem vist en un capítol anterior (FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 253, a. 994). Es tracta, de fet, d'una pràctica ben testimoniada a l'època que tanmateix no estalviava al capdavant la redacció d'un testament (TO, L.I., "Señorio y familia: los orígenes del «hereu» catalán (siglos X-XII)", 65-67). Tampoc no apareix en el testament un altre fill de nom Aeci, que com veurem, disposava de patrimoni a l'àrea de Sant Climent. De fet, el testament conservat se centra en els béns que havien de rebre l'església de Castelldefels i els seus altars i, en menor mesura, altres institucions eclesiàstiques –el monestir de Sant Cugat, la catedral de Barcelona, Sant Pere de Vic– i algunes esglésies concretes –Sant Miquel d'Eramprunyà, Sant Esteve de Cervelló, Sant Vicenç de Garroxa (avui dels Horts), Sant Climent, Sant Cristòfor de Begues–. Pel que fa als particulars, l'esposa Ermengarda rebia el gruix dels béns juntament amb els fills que la parella hagués pogut tenir entre la redacció del testament i la mort de Galí –uns quatre anys– i que, en no ser-hi anomenats, sembla que no existiren mai. En qualsevol cas, el fet que els fills llavors poc o molt crescuts, com Guillem, en principi l'hereu principal, o Aeci, no apareguin en el text pot deure's, com apuntàvem, al fet que rebessin la seva part de l'herència per vies separades. Pel que fa a Miró Llobet, la fórmula utilitzada en el testament és prou ambigua com per no saber del cert si era fill de Galí i Ermengarda o únicament d'aquesta darrera.

Com els del marit, els orígens d'Ermengarda són difícils de precisar. J. Campmany mira d'identificar-la amb la dona homònima que, juntament amb els seus probables germans Sesmon, Guitard i Delà, havia tingut propietats a l'actual Ripollet, llavors *Palatio Auzido*⁴⁸⁰. També podria ser, però, que Ermengarda fos filla de Blancari i Trasgonça i néta de Flavi, amb propietats a Osona i al Bages properes a les que, segons el seu testament, tenia Galí als llocs de Castanyola, Terradelles i Viladordis⁴⁸¹.

Pel que fa a Delà, R. Martí proposa identificar-lo amb el pare d'Adelaida, Odger, Longobard i el monjo Eldemar, aquest darrer capturat l'any 985. Gran propietari al Vallès i al Penedès, cal atribuir-li la propietat en algun moment de la torre que prendria el seu nom, precedent de l'actual Vilafranca del Penedès⁴⁸².

En relació a Bardina, germà de Galí, les informacions són limitades, més tenint en compte que els senyors de les Valls de Sant Climent al segle XI –Bardina i el seu fill Mir Bardina– no n'eren, com veurem tot seguit, descendents directes sinó que eren nét i besnét del propi Galí. Potser amb possessions al Vallès documentades a finals del segle X⁴⁸³, ha estat insinuada la seva relació amb el vescomte homònim que es documenta al comtat de Berga entre els anys 1003 i 1019, una sospita difícil de provar, atesa la manca de testimonis i l'origen suposadament cerdà que s'atribueix al personatge, però que pren cert cos quan comprovem que aquest vescomte havia tingut propietats al terme d'Eramprunyà i a la parròquia de Sant Boi⁴⁸⁴.

⁴⁸⁰ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, doc. 101 (a. 973); CAMPANY, J., "Dones a Eramprunyà al segle X", 41.

⁴⁸¹ ORDEIG, R., *Catalunya Carolíngia, IV. Els comtats d'Osona i Manresa*, docs. 1219 (a. 976), 1272 (a. 979), 1394 (a. 982) i 1570 (a. 990); FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 30 (a. 945). D'aquests testimonis s'extreu que aquesta Ermengarda era llavors vídua d'un tal Ermemir, amb qui havia tingut dos fills, Fijó i Guitard. Devem a Ramon Martí totes aquestes apreciacions sobre l'ascendència d'Ermengarda.

⁴⁸² MARTÍ, R., "Els Castells durant el segle X. Artífexs i veguers de la Marca de Barcelona". Els llaços que es poden establir entre aquest Delà i el marmessor de Galí són, de moment, poc sòlids. Sabem, però, que l'any 1010 un *Eicio* signava el testament d'un Longobard que cedia bona part dels seus béns a son germà Odger, mentre que detectem la presència pels volts de l'any 1034 d'un tal Aeci Odger (*Aethius Audegarius*) a les Gunyoles, signant operacions menades pels fills de Miró Llobet (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 142, 504, 512 i 513). Encara que sigui només com a conjectura, no es pot descartar tampoc que l'esposa de Guillem de Santmartí, Adelaida, sigui la filla homònima de Delà (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, doc. 234, a. 989). És difícil, com s'ha proposat (DDAA, *Catalunya Romànica, XX. El Barcelonès. El Baix Llobregat. El Maresme*, 72), que la dona de Guillem sigui germana del vescomte Udaldar, si no es vol que Mir Geribert s'acabés casant amb la seva cosina germana.

⁴⁸³ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, doc. 320 (a. 997).

⁴⁸⁴ DDAA, *Catalunya Romànica, XIX. El Penedès. L'Anoia*, 68; DDAA, *Catalunya Romànica, XII. El Berguedà*, 36-39; CAMPRUBÍ, J., *Conquesta i estructuració territorial del Berguedà (s. IX-XI). La formació del comtat*, 81-86; BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1679.

Pel lloc preferent que ocupa entre els seus marmessors, és ben possible que Aeci fos també germà de Galí. El nom és, de fet, present en una generació posterior de la nissaga, atès que el duia un dels fills de Galí, que l'any 1011 signava (“*Aetius, filius condam Galindoni?*”) l’acta del plet entre Sant Cugat i Gerbert fill d’Astoald, propietari a Sant Boi a qui ja coneixem⁴⁸⁵, mentre que potser calgui veure un antecedent familiar en l’*Eixo* que signava la citada venda d’Eramprunyà entre el vescomte Llopard i son fill Odger. Que aquest *Aizo*, *Eizo* o *Eizone* del testament era un personatge proper a Galí es fa evident quan el trobem ben aviat al seu costat signant diversos documents, com ara una donació efectuada l’any 967 per Ermengarda a Santa Maria de Castelldefels o, si és que també són ells, l’acta final del judici entre el comte Borrell i els habitants de Vallformosa, al Bages, l’any 977⁴⁸⁶.

S’ha proposat, d’altra banda, que l’*Eizio* marmessor de Galí i el fill d’aquest darrer, de nom Aeci, serien el mateix individu, a qui per cert s’atribueix una orientació vers la carrera eclesiàstica⁴⁸⁷. El seguiment dels membres de la família, un afer complex atesa la reiteració dels noms, sembla, però, indicar que es tractaria en realitat de dues persones diferents. En aquest sentit, penso que hi hauria un Aeci —o Aissó, com es vulgui— que és qui, com acabem de veure, figura amb Galí en diverses ocasions entre l’any 967 i la mort d’aquest vers 981. El seu eventual càrrec eclesiàstic no es pot inferir d’aquests textos, muts al respecte, tot i que tampoc és una possibilitat que es pugui excloure completament.

De fet, i ho apuntem amb tota la prudència necessària atesa la manca de proves, tampoc no pot descartar-se que sigui ell mateix el bisbe Aeci que trobem al capdavant de la mitra barcelonina entre la mort de Vives l’any 995 i la seva pròpia durant l’expedició a Còrdova de l’any 1010. En un estudi específic, G. Feliu ja es lamentava del misteri que enterbolia l’origen d’aquest

⁴⁸⁵ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 438.

⁴⁸⁶ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 89; ORDEIG, R., *Catalunya Carolíngia, IV. Els comtats d’Osona i Manresa*, doc. 1229. Sobre Vallformosa i el seu famós judici, és opinió majoritària la que identifica el lloc amb la vall bagenca, avui al terme de Rajadell. En canvi, alguns autors, tenint en compte la signatura de Galí, l’han volgut vincular al lloc homònim de Vilobí del Penedès, antigament dins el terme del castell de Sant Martí, d’on justament era senyor Galí (MARGARIT, A., “El mític Galí del segle X a la llum dels documents”, 74). Sense que el document expliciti en cap moment l’adscripció geogràfica o política del lloc, és difícil confirmar una o altra opció. No obstant, la presència en el judici, al costat del comte Borrell, del vescomte Guadall d’Osona parlaria en favor d’un entorn osonenc-bagenc. De la mateixa manera, el sacerdot Eldovigi, que escriu el document i que figura entre els habitants de Vallformosa, és un escrivà habitual d’actes relatives al Bages justament durant la dècada dels anys setanta del segle X, quan es mou en l’òrbita del monestir de Sant Benet (per exemple: ORDEIG, R., *Catalunya Carolíngia, IV. Els comtats d’Osona i Manresa*, docs. 1043, a. 969 i 1360, a. 982). La presència de Galí i del seu germà fora de l’àmbit barceloní, que en principi els seria més propi, pot explicar-se fàcilment per la seva integració en la cort comtal, de la mateixa manera que s’entén que sigui justament Ènnec Bonfill l’assertor o representant judicial del comte en aquest mateix cas. Això sense oblidar que, segons el seu testament, Galí disposava de diversos propietats als comtats d’Osona i Manresa.

⁴⁸⁷ CAMPMANY, J., “Dones a Eramprunyà al segle X”, 40.

bisbe, de qui les fonts no permeten conèixer cap vincle familiar i de qui l'autor sospitava un origen forà, potser procedent de Carcassona i arribat en ocasió de les nupcies del comte Ramon Borrell amb Ermessenda⁴⁸⁸. De ser cert el que proposem, s'emmarcaria en una tendència absolutament habitual a l'època, segons la qual el càrrec episcopal era ocupat per membres de famílies principals del bloc comtal barceloní. En aquest sentit, només cal una ràpida revisió per constatar que el bisbe precedent, Vives, procedia d'una família de grans terratinents establerta principalment, i de manera significativa, a l'àrea del Llobregat, mentre que els successors d'Aeci foren triats, com podria ser el seu cas, entre membres de destacats llinatges vicarials, com ara els bisbes Deodat, de la nissaga dels Claramunt, Guadall Domnuç, dels Calders, o Humbert, dels Cervelló, als que podem afegir encara un membre de la família vescomtal com era el bisbe Guislabert⁴⁸⁹.

Cal reconèixer, però, que, al contrari que en altres casos, no disposem de notícies clares que situïn Aeci com a membre de la cúria episcopal barcelonina abans de la seva elecció, si no és ell el sacerdot de nom *Eizone* que apareix en el testament sacramental d'Ervigi jurat a Sant Vicenç de Riells del Fai l'any 972. Fora de Barcelona, però, sí que trobem un arxipreste o arxilevita de nom *Aiz*, que figura entre els canonges de la catedral de Girona per darrera vegada el gener de l'any 995, pocs mesos abans de la mort del bisbe Vives i del nomenament del seu successor⁴⁹⁰. Tot plegat exigiria demanar-li al personatge una longevitat considerable i una edat avançada en iniciar la carrera eclesiàstica, més enllà de la impossibilitat d'establir cap lligam ferm entre els diferents personatges homònims que acabem de citar. Cal, per tant, mantenir aquesta proposta en l'àmbit de la conjectura.

Un segon Aeci seria, com hem apuntat, fill de Galí i, segons els textos, hauria heretat béns principalment a l'àrea de Sant Climent, lloc conegut llavors com les Valls, on sabem que Galí ("*domno Galindo*") hi havia tingut propietats⁴⁹¹ i que esdevenia el solar des del qual el seu fill Aeci donaria inici a una branca secundària de la nissaga. Era ell qui, com vèiem, signava,

⁴⁸⁸ FELIU, G., "El patrimoni de la seu de Barcelona durant el pontificat del bisbe Aeci (995-1010)", 52-53.

⁴⁸⁹ FELIU, G., "El bisbe Vives de Barcelona i el patrimoni de la catedral (974-995)"; DDAA, *Catalunya Romànica*, XIX. *El Penedès. L'Anoia*, 458-459; BENET, A., "L'origen de la família Calders", 21-23; MIQUEL, J., "El llinatge dels Cervelló", 43; RUIZ-DOMÈNEC, J.E., *Quan els vescomtes de Barcelona eren. Història, crònica i documents d'una família catalana dels segles X, XI i XII*, 91-92.

⁴⁹⁰ FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 102; SOBREQUÉS, S.; RIERA, S.; ROVIRA, M., *Catalunya Carolíngia, volum V. Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*, docs. 554 i 556. No és estrany que un bisbe sigui escollit per a una seu diferent d'on havia seguit prèviament la seva carrera, i més en el marc dels bisbats situats en els tres comtats dirigits pel comte barceloní (Barcelona, Girona i Osona). Guadall Domnuç, per exemple, podria haver estat arxilevita a la seu de Vic abans de ser bisbe a Barcelona.

⁴⁹¹ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 131 (a. 978).

tot especificant la seva filiació, l'any 1011 en el litigi entre Sant Cugat i Gerbert fill d'Astoald, de la qual cosa es desprèn que havia de ser també ell l'*Aetius* –o *Eizo*– signatari entre els anys 1002 i 1004 de tot de donacions de la mateixa família de terratinents al monestir, que ja hem tractat en l'apartat corresponent a Sant Boi⁴⁹². En bona lògica, també hauria de ser ell l'*Aicio* que apareix el mateix any 1002 com a marmessor en el testament sacramental de Recosind, jurat a l'església de Sant Climent situada al lloc d'"*ipsas Valles*", en el terme d'Eramprunyà⁴⁹³. Finalment, Aeci apareixia explícitament l'any 1033 com a senyor del lloc de les Valls ("*Aitii de ipsis Vallibus*") en la sentència del plet que enfrontava Mir Geribert, llavors també senyor d'Eramprunyà, amb el monestir de Sant Cugat, conflicte que havia generat tota una sèrie de textos previs en què trobem de nou a Aeci i ara també a Bardina, en qui hem de veure un fill seu que portaria el nom, si l'encertem, del germà de l'avi⁴⁹⁴.

Així, i per notícies posteriors a la seva mort, sabem que Aeci havia estat casat amb Trasgonça, amb qui havia tingut diversos fills, entre ells Gerbert i Bardina, com s'especifica en un document de l'any 1060⁴⁹⁵. Altres textos coetanis, però, ens posen sobre la pista de dos fills més, Bernat i Ermengarda. Pels diversos documents que refereixen les darreres voluntats d'Ermengarda, que duia el nom de l'àvia ("*Ermengardis femine, filiam condam Aeicioni*"), sabem que disposava de béns a Provençana –on el seu pare hi havia tingut una torre–, a Banyols, al lloc anomenat els Arenys –a la vall de Sant Climent– i a Gallecs, al Vallès⁴⁹⁶.

Bardina ("*Bardina, proles Ecio*"), que era testimoni del testament de sa germana, dictava el seu tot just un any després, en què es mencionaven els germans encara vius, Gerbert i Bernat⁴⁹⁷, i en el qual es constata que

⁴⁹² RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 365, 366, 368, 390 i 391.

⁴⁹³ Recosind, hi tornarem més endavant, era un senyor i guerrer que disposava, entre d'altres béns, de la torre d'Almafà (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 372, 373 i 374). Anotem, també, l'existència d'un "*Recosindus custos comitis*" en l'entorn del comte Ramon Borrell (FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 46, a. 1000).

⁴⁹⁴ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 523, 524 i 529.

⁴⁹⁵ Gerbert donava llavors a Sant Cugat l'alou que havia rebut dels pares, *Ecio i Trasgoncia*, i el que havia estat de son germà Bardina, segons una acta signada al lloc d'Almafà del terme d'Eramprunyà (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 624 i 625).

⁴⁹⁶ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 917 (a. 1057), 943 (a. 1057) i 960 (1058).

⁴⁹⁷ Aquest fill Bernat ha de correspondre al *Bernardus Eici* que jurava fidelitat al comte Ramon Berenguer I en un document que cal datar entre els anys 1041 i 1076, mentre que podria ser ell també un dels signants (*Bernard Eiz*) del testament de l'any 1045 del levita Ramon, a qui hem trobat en parlar de Provençana (FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 901; BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 687; FERNÁNDEZ, M., "Ramon levita, a l'església parroquial de Santa Maria de Badalona, fa testament quan vol peregrinar a Sant Jaume Apòstol mil anys endarrere").

el nucli patrimonial de Bardina es trobava, com cabia esperar, a la vall de Sant Climent, a Sales (Viladecans) i a Sant Boi⁴⁹⁸. També hi apareix com a beneficiari el seu fill Mir Bardina, qui viuria prou com per testar una seixantena d'anys després, disposant llavors dels béns que son pare li havia llegat al terme d'Eramprunyà i dels que posseïa allà mateix en feu de Sant Cugat⁴⁹⁹.

Finalment, cal dir que alguns autors atribueixen a Galí i Ermengarda encara un altre fill, de nom Muç o Moció, que apareix al testament de Galí com “*Galindo, que vocant Mocone*”⁵⁰⁰, una filiació que el text no precisa i que cal descartar atès que aquest mateix Galí anomenat Moció signava l'any 951 una venda entre el veguer Sendred i son fill Unifred Amat⁵⁰¹. Excessiu el decalatge cronològic, cal destacar, d'altra banda, que en aquest darrer document hi apareix un *Galindo* –a seques– que llavors tenia cases i una cort a Barcelona, uns edificis propers als del veguer Sendred, a les torres del comte Miró i al casal del difunt comte Sunyer. Serveixin aquestes indicacions per, si aquest Galí és, com pensem, el mateix veguer d'Eramprunyà, il·lustrar el context social en què podia moure's el personatge.

UN PROJECTE EFÍMER: EL MONESTIR DE CASTELLDEFELS

Fetes aquestes apreciacions, i clarificades en major o menor mesura les relacions entre els diversos membres de la nissaga de Galí, cal parar ara atenció al fenomen que, com advertíem més amunt, ha generat el considerable volum de documentació que avui posseïm sobre el terme d'Eramprunyà: la creació d'un monestir benedictí a Castelldefels i la formació d'un gran alou adscrit al patrimoni de Sant Cugat que abastava genèricament tota la façana litoral entre el Montbaig i el Serrat de Covafumada. Malgrat la ulterior profusió documental, es tracta d'una iniciativa que presenta uns orígens no del tot clars. En ella hi convergeixen tres grups d'interessos –els del comte, els del veguer d'Eramprunyà i els del monestir de Sant Cugat–, la superposició dels quals no sempre és fàcil d'observar nítidament.

Pel que fa al primer, comprovem com a partir de la renúncia del comte Sunyer vers l'any 947, era el seu fill Miró, comte juntament amb son germà Borrell, qui mantenia una presència més acusada en aquest sector de la Marca. El mateix Borrell semblava reconèixer aquesta

⁴⁹⁸ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 611 (a. 1058).

⁴⁹⁹ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 808 (a. 1110).

⁵⁰⁰ MARGARIT, A., “El mític Galí del segle X a la llum dels documents”, 74-75.

⁵⁰¹ BAIGES, I.J.; FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, doc. 8.

situació quan admetia l'any 988 que tenia el castell d'Eramprunyà dels seus pares i del seu germà, llavors difunt⁵⁰². De fet, sabem del cert que Miró també havia tingut sota la seva mà el castell de Cervelló, en el terme del qual hi tenia terres i on fins i tot un rec duia el seu nom (“*rego de Miro comite*”)⁵⁰³, mentre que disposava directament d'altres castells de la Marca, com ara Masquefa, que ell mateix venia a Ènnec Bonfill l'any 963, qui al capdavant també acabaria, anys després, comprant el castell de Cervelló⁵⁰⁴. El seu testament de l'any 966 certifica aquesta concentració d'interessos vers l'àrea del Llobregat i la ulterior frontera penedesenca, àmbit en què es trobaven la major part dels béns que llavors es repartien⁵⁰⁵.

Tornant a Eramprunyà –on sabem que Miró havia tingut terres, per exemple, a Almafà⁵⁰⁶–, és clara l'estreta vinculació entre el veguer Galí i aquest comte, a qui considerava el seu senyor (“*seniori meo Mironi, qd., comiti*”). De fet, sabem que Galí li havia comprat l'alou de Rifà, al Vallès, i els drets sobre la parròquia de Sant Boi, tal i com reconeixia Guillem, fill de Galí, anys després⁵⁰⁷. Per tot plegat, i sabent que els comtes foren en tot moment els senyors últims d'Eramprunyà⁵⁰⁸, no seria d'estranyar que Miró estigués al darrere de la fundació d'un cenobi en un dels nous termes castrals recentment creats sota domini comtal, un extrem sobre el que, malauradament, no disposem de cap confirmació a nivell documental.

Sí que sabem, però, que els veguers d'Eramprunyà i personatges del seu entorn mostraren des de ben aviat un interès evident per promoure i consolidar l'incipient monestir, interès que es desprèn de tot un seguit de donacions que s'inicien tot just desaparegut el comte Miró. La primera d'elles, del mes de maig de l'any 966, correspon a la donació que feia Llobell d'una terra a la “*domum s. Maria cenobi*”, en la primera referència que

⁵⁰² JUNYENT, E., *Diplomatari de la catedral de Vic (segles IX-X)*, doc. 537.

⁵⁰³ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, docs. 63 (a. 961); 71 (a. 964).

⁵⁰⁴ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, doc. 65 (a. 963).

⁵⁰⁵ FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documentos dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 89. De tot plegat, sembla desprendre's que, després de la sortida d'escena del comte Sunyer, Miró hauria desenvolupat el seu càrrec especialment en relació al comtat de Barcelona i el seu front expansiu, mentre que és possible que son germà Borrell centrés molt més la seva activitat a Urgell, on l'oncle Sunifred no havia tingut descendència. Amb la mort de Miró, Borrell concentraria en les seves mans la gestió d'ambdós blocs comtals, dividits de nou a la seva mort entre els seus fills Ramon Borrell i Ermengol.

⁵⁰⁶ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, doc. 131 (a. 978).

⁵⁰⁷ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, doc. 98 (a. 972); FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documentos dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 253 (a. 994).

⁵⁰⁸ Hem vist més amunt com l'any 988 el comte Borrell permutava amb la seva esposa Eimeruda el castell d'Eramprunyà. Pocs anys després, el testament de Borrell certificava aquella donació, que havia de durar mentre ella visqués per passar posteriorment al seu fill Ramon Borrell: “*et ipso castro de Erapruniano cum omnibus finibus suis et cum ecclesiis et decimis et primiciis, unde scriburam feci ad uxore mea Aimeruds, teneat et possideat dum vixerit; post obitum suum remaneat ad filio meo Raimundo comite*” (BARAUT, C., “Els documents, dels anys 981-1010, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell”, 232).

conservem relativa al monestir de Castelldefels⁵⁰⁹. Llobell hi tornava de nou l'any 970, quan, juntament amb la seva esposa Juliana i els fills Recosind i Sunyer, donava a Santa Maria un alou que cal situar, segons les afrontacions establertes, prop de l'actual Sant Climent, església que aquí es documenta per primera vegada⁵¹⁰. Cal pensar que no es tractava d'una família de pagesos, atès que un dels fills, Recosind, de qui hem parlat més amunt, apareix anys més tard, el 1002, com a senyor de la torre d'Almafà, en un testament que il·lustra perfectament el seu patrimoni, format per cases i terres situades a Almafà, a Sales i al Vallès, un cavall equipat, armament divers i quantitats destacables de bestiar i de producte en espècie⁵¹¹.

Entre aquestes dues donacions, l'any 967 era la pròpia Ermengarda, esposa del veguer Galí, la que donava una vinya a Castelldefels, a la qual afegia encara anys després, el 976, unes cases amb horts i més vinyes⁵¹². L'any 971 eren Esteve i el prevere Oriol els qui hi donaven una terra; cal anotar que l'esmentat clergue ha de ser el mateix "*Auriolus presbiter*" que l'any 976 donava de nou una terra al monestir i que encara figurava posteriorment entre els marmessors del veguer Galí, essent, a la vegada, l'escrivà de diverses de les donacions efectuades en favor de Castelldefels en aquells mateixos anys⁵¹³. L'any següent era directament Galí qui feia donació d'un alou a Rifà, al Vallès, en un document destacable per tal com descriu amb cert detall l'església del monestir de Castelldefels, amb el seu altar principal dedicat a Santa Maria, el de la dreta a Sant Miquel i el de l'esquerra a Sant Joan, als quals s'afegien uns altres dos altars en honor de Sant Pere i Sant Pau⁵¹⁴. L'any 977, finalment, era el monjo Sunifred, també un dels marmessors de Galí, qui, amb els seus presumptes germans, donava a Castelldefels una terra al lloc d'*Albarells*, a tocar de la marina⁵¹⁵.

Fins aquí, doncs, totes aquelles donacions inicials a Castelldefels que poden atribuir-se, si més no de manera inequívoca, a membres de la família

⁵⁰⁹ Llobell donava la meitat de la terra i l'altra meitat se la reservava contra el pagament de la tasca (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, doc. 85).

⁵¹⁰ L'alou afrontava a llevant amb el Montbaig i al nord "*in via de s. Clemento*" (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, doc. 92).

⁵¹¹ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, docs. 372 i 373. Sobre Recosind i les seves darreres voluntats, veure VENDRELL, J., "El testament de Recosind d'Almafà".

⁵¹² RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, docs. 89 i 116.

⁵¹³ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, docs. 94, 98, 103, 136 i 137.

⁵¹⁴ "*Est venerabilis domus ecclesie tue ubi me subdo mancipatum advocatus monasterium in comitatum Barch., in fine Erapruniano, in locum vocitum Castellum de Felix, ubi intra trifarie templum in medium situm est altare venerabile virgo Dei genitrice Maria, dexteram vero partem altare s. Michaelis Arcangeli, levam vero s. Iohannis evangeliste, in quo lo[co] veneranda altaria constructa sunt in honore Petri et Pauli apostolorum principes*" (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, doc. 98, a. 972).

⁵¹⁵ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, doc. 121. Apuntem ja que sembla molt probable que es tracti del mateix monjo Sunifred que l'any 978 permutava unes terres a Olèrdola per unes altres que el monestir de Sant Cugat tenia a Almafà (doc. 131).

Fig. 29: el puig del castell de Castelldefels, sobre el delta (Jordi Gibert Rebull).

vicarial d'Eramprunyà o als seus satèl·lits, laics o eclesiàstics. Si exclouem el testament de Recosind, sensiblement més tardà, s'obté un grup aïllat de 17 donacions realitzades entre els anys 966 i 981, sobre les quals pràcticament la meitat (8) foren protagonitzades per aquest entorn vicarial, sense que es pugui excloure que hi hagi personatges d'aquest mateix àmbit que no haguem sabut identificar entre els altres donadors. És lícit demanar-se, a la llum de tot plegat, si la fundació del monestir de Santa Maria de Castelldefels no respon a una iniciativa del veguer d'Eramprunyà, interessat a instaurar en els seus dominis un cenobi destinat inicialment a acumular propietats en el propi terme del castell.

De fet, la *domus* de Santa Maria ocupava, amb els seus altars, un lloc privilegiat en el testament del veguer Galí, en el qual ell mateix establia que aquestes donacions fossin per a remei de la seva ànima i “*ad monasterium edificandum*”, una expressió que cal entendre en el marc d'una fundació que es dilatà alguns decennis en el temps i que finalment fou liquidada com a tal. No hi ha dubte, però, que el projecte de bastir un monestir a Castelldefels

existia si més no des de l'any 966, quan, com hem vist, es registra la primera donació que hi era destinada i en la qual és inequívoca la referència a la condició monàstica de l'establiment ("*domum s. Maria cenobi*")⁵¹⁶. A partir, com a molt tard, d'aquest moment, la iniciativa devia desenvolupar-se no de manera immediata, sinó durant un espai de temps que permetés tant la construcció dels nous edificis monàstics –o l'adaptació d'altres ja existents– com la formació d'una primera base patrimonial –en el seu entorn immediat o més enllà–, que és la que se'ns presenta sota el conjunt de donacions citades més amunt.

Corresponent la creació de monestirs habitualment a iniciatives d'ordre reial o comtal, pot sobtar que aquí pugui ser un veguer qui assumeixi una d'aquestes fundacions. No es tractaria, però, de l'únic cas conegut al segle X: en un marc cronològic molt semblant, el veguer Sal·la, de la família vescomtal de Conflent i un dels principals magnats que participaren en l'expansió del comtat d'Osona, fundava el monestir de Sant Benet de Bages. Aquest cas pot il·lustrar, gràcies a una abundosa documentació conservada, el que es podria haver esdevingut en el cas de Castelldefels⁵¹⁷. Entre les primeres operacions de mitjans segle X que prefiguren la iniciativa de Sal·la i la consagració de l'església monàstica de Sant Benet l'any 972 –amb Sal·la ja desaparegut– es desenvolupà una llarga fase embrionària en la qual començà a formar-se el patrimoni monàstic a partir de donacions en vida o a través de testaments, especialment per part de membres de la família fundadora, i d'una successió de compres que s'accelerà un cop el monestir es trobà en ple rendiment.

Tampoc no hi coneixem cap individu que ostentés el títol d'abat en aquests anys inicials, si bé, com a Castelldefels, són inequívokes les referències a la *domus Sancti Benedicti* i als seus *servientes*. Entre aquests darrers s'hi comptava el levita Abbó, personatge molt proper a Sal·la i a la seva esposa Ricarda i que utilitzarà poc i tardanament el títol d'abat en els textos. Aquesta proximitat, i el fet que Abbó signi –o fins i tot escrigui– diversos documents relatius a importants donacions al cenobi per part del matrimoni fundador, ens fa pensar que probablement calgui atorgar un paper similar, pel que fa a Castelldefels –on no coneixem cap menció explícita a un abat–, a algun dels clergues que trobem en l'entorn immediat de Galí i Ermengarda, potser

⁵¹⁶ Les referències a l'estatus monàstic de Castelldefels s'acompanyen de contínues mencions als seus *servientes*, en al·lusió als clergues o monjos que hi eren adscrits i no als serfs que en treballaven les possessions, com ho entenen alguns autors (CAMPANY, J., "El terme d'Eramprunyà, entre la conquesta i la revolta feudal. Una visió actualitzada", 20).

⁵¹⁷ GIBERT, J., "Del Conflent a la Conca d'Òdena. La família del veguer Sal·la en el marc de l'expansió del comtat d'Osona-Manresa al segle X", 143-147.

aquell prevere Oriol o un sacerdot i levita de nom Guadamir⁵¹⁸. L'exemple del monestir bagenc, per tant, ens ofereix un paral·lel que sostindria l'adscripció al grup vicarial de la fundació del monestir de Castelldefels⁵¹⁹, iniciativa que probablement devia comptar amb l'aquiescència, si no amb la col·laboració, del comte⁵²⁰.

Mentre que Sant Benet quedava subjecte directament a Sant Pere de Roma, amb l'evident intenció d'esquivar en la mesura del possible les intromissions episcopals, res no sabem en aquest aspecte pel que fa a Castelldefels. Cal considerar aquí l'entrada en joc del tercer dels actors amb interessos en el sector: el monestir de Sant Cugat. Bàsicament, es tracta de determinar si la vinculació entre aquest cenobi i Castelldefels va existir des d'un inici, en la forma d'una relació entre institució mare i organisme filial, o si, en canvi, l'assumpció del patrimoni de Castelldefels per part del monestir vallesà respon a una absorció en tota regla efectuada vers l'any 986. La qüestió és que, a la pràctica, les referències en els documents d'ambdós monestirs en tant que receptors –ja sigui de donacions o d'obtencions per compra– s'exclouen nítidament.

Les donacions a Castelldefels s'esglaonen entre els anys 966 i 981, quan moria el veguer Galí, seguides llavors per una sèrie de cinc compres realitzades per Santa Maria entre els anys 981 i 983⁵²¹. Després d'un breu

⁵¹⁸ Hem trobat el prevere Oriol com a donador de béns a Castelldefels, com a marmessor de Galí i com a escrivà de la donació de l'alou de Rifà. Guadamir, ja sigui com a prevere, sacerdot o levita, no consta com a marmessor del veguer, però presidia la publicació del seu testament i en redactava l'acta, com també feia amb la donació a Castelldefels que executaven els marmessors del veguer. Ell mateix era també l'escrivà de la gran majoria de les donacions i vendes que la casa de Santa Maria rebia i comprava de mans de particulars, i ell era qui s'encarregava de permutar unes terres amb l'abat de Sant Cugat un cop extingida la independència jurídica de Castelldefels. Una part d'aquells béns, ho hem vist, els tenia per la *luctuosa* de Savilo, fet que podria conferir-li un cert paper privilegiat entre els eclesiàstics de la zona. Més enllà d'aquests, un altre prevere de nom Sendred i un monjo anomenat Sunifred, a qui també trobem donant terres a Castelldefels, figuren igualment entre els marmessors de Galí.

⁵¹⁹ L'abundància i el detall de la documentació relativa a Sant Benet permet saber, per exemple, que Sal·la i Ricarda van ordenar ser enterrats al monestir, mentre que res no es precisa sobre aquesta qüestió en el testament sacramental de Galí, publicat, d'altra banda, a l'església de Sant Miquel d'Eramprunyà.

⁵²⁰ Per a Sant Benet, el comte Borrell signava la donació del lot principal de béns que Sal·la, al final de la seva vida, feia al monestir; també signava l'acta de consagració de l'església monàstica (ORDEIG, R., *Catalunya Carolíngia, IV. Els comtats d'Osona i Manresa*, docs. 995, a. 966; 1127, a. 972).

⁵²¹ En el cartulari de Sant Cugat (doc. 49) figura la donació d'una terra a Eramprunyà que Ènnec i Flodeberga realitzaven l'any 957 en favor del monestir vallesà tot complint la voluntat del difunt Mascaró, fill de Gonter, un document que precediria de pocs anys la sèrie de donacions a Castelldefels. Sorpren, però, trobar la mateixa parella –i almenys dos dels signataris– l'any 974 executant encara les voluntats del mateix Mascaró, ara en favor de Castelldefels (doc. 105). Ens demanem si ambdós documents no reflecteixen en realitat dues donacions, una a Sant Cugat i l'altra a Santa Maria, que Mascaró hauria establert en el seu testament i que s'havien d'executar de manera poc o molt immediata, com per altra banda exigien les normes de la marmessoria. A la base de l'eventual equivoc es trobaria una mala còpia, potser en el moment d'elaboració del cartulari, en els anys del, per altra banda dilatat, regnat de Lotari (954-986), sense que aquí puguem decantar-nos per una o altra xifra.

parèntesi de silenci documental, les operacions a la zona es reprenien, ara sota la forma d'una sèrie de cinc vendes a Sant Cugat concentrades en els anys 986-987 i acompanyades d'alguna donació o permuta puntual. Es fa palès, doncs, que llavors Sant Cugat hauria suplantat Santa Maria com a subjecte jurídic, esdevenint el titular de les propietats de Castelldefels, que a partir d'aquest moment passaven a engruixir el patrimoni santcugatenc. Si això es produí com a conseqüència de l'atac d'al-Manşūr de l'any 985, com ha estat proposat per la congruència de les dates⁵²², o per la pròpia feblesa del projecte de Castelldefels després de la mort de Galí és una qüestió difícil d'escatir, si bé és destacable la coincidència amb l'escomesa amírida, a la qual, com a mínim, es podria atribuir un cert cop de gràcia que hauria facilitat la posterior entrada en escena del monestir vallesà.

En qualsevol cas, i precedint de pocs mesos la primera venda a Sant Cugat, Castelldefels i les seves esglésies de Santa Maria i Sant Pere figuren en el precepte que el rei Lotari expedia en favor del cenobi a inicis de l'any 986⁵²³. Encara l'any 1002 una butlla papal confirmava la integració de Castelldefels en el patrimoni de Sant Cugat, al que s'afegia llavors l'alou de Gavà i de Sales (a Viladecans)⁵²⁴. L'any 1011, finalment, eren els comtes Ramon Borrell i Ermessenda els que confirmaven de nou aquest estat de les coses, renovant la donació que els seus antecessors, els comtes Borrell i Ledgarda, havien fet a Sant Cugat per mitjà d'un document que llavors era perdut⁵²⁵. Que en aquesta confirmació comtal s'indiqui explícitament que aquest alou era el que tenia Sant Cugat en el moment de la mort de l'abat Odó –com a conseqüència de les ferides rebudes en l'expedició de Còrdova de l'any anterior– pot considerar-se un element significatiu. Odó, a la vegada bisbe de Girona, havia estat nomenat després de la mort de l'abat anterior, Joan, durant l'atac d'al-Manşūr de l'any 985 i, per tant, de manera coetània a l'absorció de Castelldefels. Tot ens duu a pensar, així, que hauria estat efectivament Borrell –enlloc apareix ja el comte Miró– qui hauria sancionat l'absorció, per part de Sant Cugat – amb l'abat Odó al capdavant⁵²⁶–, de l'antic monestir de Castelldefels, els

⁵²² IZQUIERDO, P., "El terme d'Eramprunyà, de la baixa romanitat al feudalisme. Una revisió crítica", 302-303.

⁵²³ "castrum quod dicunt Felix cum ecclesiis ibidem fundatis s. Marie et s. Petri cum ipsorum dotaliis" (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 173).

⁵²⁴ "et in alio loco infra terminum de Castrum Erapriniano, ecclesia sancte Marie et s. Petri, cum ipso pugo quod dicunt Castrum Felix, cum terminis et adiacentis suis; et ipsum alaudem de Gaiano vel de Sales" (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 382).

⁵²⁵ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 436.

⁵²⁶ A Odó s'atribueix un abadiat durant el qual el monestir amplià i compactà significativament els seus dominis (RUIZ, J., "El monestir de Sant Cugat durant l'abadiat d'Odó (985-1010): la resposta a la nova estructuració comtal").

dominis del qual ara s'integraven en un vast alou del monestir vallesà que s'estenia des del Montbaig fins al Garraf i del mar fins als peus del castell d'Eramprunyà⁵²⁷.

No sabem si aquesta subjecció fou aprovada o, si més no, consentida pels senyors d'Eramprunyà. Cal anotar, en qualsevol cas, que tot plegat precedia de poc tota una sèrie de conflictes entre els Santmartí i el monestir que tenien principalment per escenari, ja no Eramprunyà, sinó l'àrea de l'actual Baix Penedès, entre Calders i Santa Oliva⁵²⁸. Assenyaem també que cap Santmartí signava l'esmentada confirmació comtal en favor de Sant Cugat de l'any 1011, com sí que ho feien Guillem de Castellvell i Guifré, potser el de Mediona, una situació que pot sorprendre en ser els Santmartí el grup aristocràtic més directament afectat per tot plegat. De fet, s'accepta comunament que Guillem de Santmartí també podria haver mort durant l'expedició a Còrdova de l'any 1010⁵²⁹, deixant un fill, Bernat, en edat infantil, situació que podria haver estat aprofitada pels monjos de Sant Cugat per fer valer les seves reivindicacions sobre determinats dominis, en un clar xoc d'interessos amb els Santmartí.

Malgrat el cúmul d'informacions aportades, es fa difícil determinar quina fou la iniciativa precisa que va donar peu a la fundació del monestir de Castelldefels. No obstant, la seqüència dels esdeveniments fa raonable pensar que podria haver estat el veguer d'Eramprunyà, sota els auspicis del comte, qui n'hauria tingut la responsabilitat primigènia. El paper de Sant Cugat sembla inicialment secundari, tot i que l'absorció del patrimoni de Castelldefels és posteriorment un fet, si més no a partir de l'any 986.

⁵²⁷ "Que est ipsa omnia in comitatum prenotatum, in terminum Erepugnanum, locum vocitatum Kastrum Felix, ubi condita manet baselica s. Maria cum alia altaria merita consecrata et in locum nominatum Canis vallis s. Clementis, et in locum vocatum Gevanum et in ipsa Senucem et in ipsam vallem, que vocant Vulturetram ad ipsum Cigiarem. Hec omnia videlicet particulatim manet in variis locis digesta. Et ponimus illarum affrontaciones: de circi in castrum Erepugnanum vel in era Ventuosa, de orientis in nostrum ortum comitalem in locum Sales, et in montem Bagium, de meridie in profunda maris gurgitum, earumque fluctuum aquarum, de occiduo in ipso Garrafo vel in ipsa edera".

⁵²⁸ No és aquest el lloc per entrar en el detall d'aquest conflicte, que va enfrontar Sant Cugat amb, primer, Adelaida, vídua de Guillem Galí, i, posteriorment, Mir Geribert, que s'havia casat amb Dispòsia, filla d'aquells i que, per tant, en reclamava els drets. El litigi es va estendre durant decennis i va generar una interessant sèrie de documents (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 449, a. 1012; 452, a. 1013; 464, a. 1017; 527 i 529, a. 1033; 544, a. 1037). Una revisió de tot plegat es pot trobar a CANYELLAS, N., "La Marca del Penedès: avenç de la frontera i repoblació al Baix Penedès. Problemes jurisdiccionals, s. XI-ppí XII".

⁵²⁹ Contra aquesta opinió, A. Margarit fa valer un document de l'any 1012 en què un Guillem –sense més precisions– donava a Sant Cugat la tasca del pa i el vi d'un alou que posseïa al terme de Sant Boi (MARGARIT, A., "El mític Galí del segle X a la llum dels documents", 78-79; RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 445).

Fig. 30: Vista actual de l'ermita de Santa Maria de Sales (Jordi Gibert Rebull).

Del Garraf al Montbaig: els llocs de Castelldefels, Gavà, Viladecans i Sales⁵³⁰

El primer esment del lloc de Sales, avui una ermita a tocar del cementiri de Viladecans, s'ha de situar en el context del procés acumulador de béns que veiem que el monestir de Sant Cugat conduïa en aquest sector a partir especialment de l'absorció de Castelldefels. És així com el mateix any 986 el monestir adquiria, per una permuta efectuada amb el comte Borrell, una terra que aquest tenia dels seus pares al terme del castell d'Eramprunyà, "*in locum quem dicunt Sales*"⁵³¹. La terra en qüestió formava part d'un lot extens de béns del comte, atès que afrontava per dues bandes amb propietats seves, mentre que per una altra part limitava ja amb terres de Sant Cugat i pel sud amb una "*strada publica*", de ben segur l'antiga via que avui reproduceix la carretera de Santa Creu de Calafell.

⁵³⁰ De nou els treballs específics que ens precedeixen ens estalvien de fer un estudi detallat d'aquests termes i només hi dedicarem alguns comentaris. Remetem, per tant, als treballs que hem anat citant i que es poden trobar en la bibliografia final, dels quals destaquem els reculls i monogràfics publicats a CAMPMANY, J. (coord.), *Actes de les jornades Gavà mil anys*, IZQUIERDO, P.; MENÉNDEZ, F.X.; SOLIAS, J.M., *Història de Viladecans I. Els antecedents ibèrics i romans* i SANAHUJA, D., *Història de Viladecans II. Viladecans, terra de pagesos i senyors. Els temps medievals*.

⁵³¹ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 190.

De fet, l'alou de Gavà i Sales (“*ipsum alaudem de Gaiano vel de Sales*”) apareix ja entre les possessions del monestir en una butlla papal de l’any 1002, juntament, com acabem de veure, amb les esglésies i el puig de Castelldefels i amb l'alou que tenia al sector de Sant Boi, referència que es repeteix en les posteriors butlles dels anys 1007 i 1023⁵³². Per contra, els llocs de Gavà i Sales no figuren explícitament en el precepte reial que rebia el monestir l’any 986⁵³³, de la qual cosa es pot deduir que llavors no formaven part encara del seu patrimoni, romanent en altres mans, versemblantment les del comte. Així semblen indicar-ho la permuta que citàvem més amunt i, en particular, la confirmació que l’any 1011 signaven els comtes Ramon Borrell i Ermessenda dels béns que els anteriors comtes, Borrell i Ledgarda, havien cedit al monestir a través d’un document que havia estat extraviat⁵³⁴. En aquesta confirmació s’estipulava que l'alou cedit limitava al nord amb el castell d’Eramprunyà i una “*era Ventuosa*”, a orient amb l’hort comtal de Sales i el Montbaig, al sud amb el mar i a l'oest amb el Garraf i el lloc de “*ipsa edera*”⁵³⁵. Aquest perímetre dibuixa un espai considerable, que integrava els llocs de Castelldefels, Gavà, Viladecans i la Sentiu, arribant fins als peus d’Eramprunyà i incloent-hi el lloc de Bruguers, llavors anomenat el Sitjar⁵³⁶, llocs on es trobaven repartides (“*in variis locis digesta*”) les propietats del monestir. L’indret de Sales, però, sembla quedar-ne fora –potser el límit de l'alou seria la riera de Sant Climent–, si bé acabem de veure que el monestir hi tenia i hi adquiria terres l’any 986, erigint-se, al costat del comte, en un dels principals propietaris del lloc.

De tot plegat, i tenint en compte el que hem vist en apartats anteriors, semblaria deduir-se que, amb posterioritat a l’atac d’al-Manşūr de l’any 985, Sant Cugat s’hauria fet amb els dominis de Castelldefels, tal i com figura en el precepte de gener-febreny de l’any 986, i, pràcticament de

⁵³² RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 382, 412 i 486. En el darrer text s’esmena finalment el nom de Gavà (“*ipsum alode de Gevano vel de Sales*”).

⁵³³ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 173.

⁵³⁴ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 436.

⁵³⁵ Aquesta “era ventosa” hauria de correspondre a la Serra de Miramar, mentre que l’“*edera*” –nom llatí de l’heura– hauria probablement de tenir relació amb un avenc i una cova d’aquest nom que, actualment desapareguts, es trobaven a la capçalera de la vall de Joan, on avui hi ha l’abocador del Garraf (CAMPANY, J., “Economia, poder i territori a Gavà al voltant de l’any mil”, 35).

⁵³⁶ “*Que est ipsa omnia in comitatum prenotatum, in terminum Erepugnanum, locum vocitatum Kastrum Felix, ubi condita manet basilica s. Maria cum alia altaria merita consecrata et in locum nominatum Canis vallis s. Clementis, et in locum vocatum Gevanum et in ipsa Senucem et in ipsam vallem, que vocant Vultureram ad ipsum Cigiarem*”. La vall “Voltrera”, topònim que remet sens dubte a les imponents cingleres del lloc –de ben segur niu de voltors a l’època–, ha de correspondre al Torrent de les Comes.

forma immediata, els comtes Borrell i Ledgarda haurien complementat aquesta operació amb la cessió d'altres béns que tenien en aquest sector⁵³⁷, donant forma a un cúmul de propietats en mans del monestir vallesà que s'estenia des de Castelldefels fins el Llobregat.

Més enllà d'aquests primers esments, les notícies relatives a aquest sector són més aviat escasses al llarg del segle XI. Sabem que l'any 1027 el jutge Ponç Bonfill Marc empenyorava a un prevere de nom Martí un alou format per cases, terres i vinyes que tenia “*infra terminos castri Erapruniani sive de Gavano*”, que havia comprat prèviament als comtes Berenguer Ramon i Sança⁵³⁸. La família vescomtal, per altra banda, disposava igualment de béns a Gavà, prop de l'anomenada Torre Comtal (*Turrem Comitalem de Gavan*), situada, segons sembla, prop de l'església de Sant Pere⁵³⁹. Sabem, en aquest sentit, que la vescomtessa Ermengarda havia disposat en el seu testament de l'any 1029 que aquests béns passessin a mans de Sant Cugat⁵⁴⁰. Anys després, però, el 1043, era el monestir qui els cedia a un fill d'Ermengarda, Mir Geribert –llavors senyor d'Eramprunyà–, fruit d'un arranjament després de l'evacuació que Mir n'havia fet en favor del monestir, realitzada públicament a l'església de Castelldefels i en el lloc de la Roca (*ipsam Rocham*), versemblantment l'indret d'aquest nom situat al sud de Gavà⁵⁴¹. Així mateix, els comtes, malgrat les esmentades donacions a Sant Cugat de finals del segle X, devien mantenir a Gavà determinades propietats vinculades al seu càrrec, com ho era la dominicatura de *Gavano* –segurament vinculada a la l'esmentada Torre Comtal– que figurava entre

⁵³⁷ Aquí cal anotar que, acceptant aquesta proposta i tenint en compte el que diuen els documents, caldria situar aquesta cessió després de l'estiu de l'any 985 i abans de mitjans de l'any 987, quan Borrell ja apareix acompanyat per la comtessa Eimerud –o Ermetruit– (ORDEIG, R., *Catalunya Carolíngia, IV. Els comtats d'Osona i Manresa*, doc. 1524). La darrera notícia que hem sabut trobar de Ledgarda, primera esposa de Borrell amb la qual feia la donació a Sant Cugat, correspon a la venda d'un alou al castell de Font-rubí realitzada el mes de març de l'any 983 (FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 144). Mancant l'evidència del contrari, de moment res no impedeix que Borrell i Ledgarda haguessin executat l'esmentada cessió amb posterioritat, si bé de manera immediata, a l'estiu de 985.

⁵³⁸ BAIGES, I.J.; FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, doc. 18.

⁵³⁹ CAMPANY, J., *Gavà: històries medievals. 24 personatges gavanencs del passat*, 48-49.

⁵⁴⁰ El text de les darreres voluntats de la vescomtessa s'hi refereix de manera genèrica, concedint a Sant Cugat, a banda del blat que tenia a Castelldefels, “*ipsam alaude qui est in Erapruiano vel in Sancti Baudilii*” (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capítular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 437).

⁵⁴¹ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 561. L'alou es trobava separat en dos llocs, a l'esmentada Torre Comtal de Gavà i a Begues. Mir Geribert i la seva esposa Guisla rebien aquestes pleguesions a canvi d'un cens anual de vint lliures de cera, passant a la seva mort a un dels seus fills, el clerge Bernat. Tot plegat derivava i provava de posar fi al conflicte que havia enfrontat prèviament el monestir amb Mir Geribert, que no reconeixia la donació testamentària de la seva mare (SANAHUJA, D., *Història de Viladecans II. Viladecans, terra de pagesos i senyors. Els temps medievals*, 57).

els béns i drets a repartir l'any 1079 entre els comtes germans Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II⁵⁴².

Ja fora de l'àmbit cronològic d'aquest estudi, les mencions documentals relatives a Gavà es multipliquen entrat el segle XII. Sobre aquestes, tan sols volem anotar que els conflictes entre els senyors d'Eramprunyà i el monestir de Sant Cugat en relació als béns cedits per la vescomtessa Ermengarda, lluny d'apaivagar-se, tingueren continuïtat més enllà de la mort de Mir Geribert. L'any 1111 assistim, així, a una primera concòrdia entre l'abat Rotllà i Jordà –“*seniorem castri Erapruniani*”– sobre les parellades de terra que Ermengarda, besàvia del segon (“*bisavia mea Ermenardis*”), havia cedit en testament al monestir –entenem que corresponen a les mateixes terres evacuades per Mir Geribert– i que Jordà reconeixia haver usurpat. Pocs dies després d'aquest *placitum*, l'abat atorgava a Jordà tres quartes parts d'aquelles parellades en precari contra el pagament de la tasca –el monestir se'n reservava la quarta part sota domini directe– mentre Jordà visqués. El conflicte, però, devia perdurar encara uns quants anys, atès que l'any 1121 Jordà esquivava l'excomunicació tot renunciant de nou a les parellades de Gavà a canvi de trenta morabatins, mentre que deu anys més tard encara trobem una nova avinença al respecte entre el senyor i el monestir⁵⁴³. En aquest sentit, i sense que sigui aquí el lloc per aprofundir-hi, constatem que una part important dels textos d'aquest mateix segle XII ve a reflectir l'existència de conflictes entre els diferents estaments de poderosos i amb els pobladors del terme⁵⁴⁴. Sabem, per exemple, que Tició de Gavà acumulava privilegis en tant que batlle comtal i també senyor de Castelldefels en benefici de Sant Cugat, situació que generà alguns conflictes vers els anys finals de segle⁵⁴⁵.

Les mencions relatives a Viladecans són les més escadusseres del grup. Ho acabem de veure, el lloc apareix en la confirmació comtal de béns de Sant Cugat de l'any 1011 entre els indrets en què el monestir tenia béns; el trobem llavors ja associat a la vall de Sant Climent –“*locum nominatum Canis vallis s. Clementis*”–, dependència que mantindrà, si més no a nivell d'ordenament

⁵⁴² BAIGES, I.J.; FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, doc. 97.

⁵⁴³ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 812, 813, 838, 852 i 909. Jordà era fill d'Arnau Mir i nét de Mir Geribert (DDAA, *Catalunya Romànica*, XIX. *El Penedès. L'Anoia*, 68). Sobre l'afer en qüestió, veure PAGÈS, M., *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, 252-253.

⁵⁴⁴ A mitjan segle, diversos homes de Gavà, Viladecans i Sant Climent presentaven greuges contra Guillem de Sant Martí, senyor d'Eramprunyà (BAIGES, I.J.; FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, docs. 912 i 1092).

⁵⁴⁵ PAGÈS, M., *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, 308-310; RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 1117 (a. 1178) i 1156 (a. 1185).

parroquial, fins pràcticament el final de l'època moderna⁵⁴⁶. Malauradament, cal esperar fins mitjan segle XII per retrobar el rastre documental del lloc –*Villa de Canibus*–, on el comte Ramon Berenguer IV tenia béns dels quals llavors es desprenia en favor de particulars o de l'església i la canònica de Santa Maria de Solsona. De fet, aquest mateix comte empenyorava l'any 1148 a la catedral de Barcelona la senyoria sobre Viladecans per tal d'obtenir recursos per continuar el setge sobre Tortosa⁵⁴⁷. A partir d'aquestes dates, les mencions documentals relatives al lloc comencen a ser més habituals.

No sembla, doncs, que Viladecans, malgrat la seva futura dimensió municipal, es constituís de manera primerenca en un nucli de poblament agrupat. Les dates relativament tardanes de les referències a l'església i al lloc –en base al topònim complet– o la dependència de Sant Climent són indicis que permeten atribuir a Viladecans un rol més aviat modest en l'entramat territorial anterior al segle XII, i això malgrat els vestigis materials que hom data dels volts de l'any mil i que constitueixen la primera fase d'ocupació de la Torre del Baró⁵⁴⁸.

Separat de Viladecans per la riera de Sant Climent i altres petits torrents que davallen cap al delta, el lloc de Sales, de tradició antiga, apareix en la documentació, com hem vist més amunt, des de finals del segle X i en referència a l'alou que allà hi tenia el monestir de Sant Cugat. Amb el temps, però, el lloc acabarà perdent davant de Viladecans la possibilitat d'arribar a créixer en tant que nucli d'hàbitat estable, esdevenint-s'hi preponderant la funció religiosa, a partir especialment de l'establiment d'una comunitat de *deodates* si més no des de finals del segle XIII⁵⁴⁹.

Sabem, en tot cas, que l'església existia almenys des de mitjan segle XII, atès que una “*ecclesiam s. Marie de Sales*” és esmentada l'any 1143⁵⁵⁰, en una

⁵⁴⁶ De fet, la primera menció relativa a l'església de Sant Joan és d'un segle XIII avançat (DDAA, *Catalunya Romànica*, XX. *El Barcelonès. El Baix Llobregat. El Maresme*, 309; GALLARDO, J.LI., “A l'entorn de la toponímia medieval: Viladecans, Sales i altres noms de lloc...”, 36-37).

⁵⁴⁷ BAIGES, I.J.; FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, doc. 818 (a. 1143); BACH, A., *Col·lecció diplomàtica del monestir de Santa Maria de Solsona: el Penedès i altres llocs del comtat de Barcelona (segles X-XV)*, doc. 54 (a. 1147); DDAA, *Catalunya Romànica*, XX. *El Barcelonès. El Baix Llobregat. El Maresme*, 419.

⁵⁴⁸ LÓPEZ, A.; ESTANY, I., “La Torre del Baró. La Torre des de l'any 1000 al 1400”.

⁵⁴⁹ SANAHUJA, D., *Història de Viladecans II. Viladecans, terra de pagesos i senyors. Els temps medievals*, 106-113.

⁵⁵⁰ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 946. Sovint és citada, com a primer esment del temple de Sales, una església de Santa Maria de *Calles* que apareix en una donació del comte Ramon Berenguer I a Mir Geribert amb data de l'any 1059. Cercant sense èxit aquest document segons les coordenades esmentades, pensem que és possible que tot plegat faci referència en realitat a una donació de l'any 1058 en la qual, en un context clarament vallesà (Palauvàries, Ronçana, Lliçà, Samalús,...), no hi ha dubte que el temple de “*Sancte Marie de Calles*” ha de correspondre a l'església de Caldes de Montbui (FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 526).

primera referència textual que, en principi, sembla casar amb el que es desprèn dels estudis arquitectònics i artístics⁵⁵¹. No obstant, i tot i que les excavacions en el lloc no han reeixit a identificar-la, la presència puntual d'algunes tombes antropomorfes ens indicaria l'existència d'un cementiri i, molt probablement, d'una església anterior a aquella data, probablement del segle x⁵⁵².

Pel que fa a les comptades referències al lloc en la documentació del segle XI, sabem que a Sales, o molt a prop —“*iusta Salas*”—, hi tenia una terra Recosind, senyor d'Almafar, de qui ja hem parlat i a qui haurem de trobar encara tot seguit, terra que havia de ser per a l'església de Sant Just de Barcelona segons el seu testament sacramental de l'any 1002⁵⁵³. Bardina, fill d'Aeci i nét de Galí de Santmartí, segons hem exposat més amunt, tenia un mas a Sales, que llegava a Sant Cugat l'any 1058, amb tot el dret que allà li corresponia, a excepció de la part que pertocava a son germà Gerbert⁵⁵⁴. Dos anys més tard, aquest darrer entregava a Sant Cugat tot l'alou que havia estat dels pares, Aeci i Trasgonça, i que Bardina havia cedit al monestir en el seu testament, tot exceptuant-ne una casa i l'esmentada heretat de Sales⁵⁵⁵. De tots ells en parlarem en l'apartat següent.

Sant Climent, les Valls i el lloc i la torre d'Almafar

No és cosa senzilla determinar l'estructura territorial i patrimonial del terme actual de Sant Climent de Llobregat, atès que els textos són sovint poc clars, als ulls del lector actual, quant als límits dels subtermes i de les propietats documentades. Això ha comportat que, malgrat els esforços, alguns indrets siguin encara de difícil localització i que existeixin algunes propostes divergents, una problemàtica que ara revisarem representant algunes qüestions que ja hem apuntat més amunt en parlar de la nissaga de Galí d'Eramprunyà i de Sant Martí.

Si comencem trepitjant sobre segur, sabem que l'església de Sant Climent, que cal situar en el mateix solar de l'actual⁵⁵⁶, apareix documentada prou precoçment l'any 970 en relació a un camí (“*via de s. Clemento*”) que constituïa el límit septentrional d'un alou —els altres eren: a l'est el Montbaig, al sud

⁵⁵¹ MENÉNDEZ, F.X., “La vil·la romana de Sales”, 148-161.

⁵⁵² Els estudis més recents situen aquest tipus de sepultures en els segles IX-X, tot acompanyant els temples de tipus preromànic, de manera que l'extrem més recent de les forquilles aportades per les datacions radiocarbòniques rarament depassa el primer quart del segle XI (ROIG, J.; COLL, J.M. “El món funerari dels territoris de *Barcino* i *Egara* entre l'Antiguitat Tardana i l'època altmedieval (segles V al XII): caracterització de les necròpolis i cronotipologia de les sepultures”, 388-394).

⁵⁵³ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 372.

⁵⁵⁴ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 611.

⁵⁵⁵ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 624 i 625.

⁵⁵⁶ PAGÈS, M., *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, 283-290.

la via i a ponent el torrent— que llavors el matrimoni format per Llobell i Juliana, juntament amb els seus fills Recosind i Sunyer, entregaven a Santa Maria de Castelldefels⁵⁵⁷. Pocs anys després, Sant Climent rebia una “*checova*” —potser algun tipus de vas litúrgic— segons era disposat en el testament de Galí d'Eramprunyà de l'any 981⁵⁵⁸. Així mateix, sabem pel testament de l'any 1002 del potentat Recosind que l'església de Sant Climent, on juraven els testimonis, es trobava llavors en el lloc de les Valls (“*ad ipsas Valles*”)⁵⁵⁹, en relació clara a la conca de la riera de Sant Climent i a les dues valls principals que en formen la capçalera. Drenades aquestes per les rieres de les Comes i de Salom, la darrera, situada més al sud, ha conservat el topònim original en algunes de les masies que s'hi troben, com Can Mas de les Valls o Can Colomer de les Valls. Ja hem anotat en un apartat anterior que un “*Aitii de ipsis Vallibus*” documentat l'any 1033 ha de ser, al nostre entendre, un fill de Galí d'Eramprunyà a qui trobem repetidament en documents de la zona durant les primeres dècades del segle XI.

Aquest Aeci va tenir diversos fills, entre ells un Bardina que testava l'any 1058⁵⁶⁰. Gràcies a aquest document, observem que el nucli de possessions de Bardina es trobava “*in valle s. Clementis*”, on tenia diversos masos. Un, al lloc dels Arenys, el cedia a Sant Cugat a condició de retenir-lo el seu fill Miró. A aquest mateix fill cedia un “*mansum meum optimum*” que tenia dels pares, mentre que un altre mas que havia comprat a son germà Bernat havia d'anar a mans d'un altre germà de nom Gerbert i, després de la seva mort, a l'esmentat fill Mir Bardina. Aquest lot central afrontava a orient amb el Montbaig, a migdia amb l'Areny i amb un alou del comte, a ponent també amb l'Areny i al nord amb el coll de Benviure. Com sembla lògic, aquest coll correspon a l'actual Estret de Roques, a la capçalera de la petita vall avui drenada, efectivament, pel torrent de Bardina i on es trobaven un mas i una font homònims, mentre que l’“*Arenio*” citat repetidament ha de referir-se a la riera de Sant Climent. Semblaria, per tant, que Bardina tenia com a principal domini, si més no pel que disposa el seu testament, tot el vessant oriental del Montbaig fins a la riera de Sant Climent, en sospitosa

⁵⁵⁷ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 92. Anotem que aquest document, que ja hem citat en anteriors ocasions, conté alguns elements que el fan suspecte, com són la menció precoç d'un mas (“*ipso maso, qui est casale*”) o la presència de cognoms (*Petrus Vives*) en un moment relativament primerenc.

⁵⁵⁸ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 136. Veure l'entrada corresponent a “*checova*” a DU CANGE et al., *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. En la dotació de Sant Benet de Bages s'esmenten també unes “*checovas*” al costat dels calzes, les pàteres i altre mobiliari litúrgic (ORDEIG, R., *Catalunya Carolíngia, IV. Els comtats d'Osona i Manresa*, doc. 1127).

⁵⁵⁹ “*et per hunc locum venerationis s. Clementi martiris Domini nostri Iesuchristi, cuius basilica sita est in pago Barch., in terminio de Eraprunitano in locum que dicunt ad ipsas Valles*” (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 372).

⁵⁶⁰ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 611.

coincidència amb l'alou que noranta anys abans Llobell i Juliana, amb els fills Recosind i Sunyer, havien donat a Castelldefels.

El fill de Bardina, Mir, acabà per seguir la política del pare i cedí bona part dels seus béns a Sant Cugat. Tant l'acta de donació de l'any 1092 com el seu propi testament de l'any 1110 confirmen que l'alou cedit es trobava entre les parròquies de Sant Climent i Sant Boi i es repartia des del Llobregat fins al Puig-aguilar, a la Serra de Miramar, i del litoral fins al coll de Benviure⁵⁶¹. Encara posteriorment, l'any 1138, quan l'abat cedia a Ramon de Feixa l'alou que havia estat de Bardina, precisava que aquest limitava a l'est amb l'alou de Sant Cugat, a ponent amb la riera de Sant Climent i al nord amb l'alou de Sant Climent⁵⁶².

Per la seva banda, el lloc d'Almafàr és esmentat per primer cop l'any 978. Llavors, l'abat i els monjos de Sant Cugat aportaven com a part pròpia en una permuta una terra "*in locum que dicunt Almafari*" que el monestir tenia de mans del comte Miró⁵⁶³. La contrapart de la permuta, el monjo Sunifred, no ens és un desconegut, atès que és molt possible que sigui ell mateix el "*Suniefredus monachus*" que donava una terra l'any anterior a l'església de Castelldefels o que figurava poc més tard com a marmessor de Galí d'Eramprunyà⁵⁶⁴. D'aquesta operació ens interessa assenyalar que aquella terra situada a Almafàr afrontava al nord i a l'est amb terres del mateix Galí, mentre que pel sud tocava amb un prat. L'any 986 tenim notícia d'una nova operació a Almafàr, quan un particular entregava a Sant Cugat una terra i una vinya a canvi de retenir-ho en vida contra el lliurament de la tasca⁵⁶⁵. Aquí, les afrontacions corresponen a diversos particulars a excepció del límit sud, en contacte amb una via.

Tanmateix, és de nou en el testament de Recosind de l'any 1002 on trobem noves i significatives referències al lloc d'Almafàr, ja que sembla que el testador tenia en aquell lloc bona part del seu patrimoni en tant que senyor i guerrer⁵⁶⁶. Els marmessors eren Aeci, a qui acabem d'esmentar poc més amunt, un tal Vives i un tercer de nom Igilà, de ben segur algú molt proper a Recosind –potser un germà o un fill– atès que rebia el gruix de les

⁵⁶¹ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 748 i 808. Així mateix, l'any 1081 es venia una heretat al lloc de la Costa que afrontava al sud amb el Puig-aguilar i a orient amb un torrent –la riera de Sant Climent– i l'alou de Mir Bardina, fet que confirma que aquest darrer correspon al mateix domini descrit ja en el testament de Bardina (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1081).

⁵⁶² RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 937.

⁵⁶³ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 131.

⁵⁶⁴ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 121 i 136.

⁵⁶⁵ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 187.

⁵⁶⁶ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 372. Sobre aquest document, remetem de nou a VENDRELL, J., "El testament de Recosind d'Almafàr".

Fig. 31: Vista des del Montbaig de la vall de Sant Climent; a dalt a l'esquerra es dibuixa la silueta del castell d'Eramprunyà, en els contraforts del massís del Garraf (Jordi Gibert Rebull).

possessions, entre les quals es comptaven la torre amb les cases, les terres i altres béns d'Almafar. Igilà, però, ho havia de retenir en vida a canvi de retre la tasca al monestir, a mans del qual haurien de retornar la torre i el predi a la seva mort. Els límits del domini on es trobava la torre d'Almafar no s'especificaven llavors, sinó que figuren en un document redactat tan sols tres dies després, pel qual dos dels marmessors, Aeci i Vives, donaven al tercer, Igilà, aquells béns “*in subdicione s. Cucuphati*”⁵⁶⁷. Veiem així com el mateix Igilà tenia terres a l'est del predi, mentre que aquest limitava pel sud de nou amb una via important –“*ipsa strada*”–, a l'oest amb una vinya de Sant Cugat i al nord amb la terra d'un particular de nom *Kalvucio*.

Cal esperar més de mig segle per trobar una nova referència al lloc d'Almafar, ara en un altre dels testaments que tanta informació aporta sobre l'àrea de Sant Climent en aquesta època. Es tracta de les darreres voluntats de Bardina, fill d'Aeci i, per tant, nét de Galí, redactades l'any 1058⁵⁶⁸ i per les quals llegava al seu fill Miró, entre molts d'altres béns que hem consignat més amunt, una parellada de terra “*prope ipsa turre de Almafar*”.

Un nou salt cronològic situa les darreres mencions relatives a Almafar entrat ja el segle XII. Així, sabem que l'any 1124 l'abat Rotllà de Sant Cugat establí a la parella formada per Guerau Alemany de Terrassa i Maiassenda

⁵⁶⁷ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 373.

⁵⁶⁸ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 611.

el mas “*que vocant Dalmafaz (...) in loco que nunc vocant ad ipsa Turre*”⁵⁶⁹. Lluny de ser pagesos, cal reconèixer en aquests esposos a Guerau Alemany IV de Cervelló i una primera esposa, desapareguda abans d’accedir ell al capdamunt del llinatge, quan apareix ja casat amb Saurina de Camarasa. Ho sabem perquè, anys més tard, el 1171, en evacuar el matrimoni format per Ponç d’Osor i Ermessenda el mas d’Almafaz, s’explicita que aquest havia estat cedit per Sant Cugat a Guerau Alemany, pare d’Ermessenda (“*Geraldo Alaman, patri ex me Ermesen olim defuncto*”)⁵⁷⁰.

No volem acabar aquest apartat sense fer-nos ressò de la hipòtesi formulada recentment per J. Campmany, segons la qual el lloc d’Almafaz podria haver constituït el precedent de l’actual Torre-roja, a Viladecans, una proposta que no ha estat acceptada per tothom⁵⁷¹. La identificació se sustenta fonamentalment en la consideració de que l’heretat de Bardina i del seu fill Mir era pròpiament la d’Almafaz, i que aquests l’haurien rebuda a través de Recosind, d’Igilà i, finalment, d’Aeci, un extrem que les fonts no confirmen mai explícitament. És més, Bardina, en el seu testament, distingia clarament les referències a les seves possessions prop de la riera de Sant Climent de la terra que tenia prop de la torre d’Almafaz, que tampoc no s’hauria d’identificar, com fa J. Campmany, amb la *Torrezela* que apareix en el text unes poques línies més amunt. Així mateix, els diversos documents que transmeten els béns de Bardina i del seu fill Miró no refereixen mai l’existència d’una torre en aquell sector, com sí que passa reiteradament en els textos que al·ludeixen a Almafaz.

Podem, per tot plegat, pensar que l’actual Torre-roja no correspon a l’Almafaz dels segles X-XII? Tampoc no sabríem garantir-ho. Contràriament a les possessions principals de Bardina i Miró al vessant de ponent del Montbaig, en relació als béns que hom situa a Almafaz hem vist com sovintegen els esments a una via de comunicació important que passaria al sud del lloc i que fins i tot és considerada en algun document una “*strata publica*”⁵⁷². En aquestes coordenades, només dues vies serien candidates a correspondre-hi: el camí que resseguia l’antiga costa romana coincidint aproximadament amb l’actual carretera de Santa Creu de Calafell o el que travessava el massís del Garraf de Sant Boi a Avinyonet al seu pas per Sant

⁵⁶⁹ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 877.

⁵⁷⁰ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 1076. La filiació i el matrimoni d’Ermessenda apareixen definits en el quadre genealògic relatiu als Cervelló publicat a DDAA, *Catalunya Romànica*, XX. *El Barcelonès. El Baix Llobregat. El Maresme*, 335-336.

⁵⁷¹ CAMPANY, J., “El terme d’Eramprunyà, entre la conquesta i la revolta feudal. Una visió actualitzada”, 16-18; IZQUIERDO, P., “La Torre-roja”.

⁵⁷² Una terra “*iuxta turrem de Almafaz*” limitava al sud “*in strata publica*”, a l’oest amb un alou comtal i al nord amb un alou de Sant Cugat (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 900, a. 1129).

Climent, posterior Camí Ral, fos quin fos el traçat que aquest tingués, pel fons de vall o per l'anomenada Carrerada⁵⁷³. Tot i que les afrontacions que donen els documents no contenen cap dada definitiva en un o altre sentit, alguns pocs indicis ens fan inclinar per la primera possibilitat, com ara la presència d'un prat al sud d'Almafar esmentat l'any 978, possiblement ja en un entorn deltaic⁵⁷⁴. Així mateix, també cal retenir que, quan tenen presència en un mateix document, les referències als llocs d'Almafar i Sales apareixen sempre properes en el text, com en els casos dels testaments de Recosind i de Bardina, de manera que pot pensar-se que, com Sales, el lloc d'Almafar podria trobar-se igualment en el peudemont o en el pla.

D'altra banda, i malgrat la coincidència, no acabem de percebre una relació clara entre el lloc anomenat *Turris Alamandi*, situat en algun indret del terme d'Eramprunyà i on l'any 1108 el comte Ramon Berenguer III cedia una terra a Santa Maria de Solsona⁵⁷⁵, i el citat establiment del mas d'Almafar a Guerau Alemany i Maiassenda de l'any 1124. Essent evident que primer hauria de ser l'establiment que la presa del nom, tampoc no sabem si aquella torre pot atribuir-se a algun topònim conservat, com ara el Mas Alemany, a la capçalera de la riera de Salom, o recentment desaparegut, com l'emplaçament homònim que es trobava prop de la Font Pedrosa, al delta.

No es pot, per tant, descartar que el lloc d'Almafar es trobés en un indret proper a Sales i a una via important, com és el cas de la Torre-roja, si bé cal convenir amb P. Izquierdo que aquesta, en el seu aspecte actual, correspon a un edifici aixecat vers finals del segle XII, quan era coneguda com a Torre Marcusa⁵⁷⁶. Tot i poder-se trobar allà mateix o en aquells encontorns, la torre d'Almafar correspondria a un edifici clarament anterior, els orígens del qual seran impossibles d'escatir sense la localització i estudi de les seves eventuals restes materials.

⁵⁷³ CAMPMANY, J., "Sant Climent de Llobregat a l'Edat Mitjana. Toponímia, camins principals i morfologia urbana".

⁵⁷⁴ Primer esment d'Almafar, en el qual, com ja hem anotat, trobem diverses terres pertanyents al "*domno Galindo*" (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 131).

⁵⁷⁵ BACH, A., *Col·lecció diplomàtica del monestir de Santa Maria de Solsona: el Penedès i altres llocs del comtat de Barcelona (segles X-XV)*, doc. 32.

⁵⁷⁶ IZQUIERDO, P., "La Torre-roja".

4. Cloenda: sobre feudalisme, la formació del delta i l'ombra de *Barchinona*

Des d'una perspectiva històrica, però també semàntica, parlar de feudalisme comporta una certa problemàtica conceptual, que, ja des del mateix títol del treball, hem esquivat volgudament al·ludint a uns genèrics “antecedents” i a una “gènesi” que ara convé contextualitzar, ni que sigui mínimament. Per expressar-ho de manera breu, direm que, com altres autors, establim una diferència entre feudalisme econòmic i institucional, corresponent aquest darrer a allò que la historiografia francesa anomena “*féodalité*” i que s’ha de relacionar amb el sistema jurídic i institucional que es desenvolupa a l’Europa occidental durant l’Edat Mitjana central, caracteritzat per la fragmentació de l’autoritat pública i la preponderància de les relacions clientelars i de vassallatge.

El primer, en canvi, fa referència a tot un conjunt de relacions socials i econòmiques que tenen a veure amb el que, des d’una perspectiva historiogràfica materialista, es coneix com a mode de producció feudal⁵⁷⁷. Així, es considera que aquest mode de producció és predominant quan hi ha una majoria de pagesos tinentes, siguin jurídicament lliures o esclaus –més enllà de l’estatus legal, importen les relacions econòmiques– que entreguen de manera sistemàtica als terratinents una part de l’excedent productiu en forma de rendes, i quan aquest fet domina la formació social en què s’esdevé. La proporció de la fracció lliurada dependrà de les relacions de força que s’estableixin entre ambdós grups socials, que a la vegada determinaran

⁵⁷⁷ HALDON, J., “El modo de producción tributario: concepto, alcance y explicación”, 798-804. Aquest autor, de fet, pensa, tot seguint S. Amin, que aquest mode de producció seria una variant del mode de producció tributari, a l’ensens el mode de producció precapitalista per excel·lència en les societats de classes, del qual en constituïria una forma desenvolupada, a la vegada que perifèrica.

també el nivell de control dels terratinents sobre els processos productius⁵⁷⁸. És des d'aquest marc d'anàlisi que intentarem contextualitzar l'evolució històrica d'aquest sector de l'entorn del delta del Llobregat i situar aquells "antecedents" i aquella "gènesi" abans al ludits.

Existia, en general, un conflicte constant, més o menys latent, entre l'estat i les aristocràcies terratinents, atès que les segones, malgrat sustentar el primer, experimentaven pulsions contradictòries entre els seus interessos propis sobre la terra i els beneficis que els reportava la seva participació en les estructures estatals. Aquesta contradicció bàsica entre l'estat i els seus competidors a dins de la mateixa classe dirigent determinava, per exemple, si l'excedent s'extreia en forma de tribut o de renda feudal. Amb la fi de l'imperi romà d'occident, fins llavors suportat per una base fiscal que n'assegurava la pervivència, les aristocràcies van passar a tenir en la propietat de la terra la seva font principal de poder i recursos. Fou així com els estats romanogermànics, entre ells el visigot, van veure reduïda dràsticament la seva capacitat de percebre tributs fins arribar a l'estat carolingi, fonamentat en la propietat de la terra i no ja en la imposició de tributs⁵⁷⁹. En aquesta seqüència, l'estat passava d'obtenir riquesa de pràcticament tota la població a sustentar-se tot just en les rendes que extreia de les seves propietats fundiàries, amb una consegüent caiguda dels ingressos i una simplificació radical de la seva estructura administrativa, fet que evidentment l'afeblia i el posava sovint en risc de fragmentació⁵⁸⁰.

Aquest conflicte era constant i perceptible en la monarquia visigoda, tot i que cal considerar que la col·laboració entre els detentors de l'estat i la resta de faccions aristocràtiques fou un fet, si es vol explicar la durada de més de dos segles que va tenir el regne dels gots. A banda de reportar beneficis econòmics, aquesta cooperació suposava, a nivell politicoadministratiu, la integració de membres de les aristocràcies locals i regionals en l'entramat estatal a partir de l'assumpció de càrrecs diversos de govern i gestió i de la participació en l'exèrcit, ja fos de manera regular o sota la forma de tropes privades integrades per clients⁵⁸¹. Per damunt de tot plegat, l'Església aportava el component

⁵⁷⁸ WICKHAM, C., "La otra transición: del mundo antiguo al feudalismo", 12; WICKHAM, Ch., *Una historia nueva de la Alta Edad Media. Europa y el mundo mediterráneo, 400-800*, 758-781.

⁵⁷⁹ WICKHAM, C., "La otra transición: del mundo antiguo al feudalismo", 18-27; HALDON, J., "El modo de producción tributario: concepto, alcance y explicación", 812-815; SALRACH, J.M., *La formación del campesinado en el Occidente antiguo y medieval. Análisis de los cambios en las condiciones de trabajo desde la Roma clásica al feudalismo*, 35.

⁵⁸⁰ WICKHAM, Ch., *Una historia nueva de la Alta Edad Media. Europa y el mundo mediterráneo, 400-800*, 114-119.

⁵⁸¹ CASTELLANOS, S.; MARTÍN, I., "The local articulation of central power in the north of the Iberian Peninsula (500-1000)", 14-17.

ideològic, capaç de suplir l'eventual feblesa del poder, així com una xarxa d'esglésies de nova creació, que articulava en bona part aquest poder.

En aquesta època, doncs, la correlació de forces permetia encara a l'estat dels visigots sobreviure, però sempre de manera limitada i amb una incidència desigual segons el moment i els territoris concrets. En aquest sentit, tot apunta que la regió litoral de la Tarraconesa, en part corresponent a l'actual Catalunya, era un sector on l'estat cobrava tributs i era efectiu en la seva presència. Aquí, com en altres indrets, el poder estatal sembla prou estable, tot i alguns intents separatistes que, tanmateix, no semblen qüestionar la pròpia essència de l'estat. El *regnum visigothorum*, de fet, sembla ser l'únic estat germànic que, vers el 700, podia cobrar impostos regularment sobre gran part del seu territori, a la vegada que era capaç de reunir un exèrcit públic més o menys digne d'aquest nom. Malgrat tot, la tendència a traslladar les obligacions públiques a l'àmbit de les relacions de dependència, sustentades aquestes en la possessió de terres, marcava un camí que, al capdavall, era el mateix que havien emprès, amb més precocitat, altres regnes romanogermànics⁵⁸².

El que trobem entorn del delta del Llobregat en època visigoda ens ofereix algunes pistes, tot i el caràcter limitat de les restes. Només d'entrada, cal destacar el manteniment del nom d'alguns *fundi* d'època romana en indrets que, com hem vist, sovint tenen com a precedent una vil·la antiga succeïda per una ocupació d'època visigoda, si bé les investigacions encara no poden garantir una previsible continuïtat d'hàbitat que enllaci amb les primeres mencions documentals de finals del segle X i d'inicis de la següent centúria. Aquesta continuïtat entre –algunes– *villae* romanes, establiments d'època visigoda i, més tard, pobles medievals és un fenomen observable materialment, però que cal ubicar en el context de les àrees més properes a les ciutats –on el pes de les oligarquies ciutadanes havia de ser més evident sobre les estructures de propietat– i que cal encara contrastar en sectors més allunyats d'aquestes.

Hem comprovat, però, que és una continuïtat falsa o, si més no, parcial. Més enllà de la deformació que imposa l'atenció preferent que, a nivell arqueològic, han rebut els centres històrics dels pobles i ciutats de l'actualitat, hi ha un trencament notori pel que fa a la morfologia dels establiments que no es pot obviar. Desapareguda l'antiga vil·la com a tal, la permanència de l'hàbitat es desenvolupa en unes coordenades de pobresa material relativa innegables, però s'hi troben alguns elements –sitjars, premses, dipòsits...–

⁵⁸² WICKHAM, Ch., *Una historia nueva de la Alta Edad Media. Europa y el mundo mediterráneo, 400-800*, 162-173.

que delaten una activitat productiva important, tota vegada que, posats en el context català, aquests jaciments presenten certes coincidències amb altres de coetanis que permeten una interpretació d'aquests llocs com a possibles centres de domini, en els quals la presència de persones esclaves sembla un fet, tot i que la proporció i el pes d'aquesta població en l'esquema social i productiu és encara una qüestió a resoldre⁵⁸³.

Aquest incipient sistema dominical no sembla traspassar l'època islàmica, etapa de la qual, malauradament, poc es pot dir en concret per als territoris propers a l'incipient delta més enllà de constatar la presència d'alguns topònims situats a ponent del riu i que suposen un cert grau d'arabització. Amb la conquesta comtal, noves xarxes administratives corresponents a parròquies i termes castrals —a la vegada nous marcs d'exercici del poder— s'estenen sobre l'entramat previ de *villae* i *loci*, donant forma i estructurant el nou comtat barceloní⁵⁸⁴. A la riba esquerra del Llobregat, però també a Sant Boi, és la parròquia la que s'arropa un protagonisme evident, més enllà de la presència de la fortificació de Port, que, més que constituir un castell termenat, encarnaria els interessos de la família vescomtal sobre el delta en creixement. Així, esglésies potents com l'esmentada de Sant Boi, però també les de Santa Eulàlia de Provençana o de Santa Maria de Cornellà, són elements que, situats sobre les antigues *villae*, estructuraven el territori i permeten a la vegada la implementació de nous instruments generalitzats de sostracció de la producció, com ara el delme (*decima*). Enllà de Sant Boi, ja sobre el massís del Garraf, el sector d'Eramprunyà funciona sota la lògica del castell termenat, fórmula exclusiva d'organització territorial d'aquí cap a ponent, on els drets parroquials són absorbits per l'església castral. En el cas del delta occidental, però, les atribucions del senyor d'Eramprunyà es veien limitades per l'existència d'un gran alou en mans del monestir de Sant Cugat, en origen format pel patrimoni inicial d'un monestir fundat a Castelldefels, de vida molt curta com a ens autònom.

Reprement el fil, com podem considerar els assentaments rurals d'aquesta època? Funcionen encara sota una certa lògica dominical, com proposem pel que fa als segles precedents? Tot i constituir pràcticament un *unicum*, un document d'esponsalícis entre els comtes Sunyer i Eimilda, redactat a inicis del segle X, parla de *villae* amb *familiae* i *mancipia*, un llenguatge que fa servir conceptes extrets de la tradició dominical carolíngia⁵⁸⁵. No obstant, la documentació immediatament posterior ens presenta la imatge

⁵⁸³ FOLCH, C.; GIBERT, J.; MARTÍ, R., "Les explotacions rurals tardoantigues i altmedievales a la Catalunya Vella: una síntesi arqueològica", 95-101.

⁵⁸⁴ MAURI, A., *La configuració del paisatge medieval: el comtat de Barcelona fins al segle XI*, 103-146.

⁵⁸⁵ UDINA, F., *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos*, doc. 9.

d'explotacions disperses, situades en un terme concret –vil·la, parròquia o castell– i amb elements habitualment comuns, a saber, una casa central amb corts i altres construccions adjacents des d'on s'organitza l'explotació dels camps i dels horts i la gestió dels altres recursos que s'integren en el conjunt. De fet, i en comparació amb els assentaments rurals d'època visigoda, l'arqueologia testimonia una simplificació palpable de les explotacions, de les quals desapareixen les premses de biga, al mateix temps que disminueix el nombre de sitges, tot plegat apuntant una reducció al mínim, representat per la família nuclear dels ocupants dels assentaments⁵⁸⁶.

El problema rau en saber com s'organitza aquesta producció, atès que, malgrat la seva abundància relativa, la documentació dels segles X-XI és opaca quan volem dirigir la mirada vers la part baixa, però absolutament majoritària, de la piràmide social. De fet, no és fins molt a finals del segle XI, i ja especialment en el segle següent, que comencem a trobar productors directes, és a dir pagesos, en els textos, en el marc de l'aparició dels primers establiments de tipus emfiteutic. Així ho pensa, per exemple, J. Codina pel que fa als pagesos del delta oriental, en considerar que tots els personatges que trobem documentats als segles X-XI corresponen en realitat a terratinens residents en la seva majoria a la ciutat de Barcelona, mai a conreadors⁵⁸⁷. De fet, alguns autors han defensat que, fins a mitjans del segle XII, no està clar que siguin pagesos els contractants que apareixen en els primers establiments de masos, que podrien ser més aviat senyors de diversa mena⁵⁸⁸. Pel que fa al delta occidental, ja hem dit que les persones que apareixen en la abundosa documentació de la segona meitat del segle X relativa al terme d'Eramprunyà difícilment poden adscriure's en la seva totalitat als grups dominants, si bé també hem comprovat com moltes d'elles hi pertanyien inequívocament.

⁵⁸⁶ FOLCH, C.; GIBERT, J.; MARTÍ, R., "Les explotacions rurals tardoantigues i altmedievales a la Catalunya Vella: una síntesi arqueològica", 103.

⁵⁸⁷ CODINA, J., *Els pagesos de Provençana (984-1807). Societat i economia a L'Hospitalet pre-industrial*, 15-16, 38-40 i 53-58.

⁵⁸⁸ Si més no, pel que fa a la documentació catedralícia (VIADER, R., "Autour d'une pratique juridique: les contrats agraires des archives capitulaires de Barcelone (XIe-XIIIe siècle)", 152-154). Podem posar com a exemple d'aquest fet els diversos establiments fets a eclesiàstics o la cessió del mas d'Almafar a un Gue-rau Alemany que finalment resultava ser, com el seu nom feia sospitar, un membre de la família Cervelló (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 877, a. 1124). Tampoc estem segurs que, com defen-sava J. Codina, el Ramon Gerbert que rebia una terra i un prat al lloc anomenat *Casal de Iovan* l'any 1096, prop de l'estany de Castelló, fos al capdavall un pagès (CODINA, J., *La gent del fang (El Prat, 965-1965)*, 35). De fet, un Ramon Gerbert coetani era nebot i almoïner de Bonuç Vives de Provençals, amb béns allà i a Banyols i molt lligat, ho hem vist, a la catedral barcelonina, mentre que un personatge homònim, potser el mateix, signava un jurament d'Arnau Mir de Sant Martí sobre els castells d'Eramprunyà i Olèrdola (BAIGES, I.J.; FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, docs. 145 (a. 1083), 216 (a. 1089), 279 (a. 1095), 418 (a. 1112); BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1468 (a. 1086)).

Aquest reconeixement, en un sector i en un moment concrets –l’entorn del castell d’Eramprunyà dels anys 960-980–, d’una gent propietària que, si més no, no sembla que pugui ser identificada amb els grups de poderosos del moment, posa de relleu la qüestió de l’existència –o la permanència– de comunitats i famílies que haurien mantingut drets i propietats vinculats a la conquesta comtal i als moments immediats a aquesta, quan el fet fronterer hauria pogut incidir en l’accés a la propietat d’alguns grups que participaven en la conquesta per sota dels magnats i adlàters del comte o que, senzillament, haurien pogut assolir un tracte avantatjós a l’hora de mantenir uns drets que ostentaven en el moment polític previ⁵⁸⁹.

En aquest context, entraria també en joc el reconeixement d’un grup d’hisendats locals, importants propietaris de terres, que emergeixen en ocasions en la documentació pels volts de l’any mil. Els Guifard a Cornellà o la família de Savilo i Astoald a Sant Boi podrien haver format part inicialment d’aquest grup social, si bé els seus orígens precisos es perden en la foscor documental. La seva diversa sort pot conduir fins a l’obtenció de castlanies o a sotmetre els seus béns al domini de grans senyors, habitualment institucions monàstiques, com ara Sant Cugat. Hem vist al llarg d’aquest estudi com són nombrosíssimes les donacions de propietats al monestir tot mantenint la reserva de l’explotació en vida –o projectada en generacions posteriors–, a canvi del pagament de la tasca i del compromís de no reconèixer cap altra senyoria que la del monestir. En aquest sentit, no dubtem que, la gran majoria de vegades, la tasca esdevenia una imposició entre senyors desiguals que, en constituir una càrrega relativament poc onerosa –una onzena part de la collita–, atorgava un marge considerable a l’hora d’augmentar la pressió cap avall de l’estructura social, sobre uns productors directes que devien suportar unes exaccions, com ells, invisibles en la documentació fins ben avançat el segle XI.

L’èxit o el fracàs d’aquestes famílies d’hisendats locals, en origen propietaris rendistes i que G. Feliu considera “senyors de la terra”⁵⁹⁰, podia suposar, doncs, la seva integració en les xarxes clientelars dels grans

⁵⁸⁹ MARTÍ, R., “Conquestes i capitulacions pageses”, 59-61. No voldríem que es veïés en aquestes línies cap concessió a les teories “repoblacionistes”. Pensant, com pensem, que tots o la majoria de personatges que apareixen en la primera documentació d’època comtal són, com a mínim, terratinents que difícilment haurien treballat directament les seves terres, som del parer que qualsevol a referència a un suposat “moviment repoblador” o a “petits pagesos aloers” suposa un punt de partida equívoc que pot entorpir algunes bones anàlisis (GARCIA, J., “Entorn a l’origen de l’estructura agrària pre-feudal a la comarca del Baix Llobregat. Els mecanismes d’apropiació de la terra”). De fet, ja ha estat subratllat el vincle existent entre els impulsors d’aquests postulats historiogràfics, com ara Ramon d’Abadal, i la seva pròpia actitud davant de la conflictivitat rural de la primera meitat del segle XX (RIU-BARRERA, E., “De la fi de l’imperi al feudalisme. Problemes d’arqueologia i història”, 126).

⁵⁹⁰ FELIU, G., *La llarga nit feudal. Mil anys de pugna entre senyors i pagesos*, 41-42.

senyors o repercutir en l'augment de les propietats de les grans institucions eclesiàstiques per la via de l'erosió i la fagocitació dels seus béns. Com hem pogut comprovar, aquest procés erosiu es documenta ja en ple segle X i és clarament perceptible l'augment exponencial de la presència de la catedral o dels monestirs, com a afrontadors dels béns que apareixen en les transaccions, envoltant en moltes ocasions les finques dels venedors o donadors.

En aquest sentit, i com altres⁵⁹¹, no creiem que el període crític de conflictes documentat en les dècades centrals del segle XI, interpretat per P. Bonnassie en termes de “mutació” o “revolució” feudal⁵⁹², sigui res més que un reajustament –en ocasions violent– en el si de la classe dirigent amb efectes sobre l'esfera jurídica i institucional. Més aviat, podríem afirmar que aquest reajustament fou conseqüència de les tensions que, amb el temps, havien generat les transformacions operades en les relacions socioeconòmiques a partir de la desintegració de l'estat carolingi a finals del segle IX, quan es desenvolupa un sistema que, tot i ser feudal en els termes que hem intentat descriure més amunt, correspondria al que hom ha anomenat “règim alodial”, que suposava la privatització de béns i càrrecs que fins llavors havien sustentat el sistema de beneficis característic de l'etapa carolíngia⁵⁹³. La feudalitat, al capdavall, es fonamentaria, en tant que sistema polític, sobre un procés llarg d'acumulació de propietats i d'agudització de l'estratificació social, que, en el nostre sector, es troba plenament en marxa en el segle X i que continuarà en el segle següent.

* * *

És evident que totes aquestes relacions socials i econòmiques es desenvolupen en un escenari que, en el nostre cas, presenta unes característiques veritablement peculiars: un delta en formació. Tots els estudis mostren que l'impacte de l'activitat humana sobre el fenomen del creixement dels deltes ha estat rellevant, tot condicionant l'aportació sedimentària transportada pels cursos fluvials. Més enllà de les condicions climàtiques responsables de la quantitat i la intensitat de les precipitacions, les intervencions antròpiques per la via de les desforestacions provocades o de l'ampliació de les superfícies

⁵⁹¹ FELIU, G., *La llarga nit feudal. Mil anys de pugna entre senyors i pagesos*, 93-100, 111-131.

⁵⁹² BONNASSIE, P., *Catalunya mil anys enrera: creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle X al final del segle XI*.

⁵⁹³ MARTÍ, R., “L'alou a la documentació catalana d'època comtal: solució d'un problema historiogràfic genèric”.

conreades han estat decisives a l'hora d'acréixer la càrrega sedimentària des de les conques fluvials cap a la costa. No només això, sinó que altres factors vinculats a la pròpia gestió dels cursos d'aigua –manteniment de les riberes, intervencions de modificació de les lleres i de control dels cabals– han influït de manera innegable en la formació dels espais deltaics⁵⁹⁴.

Ja hem fet referència en la introducció als postulats fonamentals que diversos estudis recents defensen pel que fa a la formació del delta del Llobregat, el qual, com altres espais similars, hauria experimentat un fort creixement durant els primers segles medievals, en un context d'un cert augment general de l'aridesa⁵⁹⁵. En paral·lel, en l'entorn dels deltes del Llobregat i del Besòs, les anàlisis pol·líniques realitzades advoquen per una important fase de desforestació entre els segles V-VIII que hauria provocat el retrocés d'alzinars, rouredes i pinedes en favor de l'expansió de comunitats arbustives, però també dels espais de pastura, ubicats tant en les planes deltaïques com en els vessants del litoral i originats, si així cal interpretar les altes concentracions de cendres, per l'acció reiterada del foc. No obstant, aquestes dades no han de ser interpretades des d'una òptica maximalista, atès que les mateixes anàlisis confirmen també la presència variable de conreus com la vinya, l'olivera, els cereals i el cànem⁵⁹⁶.

En ple creixement, doncs, durant les èpoques visigoda i andalusina (segles VI-VIII), aquests nous espais deltaïcs es devien ocupar i explotar a mesura que anaven guanyant superfície al mar, incorporant-se a nivell administratiu als districtes litorals que tenien habitualment el seu nucli central en el punt de contacte entre el peu de mont i la plana al·luvial. El detall d'aquest procés colonitzador ens és desconegut pel que fa a aquests primers segles, atesa la manca de fonts textuais i arqueològiques al respecte. Cal esperar a l'època comtal i a les informacions aportades per la seva documentació d'arxiu per poder observar que llavors la colonització es trobava ja molt avançada i que els nous espais constituïen marcs en què es reproduïa ja plenament l'esquema socioeconòmic de la resta del territori.

⁵⁹⁴ LEVEAU, Ph.; PROVANSAL, M., "Construction deltaïque et histoire des systèmes agricoles, le cas d'un petit delta: l'Arc, étang de Berre", 130.

⁵⁹⁵ De manera contradictòria, un episodi de fortes pluges es detecta a l'occident europeu entre els segles V-VII, acompanyat d'un refredament general que motivaria el creixement de les glaceres dels Alps. Provoocat per una fluctuació en el fenomen de l'Oscil·lació de l'Atlàntic Nord, aquest augment de les pluges podria haver contribuït a un increment de l'erosió i, per tant, del transport de sediments aigües avall de les conques fluvials (CHEYETTE, F.L., "The disappearance of the ancient landscape and the climatic anomaly of the early Middle Ages: a question to be pursued", 155-165). No obstant, aquest estudi, amb un cert accent catastrofista i molt centrat en els Alps i en la conca del Roine, no garanteix que les seves conclusions siguin absolutament extrapolables a tot l'occident mediterrani.

⁵⁹⁶ PALET, J.M.; RIERA, S., "Modelació antròpica del paisatge i activitats agropecuàries en el territori de la colònia de *Barcino*: aproximació des de l'arqueomorfologia i la palinologia", 139-140.

En aquest context comtal, el lloc de Port sembla tenir relació amb Montjuïc i, per extensió, amb la ciutat de Barcelona, si bé posteriorment la seva vinculació amb Sants serà clara, en integrar-se en l'anomenada "Marina de Sants". Per la seva banda, el sector de Banyols, extensió de la vil·la altmedieval de Provençana, ocupava gairebé tot el delta oriental fins a tocar de l'actual aeroport, mentre que Llanera constituïa inequívocament l'apèndix deltaic de la vil·la d'Alcalà. El sector occidental del delta, finalment, corresponia a l'espai de marina d'Eramprunyà, tal i com es documenta a finals del segle X⁵⁹⁷. En qualsevol cas, aquesta part del delta devia estar comparativament poc desenvolupada, atenent al que hem vist sobre la formació i manteniment de l'estany de la Murtra fins entrada l'època moderna i al clamorós buit documental que existeix sobre aquesta zona en els segles X-XI en comparació, no només amb els altres sectors deltaics, sinó també amb l'àrea de peu de mont i vessant del terme d'Eramprunyà.

El paisatge d'aquest delta primerenc devia respondre per força a les transformacions dinàmiques que la seva mateixa progressió imposava. Cal considerar que els deltes, espais inestables per definició, presenten, en el seu creixement, un "front pioner" o "delta actiu" al davant, en el qual predominen els estanys i els cordons litorals, i una rereguarda progressivament estabilitzada que constitueix el que podríem anomenar el "delta consolidat". El primer, com a espai d'ocupació precària, ofereix, tanmateix, possibilitats econòmiques específiques com ara la pesca, l'obtenció de sal o l'explotació de pastures. El segon, més apartat del front mòbil, conté, malgrat el perill que suposen les inundacions i els salts del riu, rics sòls llimosos per a l'agricultura⁵⁹⁸.

Els textos d'època comtal són clars, de fet, en mostrar-nos un paisatge propi en el qual abunden els estanys i altres elements específics, com poden ser els prats o els canyars. De fet, a nivell toponímic, la presència d'estanys es testimonia ja d'entrada pel mateix nom –Banyols– amb el qual es coneix gran part del delta. Més enllà del de Port, sota Montjuïc, en aquesta part del delta es documenta un estany de Llobregadell i un estany llarg ("*estan longo*"), mentre que altres llacunes innominades que trobem a Banyols mateix potser corresponguin a algun dels estanys citats, si bé es fa difícil de dir⁵⁹⁹.

⁵⁹⁷ Així apareix ("*ipsa marina*") els anys 976 i 977 com a afrontació meridional de béns situats al terme d'Eramprunyà (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 115 i 121).

⁵⁹⁸ LEVEAU, Ph.; PROVANSAL, M., "Construction deltaïque et histoire des systèmes agricoles, le cas d'un petit delta: l'Arc, étang de Berre", 112.

⁵⁹⁹ FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxip Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 235 (a. 1034); BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxip Capítular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 275 (a. 1017), 1293 (a. 1076).

Per la seva banda, l'estany de Llanera està profusament documentat des de la seva aparició en els textos l'any 965, i fins i tot sabem que n'hi havia més d'un sota aquest mateix nom⁶⁰⁰. Potser un d'aquests podria correspondre a l'estany de Castelló ("Stagno de Casteio") que es documenta per primer cop l'any 1096⁶⁰¹, si bé hi ha qui proposa que podria tractar-se en realitat d'una denominació antiga de l'estany del Remolar, tot just aparegut⁶⁰². Altrament, la presència d'aquests o d'altres estanys al terme de Sant Boi, anomenats genèricament, és un fet habitual⁶⁰³.

Els prats, uns dels béns més valorats en aquell entorn, devien ser explotats fonamentalment com a pastures, com ho testimonien explícitament alguns textos, com aquell plet de Cornellà de l'any 1001 en què es dirimia el dret de pas del bestiar cap a les pastures i els prats del delta⁶⁰⁴. Aquesta importància es fa palesa en la seva presència recurrent en la documentació relativa als llocs de *Circulum*⁶⁰⁵, Port⁶⁰⁶, Banyols⁶⁰⁷, Llanera⁶⁰⁸ i Eramprunya⁶⁰⁹.

⁶⁰⁰ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 76 (a. 965), 120 (a. 977), 207 (a. 987), 349 (a. 1000), 366 (a. 1002), 369 (a. 1002), 761 (a. 1096); FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 293 (a. 996); MAS, J., *Notes històriques del Bisbat de Barcelona*, volum XIII, ap. XXIII; BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 403 (a. 1027), 520 (a. 1035).

⁶⁰¹ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1633.

⁶⁰² PLANAS, R., *Braços de riu, estanys i maresmes del delta del Llobregat*, 36-37.

⁶⁰³ Per exemple, a RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 642 (a. 1065) o a FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 342 (a. 1048).

⁶⁰⁴ "Et convincerunt prefati abitatores ipsas vias et exios: de ipsa villula de Corneliano usque in undas maris vel ad pratos et ad ipsas pasturas una via qui pergit ad Lupricato, alia via qui pergit per arundineto qui fuit condam Viva, episcopo, et introducit per omnes pascuas et pratos solitos et dirivatur usque in undas maris" (BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 8).

⁶⁰⁵ BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1341 (a. 1078).

⁶⁰⁶ "ipso prado de Porto" (FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 160, a. 986). Altres a: BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 324 (a. 1020), 327 (a. 1020); PUIG, P., *El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa. Diplomatari dels segles XI i XII*, doc. 355 (a. 1051).

⁶⁰⁷ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 159 (a. 984); FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 16 (a. 995); BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 719 (a. 1047), 917 (a. 1057), 993 (a. 1059), 1024 (a. 1061), 1045 (a. 1063), 1051 (a. 1063), 1063 (a. 1064), 1118 (a. 1066), 1221 (a. 1072), 1301 (a. 1076), 1355 (a. 1079), 1361 (a. 1080), 1447 (a. 1084), 1463 (a. 1086), 1659 (a. 1098).

⁶⁰⁸ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 207 (a. 987), 642 (a. 1065); BAUCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 520 (a. 1035), 1297 (a. 1076), 1633 (a. 1096); FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 342 (a. 1048).

⁶⁰⁹ L'any 986 es documenta un prat al sud d'Almarf i el 1147 una "carraria publica que itur ad pratum" en l'entorn de Viladecans (RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 131; BACH, A., *Col·lecció diplomàtica del monestir de Santa Maria de Solsona: el Penedès i altres llocs del comtat de Barcelona (segles X-XV)*, doc. 54).

Vinculat als anteriors, i com hem defensat en parlar de les “*Lannas fenosas*” documentades a Llanera l’any 965⁶¹⁰, aquest ha de ser, com aquelles *raficariae*, un topònim vinculat als espais de pastura que el delta oferia, com ho han de ser unes “*landas*” que es documenten prop del mar i unes “*Lannes*” situades no gaire lluny de Bellvitge, a Banyols⁶¹¹. De la mateixa manera, també són comunes les mencions a canyes, canyars i joncars, per exemple a *Circulum*⁶¹², a Port⁶¹³ o a Banyols⁶¹⁴, mentre que un lloc anomenat Jonqueres (*Juncheres*) es documenta al segle XII a prop de Viladecans⁶¹⁵.

La colonització d’aquests espais implicava la posada en marxa d’iniciatives destinades a l’obtenció i conducció d’aigües, tant per al rec com per al correcte drenatge dels sobrants per tal d’evitar estanyaments indesitjats. Així, recs i pous són elements profusament citats a *Circulum*⁶¹⁶, Port⁶¹⁷, Banyols⁶¹⁸ o Sant Boi⁶¹⁹, alguns d’ells vinculats a personatges que devien ser importants, com l’Amalvígia que acabaria donant nom al lloc de Bellvitge. A nivell material, és significativa la troballa, entre el Passeig de la Zona Franca i el carrer de la Foneria, d’un pou i diverses canalitzacions d’època romana en l’àrea deltaica més primerenca formada a redós de Montjuïc⁶²⁰.

La ramaderia, doncs, semblaria ser l’activitat econòmica més important en aquests sectors, si bé existiria una important producció agrícola, concentrada especialment, tal com apuntàvem més amunt, en els sectors “consolidats”

⁶¹⁰ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 76.

⁶¹¹ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l’Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 671, (a. 1044), 993 (a. 1059).

⁶¹² BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l’Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 328 (a. 1020).

⁶¹³ Un “*prato et iuncare et terra herema, qui est ultra stagnum*” es documenta a Port l’any 1020 (BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l’Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 328, a. 1020).

⁶¹⁴ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l’Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 275 (a. 1017), 719 (a. 1047), 1063 (a. 1064), 1118 (a. 1066).

⁶¹⁵ El lloc sembla trobar-se sobre la plana deltaica, tot i que és un extrem difícil d’assegurar (BACH, A., *Col·lecció diplomàtica del monestir de Santa Maria de Solsona: el Penedès i altres llocs del comtat de Barcelona (segles X-XV)*, doc. 54).

⁶¹⁶ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l’Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 327 (a. 1020).

⁶¹⁷ PUIG, P., *El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa. Diplomatari dels segles XI i XII*, doc. 355 (a. 1051).

⁶¹⁸ FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l’Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, docs. 16 (a. 995), 203 (a. 1030), 392 (a. 1051); BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l’Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 248 (a. 1016), 481 (a. 1032), 939 (a. 1057), 993 (a. 1057), 1063 (a. 1064), 1118 (a. 1066), 1463 (a. 1086).

⁶¹⁹ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 566 (a. 1044); FELIU, G., SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l’Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 342 (a. 1048).

⁶²⁰ RAVOTTO, A.; JUAN, LI., “Metro L9. Estació Foneria”.

del delta. Cal dir, en qualsevol cas, que, pel que fa als cultius, els textos registren una preponderància absoluta dels camps de cereal (*terrae*) al costat d'algunes referències a plantacions d'arbres i jardins (*arbores, vividaria*); com passa posteriorment, la vinya sembla gairebé absent d'aquest espai, reduïda la seva presència a alguna trilla (*trilea*) o cep emparat prop de les cases.

Altres activitats devien ser també rellevants al delta altmedieval, com ara la captura de peixos o la producció de sal, aquesta darrera gens documentada tot i que presumible. Practicada en els diversos estanys i braços de riu, la pesca devia proporcionar recursos alimentaris a la població del lloc i beneficis considerables als senyors i propietaris. Sabem, per exemple, que l'any 1011 els comtes Ramon Borrell i Ermessenda reconeixien als habitants de l'alou de Sant Cugat a Castelldefels, entre d'altres drets, la capacitat de pescar ("*piscaciones facere*") i de pasturar el bestiar ("*ut paschuas fruunt et adimpernt*")⁶²¹. Anys abans, el 995, trobem una "*paratura*" associada a un prat a tocar del rec d'Amalvígia i del Llobregadell Vell⁶²², un mot que bé podria fer referència a un indret preparat o condicionat per a la pesca, com succeïx en altres llocs⁶²³. Finalment, encara podríem aportar la menció, en una data imprecisa del segle XI, d'una casa d'un tal "*Bertrandus Angiler*" a Sant Boi, a tocar del Llobregat, potser un pescador especialitzat en la captura d'aquest tipus de peix⁶²⁴.

Tal i com hem pogut observar en alguns dels apartats d'aquest treball, en època comtal aquests nous espais, amb els seus diversos elements característics (estanys, pastures,...) i la gent que els habitava, susceptibles tots plegats de ser explotats econòmicament, foren àmpliament cobejats pels membres de la classe dirigent. Sense fer-ne una revisió exhaustiva, recordarem les adquisicions del veguer Ervigi a l'estany de Port entre els anys 970 i 975, en què comprava fins i tot l'aigua, o les possessions que ell mateix —i un altre veguer de nom Ermemir— tenien a tocar de l'estany de Llanera⁶²⁵. Al mateix sector de Port i a l'adjacent *Circulum* hem trobat el comte Borrell, el bisbe Deodat, el monestir de les Puel·les o la catedral, mentre que cal destacar-hi

⁶²¹ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 436 (a. 1011).

⁶²² "*Et afrontat ipso campo de ipso prato, simul cum ipsa paratura, ab integrum, de circii in ipso regario de Amalavigia femina, de aquilonis in terre de Bonafilia femina, de meridie in Lobregadello Vetere, de occiduo in terra de Isarnus vel eres*" (FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, docs. 16, a. 995).

⁶²³ Si més no, una de les accepcions atribuïdes a *paratura* és la de "*piscaria, locus ad piscandum paratus*" (DU CANGE et al., *Glossarium mediae et infimae latinitatis*).

⁶²⁴ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1679. Un *anguillarum* és un "*locum fluminis, ubi capiuntur anguillae*" (DU CANGE et al., *Glossarium mediae et infimae latinitatis*).

⁶²⁵ FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, docs. 96, 115 i 116; RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 120 (a. 977).

en particular els interessos de la família vescomtal –propietària del castell–, que devia explotar de ben segur aquests espais com a pastures (recordem aquella “*rafegaria de Geriberto*”)⁶²⁶.

A Banyols hem vist com hi operaven la catedral, àmpliament, i, de manera més modesta –o menys documentada–, institucions monàstiques com Sant Cugat o Sant Pere de Rodes. A nivell dels grans senyors, hi hem trobat el veguer Sunifred de Rubí, el vescomte Udalard, Bernat Gelmir i els seus fills Arbert, veguer de Barcelona, i el levita Ermengol, o encara el mateix comte Berenguer Ramon II⁶²⁷. Per sota de les institucions i dels grans magnats, altres propietaris importants tenien béns diversos al delta oriental. L'abundant documentació ens ha permès seguir les passes de personatges com Ermengol Oruç i la seva esposa Bonadona –filla de Vives de Provençals–, els germans d'aquesta, Bonuç i el levita Bonfill, el levita i cabiscol Ponç, Guifard Enric de Cornellà i els seus descendents, Guitard Grec, Gerard Atilà, el levita Guerau, el levita Guillem Sendred, el levita Guilabert Ramon –nét de Sunifred de Rubí–, Bernat Ramon, el canonge Guilabert Sunifred, i Ramon Queruç, Bovet Renard, Ermengarda, filla d'Aeci de les Valls, o el jutge Ramon Sunifred⁶²⁸. És evident que el pes de la documentació generada per la catedral pot deformar la imatge que ens arriba, però no es pot negar la vinculació de molts dels propietaris d'aquest sector amb aquella institució.

A Llanera hem documentat un nombre també important d'institucions i senyors de diversa mena, des dels monestirs de Sant Cugat, Sant Pere de les Puel·les –principalment– o la catedral, fins a grans senyors com el bisbe Vives, els esmentats veguers Ervigi i Ermemir, o el mateix veguer d'Eramprunyà –Guillem fill de Galí, per exemple–, gent del llinatge dels Cervelló –Bonfill Hug, Gerbert Hug, Humbert Geribert– o de la família vescomtal. Com en el cas anterior, cal destacar la presència d'importants terratinents locals, com la família de Savilo, Astoald i el prevere Baio,

⁶²⁶ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 297 (a. 994); BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 225 (a. 1014), 324 (a. 1020), 327 (a. 1020), 328 (a. 1020); FELIU, G., SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 357 (a. 1049); PUIG, P., *El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa. Diplomatari dels segles X i XI*, doc. 355 (a. 1051).

⁶²⁷ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 164 (a. 1011), 248 (a. 1016), 671 (a. 1044), 939 (a. 1057), 1355 (a. 1079), 1147 (a. 1084), 1463 (a. 1086), 1659 (a. 1098), 1709 (a. 1046-1076).

⁶²⁸ FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 357 (a. 1049); BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 248 (a. 1016), 328 (a. 1020), 426 (a. 1028), 676 (a. 1044), 719 (a. 1047), 917 (a. 1057), 939 (a. 1057), 993 (a. 1059), 1063 (a. 1064), 1118 (a. 1066), 1293 (a. 1076), 1361 (a. 1080), 1406 (a. 1082); PUIG, P., *El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa. Diplomatari dels segles X i XI*, doc. 355 (a. 1051).

Goldregot de Santa Coloma, Bulgarà i la *devota* Llívol, el levita Bonhom o els descendents de senyors com Sunifred de Rubí o Aeci de les Valls⁶²⁹.

Jaume Codina destacava, no sense raó, la pobresa dels habitants del delta pel que fa a èpoques posteriors a la nostra⁶³⁰. No dubtem que aquesta apreciació es pot fer extensiva als segles precedents. Tanmateix, el delta altmedieval –si més no per als segles X-XI– va conèixer alguns establiments que es poden considerar de tipus senyorial, atesa la presència d'un element característic com era una torre com a element principal d'alguns predis, que caldria considerar relativament extensos. Aquests edificis no pressuposen, evidentment, la presència efectiva dels propietaris –nobles, institucions o importants terratinents–, però sí que constitueixen, més enllà de la seva dimensió pràctica per a la defensa o àdhuc com a graner, un element simbòlic que feia palesa la implantació i els interessos de la classe dirigent sobre el delta –igual que s'esdevenia arreu–.

Banyols és el sector deltaic on aquests elements es documenten més abundantment. Malgrat que algunes referències puguin al·ludir a la mateixa torre al llarg dels anys, sembla clar que hi havia diversos alous senyorials que en posseïen. Se'n documenta una entre Port i Banyols l'any 984, en una permuta entre els monestirs de Ripoll i Sant Cugat⁶³¹, mentre que en trobem una altra l'any 1016 prop d'un braç d'aquell “estany llarg”, que no podem situar plenament⁶³². Aquest darrer exemple ens serveix per saber què era el que podia tenir una torre al seu voltant, tot conformant l'alou del que ella era l'element més visible; així, s'hi esmenten cases, horts, arbres fruiters, conreus i erms, un cortal, canyes, un pou i encara el propi estany.

A Banyols encara, una nova torre es documenta l'any 1026 en mans d'Adelaida i de Bel·lid, nebot de Vives de Provençals⁶³³. Semblen ser-ne dues de diferents les que trobem anys després, i no massa lluny del rec d'Amalvígia, en mans de la família de Gerard Atilà, un important terratinent, o la “*turrem de Emma*” que es documenta l'any 1074⁶³⁴. Altres

⁶²⁹ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 120 (a. 977), 349 (a. 1000), 366 (a. 1002), 349 (a. 1000), 366 (a. 1002), 369 (a. 1002), 390 (a. 1004), 642 (a. 1065), 761 (a. 1096); BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 403 (a. 1027), 520 (a. 1035), 1505 (a. 1089); MAS, J., *Notes històriques del Bisbat de Barcelona*, volum XIII, ap. XXIII.

⁶³⁰ CODINA, J., *La gent del fang (El Prat, 965-1965)*, 22-24.

⁶³¹ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, doc. 159.

⁶³² BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 248 (a. 1016), 275 (a. 1017)

⁶³³ FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 174 (a. 1026).

⁶³⁴ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, docs. 1063 (a. 1064) i 1118 (a. 1066), 1258 (a. 1074).

torres apareixen a Banyols en aquells mateixos anys, sense que es pugui descartar que corresponguin a alguna de les anteriors, com la que el levita Bonfill, fill de Vives de Provençals, havia llegat a la canònica i que l'any 1084 aquesta cedia a son germà Bonuç⁶³⁵.

L'existència d'aquestes torres com a nuclis d'explotacions agropecuàries certifica, com dèiem, la translació en terra deltaica d'un model d'establiment ben reconegut en tota la Marca dels comtats⁶³⁶. De fet, els alous amb torre, ho hem vist en aquest treball, apareixen aquí i allà en les àrees adjacents al delta. Alguns casos, com les torres del Llor, d'Eles, de Benviure, d'Almfar o la Torre Blanca de Provençana, els hem tractat monogràficament i no hi tornarem aquí. Però no són aquestes les úniques torres documentades, atès que sabem d'un lloc anomenat *Turris* a Espodolla, d'una "*turre de Provinciana*", sense més precisions –potser vers Santa Eulàlia?–, i d'una altra torre situada també a Provençana, prop del lloc conegut com "el Pontonar"⁶³⁷. Pel que fa a Sant Boi, una torre innominada és esmentada l'any 1089 prop del lloc de Campllong, potser en referència a alguna de les citades més amunt, mentre que trobem una "*Turris Alamandi*" a Eramprunyà ja entrat el segle XII –potser el Mas Alemany?–⁶³⁸. Més enllà, i ja fora de l'àmbit més proper al delta, les mencions a torres són també un fet, com la que l'any 997 permutava Ènnec Bonfill amb el monestir de Sant Cugat a Olorda, on es trobaven també altres diverses torres associades a particulars vers finals del segle X –"*turrem qui fuit de qd. Motam (...) turre de Guadallo (...) turre qui fuit de qd. Suniario*"–⁶³⁹, o l'anomenada "*turre de Foreto*", situada a Sant Just i que potser calgui identificar amb la Torre del Moro⁶⁴⁰.

⁶³⁵ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1123 (a. 1067); BAIGES, I.J.; FELIU, G.; SALRACH, J.M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, doc. 153 (a. 1084).

⁶³⁶ GIBERT, J., *L'Alta Edat Mitjana a la Catalunya Central (segles VI-XI). Estudi històric i arqueològic de la conca mitjana del riu Llobregat*, 471-514.

⁶³⁷ FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 160 (a. 986); BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 917 (a. 1057), 1612 (a. 1094), 1636 (a. 1097).

⁶³⁸ BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, doc. 1505 (a. 1089); BACH, A., *Col·lecció diplomàtica del monestir de Santa Maria de Solsona: el Penedès i altres llocs del comtat de Barcelona (segles X-XV)*, doc. 32 (a. 1108).

⁶³⁹ RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, docs. 327 (a. 997), 331 (a. 998).

⁶⁴⁰ FÀBREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, doc. 349 (finals segle X). La relació entre esments documentals i restes de torres no és sempre evident, tot i que, a banda del cas de la Torre del Moro, sembla que cal identificar la Torre Abadal de Sant Felip de Llobregat amb la citada torre que fou del difunt Sunyer. Altres, com la de Cal Felip, a Sant Joan Despí, no troben correspondència en cap esment anterior al segle XII (DDAA, *Catalunya Romànica, XX. El Barcelonès. El Baix Llobregat. El Maresme*, 408-412).

* * *

L'estret vincle establert entre la ciutat de Barcelona i l'àrea del delta del Llobregat ha estat fàcilment percebut, per evident, pels historiadors. J. Codina hi ha aprofundit, per exemple, pel que fa a les èpoques moderna i contemporània⁶⁴¹, tot destacant la incidència de les inversions efectuades per la burgesia barcelonina com a símbol dels interessos continuats que les classes dominants barcelonines han tingut en aquest sector des de la fundació de la ciutat en època d'August, quan el delta, de fet, ni existia. El lligam fonamental en època antiga entre l'*urbs* i el seu *ager* explica la presència de les elits ciutadanes en el seu entorn immediat, perceptible des de llavors pel manteniment d'una toponímia que delata l'existència de *fundi* periurbans vinculats a aquestes famílies.

Aquesta situació es devia mantenir un cop liquidat l'imperi d'occident, atès que l'entorn del delta, llavors ja en formació, presenta una considerable continuïtat pel que fa als nuclis centrals del territori, des d'on presumiblement es dirigien explotacions de característiques similars a les que han estat descrites en altres sectors de l'entorn barceloní, considerades la base material de la ciutat i de la seva elit laica i eclesiàstica. Barcelona era llavors encara, malgrat un cert estancament constructiu, un important nucli polític, religiós i econòmic reclòs al darrere de la potentíssima muralla romana⁶⁴².

La situació esdevé més diàfana amb el concurs de la documentació comtal, a través de la qual veiem com canonges i clergues vinculats a la catedral, així com veguers i senyors de castells, jutges de la cort i altres personatges similars, posseïen, al costat de predis i explotacions al delta i en altres indrets, cases a la ciutat, sovint ocupant torres i panys de l'antiga muralla romana, un fenomen que també ha estat observat a nivell arqueològic⁶⁴³. Aquestes residències nobiliàries podien integrar fins a dues o tres torres en una sola casa, aixecant-se arcs entre elles per tal d'obtenir nous nivells de sòl habitable⁶⁴⁴.

A partir d'aquest moment, Barcelona és una ciutat que creix de manera ostentosa entre els segles XI i XIII, amb l'aparició de nombrosos ravals i burgs que provoquen que, en aquest interval, la superfície urbanitzada es multipliqui per deu, a la vegada que el nombre d'habitants ho fa per vint,

⁶⁴¹ CODINA, J., *El delta del Llobregat i Barcelona. Gèneres i formes de vida dels segles XVI al XX*.

⁶⁴² BELTRÁN DE HEREDIA, J., "Barcino, de colònia romana a sede regia visigoda, medina islàmica i ciutat comtal: una *urbs* en transformació".

⁶⁴³ RIU-BARRERA, E., "Els precedents romànics a la capella de Santa Àgata. Castells, palaus i casals sobre la muralla romanocomtal de Barcelona (segles X-XII)".

⁶⁴⁴ BANKS, Ph., "El creixement físic de Barcelona, segles X-XIII", 14-23.

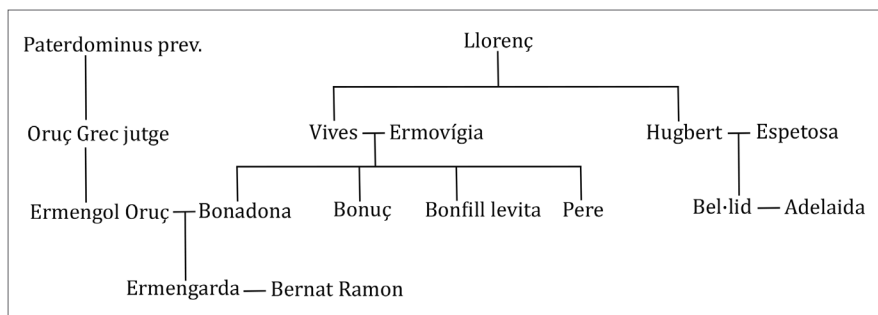
segons càlculs evidentment aproximats⁶⁴⁵. Abans dels edificis romànics, però, i des del segle VI, no es té notícia d'activitats constructives monumentals –o costen molt de reconèixer–, ni dins ni fora del recinte emmurallat. De fet, pels volts de l'any mil, la ciutat sembla constituir encara, de manera principal, un espai de residència aristocràtica i un centre de poder secular i eclesiàstic⁶⁴⁶.

No cal dir, per tot el que hem anat veient, que el pla del Llobregat i el delta, en els seus successius estadis formatius, han sofert com cap altre lloc les conseqüències de l'expansió demogràfica i econòmica de la ciutat, convertits en víctimes de les seves necessitats. Més visible i evident que mai en els nostres dies, l'ombra de l'antiga *Barcino*, *Barshilūna* o *Barchinona* es projecta encara, densa i feixuga, sobre els seus territoris immediats. Entre aquests, el delta del Llobregat ha destacat sempre per la riquesa del seu sòl i dels seus recursos i això ha tingut un preu elevat. Avui, com ahir, el delta continua sota l'ombra de la metròpoli, que, com un enorme Leviatan, creix sense aturador aparent, conduïda per una oligarquia perpètua de moltes cares, com la del senador *Lucius Minicius Natalis*, la del bisbe Vives o, ja en el nostre temps de capitalisme global, la de Sheldon Adelson.

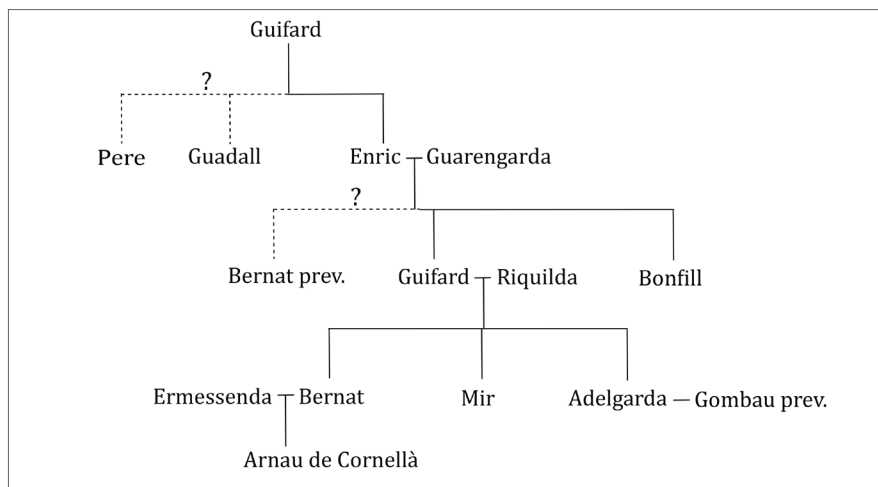
⁶⁴⁵ BANKS, Ph., "El creixement físic de Barcelona, segles X-XIII", 11.

⁶⁴⁶ RIU-BARRERA, E., "Barcelona entre els segles V i XII, de la desurbanització a la formació d'una capital".

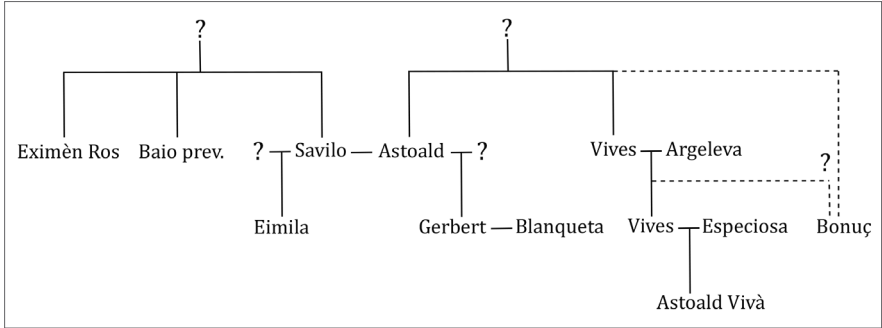
5. Annex: arbres genealògics

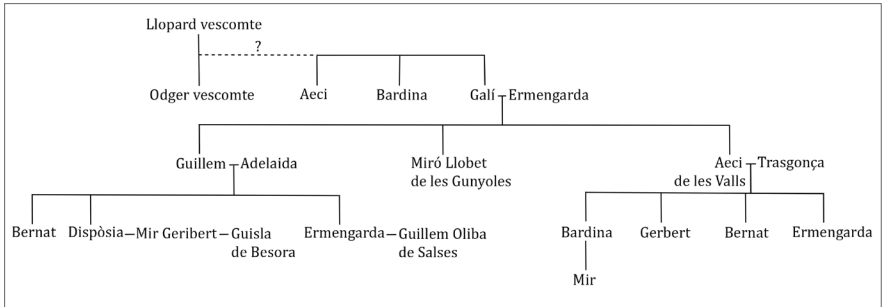
Arbre genealògic amb els membres de la família de Llorenç i Vives de Provençals citats en el text.

Arbre genealògic amb els membres de la família de Guifard de Cornellà citats en el text.

Arbre genealògic amb els membres de la família de Savilo i Astoald (Sant Boi-Eramprunyà) citats en el text.

Arbre genealògic amb els membres de la família dels Santmartí citats en el text.

6. Fonts i bibliografia

6.1. Fonts llatines

- ABADAL, R. d', *Catalunya Carolíngia, II. Els diplomes carolingis a Catalunya, 2 vol.*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1926-50.
- ALTÉS, F.X., "El diplomatarí del monestir de Santa Cecília de Montserrat, II: anys 1000-1077", *Studia Monastica*, 37 (1995), fasc. 2, 301-394.
- ALTURO, J., *L'arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200: aproximació històrico-lingüística*, Fundació Noguera, Barcelona, 1985.
- BACH, A., *Col·lecció diplomàtica del monestir de Santa Maria de Solsona: el Penedès i altres llocs del comtat de Barcelona (segles X-XV)*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1987.
- BAIGES, I.J.; FELIU, G.; SALRACH, J.M. (Dir.); BENITO, P.; CONDE, R.; FARIAS, V.; GALCERAN, P.; PONS, M.; SADURNÍ, N.; TORRA, A., *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, 5 volums, Fundació Noguera, Barcelona, 2010.
- BARAUT, C., "Els documents, dels anys 981-1010, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, 3 (1980), 7-166.
- BAUCELLS, J.; FABREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATTLE, C., *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, 5 vol., Fundació Noguera, Barcelona, 2006.
- FABREGA, A., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona. Documents dels anys 844-1260, Volum I (844-1000)*, Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona, Barcelona, 1995.
- FELIU, G. i SALRACH, J.M. (dir.); ARNALL, M.J. i BAIGES, I.J. (coords.); BENITO, P.; CONDE, R.; FARIAS, V.; TO, Ll., *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, Fundació Noguera, Barcelona, 1999.

- JUNYENT, E., *Diplomatari de la catedral de Vic (segles IX-X)*, Patronat d'Estudis Osonencs, Vic, 1980-1996.
- MAS, J., *Notes històriques del Bisbat de Barcelona*, volum XIII, Barcelona, 1921.
- ORDEIG, R., *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, 6 volums, Estudis Històrics, Vic, 1993-2004.
- ORDEIG, R., *Catalunya Carolíngia, IV. Els comtats d'Osona i Manresa*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1999.
- PUIG, P., *El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa. Diplomatari dels segles X i XI*, Fundació Noguera, Barcelona, 1995.
- PUIG, P.; RUIZ, V.; SOLER, J., *Diplomatari de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara-Terrassa, 958-1207*, Fundació Noguera, Barcelona, 2001.
- RIUS, J., *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1945-1947.
- SOBREQUÉS, S.; RIERA, S.; ROVIRA, M., *Catalunya Carolíngia, volum V. Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2003.
- UDINA, F., *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos*, CSIC, Barcelona, 1951.0

6.2. Fonts àrabs

- BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans, Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial / Institut d'Estudis Catalans, Vic, 2000.
- MILLÀS, J.M., *Textos dels historiadors àrabs referents a la Catalunya carolíngia*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1987.

6.3. Bibliografia

- ABADAL, R. D', *Catalunya Carolíngia I-1. El domini carolíngi a Catalunya*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1986.
- ACIÉN, M., "Poblamiento y fortificación en el sur de al-Andalus. La formación de un país de *husūn*", *III Congreso de Arqueología Medieval Española*, vol. I., Oviedo, 1989, 137-150.
- ACIÉN, M., "El final de los elementos feudales en al-Andalus: fracaso del "incastellamento" e imposición de la sociedad islámica", BARCELÓ, M.; TOUBERT, P. (eds.), *"L'incastellamento". Actas de las reuniones de Girona (26-27 de Noviembre de 1992) y de Roma (5-7 de Mayo de 1994)*, CSIC, Roma, 1998, 291-305.
- ACIÉN, M., "Els rebels del Tağr", AADD, *L'Islam i Catalunya*, Museu d'Història de Catalunya / Institut Català de la Mediterrània, 1998, 71-77.

- ALARCÓN, X., “Els inicis de la parròquia de Santa Maria. Història de la Civitas Fracta fins a l’any 1008”, *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 90 (2008), 13-33.
- ALARCÓN, X., “Nobles, cavallers i altres poderosos homes. El Mataró del segle XI”, *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 91 (2008), 5-20.
- ASENSIO, D.; CELA, X.; MIRÓ, C.; MIRÓ, M.T.; REVILLA, E., “El nucli ibèric de Montjuïc. Les sitges de Magòria o de Port. Barcelona”, *Quarhis*, 5 (2009), 14-85.
- BALANÀ, P., “Semàntica dels arabismes toponímics penedesencs (I)”, *Butlletí Interior de la Societat d’Onomàstica*, 76 (març 1999), 37-54.
- BALLESTÍN, X., “Dels governadors a ‘Abd ar-Rahmān ad-Dāhil”, BARCELÓ, M. (coord.), *Musulmans i Catalunya*, Ed. Empúries, Barcelona, 1999, 49-58.
- BANKS, Ph., “«Greeks» in early medieval Barcelona?”, *Faventia*, 1 (1980), 73-92.
- BANKS, Ph., “Montjuïc, the Port and the City: a reconsideration”, *I Congrés d’Història del Pla de Barcelona. El Pla de Barcelona i la seva història*, La Magrana, Barcelona, 1984, 113-128.
- BANKS, Ph., “El creixement físic de Barcelona, segles x-xiii”, *Barcelona Quaderns d’Història*, 8 (2003), 11-33.
- BARREDA, M.LL., “La terrisseria del jaciment del Barri Antic (Sant Boi de Llobregat)”, CARRERAS, C.; LÓPEZ, A.; GUITART, J. (eds.), *Barcino II. Marques i terrisseries d’àmfores al Baix Llobregat*, Institut d’Estudis Catalans/ Institut Català d’Arqueologia Clàssica, Barcelona, 2013, 51-59.
- BARREDA, M.LL.; GARCIA, J.; SERRET, C., *Història de Sant Boi de Llobregat*, Ajuntament de Sant Boi, 1993.
- BARREDA, M.LL.; MIQUEL, J., “Anàlisi territorial del Sant Boi medieval i modern”, *I Congrés d’Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Igualada, 2000, 456-465.
- BATET, C., “L’església i les esglésies en els inicis del domini comtal a la marca de Barcelona”, *Ier. Congrés d’Història de l’Església Catalana*, Solsona, 1993, 243-257.
- BATET, C., *Castells termenats i estratègies d’expansió comtal. La Marca de Barcelona als segles X-XI*, Institut d’Estudis Penedesencs, 1996.
- BATET, C., *El castell termenat d’Olèrdola*, Museu d’Arqueologia de Catalunya, Barcelona, 2004.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J., “Barcino durante la Antigüedad Tardía”, *Zona Arqueológica*, 9 (2008), 274-291.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J., “Barcino, de colònia romana a *sede regia* visigoda, medina islàmica i ciutat comtal: una *urbs* en transformació”, *Quarhis*, 9 (2013), 16-118.

- BENET, A., “L’origen de la família Calders”, *Miscel·lània d’Estudis Bagencs*, 2 (1982), 13-30.
- BENITO, P., *Senyoria de la terra i tinença pagesa al comtat de Barcelona (segles XI-XIII)*, CSIC, Barcelona, 2003.
- BLASCO, A.; EDO, M.; MILLÁN, M.; BLANCH, A., “La cova de Can Sadurní, una cruïlla de camins”, *Pyrenae*, 17-18 (1981-1982), 11-34.
- BOFARULL, F. de, *El castillo y la baronía de Arampruñá*, Barcelona, 1911.
- BOLÒS, J.; MORAN, J., *Repertori d’antropònims catalans (RAC)*, Institut d’Estudis Catalans, Barcelona, 1994.
- BONNASSIE, P., “Une famille de la campagne barcelonaise et ses activités économiques aux alentours de l’An Mil”, *Annales du Midi*, 68-69 (1964), 261-303.
- BONNASSIE, P., *Catalunya mil anys enrera: creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle X al final del segle XI*, 2 volums, Edicions 62, Barcelona, 1979-1981.
- BOSCH, J.; ESTRADA, A.; SEGOVIA, J.C., *Memòria de l’excavació arqueològica: jaciment del carrer de Sant Nicasí de Gavà, n° 15-19 i n° 32*, Memòria inèdita dipositada al Servei d’Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
- BRAMON, D., *Reivindicació catalana del geògraf al-Idrīsī*, Discurs de recepció de Dolors Bramon i Planas com a membre numerària de la Secció Històrico-Arqueològica, llegit el dia 20 de novembre de 2012, Institut d’Estudis Catalans, Barcelona, 2012.
- CABRÉ, M., “Les monges de Sant Pere de les Puel·les, propietàries al Pla de Barcelona (segles X i XI)”, *Actes del II Congrés d’Història del Pla de Barcelona*, Ajuntament de Barcelona/Institut Municipal d’Història, Barcelona, 1989, 37-44.
- CABRÉ, M., “«Deodicatae» y «deovotae». La regulació de la religiosidad femenina en los condados catalanes, siglos IX-XI”, MUÑOZ, A. (coord.), *Las mujeres en el cristianismo medieval: imágenes teóricas y cauces de actuación religiosa*, Asociación Cultural Al-Mudayna, Madrid, 1989, 169-182.
- CAIXAL, A., “L’excavació arqueològica del castell d’Eramprunyà (Gavà, Baix Llobregat)”, *V Congrés d’Arqueologia medieval i moderna a Catalunya, Barcelona, 2014*, Barcelona, 2015, 655-666.
- CAMPANY, J., “Campdàsens, Garraf i Jafre. Els confins occidentals del terme d’Eramprunyà de l’alta edat mitjana al segle XV”, *III Trobada d’Estudiosos del Garraf*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 2000, 193-206.
- CAMPANY, J., “Economia, poder i territori a Gavà al voltant de l’any mil”, CAMPANY, J. (coord.), *Actes de les jornades Gavà mil anys*, Associació d’Amics del Museu de Gavà, Gavà, 2002, 32-48.
- CAMPANY, J., “La colonització del delta occidental del Llobregat (Gavà i Castelldefels)”, PRAT, N.; TELLO, E., (coord.), *El Baix Llobregat: història i actualitat ambiental d’un riu*, Centre d’Estudis Comarcals del Baix Llobregat, 2004, 160-171.

- CAMPMANY, J., *Gavà: històries medievals. 24 personatges gavanencs del passat*, Associació d'Amics del Museu de Gavà, L'Hospitalet de Llobregat, 2006.
- CAMPMANY, J., "El Garraf entre dos imperis. Conquesta franca i reculada sarraïna", *V Trobada d'Estudiosos del Garraf*, Diputació de Barcelona, 2008, 147-155.
- CAMPMANY, J., "Els camins de la Sentiu: de l'antic camí ral per travessar el Garraf al camí del castell", *II Trobada d'estudiosos i centres d'estudis d'Eramprunyà. El camí ral, camins antics i altres temes*, Centre d'Estudis Beguetans, 2011, 1-12.
- CAMPMANY, J., "Sant Climent de Llobregat a l'Edat Mitjana. Toponímia, camins principals i morfologia urbana", *II Trobada d'estudiosos i centres d'estudis d'Eramprunyà. El camí ral, camins antics i altres temes*, Centre d'Estudis Beguetans, 2011, 101-133.
- CAMPMANY, J., "El terme d'Eramprunyà, entre la conquesta i la revolta feudal. Una visió actualitzada", *VI Trobada d'estudiosos i centres d'estudis d'Eramprunyà. Territori de frontera a l'Alta Edat Mitjana*, Centre d'Estudis de Gavà, 2014, 13-38.
- CAMPMANY, J., "Dones a Eramprunyà al segle X", *VI Trobada d'estudiosos i centres d'estudis d'Eramprunyà. Territori de frontera a l'Alta Edat Mitjana*, Centre d'Estudis de Gavà, 2014, 39-47.
- CAMPUBÍ, J., *Conquesta i estructuració territorial del Berguedà (s. IX-XI). La formació del comtat*, Universitat de Lleida, 2006.
- CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, J.M.; SAGRERA, J., "Les *uillae* de Constantí a Carlemany. Aportacions gironines a la qüestió de l'evolució i la transformació de les vil·les o termes rurals durant l'Antiguitat Tardana (segles IV-VIII)", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 47 (2006), 15-48.
- CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, J.M.; SAGRERA, J., "La crisi de les *villae* i de la noblesa de la *Tarraconensis* en el canvi del segle V al VI. Fonts textuals i evidències arqueològiques", *Empúries*, 55 (2007), 185-198.
- CANYELLAS, N., "La Marca del Penedès: avenç de la frontera i repoblació al Baix Penedès. Problemes jurisdiccionals, s. XI-pp. XII", *Miscel·lània Penedesenca*, 14 (1990), 215-226.
- CARDÚS, S., "Terrassa medieval: castells, esglésies i masos", *Terme*, 14 (1999), 52-62.
- CARRERAS, C.; LÓPEZ, A.; GUITART, J. (eds.), *Barcino II. Marques i terrisseries d'àmfors al Baix Llobregat*, Institut d'Estudis Catalans/Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Barcelona, 2013.
- CASTELLANOS, S.; MARTÍN, I., "The local articulation of central power in the north of the Iberian Peninsula (500-1000)", *Early Medieval Europe*, 13 (2005), 1-42.
- CATALÁN, R.; FUENTES, P.; SASTRE, J.C. (eds.), *Las fortificaciones en la Tardoantigüedad. Élités y articulación del territorio (siglos V-VIII d.C.)*, La Ergástula Ediciones, Madrid, 2014.

- CHALMETA, P., *Invasión e islamización*, Ed. Mapfre, Madrid, 1994.
- CHAVARRÍA, A., “Transformaciones arquitectónicas de los establecimientos rurales en el nordeste de la Tarraconensis durante la Antigüedad Tardía”, *Butlletí de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi*, X (1996), 165-202.
- CHAVARRÍA, A., “Villas en *Hispania* durante la Antigüedad Tardía”, CHAVARRÍA, A.; ARCE, J.; BROGIOLO, G.P. (eds.), *Villas tardoantiguas en el Mediterráneo occidental*, Anejos de AespA 39, CSIC, Madrid, 2006, 17-35.
- CHAVARRÍA, A., “*Splendida sepulcra ut posteri audiant*. Aristocrazie, mausolei e chiese funerarie nelle campagne tardoantiche”, BROGIOLO, G.P.; CHAVARRÍA, A., *Archeologia e società tra tardo antico e alto medioevo*, SAP Società Archeologica, s.r.l., Mantova, 2007, 127-146.
- CHECA, A.; DÍAZ, J.I.; FARRÁN, M.; MALDONADO, A., “Sistemas deltaicos holocenos de los ríos Llobregat, Besós y Foix: modelos evolutivos transgresivos”, *Acta Geológica Hispánica*, 23 (1988), 241-255.
- CHEYETTE, F.L., “The disappearance of the ancient landscape and the climatic anomaly of the early Middle Ages: a question to be pursued”, *Early Medieval Europe*, 16.2 (2008), 127-165.
- CODINA, J., *La gent del fang (El Prat, 965-1965)*, Editorial Montblanc, Granollers, 1966.
- CODINA, J., *El delta del Llobregat i Barcelona. Gèneres i formes de vida dels segles XVI al XX*, Ariel, Barcelona, 1971.
- CODINA, J., *Els pagesos de Provençana (984-1807). Societat i economia a L’Hospitalet pre-industrial, volum I*, Ajuntament de L’Hospitalet de Llobregat/ Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona, 1987.
- COLL, J.M.; ROIG, J., “La fi de les vil·les romanes baiximperials a la Depressió Prelitoral (segles IV-V): contextos estratigràfics i registre material per datar-los”, *IV Congrés d’Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Tarragona, 2011, 161-172.
- COROMINES, J., *Onomasticon Cataloniae*, Curial, Barcelona, 1989-1997.
- CORRIENTE, F., *Diccionario árabe-español*, Ed. Herder, Barcelona, 1991.
- CORRIENTE, F., *Diccionario de arabismos y voces afines en iberorromance*, Segunda edición ampliada, Gredos, Madrid, 2003.
- CUESTA, F.; RAMADA, F.X., “Ermita de la Mare de Déu del Bon Viatge. Sant Joan Despí”, *Anuari d’intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat Tardana. Campanyes 1982-1989*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, 91.
- DAURA, J.; SANZ, M.; RAMOS, J.; RIERA, S.; MIRAS, Y.; ALLUÉ, E.; PICORNELL-GELABERT, LL.; LÓPEZ-REYES, D.; ALBERT, R.M.; MACIÀ, L.; DOMÈNECH, R.; MARTINELL, J.; FORNÓS, J.J.; JULIÀ, R., “Palaeoenvironmental record of the

- Cal Maurici wetland sediment archive in Barcelona (NE Iberian Peninsula) between c. 6000 and 4000 cal. yr BP”, *The Holocene*, 26 (2016), 1020-1039.
- DDAA, *Catalunya Romànica, III. Osona II*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1986.
- DDAA, *Catalunya Romànica, XII. El Berguedà*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1985.
- DDAA, *Catalunya Romànica, XIV. El Rosselló*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1993.
- DDAA, *Catalunya Romànica, XVIII. El Vallès Occidental. El Vallès Oriental*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1991.
- DDAA, *Catalunya Romànica, XX. El Barcelonès. El Baix Llobregat. El Maresme*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992.
- DDAA, *Catalunya Romànica, XIX. El Penedès. L'Anoia*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992.
- DDAA, *Catalunya Romànica, XXI. El Tarragonès. El Baix Camp. L'Alt Camp. El Priorat. La Conca de Barberà*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1995.
- DÍAZ, P.C., “Propiedad y explotación de la tierra en la Lusitania tardoantigua”, *Studia Historica. Historia Antigua*, 11 (1993), 297-309.
- DOLSET, H., *Frontière et pouvoir en Catalogne médiévale. L'aristocratie dans l'ouest du comté de Barcelone (début du xe-milieu du xiiie siècle)*, Thèse de doctorat, Université de Toulouse II-Le Mirail, 2004.
- DOZY, R.; ENGELMANN, W.H., *Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe*, Leiden, 1869.
- DOZY, R., *Supplément aux dictionnaires arabes*, 2 vol., Beirut, 1981.
- DU CANGE et al., *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, L. Favre, Niort, 1883-1887.
- ESTEBAN, J.J., “Gavàs en el context de la romanització del Baix Llobregat”, DDAA, *L'arqueologia a Gavà. Homenatge a Alicia Estrada*, Associació d'Amics del Museu de Gavà-Ajuntament de Gavà, 2009, 87-115.
- ESTEBAN, J.J.; ESTRADA, A.; SALAZAR, N.; SALES, J., “La vil·la romana de Sant Pere de Gavà (Baix Llobregat): de l'alt imperi a l'antiguitat tardana. Catorze anys d'intervencions arqueològiques”, *Tribuna d'Arqueologia*, 2003-2004, 171-187.
- ESTRADA, A.; IZQUIERDO, P.; SINTAS, E., *Excavacions arqueològiques de salvament a la necròpoli alt-medieval de Rocabruna*, Memòria inèdita dipositada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
- ESTRADA, A.; IZQUIERDO, P.; NADAL, J.; SINTAS, E., “Excavacions a la rectoria de Sant Pere de Gavà: dades sobre l'evolució de la dieta (de la Baixa Romanitat a l'Edat Moderna)”, *I Jornades de recerca històrica i social del Baix Llobregat*, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, Barcelona, 1993, 445-457.
- FARÍAS, V., “La proclamació de la pau i l'edificació dels cementiris. Sobre la difusió de les sagreres als bisbats de Barcelona i Girona (segles XI-XIII)”,

- FARÍAS, V.; MARTÍ, R.; CATAFAU, A., *Les sagreres a la Catalunya medieval*, Associació d'història rural de les comarques gironines / Centre de recerca d'història rural / Documenta Universitaria, Girona, 2007, 13-84.
- FARRENY, M.; MAURI, A.; NAVARRO, R., "L'església de Santa Margarida del Priorat de Sant Genís de Rocafort (Martorell)", ACHÓN, O.; DE VINGO, P.; JUÁREZ, T.; MIQUEL, J.; PINAR, J. (eds.), *Esglésies rurals a Catalunya entre l'Antiguitat i l'Edat Mitjana (segles V-X). Taula rodona, Esparreguera-Montserrat, 25-27 d'octubre de 2007*, BraDypUs, Bologna, 2011, 213-227.
- FELIU, G., "Els inicis del domini territorial de la Seu de Barcelona", *Cuadernos de historia económica de Cataluña*, 14 (1976), 45-62.
- FELIU, G., "El bisbe Vives de Barcelona i el patrimoni de la catedral (974-995)", *Miscel·lània d'homenatge a Miquel Coll i Alentorn*, Fundació Jaume I, Barcelona, 1984, 167-191.
- FELIU, G., "La toponímia del Pla de Barcelona al segle X", *Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona*, Barcelona, 1984, 101-112.
- FELIU, G., "El patrimoni de la seu de Barcelona durant el pontificat del bisbe Aeci (995-1010)", SOBREQÜÉS, J.; RIERA, S., *Estudis d'Història oferts a Ramon d'Abadal i de Vinyals en el centenari del seu naixement*, Estudis Universitaris Catalans, 30, Barcelona, 1994, 53-68.
- FELIU, G., "Alguns exemples de manipulacions falsificadores en documents altmedievals catalans", *Acta Mediaevalia*, 23-24 (2002-2003), 51-68.
- FELIU, G., *La llarga nit feudal. Mil anys de pugna entre senyors i pagesos*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2010.
- FERNÁNDEZ, D., "What is *De Fisco Barcinonensi* about?", *Antiquité Tardive*, 14 (2006), 217-224.
- FERNÁNDEZ, M., "Ramon levita, a l'església parroquial de Santa Maria de Badalona, fa testament quan vol peregrinar a Sant Jaume Apòstol mil anys endarrere", *Carrer dels Arbres. Revista anual del Museu de Badalona*, 20 (2009), 41-60.
- FERRET, J.LL., *Formació del delta del Llobregat*, 2015.
- FOLCH, C.; GIBERT, J.; MARTÍ, R., "Hábitat y sociedades rurales en Catalunya (siglos VI-XI): toponimia, documentación y arqueología", SÉNAC, Ph. (dir.), *Villa 3: Historia y arqueología de las sociedades del valle del Ebro (ss. VII-XI)*, CNRS/Université de Toulouse 2-Le Mirail, Toulouse, 2010, 125-155.
- FOLCH, C.; GIBERT, J.; MARTÍ, R., "Les explotacions rurals tardoantigues i altmedievals a la Catalunya Vella: una síntesi arqueològica", *Estudis d'Història Agrària*, 27 (2015), 91-113.
- FONT, J.M., "L'escola jurídica de Barcelona", ALTURO, J.; BELLÈS, J.; FONT, J.M.; GARCÍA, Y.; MUNDÓ, A.M., *Liber Iudicum Popularis. Ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2003, 67-100.
- GALLARDO, J.LL., "A l'entorn de la toponímia medieval: Viladecans, Sales

- i altres noms de lloc...”, SANAHUJA, D., *Història de Viladecans II. Viladecans, terra de pagesos i senyors. Els temps medievals*, Ajuntament de Viladecans, Viladecans, 2002, 35-51.
- GÀMEZ, D., *Sequence stratigraphy as a tool for water resources management in alluvial coastal aquifers: application to the Llobregat delta (Barcelona, Spain)*, Tesi doctoral inèdita, Universitat Politècnica de Catalunya, 2007.
- GÀMEZ, D.; SIMÓ, J.A.; VÁZQUEZ-SUNÉ, E.; SALVANY, J.M.; CARRERA, J., “Variación de las tasas de sedimentación en el Complejo Detrítico Superior del Delta del Llobregat (Barcelona): su relación con causas eustáticas, climáticas y antrópicas”, *Geogaceta*, 38 (2005), 175-178.
- GARCIA, J., “Entorn a l’origen de l’estructura agrària pre-feudal a la comarca del Baix Llobregat. Els mecanismes d’apropiació de la terra”, *Miscel·lània d’homenatge a Jaume Codina*, Ajuntament del Prat de Llobregat, 1994, 263-272.
- GARCIA, J.E., “La creació d’una frontera: al-Ṭagr al-A’lā”, *L’Islam i Catalunya*, Museu d’Història de Catalunya / Institut Català de la Mediterrània, Barcelona, 1998, 57-63.
- GARCIA, J.; SEGOVIA, C., “Primers resultats de l’excavació de l’església paleocristiana de Cornellà de Llobregat (Barcelona)”, *IV Congrés d’Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya, Tarragona, 2010*, Tarragona, 2011, 311-319.
- GIBERT, J., “La integració a al-Andalus dels territoris a ponent del Llobregat”, *Butlletí de la Societat Catalana d’Estudis Històrics*, XVI (2005), 39-72.
- GIBERT, J., “Els inicis de l’Edat Mitjana (segles VIII-X) al Penedès i al Baix Llobregat: una aproximació arqueològica”, *Butlletí de la Societat Catalana d’Estudis Històrics*, XVII (2006), 65-84.
- GIBERT, J., “L’evolució del poblament tardoantic a la depressió penedesenca i els seus marges (ss. V-VII)”, *III Jornades d’Història i Arqueologia Medieval del Maresme. De Constantí a Carlemany. El pas de l’Antiguitat Tardana al món medieval*, Mataró, 2006, 175-186.
- GIBERT, J., *L’Alta Edat Mitjana a la Catalunya Central (segles VI-XI). Estudi històric i arqueològic de la conca mitjana del riu Llobregat*, Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Ciències de l’Antiguitat i de l’Edat Mitjana, 2012. <<http://hdl.handle.net/10803/79098>>
- GIBERT, J., “De Guissona a Magalona: consideracions entorn del topònim *palatium* en els extrems de la seva dispersió al nord-est de la Tarraconesa i a la Septimània”, BALLESTÍN, X; PASTOR, E. (eds.), *Lo que vino de Oriente. Horizontes, praxis y dimensión material de los sistemas de dominación fiscal en al-Andalus (ss. VII-IX)*, BAR International Series, Oxford, 2013, 160-181.

- GIBERT, J., “Del Conflent a la Conca d’Òdena. La família del veguer Sal·la en el marc de l’expansió del comtat d’Osona-Manresa al segle x”, *Miscellania Aqualatensia*, 16 (2015), 121-156.
- GIBERT, R., “La «complantatio» en el derecho medieval español”, *Anuario de historia del derecho español*, 23 (1953), 737-768.
- GIRALT, J. (dir.), *Gran geografia comarcal de Catalunya. Introducció*. Barcelonès. Baix Llobregat, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1991.
- GORGES, J.G., *Les villas hispano-romaines. Inventaire et problématique archéologiques*, Université de Bordeaux, 1979.
- GUASCH, D., “L’activitat repobladora del monestir de Sant Cugat del Vallès vers el Penedès al darrer quart del segle x i primer de l’xi”, *Miscel·lània Penedesenca*, 26 (2001), 111-140.
- GUICHARD, P., *De la expansión árabe a la Reconquista: esplendor y fragilidad de al-Andalus*, Fundación El Legado Andalusi, Granada, 2002.
- GUITART, J.; PALET, J.M.; PREVOSTI, M., “La Cossetània oriental de l’època ibèrica a l’antiguitat tardana: ocupació i estructuració del territori”, GUITART, J.; PALET, J.M. (coords.), *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània Oriental. Actes del Simposi Internacional d’Arqueologia del Vendrell*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2003, 129-157.
- GURT, J.M., “El camp i la ciutat al llarg dels segles iv i v”, PALOL, P. de (coord.), *Del Romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense entre els segles iv i x*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1999, 103-106.
- HALDON, J., “El modo de producció tributario: concepto, alcance y explicación”, *Hispania*, LVIII/3, 200 (1998), 795-822.
- HUÉLAMO, J.M.; SOLIAS, J.M., “Revisió d’algunes troballes arqueològiques altmedievals a Viladecans”, *VI Trobada d’estudiosos i centres d’estudis d’Eramprunyà. Territori de frontera a l’Alta Edat Mitjana*, Centre d’Estudis de Gavà, 2014, 87-87.
- IZQUIERDO, P., “El terme d’Eramprunyà, de la baixa romanitat al feudalisme. Una revisió crítica”, *Miscel·lània d’homenatge a Jaume Codina*, Ajuntament del Prat de Llobregat, 1994, 273-308.
- IZQUIERDO, P., “Presència humana i formació del delta del Llobregat. Un enfocament arqueològic”, *El Prat de Llobregat: des de la formació del delta fins al segle XX. Actes del I Curs d’Història del Prat*, Amics d’El Prat, El Prat de Llobregat, 13-28.
- IZQUIERDO, P., “La Torre-roja”, SANAHUJA, D., *Història de Viladecans II. Viladecans, terra de pagesos i senyors. Els temps medievals*, Ajuntament de Viladecans, Viladecans, 2002, 168-171.
- IZQUIERDO, P., “Paradoxes d’un jaciment gavanenc: l’ancoratge de les Sorres”. *Actes de les Jornades Roma a Gavà*. Museu de Gavà, 2000, 25-38.

- IZQUIERDO, P., “Gavà i els gavanencs, del món romà al feudalisme”, CAMPANY, J. (coord.), *Actes de les jornades Gavà mil anys*, Associació d'Amics del Museu de Gavà, Gavà, 2002, 5-18.
- IZQUIERDO, P., “L'ancoratge de les Sorres: el port de la vall del Llobregat”, CARRERAS, C.; LÓPEZ, A.; GUITART, J. (eds.), *Barcino II. Marques i terrisseries d'àmfores al Baix Llobregat*, Institut d'Estudis Catalans/Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Barcelona, 2013, 309-322.
- IZQUIERDO, P.; SOLIAS, J.M., “El Baix Llobregat en època ibèrica i romana”, *I Jornades de recerca històrica i social del Baix Llobregat*, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, Barcelona, 1993, 329-351.
- JALUT, G.; ESTEBAN, A.; BONNET, L.; GAUQUELIN, TH.; FONTUGNE, M., “Holocene climatic changes in the Western Mediterranean, from south-east France to south-east Spain”, *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 160 (2000), 255-290.
- JULIÀ, R.; RIERA, S., “Proposta d'evolució del front marítim de Barcelona durant l'Holocè, a partir de la integració de dades geotècniques, intervencions arqueològiques i cronologies absolutes”, *Quaderns d'arqueologia i història de la ciutat de Barcelona*, 8 (2012), 16-37.
- LEVEAU, PH.; PROVANSAL, M., “Construction deltaïque et histoire des systèmes agricoles, le cas d'un petit delta: l'Arc, étang de Berre”, *Revue Archéologique de Narbonnaise*, 24 (1991), 111-131.
- LOPART, J.; MARUGAN, C.M.; SANCHO, M., “El qānat de la Sínia, a Olesa de Bonesvalls. Un sistema de captació d'aigües”, *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 9 (1988), 443-456.
- LÓPEZ, A., “Excavacions a l'ermita de la Mare de Déu de Bellvitge. L'Hospitalet de Llobregat, Barcelonès. Campanyes 1979-1981”, *Identitats*, 1 (1988), 17-35.
- LÓPEZ, A.; ESTANY, I., “La Torre del Baró. La Torre des de l'any 1000 al 1400”, SANAHUJA, D., *Història de Viladecans II. Viladecans, terra de pagesos i senyors. Els temps medievals*, Ajuntament de Viladecans, Viladecans, 2002, 84-105.
- LÓPEZ, A.; FIERRO, J.; CAIXAL, A., “Les vil·les romanes al sector meridional de l'ager barcinonensis i el septentrional de l'ager tarraconensis”, REVILLA, V.; GONZÁLEZ, J.R.; PREVOSTI, M., *Actes del Simposi: les vil·les romanes a la Tarraconense. Volum I*, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona, 2008, 125-143.
- MANZANO, E., “Moneda y articulación social en al-Andalus en época omeya”, SÉNAC, Ph.; GASC, S. (éds.), *Villa 5. Monnaies du Haut Moyen Âge: histoire et archéologie (péninsule Ibérique-Maghreb, VIIe-XIe siècle)*, Presses universitaires du Midi, Toulouse, 2015, 133-155.
- MARGARIT, A., “El mític Galí del segle X a la llum dels documents”, *Miscel·lània Penedesenca*, 6 (1983), 73-86.

- MARICHAL, R.; SÉNAC, Ph., “Ruscino: un établissement musulman du VIIIe siècle”, SÉNAC, Ph. (éd.), *Villa 2 - Villes et campagnes de Tarraconaise et d'al-Andalus (VIe-XIe siècles): la transition*, CNRS / Université de Toulouse-Le Mirail, 2007, 67-94.
- MARQUÉS, M.A., *Les formacions quaternàries del delta del Llobregat*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1984.
- MARTÍN, R., “Les *insulae* medievals catalanes”, *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 44 (1988), 11-23.
- MARTÍ, R., “L'alou a la documentació catalana d'època comtal: solució d'un problema historiogràfic genèric”, *La vida medieval als dos vessants del Pirineu. Actes del 4t Curs d'Arqueologia d'Andorra, 1994*, Andorra, 1997, 28-60.
- MARTÍ, R., “Conquestes i capitulacions pageses”, DDAA, *Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic*, Barcelona, 1999, 59-63.
- MARTÍ, R., “La defensa del territori durant la transició medieval”, *Actes del Congrés els castells medievals a la Mediterrània Nord-Occidental*, Arbúcies, 2003, 89-114.
- MARTÍ, R., “Del *fundus* a la *parrochia*. Transformaciones del poblamiento rural en Catalunya durante la transición medieval”, SÉNAC, Ph. (éd.), *Villa I: De la Tarraconaise à la Marche Supérieure d'al-Andalus (IVe-XIe siècle). Les habitats ruraux*, CNRS / Université de Toulouse-Le Mirail, 2006, 145-165.
- MARTÍ, R., “El *palatium* rural, una institució fiscal del segle VIII”, BALLESTÍN, X; PASTOR, E. (eds.), *Lo que vino de Oriente. Horizontes, praxis y dimensión material de los sistemas de dominación fiscal en al-Andalus (ss. VII-IX)*, BAR International Series, Oxford, 2013, 133-148.
- MARTÍ, R., “Els Castellvell durant el segle X. Artífexs i veguers de la Marca de Barcelona”, *Anuari d'Estudis Medievals* (en premsa).
- MARTÍN, F., *El tesoro de Baena. Reflexiones sobre circulación monetaria en época omeya*, Real Academia de la Historia, Madrid, 2005.
- MARTÍN, F., “Hallazgos de dirhames omeyas: estudio e interpretación”, *XIII Congreso Internacional de Numismática*, 2005, 1615-1623.
- MARTÍN, F., “Tesoros numismáticos. Mucho más que monedas acumuladas. Hallazgos monetarios de los Emiratos Dependiente e Independiente”, SÉNAC, Ph.; GASC, S. (éds.), *Villa 5. Monnaies du Haut Moyen Âge: histoire et archéologie (péninsule Ibérique-Maghreb, VIIe-XIe siècle)*, Presses universitaires du Midi, Toulouse, 2015, 173-210.
- MATEU, F., “Hallazgos monetarios (XXVII)”, *Numisma*, 192-303 (1985-1986), 47-71.
- MAURI, A., *La configuració del paisatge medieval: el comtat de Barcelona fins al segle XI*, Tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 2006.
- MAYORAL, F.; MIRET, J., “Jaciments arqueològics de la zona de Can Tries i Can Guardiola (Viladecans)”, *I Jornades Arqueològiques del Baix Llobregat (Pre-actes)*, vol. I, Castelldefels, 1989, 477-488.

- MENÉNDEZ, F.X., “La vil·la romana de Sales”, IZQUIERDO, P.; MENÉNDEZ, F.X.; SOLIAS, J.M., *Història de Viladecans I. Els antecedents ibèrics i romans*, Ajuntament de Viladecans, Viladecans, 1998, 110-161.
- MENÉNDEZ, X.; SOLIAS, J. M., “La via Augusta de Barcelone à Martorell”, CASTELLVI, G.; PÉZIN, A.; KOTARBA, J.; COMPS, J.-P. (éds.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: via Domitia et via Augusta. Documents d'Archéologie Française 61*, Éditions de la Maison des sciences de l'homme, Paris, 1997, 157-167.
- MIQUEL, J., “El llinatge dels Cervelló”, *La Resclosa*, 4 (2000), 33-52.
- MIRET, M., “Camins de vianants, pastors i reis: la xarxa viària al massís del Garraf”, *La Sentiu*, 25-26 (2000), 58-64.
- MIRET, M., “El poblament d'època ibèrica i romana a la costa oriental de la Cossetània: la comarca del Garraf”, GUITART, J.; PALET, J.M. (coords.), *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània Oriental. Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Vendrell*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2003, 363-376.
- MIRÓ, C.; RAMOS, J., “Un exemple d'explotació de la carta arqueològica de Barcelona: les vil·les i els petits assentaments agrícoles. Una primera radiografia del territorium”, *Quarhis*, 9 (2013), 138-155.
- MIRÓ, C.; MORENO, I.; RAMOS, J., “El Castell de Port a Montjuïc: un enclavament estratègic per a la consolidació d'un territori (segles XI-XV)”, *XI Congrés d'Història de Barcelona*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2009.
- MOLIST, N., “Les sitges de Can Massalleres (Sant Boi de Llobregat)”, *I Jornades arqueològiques del Baix Llobregat. Pre-Actes. Volum I-Comunicacions*, Castelldefels, 1989, 434-442.
- MOLIST, N.; BOSCH, J.M., “El cementiri medieval de Sant Miquel d'Olèrdola”, MOLIST, N.; RIPOLL, G. (ed.), *Arqueologia funerària al nord-est peninsular (segles VI-XII)*, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona, 2012, 469-494.
- MONERS, J., “Una família santboiana d'ara fa mil anys”, *Anuari 1990*, Centre d'Estudis Santboians, Sant Boi de Llobregat, 1990, 47-68.
- MORAN, J., “Els noms de lloc al Baix Llobregat”, *I Jornades d'Estudis sobre el Baix Llobregat*, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, Martorell, 1982, 31-44.
- MORAN, J., “Toponímia romana del Baix Llobregat”, *Miscel·lània d'homenatge a Jaume Codina*, Ajuntament del Prat de Llobregat, 1994, 309-324.
- MORAN, J., “Toponímia antiga de l'Hospitalet de Llobregat”, *Catalan Review*, 13 (1999), 155-160.
- MOREU-REY, E., “Toponímia antiga i moderna del Pla de Barcelona”, *I Congrés d'Història del Pla de Barcelona. El Pla de Barcelona i la seva història*, La Magrana, Barcelona, 1984, 89-100.

- MUNDÓ, A.M., “El jutge Bonsom”, ALTURO, J.; BELLÈS, J.; FONT, J.M.; GARCÍA, Y.; MUNDÓ, A.M., *Liber Iudicum Popularis. Ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2003, 101-117.
- NIERMEYER, J.F., *Mediae latinitatis lexicon minus*, Brill, Leiden, 1976.
- OLESTI, O., “El origen de las villae romanas en Cataluña”, *Archivo Español de Arqueología*, 70 (1997), 71-90.
- OLESTI, O., “Propietat de la terra i elits locals. L'exemple de l'ager *Barcinonensis*”, *Laietania*, 16 (2005), 163-176.
- PAGÈS, M., “La torre circular i els eremitoris rupestres de Benviure, a Sant Boi de Llobregat”, *Acta Mediaevalia*, 1 (1980), 175-195.
- PAGÈS, M., *Les esglésies pre-romàniques a la comarca del Baix Llobregat*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1983.
- PAGÈS, M., *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1992.
- PALET, J.M., *Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època ibero-romana i l'altmedieval, segles II-I aC–X-XI dC*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1997.
- PALET, J.M.; RIERA, S., “Landscape dynamics from iberian-roman (2nd-1st centuries BC) to early medieval times (12th century) in the Montjuïc-El Port sector (Plain of Barcelona, NE Iberian Peninsula)”, *Archeologia Medievale*, 21 (1994), 517-540.
- PALET, J.M.; RIERA, S., “Modelació antròpica del paisatge i activitats agropecuàries en el territori de la colònia de *Barcino*: aproximació des de l'arqueomorfologia i la palinologia”, CARRERAS, C.; GUITART, J. (eds.), *Barcino I. Marques i terrisseries d'àmfores al Pla de Barcelona*, Institut d'Estudis Catalans/Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Barcelona, 2009, 131-140.
- PALET, J.M.; FIZ, J.I.; ORENGO, H.A., “Centuriació i estructuració de l'ager de la colònia *Barcino*: anàlisi arqueomorfològica i modelació del paisatge”, *Quarhis*, 5 (2009), 106-123.
- PALET, J.M.; JULIÀ, R.; RIERA, S.; ORENGO, H.A.; PICORNELL, LL.; LLERGO, Y., “The role of the Montjuïc promontory (Barcelona) in landscape change: human impact during roman times”, BERTONCELLO, F.; BRAEMER, F. (dirs.), *Variabilités environnementales, mutations sociales. Nature, intensités, échelles et temporalités des changements. XXXIIe rencontres internationales d'archéologie et d'histoire d'Antibes*, Editions APDCA, Antibes, 2012.
- PALOL, P. de (coord.), *Del Romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense entre els segles IV i X*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1999, 1999.
- PLANAS, R., *Braços de riu, estany i maresmes del delta del Llobregat*, Caixa d'Estalvis de Catalunya, Barcelona, 1984.

- PREVOSTI, M., “Estudi del poblament rural de l’ager *Tarraconensis*. Una aplicació a la Cossetània oriental”, REMOLÀ, J.A., *El territori de Tarraco: vil·les romanes del Camp de Tarragona*, Museu Nacional Arqueològic de Tarragona / Societat Catalana d’Estudis Clàssics / Institut Català d’Arqueologia Clàssica, Tarragona, 2007, 65-93.
- PREVOSTI, M.; MARTÍN, A. (eds.), *El vi tarraconense i laietà: ahir i avui. Actes del simposium*, Institut Català d’Arqueologia Clàssica, Tarragona, 2009.
- PRIDA, D.; SALAZAR, N., *Sant Nicasí 18/24. Gavà (Baix Llobregat). Any 2005-2006*, Memòria d’excavació inèdita dipositada al Servei d’Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya.
- PUIG, J., “L’església de Cornellà”, *Anuari de l’Institut d’Estudis Catalans*, 8 (1927-1931), 136-138.
- PUIG, F.; MOLIST, N.; MELIÁN, R. “El carrer de la Pau (Sant Boi de Llobregat). L’evolució històrica d’un edifici”, *I Jornades arqueològiques del Baix Llobregat. Pre-Actes. Volum I-Comunicacions*, Castelldefels, 1989, 443-457.
- RAMOS, J., “Estudi evolutiu de la xarxa viària al Prat”, PIÑEIRO, M.; RAMOS, J.; PUIGMALET, J., *Beca Jaume Codina de Recerca d’Història Local*, Ajuntament del Prat de Llobregat, El Prat de Llobregat, 2013, 75-238.
- RAURICH, X.; PUJOL, M.; MARTÍN, A.; JOVER, A.; IZQUIERDO, P.; GARRIDO, E., *Les Sorres X. Un vaixell medieval al Canal Olímpic de Rem. Castelldefels, Baix Llobregat*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1992.
- RAVOTTO, A.; JUAN, LL., “Metro L9. Estació Foneria”, *Anuari d’Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009*, Museu d’Història de Barcelona, Barcelona, 2010, 88-91.
- RIERA, S., “Canvis ambientals i modelació antròpica del territori entre l’època ibèrica i l’altmedieval a Catalunya: aportacions de la palinologia”, *Cota Zero*, 20 (2005), 99-107.
- RIERA, S.; ESTEBAN, A., “Vegetal evolution and human activity during the last 6000 years in the centre of the Catalan coast (NE Iberian Peninsula)”, *Vegetation History and Archeobotany*, 3 (1994), 7-23.
- RIGO, A., *Memòria de la intervenció arqueològica al jaciment de Can Guardiola (Viladecans, Baix Llobregat). Febrer-abril 1997*, Servei d’Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya, 2002.
- RIPOLL, G.; ARCE, J., “Transformación y final de las villae en Occidente (siglos IV-VIII): problemas y perspectivas”, *Arqueología y Territorio Medieval*, 8 (2001), 21-55.
- RIU-BARRERA, E., “De la fi de l’imperi al feudalisme. Problemes d’arqueologia i història”, BARCELÓ, M.; FELIU, G.; FURIÓ, A.; MIQUEL, M.; SOBREQÜÉS, J. (eds.), *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, Universitat de València, 2003, 119-132.

- RIU-BARRERA, E., “Barcelona entre els segles v i xii, de la desurbanització a la formació d’una capital”, *Barcelona Quaderns d’Història*, 18 (2012), 113-145.
- RIU-BARRERA, E., “Els precedents romànics a la capella de Santa Àgata. Castells, palaus i casals sobre la muralla romanocomtal de Barcelona (segles x-xii)”, *V Congrés d’Arqueologia medieval i moderna a Catalunya, Barcelona, 2014*, Barcelona, 2015, 233-252.
- ROIG, J., “Esglésies rurals de l’Antiguitat Tardana i de l’època altmedieval al territori de Barcelona (segles v al x)”, ACHÓN, O.; DE VINGO, P.; JUÁREZ, T.; MIQUEL, J.; PINAR, J. (eds.), *Esglésies rurals a Catalunya entre l’Antiguitat i l’Edat Mitjana (segles v-x)*, BraDypUs, Bologna, 2011, 87-123.
- ROIG, J., “Vilatges i assentaments pagesos de l’antiguitat tardana als territoris de Barcino i Egara (Depressió Litoral i Prelitoral): caracterització del poblament rural entre els segles v-viii”, *IV Congrés d’Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Tarragona, 2011, 227-250.
- ROIG, J.; COLL, J.M., “Esquelets humans en sitges, pous i abocadors als assentaments rurals i vilatges de l’Antiguitat Tardana de Catalunya (segles V-VIII): evidències arqueològiques de la presència d’esclaus i serfs”, *IV Congrés d’Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya, 2010*, Tarragona, 2011, 75-82.
- ROIG, J.; COLL, J.M. “El món funerari dels territoris de Barcino i Egara entre l’Antiguitat Tardana i l’època altmedieval (segles v al xii): caracterització de les necròpolis i cronotipologia de les sepultures”, MOLIST, N.; RIPOLL, G., *Arqueologia funerària al nord-est peninsular (segles VI-XII)*. Museu d’Arqueologia de Catalunya, Barcelona, 2012, 373-401.
- ROVIRA, M., “Notes documentals sobre alguns efectes de la presa de Barcelona per al-Mansur (985)”, *Acta Mediaevalia*, 1 (1980), 31-53.
- RUBIERA, M.J., “Els topònims aràbigocatalans del Baix Segura (Alacant)”, *Sharq al-Andalus*, 6 (1989), 159-160.
- RUIZ, J., “El monestir de Sant Cugat durant l’abadiat d’Odó (985-1010): la resposta a la nova estructuració comtal”, *Medievalia*, 12 (1995), 41-50.
- RUIZ, V., «Homines de Terracia». Cultura escrita i hegemonia feudal (Terrassa, ca. 950-1150), Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2011.
- RUIZ, J.; VILLAR, V.; SUBIRÀ, M.E., “La població visigòtica de Can Gambús (Sabadell)”, *III Congrés d’Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Sabadell, 2007, 799-806.
- RUIZ-DOMÈNEC, J.E., *Quan els vescomtes de Barcelona eren. Història, crònica i documents d’una família catalana dels segles x, xi i xii*, Fundació Noguera, Barcelona, 2006.
- SALAZAR, N., *Carrer de la Pau*, Memòria inèdita dipositada al Servei d’Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

- SALES, J., “Esglésies tardoantigues a Catalunya (segles IV-VII): els exemples de l’Anoia, el Bages, el Baix Llobregat, el Garraf i el Penedès. Una valoració territorial”, ACHÓN, O.; DE VINGO, P.; JUÁREZ, T.; MIQUEL, J.; PINAR, J. (eds.), *Esglésies rurals a Catalunya entre l’Antiguitat i l’Edat Mitjana (segles V-X)*. Taula rodona, *Esparreguera-Montserrat*, 25-27 d’octubre de 2007, BraDypUs, Bologna, 2011, 67-85.
- SALRACH, J.M., “Formació, organització i defensa del domini de Sant Cugat en els segles X-XII”, *Acta Mediaevalia*, 13 (1992), 127-173.
- SALRACH, J.M., “Els “servi” de la gran propietat als segles VI-IX. Una panoràmica europea”, *Butlletí de la Societat Catalana d’Estudis Històrics*, 7 (1996), 9-23.
- SALRACH, J.M., *La formación del campesinado en el Occidente antiguo y medieval. Análisis de los cambios en las condiciones de trabajo desde la Roma clásica al feudalismo*, Editorial Síntesis, Madrid, 1997.
- SALRACH, J.M., “*Servi i mancipia*”, SALRACH, J.M. (dir.), *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans, volum 2. La formació de la societat feudal. Segles VI-XII*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1998, 78-79.
- SANAHUJA, D., *El territori d’Eramprunyà entre els segles X-XVI*, Museu de Gavà, Gavà, 2002.
- SANAHUJA, D., *Història de Viladecans II. Viladecans, terra de pagesos i senyors. Els temps medievals*, Ajuntament de Viladecans, Viladecans, 2002.
- SÉNAC, Ph., “Les incursions musulmanes més enllà dels Pirineus (segles VIII i XI)”, *L’Islam i Catalunya*, Museu d’Història de Catalunya / Institut Català de la Mediterrània, 1998, 51-55.
- SÉNAC, Ph., “Nota sobre la conquesta musulmana de la Narbonense (siglo VIII)”, *Cristianos y musulmanes en la Península Ibérica: la guerra, la frontera y la convivencia*, XI Congreso de Estudios Medievales, Diputación de León, 2009, 163-176.
- SÉNAC, Ph., “Linajes muladíes, juristas y fortificaciones en la Marca Superior de al-Andalus (siglos VIII-X)”, *Congreso La Carisa: En los orígenes del reino de Asturias. Causas políticas y militares*, 2010.
- SERRANO, M., *Castell de Cornellà*, Memòria inèdita dipositada al Servei d’Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, 1998.
- SERRET, C., “El castell de Sant Boi de Llobregat”, *VI Trobada d’estudiosos i centres d’estudis d’Eramprunyà. Territori de frontera a l’Alta Edat Mitjana*, Centre d’Estudis de Gavà, 2014, 145-158.
- SIMÓ, J.A.; GÀMEZ, D.; SALVANY, J.M.; VÀZQUEZ-SUÑÉ, E.; CARRERA, J.; BARNOLAS, A.; ALCALÀ, F.J., “Arquitectura de facies de los deltas cuaternarios del río Llobregat, Barcelona, España”, *Geogaceta*, 38 (2005), 171-174.
- SOLIAS, J.M., “La romanització del curs inferior del Llobregat”, *I Jornades arqueològiques del Baix Llobregat (Pre-actes)*. Volum II, Ponències. Castelldefels, 1989, 57-117.

- SOLIAS, J.M., “El poblament romà”, IZQUIERDO, P.; MENÉNDEZ, F.X.; SOLIAS, J.M., *Història de Viladecans I. Els antecedents ibèrics i romans*, Ajuntament de Viladecans, Viladecans, 1998, 52-75.
- SOLIAS, J.M., *Rubricatum. Roma al Baix Llobregat*, Ajuntament de Sant Boi de Llobregat, Sant Boi de Llobregat, 2003.
- SOLIAS, J.M., “El *gorgoneion* de Provençana”, *Paraula de Medusa*, Museu d’Història de l’Hospitalet de Llobregat, 2006, 25-30.
- SOTO, P. de, “Anàlisi de la distribució i la mobilitat en el territori del riu Rubricatum”, CARRERAS, C.; LÓPEZ, A.; GUITART, J. (eds.), *Barcino II. Marques i terrisseries d’àmfores al Baix Llobregat*, Institut d’Estudis Catalans/ Institut Català d’Arqueologia Clàssica, Barcelona, 2013, 297-308.
- SUBIRANES, C.; CABALLÉ, G.; SALAZAR, N., “Darreres intervencions arqueològiques a Sant Boi de Llobregat (Baix Llobregat)”, *Tribuna d’Arqueologia*, 2002-2003, 203-229.
- TERÉS, E., “Antroponimia Hispanoàrabe (Reflejada por las fuentes latino-romances) (parte final)”, *Anaquel de Estudios Árabes*, 3 (1992), 11-36.
- TO, LL., “Señorío y familia: los orígenes del «hereu» catalán (siglos X-XII)”, *Studia Historica-Historia Medieval*, 11 (1993), 57-79.
- TRAVESSET, M., “Estudi de la xarxa viària de tradició romana a l’àmbit geogràfic del Pla de Barcelona”, *Finestrelles*, 7 (1995), 121-147.
- VALLS, F., “El «Liber iudicum popularis» de Homobonus de Barcelona”, *Anuario de historia del derecho español*, 2 (1925), 200-212.
- VENDRELL, J., “El testament de Recosind d’Almafar”, *VI Trobada d’estudiosos i centres d’estudis d’Eramprunyà. Territori de frontera a l’Alta Edat Mitjana*, Centre d’Estudis de Gavà, 2014, 48-62.
- VIADER, R., “Autour d’une pratique juridique: les contrats agraires des archives capitulaires de Barcelone (XIe-XIIIe siècle)”, *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 16-17 (1996), 147-165.
- VILA, J.M., “La torre de Benviure (Sant Boi de Llobregat). Evolució i transformació d’una *turris* medieval (segles XI-XX)”, *I Congrés d’Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Igualada, 2000, 414-425.
- VILADRICH, M., “Toponimia histórica de la primera organización del Estado omeya en el Próximo Oriente: verificando una propuesta sobre la Catalunya Vella”, *Aula Orientalis*, 17-18 (1999-2000), 445-451.
- WARD-PERKINS, B., *La caída de Roma y el fin de la civilización*, Espasa, Madrid, 2007.
- WICKHAM, C., “La otra transición: del mundo antiguo al feudalismo”, *Studia Historica. Historia Medieval*, 7 (1989), 7-36.
- WICKHAM, Ch., *Una historia nueva de la Alta Edad Media. Europa y el mundo mediterráneo, 400-800*, Crítica, Barcelona, 2009.

Agraïments

Aquest treball és el resultat d'un projecte presentat a la Beca Jaume Codina en la seva edició de l'any 2013 i que, en condicions normals, hauria d'haver estat lliurat a finals de l'any següent. Una estada postdoctoral a l'estranger i, tot just tornat, unes desgraciades circumstàncies personals van impedir que el treball fos entregat en el termini fixat i em van obligar a demanar diverses pròrrogues que en el seu moment van ser acceptades. Aprofito, doncs, per deixar constància del meu agraïment envers els membres del jurat per la capacitat de comprensió i paciència de què han fet gala. D'ambdues coses n'ha tingut especialment la Marga Gómez, que es va fer càrrec en tot moment d'una situació complicada i que em va animar a tirar endavant el projecte en alguns moments en què em passava pel cap renunciar i deixar-ho córrer. Al mateix Arxiu del Prat, l'agraïment s'ha de fer extensiu a la Mari Pau Pàmpols, que ha gestionat amb eficiència tot el que ha tingut a veure amb el treball. Per la seva banda, el Mariano Martínez ha assumit la ingrata tasca de perseguir-me pacientment en la fase final d'edició del treball.

Una llarga llista d'historiadors i arqueòlegs han contribuït a millorar el text amb les seves observacions i comentaris, que jo espero haver sabut aprofitar amb millor o pitjor traça. El meu agraïment, doncs, és per als companys del grup de recerca *OCORDE* de la Universitat Autònoma de Barcelona (Ramon Martí, Cristian Folch, Xavier Gonzalo, Gerard Cantoni i Adrià Cubo) i per al Xavier Ballestín, de la Universitat de Barcelona, que m'ha orientat oportunament amb l'àrab, com sempre. Un lloc especial en aquesta llista l'ocupen els amics i historiadors pratencs Joan Montblanc i Jordi Ramos, els quals, malgrat haver-se lliurat de redactar-ne un segon pròleg, han seguit de prop el desenvolupament d'aquest treball, resolent dubtes del seu autor i fent-hi aportacions ben valuoses. El meu agraïment és

també per a dos arqueòlegs del delta: el Pere Izquierdo, per haver acceptat llegir i comentar el text totalment *in extremis*, i el Josep Maria Solias, per assumir la redacció del seu pròleg.

El Pep Bosch i la Mònica Borrell han facilitat la consulta del dírhram del Museu de Gavà i el Sébastien Gasc, amb qui en realitzo l'estudi, m'ha permès d'avançar-ne els primers resultats en aquestes pàgines. La Natàlia Salazar m'ha proporcionat imatges inèdites de les excavacions de Gavà i Sant Boi, mentre que l'Alfred Mauri, la Montserrat Farreny i la Rosario Navarro m'han deixat publicar la planta de l'església de Santa Margarida de Martorell. Igualment, i pel que fa a la qüestió de la formació del delta, la Desiré Gàmez ha tingut l'amabilitat de cedir-me algunes imatges de la seva tesi doctoral inèdita i el Josep Maria Palet m'ha donat llicència per reproduir les seves pròpies.

Una menció especial mereix l'amic David Meca, que m'ha donat (més que) un cop de mà amb l'elaboració dels mapes que acompanyen el text.

En l'àmbit totalment personal, sé que a qualsevol dels meus avis els hagués agradat llegir aquest llibre. De ben segur hi haurien entrevist un rerefons de les seves pròpies vides, amb els peus enganxats a la terra del delta, del Llobregat o de l'Ebre.

La Sacra i el Cipri, sempre generosos, m'han ofert moltes hores del seu propi temps per a que jo pogués dedicar-me a acabar aquest llibre.

El meu pare i la meva germana saben tan bé com jo el que és intentar reprendre la vida quan encara no te'n saps avenir de res. El seu buit és el meu.

La Sandra i l'Elna han estat llum en temps de foscor i també formen part de la història d'aquest llibre, tant com el petit Marcel, que ben aviat ha d'arribar amb la seva pròpia llum.

Ara bé, si hi ha algú a qui aquest llibre està dedicat amb el cor, és a la meva estimada mare, l'Elisa. Et trobem a faltar a cada moment...

Jordi Gibert Rebull (el Prat de Llobregat, 1975). Doctor per la Universitat Autònoma de Barcelona, especialitzat en Història i Arqueologia de l'Alta Edat Mitjana. Ha realitzat diverses etades de recerca a França, en concret al *Centre d'Études Supérieures de Civilisation Médiévale* de Poitiers, a l'Universitat de Toulouse 2 i al *Laboratoire d'Archéologie Médiévale et Moderne en Méditerranée* d'Aix-en-Provence. Com a arqueòleg, ha dirigit l'excavació de diversos jaciments altmedievals a Catalunya i a l'Aragó, mentre que ha participat en altres projectes a Síria, Algèria, el Sàhara Occidental o Romania. L'any 2011 es doctorà amb una tesi sobre l'evolució del poblament altmedieval a la Catalunya central, treball premiat posteriorment per l'Institut d'Estudis Catalans i el Patronat d'Estudis Osonencs. Ha publicat nombrosos articles en revistes especialitzades i ha presentat els resultats de la seva recerca en diversos congressos nacionals i internacionals.

Jaume Codina Vilà (El Prat de Llobregat, 1926-2007). Llicenciat en Filosofia i Lletres i doctor en Història. Va iniciar la seva tasca professional dedicant-se a la docència, primer com a mestre a l'Acadèmia Pràctica i, més endavant, al front del seu propi centre, el Liceo pratense i el parvulari Montserrat. Del 1982 al 1988 va treballar com a tècnic de l'Arxiu Nacional de Catalunya.

Ha estat Alcalde (1957-1964) i Regidor (1974-1978) del Prat. Va ser impulsor, fundador i president del Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat des de la legalització de l'entitat, l'any 1980, fins el 1995.

La seva tasca com a historiador l'ha convertit en un referent obligat per al coneixement de la comarca del Baix Llobregat. Els seus treballs d'investigació, centrats especialment en les formes de vida dels pobladors dèltics, expliquen amb detall les relacions entre els condicionants naturals i geogràfics i el comportament i l'evolució de les societats. La quantitat i la qualitat de les fonts utilitzades i de la metodologia aplicada, li han permès aprofundir en la nostra història i la seva producció bibliogràfica és una aportació fonamental a la historiografia catalana.

Al llarg de la seva vida, el Dr. Jaume Codina va ser distingit amb destacats premis i actes d'homenatge, d'entre els que destaquen el títol de Fill Predilecte del Prat (1994) i la Creu de Sant Jordi (1995). De la seva nombrosa bibliografia destaquen:

- *La gent del fang* (1966).
- *El Delta del Llobregat i Barcelona. Gèneres i formes de vida dels segles XVI al XX* (1971). Tesi doctoral, la primera presentada en català al departament de Geografia de la Universitat de Barcelona, el 1970.
- *Les generacions pratenques* (1972).
- *Els pagesos de Provençana* (1988-1989).
- *Contractes de matrimoni al delta del Llobregat, segles XIV-XIX* (1997).
- *El gir de 1750* (1998).
- *El temps dels albats. Contagi i mortalitat al Baix Llobregat (1450-1875)* (2001).
- *La vida i la mort al delta del Llobregat (segles XIV-XIX)* (2002).

La seva darrera publicació ha estat *L'estany d'en Moragues. Naixement d'El Prat de Llobregat*, editada per l'ajuntament del Prat l'any 2005. L'any 2012, l'Associació d'escriptors del Prat Tintablava i Amics d'El Prat van publicar *Viatge pel terrat*, un recull inèdit d'escrits de joventut.

A l'ombra de Barchinona. Antecedents i gènesi de la societat feudal a l'entorn del delta del Llobregat (segles VI-XI) és un estudi que pretén abordar l'evolució de la societat altmedieval entre la fi del món antic i la consolidació de l'ordre feudal en un sector molt concret del territori més directament vinculat a la ciutat de Barcelona. Més enllà de la influència exercida per aquesta, es tracta d'una àrea fortament condicionada per la formació del delta del Llobregat, esdevinguda en bona part en aquest període, que comportà la creació de noves terres que des de ben aviat suscitaren l'interès d'institucions i particulars. A més de recollir tot un seguit de dades d'origen arqueològic, el treball ordena i explora un volum considerable d'informació procedent de la primera documentació escrita d'època comtal (segles X-XI), que vol aportar llum sobre qüestions com l'organització territorial, l'estratificació social, els sistemes de domini o la propietat de la terra.

Ajuntament del Prat de Llobregat